TÜRKİYE İŞ BANKASI
KÜLTÜR YAYINLARI
SERİ No. 11

LORD STRATFORD'UN TÜRKİYE HATIRALARI

Stanley Lane Poole'den
Kısaltarak Çeviren
Can Yücel

ANKARA 1959
TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ

TÜRKİYE İŞ BANKASI
KÜLTÜR YAYINLARI
SERİ I, NO. II

LORD STRATFORD CANNING'in

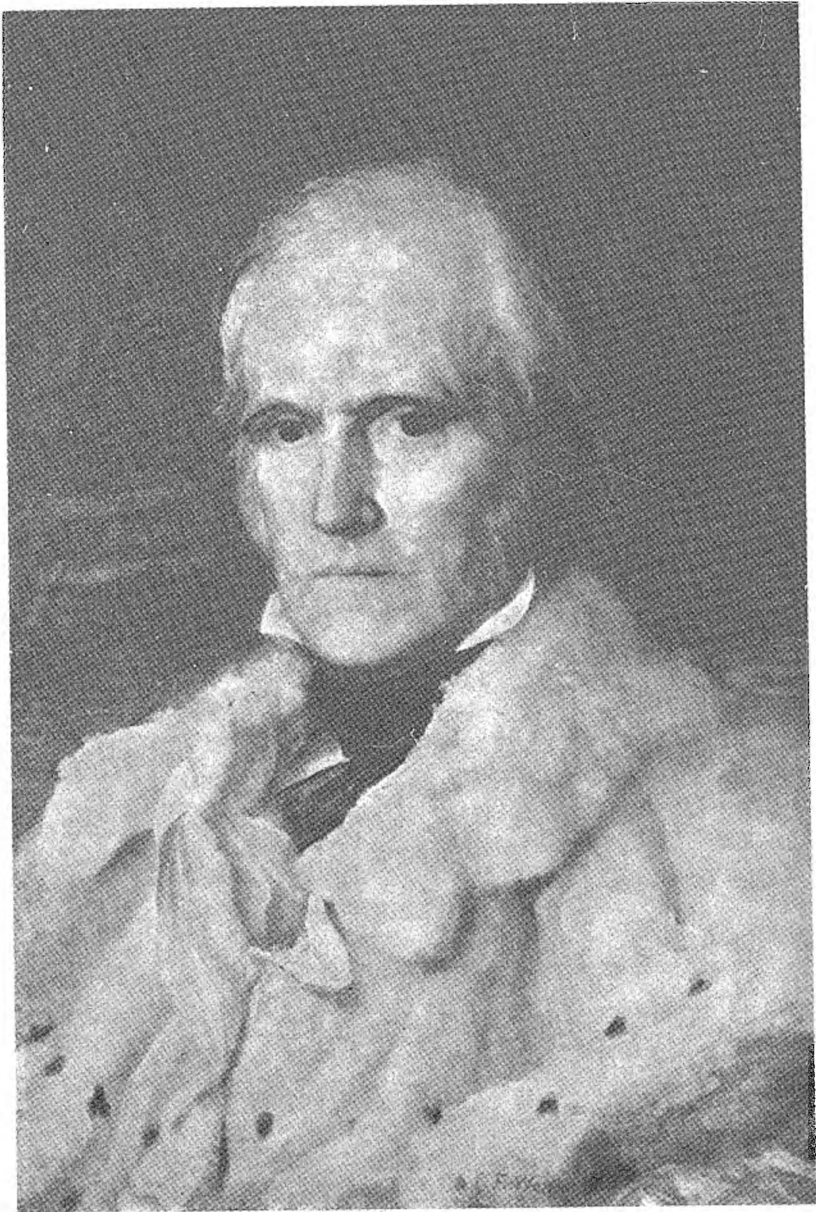
TÜRKİYE HATIRALARI

Stanley Lane Poole'ün kitabından özetleyip Türkçeye çeviren

CAN YÜCEL

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ-ANKARA, 1959

Lord Stratford de Redcliffe (National Portrait Gallery)

İÇİNDEKİLER

Bu Kitabı
Kırım Harbinde, yüz yıl önce vatan
için canlarını veren şehitlerimizin
aziz ruhlarına ithaf ediyoruz

HASAN - ÂLİ, CAN YÜCEL

XIX. ASRIN İLK YARISINDA

OSMANLI DEVLETİ
ve
LORD STRATFORD CANNING

Bu kitap, okununca görülecektir ki, bizim için ehemmiyetli, o derecede kıymetli ve faydalıdır. 1808 den 1858 yılına kadar süren yarım asır içinde çeşitli aralıklarla İngiltere hükûmetini Osmanlı devleti nezdinde temsil etmiş olan Stratford Canning'in resmî ve hususî yazılarına dayanılarak Stanley Lane Poole tarafından yazılmış ve 1888 de Life of Lord Stratford de Redcliffe adı altında kitap olarak yayınlanmıştır. Asıl metin, İngiltere Büyük Elçisinin bütün hayatını içine alır. Oğlum Can, bu büyük kitabın, ancak Türkiye'ye ait olan parçalarını seçip dilimize çevirmiştir. Bu itibarla doğrudan doğruya Canning'in eliyle yazılmış bir hâtıra sayılamaz. Lane Poole, resmî ve özel yazıları dikkatle incelemiş, onları olaylarla belgeliyerek yeni baştan dökmüştür. Kitap, bu bakımdan o devrin özetlenmiş bir tarihi addedilebilir.

Kitabın incelenmesine geçmeden önce hâtıraları konu olarak alınmış olan Canning'in hayatı hakkında kısaca bilgi verelim :

Canning, Londra'da Clement's Lane'de 4 Kasım 1786 da doğmuş. Babası, Stratford Canning'dır, George Canning'in amcası olur. Asil olmıyan Patrick ile evlendiği

için veraset haklarından mahrum edilmiş ve bizim konumuz olan oğlu altı aylıkken ölmüştür.

Canning, Eton'da okumuş ve yiğeni, George Canning'in kendisine Hariciye nezaretinde bir iş vermesi üzerine Cambridge Üniversitesinde iki sömestr tahsil gördükten sonra oradan ayrılmıştır. 1808 de İstanbul Büyük Elçisi Robert Adair'in yanına birinci kâtip atanmış; Adair 1810 da Viyana'ya nakledilince, Canning Maslahatgüzar olarak İstanbul'da kalmış; 1812 Mayısında Türkiye ile Rusya arasında Bükreş antlaşmasının akdine önayak olarak, Rusya'nın Napoléon akınını önlemesine yardım etmiştir. Canning, Osmanlı İmparatorluğunun taksimi maksadiyle Napoléon tarafından hazırlanan plânı açıklamak suretiyle Türkleri kesin harekete sevketmiştir. Aynı yılın Haziranında iç politikada yer almak gayesiyle İstanbul'dan ayrılmışsa da Castereagh kendisine muntazam bir maaş bağlamak suretiyle nezaretten kopmamasını emniyet altına almıştır. 1814 ile 1818 yılları arasında Ortaelçi olarak Berne'de hizmet görmüş, 1819 da Washington'a yine Ortaelçi pâyesiyle atanmış ve orada İngiliz ve Amerikan hükûmetleri arasında patlak vermiş olan çatallı birtakım meseleler yüzünden güç anlar geçirmiş ve bu arada asabî bir insan olan Amerika Hariciye Nazırı John Quincy Adams ile çatışmışsa da sonradan dost olarak kendisile anlaşmıştır. Canning, 1823 de İngiltere'ye dönmüş ve bu sırada Mr. Adams ile kararlaştırdıkları antlaşma, Amerikan Senatosu tarafından reddedilmiştir.

1824 de Canning, Türkiye Büyük Elçisi atanmıştır. İstanbul'a giderken Viyana'ya ve daha sonra da St. Petersburg'a uğramış ve orada Alaska sınırı meselesi ile Rus hükûmetinin, Türkiye'ye karşı kopan Yunan isyanı konusunda takınmayı düşündüğü tavır hakkında son-

dajlarda bulunmuştur. 1825 Ekiminde İstanbul'a hareket etmiş; gelip işe başlar başlamaz Fransız ve Rus Büyük Elçileriyle birlikte Sultan Mahmud'u silâhlı birlikleri işe katıştırmaksızın Yunanlılara tâviz vermiye ikna için ümitsiz bir yarışmaya girmiştir. Navarin savaşından (20 Ekim 1827) sonra elçiler Korfu'ya çekilmişler ve Canning de yurduna dönmüş, fakat 8 Temmuz 1828 de geriye, İstanbul'a gönderilmiştir. Canning, bazı meseleler üzerinde Lord Aberdeen ile mutabık kalmadığı içindir ki, 1829 da Hariciyeden çekilerek parlâmento hayatına atılmıştır. Old Sarun, Stockbridge ve Southampton seçim bölgelerini temsil etmiş, fakat Parlamentoda sivrilememiştir. Bu arada diplomatik görevlerde de bulunmuştur. 1831 sonunda Mehmed Ali'nin Suriye'yi işgali haberi üzerine Yunanistan sınırlarının çizilmesi konusunda yapılan müzakerelere katılmak için İstanbul'a gitmiştir. Sultan Mahmud, bu arada Türkiye ile Büyük Britanya arasında bir ittifak antlaşması imzalanması fikrini ısrarla ortaya atmış ve Canning, Palmerston'u bu yolda harekete geçmeye, böylece Ruslardan önce davranıp Türkiye'yi desteklemiye, öbür yandan da birtakım avantajlar sağlamak suretiyle Mehmed Ali'yi yatıştırmaya teşvik etmiş, fakat 1841 deki hal çaresine başlangıç teşkil eden bu öğüde kulak asan olmamıştır. 1833 de Rusya Büyük Elçiliğine tâyini kesinleştiği halde Çar Nicholas (Nikola I.)buna muvafakat etmediği için bu vazifeye başlıyamamıştır.

Canning, 1842 Ocağında yeniden İstanbul'a yollanmış ve orada Büyük Elçi olarak 1858 e kadar kalmıştır. Bu seferki ödevinde gerek Türk hükûmetini devrimlere teşvik yolundaki gayretleri, gerekse Kırım Harbi dolayısiyle büyük önem kazanmış ve 1852 de Lordluk pâyesiyle taltif edilerek Lord Stratford de Redcliffe adını almıştır. Palmerston'un Başvekillikten düşmesi üzerine

1858 de istifa etmiştir. Ömrünün son devrelerinde "Şark Meselesi" adı altında toplanan bir seri yazı yazmış, 1873 de "Niye Hıristiyanım?" adlı risalesi, 1876 da da "Büyük Alfred Atelney'de" adlı oyunu yayımlanmıştır.

İkinci izdivacından olan tek oğlan çocuğu kendinden önce ölmüş, karısiyle iki kızı ise bir müddet daha yaşamıştır. Lord Stratford, 14 Ağustos 1880 de ölmüş, Sussex'de Frant kabristanına gömülmüştür. 1884 de Westminster katedralinde hâtırasına bir de anıt dikilmiştir.

Canning, kitabın devrimler bahsinde görüleceği üzere, Sultan Abdülmecit zamanında Garplılaşmamız yolunda devletçe alınan kararlardaki etkisi bakımındanda tetkike değer bir şahsiyettir. Osmanlı uyrukları arasındaki Ortodoksları Rusya'nın, Katolikleri Fransa'nın himaye etmesine mukabil İngiliz Büyük Elçisi Protestan ruhiyle, o zaman müstakil İslâm devletlerinin birincisi ve Hilâfetin de sahibi olan Osmanlı devletini Hıristiyanlara karşı eşit muameleye sevketmede büyük rol oynamıştır. Devletin askerî, malî, idarî durum bakımından valilerinden birine yenilecek kadar zaafa düşmüş olmasını giderecek çarenin Avrupa devletler topluluğuna girmekte bulunduğu, Canning'den çok evvel, bazı devlet ricâlimiz tarafından inanılmış bir hakikatti. Nitekim Kapdan-ı Derya Halil Paşa'nın şu sözleri 1830 da söylenilmiştir:

"*Rusya'dan dönüyorum. Avdetimde her zamandan ziyade kani oldum ki, eğer Avrupa'yı taklitte gecikirsek bizim için Asya'ya dönmek mecburiyetinden başka ihtimal kalmaz.*"

Bu kanaati benimsemiş en kuvvetli devlet adamı, o devirde, büyük Reşit Paşa idi. Abdülmecid'in cülûsu akabinde Gülhane Hattını yazıp okuması, yeni usullere

taraftar olması bunu gösterir. Daha o sıralarda, yaptığı yenilikler sebebiyle ilk uğradığı güçlükler Lütfi tarihinde görülen şu fıkralardan açıkça anlaşılabilir :

"*Devlet-i aliyede diplomasi usulünü vaz ve tesise çalışan Reşit Paşa, Avrupa devletleri beyninde bir ittifak hasıl edip de Mısır meselesini hal ve tesviyeye sarf-ı mesai eder idi. Fakat bunu Tanzimat-ı Hayriyenin icrasına raptedip iki işi birlikte becermek isterdi. Vükelâ-yı hazıranın çoğu Reşit Paşa'nın meydana koymak istediği usulden hoşnut olmayıp ancak Mısır meselesi bittikten sonra bozuvermek kaabil olur mütalâasiyle Tanzimat-ı Hayriyenin vaz'ına muvafakat etmişler idi. Reşit Paşa Tanzimat fermanını kaleme alıp Külhane'de okudu. Düvel-i Avrupa ile akdettiği ticaret muahedesinde Mısır valisinin sair eyâlet valilerinden fazla hiçbir imtiyazı olmadığını dercettirdi. Ol vakitler devlet-i âliyede yed-i vâhit usulü câri olarak bundan canib-i miriye senevî varidat-ı külliye hasıl olurdu. Mezkûr ticaret muahedesinin icabettiği serbestî-i ticaret hasebiyle Maliye hazinesi bu varidattan mahrum olduysa da Mısır'ın teessürü daha ziyade idi.*"

"*Reşit Paşa Avrupalularla ziyade ihtilâtından ve karantina usulünü terviç eylemek gibi usul-i cedideye inhimakinden dolayı bazı mutaassıbin kendisinden hoşnut olmayıp ana mübalâtsız nazariyle bakarlar idi. Damad-ı şehriyarî Fethi Paşa anınla hem-efkâr olduğundan o dahi avam-ı nâs indinde medhul idi. Çeragâh-ı manasıpta mutlak-ül-inan gezmiye alışan memurlar dahi Tanzimat-ı Hayriye bağlariyle bağlanmaktan nâhoşnut idiler.*"

Yeni usullerin konması hususunda Reşit Paşa, Canning'le anlaşmış halde idi. Kitap okunduğu zaman görüleceği veçhile Canning de bu işi yapmaya en istidatlı devlet adamı olarak ricâlimiz arasında Reşit Paşa'yı

buluyordu. Ahmet Rasim, Osmanlı Tarhinde, Kırım Muharebesini anlatırken mealen aldığım şu satırları yazar ki, bu durumu anlatma bakımından mühimdir :

"1840 da İngiltere'nin Fransa ve Mehmet Âli Paşa aleyhine kazandığı büyük siyasî galebe, İstanbul'daki Elçi Ponsonby'nin şahsî teşebbüsü ile ortaya çıkmıştı. Haziran ayında Padişah, düşmanlariyle muahede akdine hazırlanırken İngiliz elçisi Suriye'yi ayağa kaldırmış ve Londra'dan hiçbir talimat almadığı halde Türkleri harbe sürüklemişti. Onun halefi olan Canning, memleketine yeni menfaatler kazandırmak için bu üçlü teşebbüs önünden geri dönecek adam değildi. Bütün siyasî kariyelerini tamamladığı Şarkta 1809 senesinden beri büyük işlere karışmıştı. Uzun tecrübesi, İstanbul'daki İngiliz sefaretine verdiği hâkimiyet ve nüfuz 1841 muahedeleriyle Rusya'nın vasiliğinden kurtulmuş olan yeni Türkiye'nin düzene sokulması, Tanzimatın hakikî kurucusu ve Rusların en sert düşmanı Reşit Paşa ile samimî beraberliği, bu metin ve yukarıdan bakan diplomatı bambaşka bir adam yapmış; hizmet edici olmaktan ziyade efendi kılmıştı. Ona (İngiliz sultan) derlerdi."

(Cilt : 4, S : 1977)

Sultanın ve Reşit Paşa'nın Canning ile münasebetlerine dair Cevdet Paşa'nın Tezâkirinde mühim kayıtlar vardır. Meselâ :

"Ol esnada umur-ı devleti müşkülâta düşüren başlıca sebep dahi İngiliz ve Fransız sefaretlerinin Dersaadette nüfuz yarışına çıkışmaları hususu idi. Şöyle ki, İngiliz Elçisi Canning, öteden beri Babıâli'nin icraatına müdahale eylerdi. Fransızlar ise bu muharebede (Kırım) haylı şan kazanıp bu cihetle Fransa sefareti nüfuzca ana tefevvuk dâiyesine düşmüş idi. Reşit Paşa öteden beri İngiltere politikasına mâil olup anın mekteb-i terbiyesinden çıkıp da sonra ana rakip olan Âli Paşa ile Fuat Paşa ise

bütün bütün Fransa politikasına bağlandılar. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa herkesten ziyade Fransa sefaretiyle hemrâz idi. Reşit Paşa Fransa sefaretini okşamak ve rakiplerine karşı bir kuvvet almak üzere Rıza Paşa'yı Serasker ve anınla lâzım melzum kabilinden olan Darb-hor Paşa'yı Hassa Müşiri ettirmiş idi."

(Prof. Cavit Baysun baskısı, S : 26)

Diğer bir yerde Kanal meselesinden söz ederken yukarıdaki fikirlerini tekrar ile tekit kılarak şöyle demektedir :

"*...Dersaadette İngiliz Elçisi Canning'in nüfuzu câri ve saire galip olduğu halde bu muharebelerde Fransız ziyade şan kazanıp bu cihetle İngilizler anları istirkap eder oldular. Fransız sefareti ise Canning ile nüfuz yarışına çıkmıştı. Reşit Paşa öteden beri İngiltere politikasına mâil iken şagirdleri olan Âli ve Fuat Paşalar Fransa politikasını ele aldılar ve bu vesile ile üstadlarına galebe çaldılar...*" (Aynı eser, S : 39).

Yine Kırım muharebesi esnasında Sadrazam bulunan Reşit Paşa, Fransız maslahatgüzariyle aralarında çıkan bir mektup meselesine sıkılmış ve sadaretten istifa etmişti. Bu olayı Cevdet Paşa şöyle anlatır :

"*...Reşit Paşa istifayı kararlaştırmış ve hattâ Abdülmecit Han hazretlerine arz ve beyan-ı hal ederken (maslahatın bir derecesi vardır ki oraya gelince kulunuz istifaya mecbur olurum) demiş. Kaldı ki, bu esnada tebaa-i gayr-i müslime hakkında ilânı mukarrer imtiyazattan dolayı sadr-ı devlette bulunan kimse avam-ı nâsın hedef-i taan-u teşnîi olacağı dahi cây-ı tefekkür ve mütalâa idi. Binaenaleyh Mehmet Ali Paşa'nın afv-ü itlâkı üzerine Reşit Paşa sadaretten istifa ediverdi... Yerine Viyana konferansına memur olan Hariciye Nazırı Âli Paşa Sadr-*

azam oldu... İngiliz Elçisi Canning Kırım'a gitmişti. Bu kere avdet etti. Bu tebeddülâtın vukuunu öğrenip dil-gîr oldu. Lâkin bir iştir olmuş. Çare, bâri Reşit Paşa'nın Viyana seferinden sarf-ı nazarla Dersaadette kalması hususunu tensip ile bu yolda Reşit Paşa'ya dahi nasihat etti. Reşit Paşa ise rey ve azminde musır bir zat olduğundan fesh-i azimet etmeyip yol hazırlığiyle meşgul idi ve Avrupa'ya varıp Fransa İmparatorunun müdahalâtından şikâyet etmek niyetinde idi... Hele ol devirde bütün dünyaya nüfuzu müessir olan İmparatordan şikâyet, başını duvara vurmak gibi pek bi-hude ve muzır bir hareket idi. Binaenaleyh bir gece oğlu Galip Paşa ile beynimizde buna dair vaki olan müzakere üzerine sabahleyin Fuat Paşa'nın yalısına gittim. Keyfiyeti beyan ettim. Zaten o dahi Reşit Paşa'nın Viyana'ya gitmesini münasip görmediği cihetle hemen Reşit Paşa'nın sahilhanesine gelip lisan-ı münasip ile kendisini iknaa himmet etti. Bir kat'î söz alamadiyse de haylice yumuşattı. Mütaakıben Canning gelip tekrar o dahi nasihat etti. Bunun üzerine Reşit Paşa dahi tehir-i azimete karar verdi ve keyfiyeti beyan etmek üzere fakiri Fuat Paşa'ya gönderdi." (Aynı eser, S : 41, 42).

Görülüyor ki, Canning'in devlet çevresinde hayli derin bir nüfuzu vardı. Bu hal, başta Reşit Paşa olmak üzere devlet adamları, hattâ Padişah hakkında halk arasında büyük dedikodulara sebep oluyordu. Reşit Paşa'nın siyasî hayatına dair olup birinci cildi Tarih Kurumunca yayınlanmış olan kıymetli eserin sahibi Reşat Kaynar'ın (aslı kendisindedir) bir suretini bana verdiği hususî ariza, bu dedikoduların tesirini gösterme bakımından çok mühimdir. Sultan Abdülmecid'e hitaben Reşit Paşa taraşından yazılmıştır. Olduğu gibi buraya alıyorum :

"Atabe-i ulyây-ı hazret-i hilâfetpenahîye şimdiye kadar hiç kimseden şikâyetim vuku bulmamış olduğundan ve

zatiyat ile uğraşmayı dahi bendegân-ı cenâb-ı şâhâneye yakıştıramadığımdan bu kere dahi maksud-ı kemterânem ancak bir arzıhal ile adalet-i aliyye-i hazreti velinimete ilticadan ibarettir. Lilhamd hilkat-i çâkerânemde mâye-i sadakat mevcut olarak bir akçe değerim olmadığı halde taraf-ı hazret-i padişahiden hesaba gelmez derecede gördüğüm lûtuf ve ihsanın şükraniyeti dahi buna munzam olduğundan her ne kadar dirayet ve kabiliyetten bîbehre isem de aklım erdiği ve vüs'um yettiği mertebe memur olduğum hizmetlere ve hiçbir vakitte ve bir işte rızay-ı âliden ayrılmamıya can hakkiyle çalışmaklığımı farize-i zimmet bilenlerden bulunduğum için herbâr Cenab-ı Hakka şükrederim. Lâkin hakkımda şayan buyurulmuş olan teveccühat-ı celileyi çekemiyenler bu abd-i âcizi nazar-ı âliden iskata fırsat-cû oldukları halde bundan bir buçuk sene mukaddem İngiltere elçisinin taleb-i mülâkat ile mübrimâne bazı şeyler ifade etmesi nezd-i maâlivefd-i cenab-ı şehriyarîde keenne taraf-ı kemterânemden tahrikât ve teşciat vukuuna haml buyuruldu ve infial-i âliyi mucip oldu yollu sözler ihtira ve işaasiyle bu çâker-i kemîneyi haylı dilhun ettiklerinin üzerine Rabbimiz Taâlâ hazretleri cümle ibadullaha bağışlasın velinimetimizin merhamet-i celileleri iktizay-ı âlisi üzere falimyaca cümlemize ile'lebet sermâye-i iftihar olacak surette zuhura gelen lûtf-u bîadîl-i hazret-i mülûkâne bu abd-i kemîneyi yeniden ihya edip havadisat-ı mütekevvineyi dahi külliyen tekzip ve iptal etmiş olduğundan bunun müruriyeti hengâmında bile işbu inayet-i aliyyenin nâire-i hasedi bir kat daha iş'al edeceği mülâhazasını dahi etmiştim. Mütaakiben Kudüs meselesinin mübahesat-ı şedidesi esnasında güya bu defasında dahi növbet-i tahrik Fransaluya gelmiş gibi Fransa sefirinin teşvik ve tasallutu sözleri meydana çıkarılmış olduğundan ve sair türlü her neye olsa tahammül mümkün ise de böyle câme-i sadakati

lekedar edecek müftereyatın kaydolunmaması elde olmadığından bu efkâr-ı canhiraş ile mağmum ve mükedder olduğumun üzerine o aralık zât-ı şevketsimat-ı hazreti zillullahînin nahoşnudî-i cenab-ı tacidarilerini imâ edecek surette hissettiğim ahval dahi evvelden kaasır olan aklımı bütün bütün selb ve imhâ eylediğine binaen daima tahatturu mucib-i teceddüd-i elem olmakta olan bir rûz-ı gamendûzda her ne kadar beyan-ı acz ve kusurdan ibaret olsa dahi huzur-ı maalimevfur-ı hazret-i velinimette lisan-ı ubudiyetimin alışmadığı bazı kelimat-ı istirhamiye tefevvuh etmiş olduğumdan ve o hengâmda dahi bazı mevadd-ı maruza müsaade-i seniyyeye karin olamamış bulunduğundan bu cesaretin menşei ol maddelerin husulü istenildiği halde fiile gelememesi ve bunun dahi bazı entrikaların tesiratından bilinmesi kaziyeleri olduğu ve bundan ubudiyete yakışmaz bir ısrar mânası çıkacağı mülâhazatı bihakkin vârid olmuştur. Halbuki bu bir tesadüften ibaret olarak asıl hakikat-i keyfiyet şerh ve beyan olunan surettir. Eğerçi bendegân faydalı zan ettiği şeyleri arz ve istizan eder ise de anın tetkik ve istiknâhı zihn-i derrâk-i hazret-i padişahîye ait ve reddü kabulü mutlaka ve münhasıran yed-i müeyyid-i cenab-ı şehinşahîde olduğunu bilen ve sümüvv-i mertebe-i hilâfet-i seniyyeyi idrak eden bir bendeye göre hiç böyle şeyleri hâtıra getirmek mümkün müdür ve mesalih-i maruzanın kabul ve reddi hallerinde zata ait bir gûnâ faide ve zarar olmıyacağı cihetle ne husulü takdirinde sevinmek ve ne reddi vukuunda keder etmek iktiza etmiyeceği dahi bedihiyattandır. Hususiyle nezd-i âli-i hazret-i velinimette makbul olmıyan bir madde üzerine ısrar etmek veyahut muamelât-ı tevbihiyeden incinmek kimin haddidir? Entrika bahsine gelince bazı zevatın farazâ teşebbüs ettik dedikleri şeylerin semeresini husule getirdikçe kemal-i sürurlarından hıfz-ı esrar edemiyerek mesâi-i masrufe-

lerini müftehirane işaa ettikleri umur-i malûmeden olup her nasıl olsa dünyadan entrikanın kalktığına hükmolunamaz ise de anın tesiratına zâhip olmak fetanet-i felâtunpesend-i cenab-ı şahâne ve âlemin teslimkerdesi olan kuvve-i mümeyyize-i hazret-i padişahâneyi inkâr demek olarak bu ise fezâil-i nâdire-i cenâb-ı velinimeti müdrik bulunan bir bende için mümkinattan mıdır? Hulâsa-i kelâm bu abd-ı mahsusun Hüdaya şükürler olsun sadakat ve istikametim daima bir merkezde bulunduğundan ma'zul ve mansup ve medhul ve mergup her nasıl halde bulunsam mesleğimi şaşırmamak ve daire-i rizay-ı âliden ayrılmıyarak canib-i seniyyül cevanib-i hazret-i velinimetten her ne gelür ise ana teslimiyette olmak ve etraftan zuhur eden muamelât ve makalâttan dahi namusa dokunmıyacaklarını tahammül ile savuşturmak usul-i mültezime-i abidânemden olup hattâ bu defaki memuriyet-i kemterânemin vukuundan beri işâa olunan havadisatın en müessiri olmak üzere her ne kadar Reşit Paşa'nın sadarete gelmesine muvafakat gösterdik ise de kendisinin müsteskal ve muhakkar olarak istihdam olunmasını dahi kavice mukaveleye rabtettik, eğer aklı var ise ya istifa etsin veyahut tebdil-i hava vesilesiyle Bursa'ya gitsin vâdisinde sözler dahi işittirilmekte olarak eğerçi bu makule kelimata bir cah için değil pek tatlı bir can için bile tahammül olunamamak iktiza eder ise de uğur-ı hümayunda can fedasına daima müteheyyi bulunduğum velinimetim padişahımı elbette canımdan akdem bildiğim ve velinimetimin adalet-i aliyyesine güvendiğim cihetle böyle şeylerin vaktiyle tahkik ve icrasını Padişahım efendimize derunumdan havale ederek şimdiye kadar sabir ve sükût ile nasıl vakit geçirdim ise bundan böyle dahi yine bu misillû murat için mübarek hakipây-ı âliyi tacize ictisar etmiyeceğim aşikârdır. Fakat bu kere

yine namus-i çakeranemi payimâl edecek surette bir şey zuhur edip hususiyle yalnız sözden ibaret olmıyarak meydanda yazılmış kâğıt dahi bulunduğundan hâkipây-ı âli-i hazret-i mülûkâneye aynen takdim ile arzıhal etmekliğe mecburiyet-i kaviyye makamında bulundum. Bu kâğıt tahsil için Paris'te bulunan Nusret Efendi'nin olarak mumaileyhin rüfekası canibinden Kalimaki Bey'e verilip anın tarafından buraya gönderilmiştir. Yazdığı şeylerin mecnunane bir takım türrehattan ibaret olduğu nezd-i dekâyikdân-ı cenab-ı şehrîyarîde bâdi-i nazarda tefehhüm buyurulacağından bunun için tebriye-i zimmet etmekliğe ihtiyaç görünmemiştir. Bu adam tahminen bundan iki sene mukaddem Paris sefarethanesinde bilâicap sell-i seyf ederek buna mukabeleten sefarethaneden tardolunmuş olduğundan Kalimaki Bey'e adavetinin mebdei bu olmak gerektir. Lâkin bu abd-i âcize husumetinin bir sebebi olmıyarak hattâ kendisiyle hiç muarefem dahi olmadığı halde bu tarafta çocuğu dünyaya geldiğinden ve oradan bir şey gönderemediğinden bahisle istitaf eylediğine binaen saye-i şevketvâye-i hazret-i padişahîde familyasına biraz muavenet dahi olunmuş iken Riza Paşa'ya makam-ı seraskeride zanniyle yazdığı bir mektubun vürudu tebeddül esnasına tesadüf ederek olvakit müşarünileyhe halef olan Mehmet Ali Paşa'nın yedine geçmiş olduğundan ol mektupta bazı uygunsuz iş'aratı görülmüştü. Muahharan dahi mumaileyhin bu bende-i kemîne hakkında bazı şutûm-ı galizeye ibtidarını isbaten Paris'ten gelen kâğıtlar taraf-ı seraskerîye irae olundukta mumaileyhin tedibi suretine bakılması her ne kadar canib-i sipehsalârîden beyan olunduysa da o makule adamların sözü yine kendilerine ait olacağı cihetle haline terkolunması münasip olacağı ifade olunmuş idi. Bu defaki azviyyat ve müftereyat ve kendisine vuku-ı

reviş-i iş'ardan istidlâl olunan kaziye-i mümaşat doğrusu tahammülgüzar şeyler olarak lehülhamd hiçbir surtle kocunacağım madde dahi olmadığından dâvây-ı alenisine hazır isem de velinimet-i bîminnetimiz padişahımızın hakkaniyet-i müselleme-i cenab-ı kîtîsitânîlerinden sudur edecek hükm-ü ferman her ne veçhile olur ise anı hakkımda ayn-ı nimet bileceğim derkârdır. Şu kadar ki Hıristiyandan müstahdem olan süferanın tebdiline dair bazı tarafların tasavvurat ve tasmimatı sözleri haylı vakitten beri meydanda dönmekte olarak bu defa dahi mumaileyh Kalimaki Bey hakkında bir takım zanniyat kaleme alınmış olduğundan ve diğerleri gibi olmayıp mumaileyhle tâ vakt-i sebâvetten beru ülfet-i kadimem dahi bulunduğundan mumaileyhin azil ve tebdiline müsaade-i seniyye erzan buyurulur ise bunu dahi hakk-ı çakeranemde bir büyük inayet addedeceğimdir. Kâğıd-ı mezkûrda esamisi mastûr olan eşhası bilür isem de bu abd-i kemine ile muarefe-i mahsusası olan yalnız Mösyö Morpurgo olmakla anın ve gerek diğerlerinin kat-i maaşları hakkında her ne suretle emr-i irade-i seniyye-i cenab-ı mülkdârî müteallik buyurulur ise mahz-ı isabet anda olacağı bi-iştibahtır. İşbu arzıhalde bulunan tafsilât ve bundan neşet edecek tasdiâtı tecviz edemiyerek haylıca tereddüdde bulunmuş isem de bir sadık kölenin her bir keyfiyeti doğrudan doğruya velinimete arzetmesi lâzım geleceği dakikasından zihn-i kemterânemi alamadığım cihetle takdime cesaret kılınmış olmağla her halde emr-ü ferman hazret-i veliyülemrindir.

Kırım muharebesi esnasında yazıldığı anbaşılan bu mektubun Reşit Paşa ile Canning arasındaki münasebetlere dair kısmı, elçinin padişaha karşı olan durumunu da aydınlatıyor. Reşit Paşa'nın "mübrimâne" bazı şeyler dediği kim bilir nelerdi? İsrar konusu her ne olursa olsun, Büyük Elçinin Padişaha bile dayattığı husus-

lar olduğu apaçık anlaşılmaktadır. Tahmin olunabilir ki, bu da dinî mevzulara ait olsun. Çünkü bu hususta Canning'in çok ileri gittiği muhakkaktır. Nitekim hayatına dair olan ileriki sahifeler okunduğu zaman bunu ilgilendirir haylı kayda tesadüf edilecektir. Canning, son elçiliği esnasında, Rusya'nın İngiltere hegemonyasına, hiç değilse ileride, en kuvvetli rakip olacağını sarahatle görmüş ve buna engel olmak için gerek temsil ettiği devlet, gerek Devlet-i Aliyye nezdinde, mizacının sertliği ile mütenasip, ısrarlı tesirlerden kendini alamamıştı. Babıâli nezdindeki isteği, Osmanlı devletinin taassuptan ve Hıristiyanları aşağı görmekten çıkmış olması ve buna dair kanunî ve resmî fermanlar, hükümler çıkarmasıydı. Müslüman olmuş da sonra tekrar kendi dinine dönmüş olanlar (mürtedler) hakkındaki sinirli müracaatlarını kendi dilinden dinliyeceksiniz. Halbuki onun istediği gibi bir ferman çıkarmaya devlet adamlarımızın hiçbiri rıza gösteremiyorlardı. Engelhard, "Türkiye ve Tanzimat" adlı eserinde bu önemli olay hakkında şöyle yazar :

"İngiltere Sefiri Lord Stratford, 1844 senesinde, önceleri, Hıristiyan mezheplerinin birinden diğerine geçmeyi meneden 1834 fermanının feshinden birkaç ay evvel mürtedleri veya sadece kâfirleri idam cezasına mahkûm eden şer'î ahkâma şiddetle itiraz etmiş, Rifat Paşa'ya "Avrupa'da kalmak istiyorsanız ancak din sebebiyle kan dökmeye nihayet vererek kalabilirsiniz" demişti. Rifat Paşa, şu cevabı vermişti: "Siyasî meselelerde Avrupa'nın nasihatlerini daima iyi telâkki ederiz; fakat din işlerinde tam istiklâlleri muhafaza etmiye muhtaç ve mecburuz. Din, bizim kanunlarımızın esası, hükûmetimizin medâr-ı istinadıdır. Bizim gibi Padişah dahi bu esasa dokunamaz. Vicdanınızı yaralıyan muamelâtı menedebiliriz ve bunu size mahrem

olarak vaad ve temin ederiz. Lâkin şer'î ahkâmdan birini fesh ve ilga eder yolda bizden bir emirname istemek, hükûmetimizin temelini kazmak, tahrip etmek demektir; tebeamızdan itaat hissini kaldırmak, devlet-i Osmaniyeyi sükûn ve rahata muhtaç olduğu iddiasiyle karmakarışık etmektir". 1854 de İngiltere sefiri Müslümnların mezhep değiştirmede ve camiyi terk ile kiliseyi kabulde serbest oldukları esasını Halifeye kabule ve bunu alenen beyan ettirmiye çalıştığı zaman dahi Osmanlı vükelâsı aynı itirazatı tekrar ettiler. Âli Paşa dedi ki: "Padişah böyle bir talebe muvafakat ederse artık Müslümanların Halifesi olamaz, saltanatı da çok zaman muhafaza edemez. Mürtedlerle kâfirlerin bundan sonra idam olunmıyacaklarına dair diplomasi tarikiyle size teminat veririz; bu müsaade-i mahsusayı ilân etmek, avam sınıfiyle ulemâ arasında o kadar şiddetli bir taassup galeyanına sebep olur ki, önünü almaktan âciz kalırız". Bu sözleri nakil ve iktibastan maksadım, Türkiye'nin, hükûmeti, Hıristiyan âleminde olduğu gibi dinî kanunların tesirinden az çok âzade bir hale getirerek ruhaniyetten dünyeviyete tahvil eylemek, yahut esaslı itikatları serbestçe tefsir etmek suretiyle yavaş yavaş dinî tahdit ve takyidlerden kurtulması lâzım geleceğine dair beyan eylediğim fikri, ıslâhatın en esaslı noktasını tenvir ve izah eylemektir. İngiliz diplomatı pek ileri gidiyordu... Bu kadar zamandan beri Avrupa medeniyeti haricinde kalan ve bu medeniyete daha evvel dahil olması bile mezhep işlerinde mülâyemetkârane müsaadelerde bulunduğuna dair Garp memleketlerinde imtisale şayan nümuneler göremiyeceği aşikâr bir topluluğa karşı teennî ile hareket icabetmez mi? Vicdan hürriyeti, yeni fethedilmiş bir iklim değil midir?... Acaba İngiltere'de Papa'nın ruhanî hükûmetini tasdik etmek, Musevileri mebus sıfatiyle parlâmentoya

kabul eylemek usulü ne vakitten beri câridir? Dinsizler, elyevm (1881) İngiliz Parlâmentosundan ihraç edilmiyorlar mı? Vakıâ Osmanlı Hıristiyanlar için en vâsi derecede mezhep hürriyetini talep etmek, pek doğru ve muhiktir. Bu meselenin Babıâli'yi Avrupa devletler topluluğuna ithal edecek olan yeni muahedeye esaslı şart olarak konması, Osmanlı devletinin selâmet-i mevcudiyetini temin etmiş olan ecnebî devletlerin vazifesi idi. İhtiyar ettikleri fedakârlıklara mukabil bir mükâfat makamında idi."

(Ali Reşat Bey tercümesi, S : 115, 116).

Nitekim, Engelhard'ın dediği gibi oldu. 1856 Martının otuzunda imzaladığımız Paris muahedesine din meselesine dair bir hüküm kondu. O hükmü ihtiva eden madde şudur :

Dokuzuncu madde: (Zat-ı hazret-i padişahî), tebealarının saadet-i hallerine masruf olan himmet-i mütevaliyeleri iktizasınca kavmiyet ve diyanet ayırmıyarak cümlesi için mucib-i islâh-ı hal olmakla beraber memalik-i şahanelerinin Hıristiyan ahalisi haklarında niyat-ı inayetkâranelerini teyid eder bir kıta ferman-ı âli ihsan buyurmuş olduklarından ve bu babta olan efkâr-ı şahanelerine bir delil-i cedid ibraz etmek istediklerinden irade-i müstakille-i şahanelerinden sâdır olan işbu ferman-ı âlinin düvel-i muahideye tebliğini tensip buyurmuşlardır. Düvel-i muahide işbu tebliğin kadr-i âlisini isbat ve teyid ederler. Şurası kaviyyen mukarrerdir ki işbu tebliğ (zat-ı hazret-i padişahî) nin ne kendi tebeasiyle olan muamelât-ı şahanelerine ve ne de saltanat-ı seniyyelerinin idare-i dahiliyesine gerek münferiden ve gerek müştereken müdahale etmek için hiçbir halde düvel-i muahideye bir hak ve selâhiyet vermiyecektir."

Bu madde ile Osmanlı devleti, yazılış ne kadar nazikâne olursa olsun, "kavmiyet ve diyanet" eşitliğini ister istemez kabul etmiş bulunuyordu. Bu hükmü elde

ettikten sonra zaten din hususunda Osmanlı devletine yapılacak bir müdahale mevzuu kalmamıştı. Ancak bunun uygulanması meselesi açık bulunuyordu ki, onu da sırası geldikçe yapmaktan, zamanına göre, vaz geçmemişlerdi. Cumhuriyet devrinde Atatürk devrimleri arasındaki Lâiklik ilkesinin hangi kaynaklardan geldiğini göstermek için Osmanlı tarihinin bu devresi dikkatle ve derinliğine incelenmiye muhtaçtır.

Cevdet Paşa, Kırım muharebesi esnasında vükelâ tâyini işlerinde sefaretler müdahalesine ait şu bilgileri de veriyor :

"*Dersaadette azl ve nasb hususuna sefirlerin müdahale etmemeleri için Fransa ve İngiltere devletleri tarafından sefaretlerine akdemce talimat gelmiş olduğu işidilmiş idi. Bu kerre Thouvenel Dersaadet'e geldikte "Ben zatiyyat ile uğraşmağı zaten sevmem. Hele bu kere talimatım İngiltere elçisiyle b'il-ittifak maslahata bakmaktır. Yoksa azl ve nasb gibi şeylere ibtidar olunamaz. İngiltere ile devletimin ittifakı ol merkezdedir ki bir veçhile inhilâli kaabil değildir" dedi. Rıza Paşa takımı ise Fransa sefir-i cedidinin vürudunda meydana çıkmak ümidinde bulunduklarına binâen bundan hoşnud olmadılar ve bir de Girid'e gitmek üzere olup da Hariciye nezareti gibi ol vaktin hükmünce uhdesinden gelemiyeceği manasıb-ı celileden birine meyl ile İstanbul'da kalmak üzere ayak sürüyen ve bu babda Fransa elçisinin himmetine muntazır olan Veli Paşa dahi bu usulden hoşnud olmadı. Reşid Paşa'yı tesahub eden Canning dahi bu halden candan memnun değil idi. Kaldı ki Fransa tarafdarlarından Rıza Paşa takımı haricde iseler de asıl işbaşında bulunan Âli ve Fuad Paşalar Fransa politikasına merbut idiler. Bunlara karşı bulunan Reşid Paşa ise ma'zûl bulunduğundan heyet-i hâzıra, Fransa sefaretinin dilhâhına muvafık idi.*" (Aynı eser. S: 51)

Bütün bu açıklamalar, Canning'in devlete tesir derecesini gösterirken Reşit Paşa'nın onun bir sözcüsü ve yapıcısı hissini vermemelidir. Çünkü Reşit Paşa, Büyük Elçinin devamlı ısrariyle çıkan ve Müslüman tebea ile Müslüman olmıyanların eşitliğini taahhüt eden Islâhat Fermanının bazı mevaddına muteriz kalmıştır. Cevdet Paşa'nın ifadesine göre "bu maddelerin şiddetlendirilmesine sebep Canning" olduğu halde Reşit Paşa'nın itirazda bulunması, ona her hususta tâbi olmadığını gösterir. Nitekim tercümesini takdim ettiğimiz kitapta yer yer Reşit Paşa'nın Elçiye dayanır durumda oluşundan da şikâyetler vardır. Reşit Paşa'nın bu mesele üzerine Sultan Abdülmecid'e takdim ettiği itiraz lâyihaları da bunu teyit eder. Nitekim Canning, Reşit Paşa'yı ziyaret ederek Padişahın kendisini kabul ettiğini ve

— Avrupa devletleri bize bu maddeleri taahhüt ettirerek başımızı belâya uğrattı. Sen de burada bu kadar senelik elçisin...

dediğini anlatmıştır. Demek, Padişah da eski veziri gibi Fermanın hasıl ettiği tepkiden memnun olmamıştır ve istemiye istemiye tuğrasını üzerine koydurmuştur.

Olaylar böyle devam ederken İstanbul'da Avrupalılaşma yolunda Coniler ve Didonlar (halk, Kırım muharebesi sırasında memlekete gelen İngilizlerle Fransızları böyle adlandırıyorlardı. Biri çok kullanılan bu İngiliz isminden, ikincisi Fransızlar arasında Dis-donc tâbirinin fazla kullanılmasından çıkmış olacak.) kuvvetli bir taklit konusu olmuşlardı. Kırım muharebesi sonlarına doğru Canning, Beyoğlu'nda Elçilik binasında bir suvare verdi ve Padişahı da bütün vükelâ ile beraber davet etti. O zamana kadar sadrazamlar bile sefaretlerdeki balolara ve ziyafetlere gitmezlerdi. Bu âdet, ancak tarihten bir sene

önce bozulmuştur. Fakat hiçbir padişah, böyle bir daveti kabul etmemişti. İlk defa olarak Sultan Abdülmecit, Elçiliğe gitti. Ruhanî başkanlara balolara gitmek, hele Ortodokslar için saz dinlemek ve dans seyretmek bile dinlerince yasak olduğu halde, bütün patriklerle hahambaşı da davete icabet etmişlerdi. Şeyhulislâm, gelmedi. Bu balonun verilmesi de nüfuz rekabetinin bir ayrı safhasiydi. Çünkü Reşit Paşa, Fransız Elçisinin tesiriyle sadaretten düşmüş, Canning buna gücenmişti. Padişahın baloya gelişi büyük bir iltifat olarak Büyük Elçiye bir nevi tarziye yerini tuttu. Canning, ertesi günü mâbeyine gidip teşrif-i şahâneye teşekkür etti. Dönüşte Reşit Paşa'nın yalısına uğramışsa da Paşa İstanbul'da olduğu için bulamamış, Cevdet Paşa ile görüşmüştü.

Büyük Elçi Canning, muharebe olmadan önce 1952 de Lord Stratford adını alarak Lordluğa terfi edilmiş olduğu halde muharebe sonunda ve Kars kalesinin düşmesini müteakip İngiltere umumî efkârında bundan sorumlu görülmüş ve büyük bir sevimsizlik konusu olmuştu. Hele Reşit Paşa'nın sadaretten çekilmesinden sonra bizde de haylı dedikodulara maruz kalmıştı. Esasen Kırım harbini İngiltere'de fena karşılıyanlar az değildi. Meselâ Lord Fisher Teims gazetesinde Çanakkale ve Abdülhamid'e dair yazdığı bir makalede Sultan Abdülhamit'den bahsederken şöyle der :

"Abdülhamit, Lord Salisbury'ye karşı kırgındı. Çünkü o, bir zaman irâd etmiş olduğu parlak bir nutkunda İngiltere'nin ananevî olan Türkiye ittifakından bahsederken demişti ki : 'İngiltere eskiden bu ittifakı akdetmekle yanlış bir ata binmiş oldu'. Halbuki Abdülhamit, İngiltere ve Türkiye'yi iki büyük İslâm devleti olarak telâkki eyler ve ona bir takaddüm hakkı verirdi."

Londra'da seyrettiğim büyük Kırım anıtında da bu ittifakı işaret eden hiçbir şeye tesadüf etmedim. Sanki İngiltere, bu muharebeyi bizsiz yapmış gibi temsil edilmişti. Çağdaş büyük İngiliz tarihçisi G. M. Trevelyan, "English Social History" adlı eserinde muhtelif devirlerdeki İngiliz toplum hayatından bahsederken Kırım muharebesi hakkında şu mütalâaları ileri sürer :

"XIX. yüzyılda İngiltere ikbal ve saadet çağına erişmiş ve Victoria devrinin İngilizi tekâmülü bir tarih kanunu olarak benimsemişse bunun başlıca sebebi, Waterlo'dan sonra yüzyıldır İngiltere'nin harbe girmemiş oluşudur. Kırım Harbi, bu bakımdan (1854-56) bir istisna değildir ve İngiliz halkının barıştan bıkmış olmasından gayrı esaslı bir sebebe dayanmıyan çılgınca bir seferdir. Üç yıl önce Büyük Sergi sırasında Hyde Park'ta sürüp giden harp aleyhtarı konuşmalara rağmen, burjuva demokrasisi, gözde gazetelerinin etkisi altında Balkan Hıristiyanları üzerindeki Türk hâkimiyeti uğruna bir haçlı sefer heyecanına sürüklenmiştir. Oysa bir nesil sonra aynı kuvvetler, bu sefer Gladstone'nun liderliği altında tam tersi yönde harekete geçeceklerdir. Kırım Haribine biz mahdut sorumluluk prensipi çerçevesi içinde girdik ve macerâ hevesimiz tatmin olununca geri çekildik. Sosyal tarihimizde dış siyasetin devlet adamlarına ait bir sır olmaktan çıkıp geniş halk kütlelerinin malı haline gelmeye başlayaşı bir vakıadır. Kırım Harbine yol açan olaylar dizisinde devlet adamları mı, yoksa halk mı daha çılgınca hareket etti, bunu tâyin güçtür."

Muharebe sonlarında, Hariciye Nazırı Lord Palmerston, Londra Belediyesinde söylediği nutukta harpten bahsederken ancak şu iki cümle ile müttefik Osmanlı devletini anmıştı :

"İşte Osmanlı devletinin elçisi de buradadır. Sultanın tebeası bizim yardımımıza lâyık olduklarını isbat etmişlerdir."

Kırım muharebesi olaylarını zikrederken muharebenin başında uğradığımız deniz faciasını hatırlamamak mümkün değildir. Canning, hâtıralarında vakaya temas etmiştir, görülecektir. Başlangıçta Şarkî Anadolu'da Türk ordusu muharebeye girişmiş ve hattâ bir kaleyi zaptetmişti. Karadeniz kıyılarını gemilerle tutmak iktiza ediyordu. 1853 Kasımında Patrona Mustafa Paşa kumandasındaki filo Batum'a mühimmat sevkine memur edilmiş, Patrona Osman Paşa kumandasındaki filo da Sinop limanında emir beklemek üzere denize çıkarılmıştı. Kasımın 13 ncü günü Osman Paşa filosu Sinop limanına geldi, girdi. Filoda yedi (Avniilâh, Nizamiye, Kaid-i Zafer, Nesim-i Zafer, Fazlıilâh, Nâvügi Bahrî, Dimyad) firkateyn, üç (Necm-feşan, Feyz-i Mâbud, Gülisefid) korvet ve üç vapur bulunuyordu. Kasımın otuzuncu günü Rus amirali Nakhimof'un kumandasındaki filo limanın ağzını tutarak Türk amiralinden teslim olmasını istedi. Osman Paşa işaret çekti, teslim olmıyacağını ve dövüşeceğini bildirdi. Nizamiye firkateyni top ateşine başladı. Öğleden önce başlıyan muharebe, iki buçuk saat sürdü. Nâvügi Bahrî Rus toplariyle çok yaralandığı için kaptan Ali Bey, cephaneyi ateşledi ve gemisinin düşman eline geçmemesini hayatiyle sağladı. Denizin üstü kıpkırmızı olmuş, parçalanmış vücutleriyle Türk denizcileri bu cehennem deryâsında yüzer hale gelmişlerdi. Dört bin erimizden iki bini şehit oldu. Kahraman Osman Paşa ayağından yaralı olduğu halde iki firkateyn kumandanı ve yüz yirmi beş neferle esir düştüler. Riyale Hüseyin Paşa, başına isabet eden bir gülle ile şehit oldu. Muharebeden sonra cesedi

denizde bulunmuş ve Sinop'ta Seyit Bilâl türbesi yakınına defnedilmiştir. Sinop'un yarısı düşman toplariyle yanmış, yarısı mermilerle tahrip edilmiş, viran bir hale gelmişti.

Sinop vakasından bahseden Cevdet Paşa, şöyle der:

"*Damat Mehmet Ali Paşa'nın sevk ve himayetiyle Kapdan-ı derya olan Mahmut Paşa'nın ehliyetsizliği ve sû-i tedbir âsârından olarak Sinop'ta donanmayı hümâyun muhterik olmakla yetmiş tarihinde makduhen ve mezmumen kapdanlıktan azil ile Kıbrıslı Mehmet Paşa Kapdan-ı derya oldu.*"

Sinop'ta Kaptan-ı derya Mehmet Ali Paşa tarafından etrafına duvar çekilerek yapılmış bir şehitlik vardır. Sonradan harabolmuş bu hisardan çıkarılmış 1.40 - 1.80 boyutunda taş üzerine kazılmış tarihî yazıt şudur:

Emr-i sulhe çalışırken düvel-i müttefika
Olmamışken dahi ilân-ı cidâl ü gavga
Azm-i Deryayi Siyah etti donanma gezerek
Piş-i Sinob'a gelüp yatmış idi bî pervâ
Firkateyn idi yedi danesi Mısrındı biri
İki vapur ile üç korvet idi icmalâ
Bahr ü ber içre budur kaide-i cümle düvel
Düşünür menfaat-i devletini subh ü mesâ
Nakz idüp ahdı kıral-ı müteveffa nagâh
Ceng içün etti cesametli sefain isrâ
Bir birile iki asker tutuşup gavgaya
Oldu bâzâr-ı vegada nice çok ahz ü atâ
Vüs'atinden de ziyade döğüşüp gaziler
Akibet eylediler canlarını Hakka fedâ
Yüzdü deryay-ı şehadette Hüseyn-i gazi
Oldu Bozcaadalı mirilivây-ı me'vâ

Ehl-i Sinob'un o gün hali diger-gûn oldu
Yağdı yağmur gibi memlekete nâr-ı cefâ
On birin eyledi imhâ yazılan kalyonun
Mevce-i lücce-i takdir-i ezel, vaveylâ
Çekilüp gittiği demde gelen ecsâd-ı kesir
Hep ahalî-i zarar-dide edüp hamd ü sena
Toplayup na'şını bilcümle guzât-ı dinin
Bir muallâ yere defn eylediler sertapâ
Oldular seyyid-i sadat Bilâl'e komşu
Cem'inin canına temcid okuyup ehl-i gazâ
Pek güzel tesviye ettirdi bu kabristanı
Verdi tevfik Mehmet Ali Paşa'ya hudâ
Hıfz içün cism-i guzâtı yaramaz şeylerden
Dört bir etrafına çektirdi hisar-ı vâlâ
Bulur ecrin iki âlemde şehadet ederim
Namını koydu şehitlik o kerimül-vükelâ
Yazdı bu meşhed-i pâke iki tarih-i temam
Safvet envâr-ı şefaat ederek istid'â
Şühedâ kabrini kıldı Ali Paşa ihyâ
Kıl duâ yaptı şehitlik o müşîr-i âlâ

Ketebehül - fakir Aliyülalevî 1274

Vak'ada şehit düşen Amiral Bozcaadalı Riyâle Hüseyin Paşa'nın kabrindeki kitabeden de şu beyitleri nakledeceğim :

Moskovun harbi tekarrür edicek devletçe
Geldi tersaneye emrile şeh-i devrânın
Bir filo çıktı donanmay-ı hümâyun Sinob'a
Kuşatup lenger atup çevresine limanın
Ansızın bastı donanma-yı adüv pus havada
Cümlesin yaktı bütün ol filo-yı zîşanın
Ol donanma-yı hümâyunda bu zât-ı kerim
Neşe-i câm-ı şehadetle uçurdu canın

Dideden düştü iki katra yazıldı tarih
Meskeni kasr-ı şehadet Hüseyin Paşa'nın

(Sinop Kitabeleri. Hüseyin Hilmi, 1341)

Sinop faciasında şehit düşenlerimizle onlar hakkında bize bu kadar olsun bilgi veren Özel Kız Okulu Müdürü Hüseyin Hilmi'nin ruhlarını rahmet dileğiyle anarak ve bugünkü durumu bildirmek nezaketinde bulunan Sinop Valisi Hayrettin Müftüoğlu'na teşekkür ederek konumuza devam edelim.

Kitap, umumiyetle İngiliz görüşünü ve hususile Canning'i savunmaktadır. Netice olarak yer yer aleyhimize sert hükümler de vardır. Bunu soğuk kanlılıkla alarak karşılamak ve icabında cevaplandırmak, mesleği tarih olan aydınlarımıza düşen bir vazifedir. Hele kıymetlerini bilmediğimiz eski eserlerin memleketten çıkışlarını okurken üzülmemek, elbette imkânsızdır. Yüzüncü yıl dönümü çevremizde sessiz sedasız geçmiş olan Kırım Harbinin iç yüzüne dair kitaptan pek çok bilgi edinilecektir. İleriki sahifelerde, kulis arkası çok iyi görülmektedir. Nitekim Cevdet Paşa'nın "Tezakir"de o zamanki devlet adamlarımız arasında çıkan çekememezliklerin, muharebe esnasında bile devam ettiğini anlatıcı bu satırları, bizim için ibretle okunacak tarihi belgelerdendir; okuyucuya her iki kaynağı karşılaştırmaları için onları da buraya naklediyorum:

"*Rusya'lu ile berren ve bahren muharebe olunmakta iken vükelâyı devlet-i âliyye dahi yek diğerine düşerek mânevî muharebeler etmekte idiler. Bu sırada Reşit Paşa dahi Damat Mehmet Ali Paşa'dan bir suret-i müessirede intikam almak isterdi. Lâkin halilesi Adile Sultana karşı istediği veçhile muamele-i şedide icra edemeyip buna âlet olacak demir elli bir vasıta arardı. Ol esnada Kıbrıslı Mehmet Paşa "Ben sadrazam olsam Mehmet Ali Paşa'yı kimseye sormadan nefyeder ve badehu Padişaha arzeyler idim" demiş olduğu Reşit Paşa'ya hikâye olunmakla o*

dahi Mehmet Ali Paşa'dan ahz-ı sâr için Kıbrıslı Mehmet Paşa'yı yetmiş senesi içinde sadrazam ettirdi... Halbuki Kıbrıslı sadarete geldiği gibi makam-ı sadarette yerleşmek emeline düşerek Reşit Paşa'nın arzusuna hizmet etmek efkârından fâriğ olmuştu... Nihayet yetmiş bir senesinde Kıbrıslıyı azlettirerek kendisi defa-i rabia olarak makam-ı sadarete geldi." (Tezâkir, S : 25)

Vükelâ birbiriyle rekabet ededursun, Mekke-i Mükerreme Şerifi Abdülmuttalib Efendi de o sıra devlete isyan teşebbüsünde bulundu. "Türkler mürted oldular ve eğer ki şimdilik irtidadlarını ihfâ ediyorlar ise de badehu ilân edecekleri derkârdır. İşte bu muharebe eyyâmı bize tamam fırsattır. Eskiden beri hakkımız olan hükûmeti şimdi derdest edebiliriz" diyerek bu ayaklanma hareketini müşriklere ve nasârâya karşı cihad mânasında göstermişti. Osmanlı devleti Rusya ile o zamanın bütün yokluklarına rağmen canla başla dövüşüp kahraman evlâdlarını şehit verirken Mekke Şerifinin Halifeye ve onun milletine karşı baş kaldırması, devlet çevresinde ve halkta büyük elem uyandırmıştı.

Kırım muharebesi sonlarında çıkan Islâhat Fermanına muhalefeti Reşit Paşa'yı halk nazarında yeniden yükseltmiş, fakat İngiliz Büyük Elçisini büsbütün kötü gözle görmiye sebep olmuştu. Zaten Reşit Paşa'nın politika okulunda yetiştikleri halde onun İngiliz yakınlığına karşı Fransa politikasını tutan Âli ve Fuat Paşaların davranışları da bu görüşe uyuyordu. Artık Büyük Elçi, mesleğinin sonlarına geldiğini anlamıştı. Reşit Paşa yine de dostluğunu devam ettiriyordu. Elçi şerefine Baltalimanı'ndaki yalısında verdiği ziyafet sonundaki bu nutuk, onu gösterir :

"*İngiliz devlet-i fehîmesinin hazır bilmeclis bulunan sefiri Lord Istratford de Redcliffe cenaplarının devam-ı*

âfiyeti temennâsını dermeyen eylerim. Bu zatın Dersaadette müddet-i ikametinde Devlet-i âliyyenin İngiltere devletiyle olan münasebat-ı hâlisanesinin teyit ve istikrarına kemal-i ehliyet ve maharet ile muvaffak olması ve bu cihetle cümlemizin şükraniyetine kesb-i istihkak eylemesi mucib-i memnuniyet olduğu misillü buradan yakında vuku-u azimeti müstelzim-i keder olan mevaddandır. Bu keder, sefir-i müşarünileyhin az vakitte buraya avdeti ümidiyle kesb-i hiffet eylemektedir". (Cevdet Paşa, Maruzat, defter 2).

Büyük tarihçimiz yine Maruzatta (defter 2) "Hulâsa-i ahval-i politikiyye" başlığı altında şunları söyler :

HÜLÂSA-İ AHVALİ POLİTİKİYYE

Avrupa'nın en güzel kıtası olan Rumeli Devlet-i Aliyye yedinde iken de Avrupalılar Devlet-i Aliyye'yi düvel-i Avrupa'dan hariç sayarlardı. Kırım muharebesinden sonra Devlet-i Aliyye düvel-i Avrupa'dan madut ve düvel-i Avrupa'nın hukukuna nail oldu. Fakat İstanbul'da İngiliz ve Fransız elçileri nüfuz yarışına çıkıştılar. Reşit Paşa kemafissabık İngiliz politikasında devam ve Âli ve Fuat Paşalar Fransız politikasını iltizam ettiler. Rıza Paşa ise Fransız sefaretine âdeta hâdim idi. Ve Fransız imparatoru Rusya imparatoriyle barışmış olduğu halde İstanbul'daki nüfuzunun İngiliz nüfuzuna galebesi emeline düştüğünden Fransız sefareti daima Reşit Paşa aleyhine işlemekte idi.

Fuat Paşa Âmedci iken Mahmut Nedim Bey mektupçu olup daima geceleri hembezm-i sohbet olurlardı. Fuat Paşa, dirayet ve malûmatı hasebiyle ilerleyip Âli Paşa ile at başı beraber gitmeye başladı. Mahmut Nedim Bey'de ise o iktidar olmadığından başka pek mütelevvin bir zat olup hattâ Reşit Paşa bir gün onun tavr-ı mişvarından sıkılarak "Bizim Mektupçu Bey cıvık sabuna benzer, onunla ne el yunur, ne de çamaşıra gelir" demişti. Bu cihetle Mahmut Nedim Bey terakki edemeyip Hariciye Müsteşarlığında kalmış olduğu cihetle dilgir olduğu halde Fransız sefareti Reşit Paşa aleyhine düşünce ondan Reşit Paşa'nın ikbalden sukutunu istidlâl ederek Rıza Paşa koluna semer devir-

Sinop Deniz Savaşında şehit düşen Bozcaadalı Hüseyin Paşa'nın
Sinop'taki kabri

mişti. Lâkin onun da semeresini görmeyince bâri vezaret almış olmak üzere valilik istidasında bulunmakla 1271 senesinde uhdesine rütbe-i vezaretle Sayda valiliği tevcih olunduysa da Rıza Paşa anı Meclis-i Valâ riyasetine sevketti. Çünkü Rıza Paşa ile Safveti Paşa'nın iltizamattan dolayı birçok işleri Meclis-i Valâ'ya düşüp Meclis-i Valâ Reisi Kâmil Paşa ise onların nâmeşru işlerini terviç etmediğinden Rıza Paşa o misillü işleri terviç eylemek üzere Mahmut Nedim Paşa'yı Meclis-i Valâ Reisi ettirmek üzere Reşit Paşa'ya müracaat eylemiş ise de Reşit Paşa bu dakikaları tefettun etmekle ona müsaade etmediğinden Mahmut Paşa Meclis-i Valâ Riyasetine müttehi iken hâh-nâhâh Sayda'ya azimet eylemiştir.

Berveçhi bâlâ İngiliz ve Fransız elçileri yekdiğerleriyle keşâkeşte olmakla birkaç Fransız elçileri değişti, lâkin Fransız imparatoru artık azletmemek üzere İstanbul'a (Thouvenel) namında bir elçi gönderidi. O dahi alenî surette Canning'e muarız olarak Babıali'yi tazyik eder oldu. Bu cihetle Canning'in nüfuzuna halel geldiğinden yetmiş dört senesinde muvakkat suretiyle Londra'ya gitti. Azimetinden evvel veda zımnında bir gece akşam taamı etmek üzere Reşit Paşa'nın sahilhanesine gelip kulları da sofrada bulundum (Sofrada Paşanın söylediği nutuk, yukarıya alınmıştır). Canning, buna teşekkür ettikten sonra bu abd-i âcize hitaben:

"Vakanüvis Efendi, bu nutku tarihinize böylece kaydetmez iseniz size hakkımı helâl etmem" demekle "Böylece ayniyle dercederim ve inşallah daha pek çok yaşarız da tarihin bir nüsha-i matbuasını kendinize gönderirim" dedim. Canning buna da ayrıca teşekkür etti. Muahharan Canning bir kere daha İstanbul'a geldiyse de o zaman Reşit Paşa vefat eylemiş, mizan-ı politika bütün Fransa tarafına ağmış olduğundan çok duramayıp artık avdet etmemek üzere Londra'ya gitti.

*

Şimdi başka bir belge sunacağım. Bu belge gerek Canning'i anlama, gerek Reşit Paşa'nın vefatından sonra Bâbıâli'nin dış politikasını açıklama ve gerekse Âli Paşa gibi o devir ricalinin diplomasideki değerlerini gös-

terme bakımından çok önemlidir. 1945 Kasımında UNESCO Bakanlar Konferansı için Londra'ya gittiğim zaman, işten boş kaldığım saatlerde Elçilik binasının üst katındaki arşivi incelemeğe çalıştım. Merhum Fethi Okyar'ın vazife devrinde düzene konmuş ve tekrar eski düzensiz halini almış olan arşivdeki bazı mühim belgeler arasında Canning'in istifasından ve payıtahttan ayrılmasından sonra vedâ için İstanbul'a tekrar gelişi hakkında Âli Paşa'nın Londra Elçimiz Musurus Paşa'ya yazdığı Fransızca mektup elime geçti. Onun Fransızca metnini ve eski, değerli talebem Prof. Bedrettin Tuncel eliyle yapılmış Türkçe tercümesini aşağıya alıyorum:

Particulière
et
très confidentielle

Constantinople, le 29 semptembre, 1858

Mon cher Ambassadeur,

J'espérais ne plus avoir à vous parler désormais de Lord Statford. Ce n'est donc qu'avec beaucoup de regrets que je me vois placé à y revenir. Nous avions prévu que son voyage à Constantinople ne manquerait pas de nous occasionner des embarras; cette prévision commence à se réaliser.

Le lendemain de son arrivée à Constantinople le noble Lord est venu me faire une visite particulière et amicale; il me déclara à cette occasion que son but en revenant dans cette capitale était de clore sa longue mission par une démonstration de respect pour le Sultan et par une démarche de réconciliation auprès de ses ministres passés, présents et futurs.

Deux jours après notre dite entrevue particulière sa Seigneurie est venu officiellement à la Porte où à ma grande surprise Elle m'adressa un assez long discours auquel il a fallut que je répondis immédiatement.

Très peu ou pas du tout habitué à faire des improvisations j'ai fait un *speech* responsif plus au moins mal arrangé sans avoir le temps d'en bien peser les mots et les phrases. Je vous avouerai que dans ma bonhommie toute orientale je croyais que ces mots mal combinés, ces phrases décousues ne pouvaient pas avoir aucune portée politique et que mon honorable interlocuteur les avaient pris de la même façon que j'avais écouté son discours. Ce n'est que quelques jours après quand un drogman de sa suite est venu me montrer un papier sur lequel ma réponse se trouvait reproduite et par plusieurs autres indices que je me suis aperçu qu'on avait preté à mes paroles une toute autre importance que je n'avais nullement entendu y donner.

La preuve la plus évidente de la vérité de ce que j'avance c'est que si j'avais voulu faire une réponse politique au discours de S. Ex. je me serais exprimé sur un ton complètement différent, je lui aurais fait sentir d'une manière quelconque qu'elle avait commis un manque de politiesse en ne pas prononçant un mot obligeant pour moi ou pour le ministère que j'avais l'honneur de présider.

J'ai cru devoir mettre de côté ce petit grieffe et le ranger aux nombres de tant d'autres que le noble Lord avait pris à tâche de nous fournir pendant son Ambassade pour ne voir en lui que l'ancien Représentant d'une Puissance amie et alliée et pour ne pas manquer d'aucun des devoirs de politesse et d'égard que sa position aussi bien que son âge commandaient.

Je ne saurais donc assez vous répêter que je n'ai pas entendu et je n'entends point donner d'autres significations à mes paroles que celle que je viens de dire.

Je ne pouvais pas ne pas prononcer le mot de regret à un Ambassadeur qui venant m'annoncer la fin de sa mission; je ne pouvais me taire convenablement sur les services politiques qu'il a pu rendre à notre pays; ja ne pouvais pas ne pas ajouter à tout cela quelques expressions de sympathie. J'ai pensé que la bienséance l'exigeait. Ce à quoi j'aurais du penser et que j'ai eu tort de ne pas le faire c'est la probabilité d'une interprétation forcée ou exagérée à laquelle mes expressions était susceptibles de donner lieu.

Lord Stratford de Redcliffe a longtemps et énergiquement défendu la cause de l'indépendance de notre pays. Je suis persuadé qu'il désire sincerement la prospérité de l'Empire. En cela nous devons lui être reconnaissant mais notre reconnaissance est obligé à faire place à des sentiments bien différents quand nous songeons aux maux que ses théories administratives, ses principes pour la régénération de l'Empire, principes basés sur une ignorance complète du pays et de ses habitants, ses ingérences injustifiables dans les affaires ministérielles ont fait endurer à la Turquie.

Je ne crois pas qu'il y ait un homme qui aima sa patrie, qui veut son independance qui ne se fasse d'amères reflexions en récapitulant des résultats de la conduite de l'ex-Ambassadeur de S. M. Britannique. Les souvenirs en sont malheureusement trop vivaces encore pour qu'ils puissent s'effacer de sitôt.

Ce n'est que depui l'arrivée de Sir Henry Bulwer que nous apprenons qu'on peut traiter les affaires avesc l'Ambassade Anglaise avec égard et confiance mutuelle. Ce ton d'amertume, de méfiance, cet esprit de domination absolue sont remplacés par des relations dignes de l'amitié qui existe entre les deux Empires. Je n'ai besoin de vous dire cette noble conduite du nouvel Ambassadeur loin de nuir à la considération du Grand Pays qu'il a l'honneur de representer lui attire au contraire l'estime et le respect général.

Mon seul et unique but en vous adressant cette longue lettre confidentielle est de vous mettre à même d'apprécier et de faire apprécier à qui de droit la véritable portée de ma reponse en question.

Pour résumer clairement ma pensée je vous dirai que nos respects et nos sympathies n'iront jamais jusqu'à nous faire désirer le retour de Lord Stratford comme Ambassadeur. L'admiration et l'estime que ses talents diplomatiques, son caractère honorable nous inspirent, l'accompagneront toujours, mais voila tout.

Tout ce que nous pouvons désirer dans l'interêt de nos rapports avec le Gouvernement de S. M. la Reine d'Angleterre, c'est la conservation du statu quo actuel de l'Ambassade.

Je joins ici une copie de cette bien heureuse réponse qui a été écrite après par les secrétaires de Lord; la faiblesse de ma mémoire et la peu d'importance que j'y avais attaché en la prononçant m'empêchent d'en garantir l'exactitude entière. Vous êtes autorisé, mon cher Ambassadeur, à lire *très confidentiellement* cette lettre à Lord Malmesbury.

Veuillez agréer la nouvelle assurance de ma haute considération.

Signé : Aali

P. S.

Je n'ai pas besoin de vous recommander la plus grande discrétion. La nature de l'objet de cette lettre en demontre suffisamment la délicatesse.

A.

Mektuba eklenmiştir :

Je n'ai jamais regretté autant qu'aujourd'hui de ne pas posséder le don d'improvisation afin d'exprimer les sentiments que je ressens en revoyant votre excellence encore une fois à la Sublime Porte. J'ai éprouvé le plus vif regret en voyant votre excellence quitter le poste, que vous aviez rempli avec tant de dignité pendant si longtemps en rendant les services les plus essentiels à Sa Majesté et à son Empire pendant les crises les plus difficiles. Nous en garderons toujours le plus précieux souvenir. Nos sympathies les plus chaleureuses, notre intérêt le plus vif, suivront votre excellence partout; et nous vous prions de conserver toujours pour nous aussi les mêmes entiments, et de les continuer et de voulori rendre à cet Empire les mêmes services que pendant le passé.

Je ne manquerai pas de communiquer à Sa Majesté le désir que vous avez exprimé d'être admis à une audience officielle. Je crois déjà pouvoir vous dire que Sa Majesté vous recevra avec le plus grand plaisir. Nous nous trouvons dans des moments difficiles et nous avons besoin de l'appui de tous nos alliés, surtout de l'Angleterre qui nous a donné tant de preuves de sa puissante amitié.

Je n'ai pas besoin de m'étendre sur ces sujets. Je suis persuadé qu'en parlant comme je l'ai fait, j'ai exprimé les sentiments de tous mes collègues.

Quant à votre successeur nous n'avons qu'à nous louer de sa conduite aussi loyale qu'amicale envers nous.

Hususî ve gayet
mahremdir

İstanbul, 29 Eylül 1858

Azizim Elçi,

Size artık Lord Stratford'dan bahsetmemeyi ümit ediyordum. Bu mevzua tekrar avdet ıztırarında kalmış olduğuma cidden müteessifim. Kendisinin İstanbul seyahatinin bizler için bir takım müşkülât ihdas etmekten hâlî kalmıyacağını tahmin eylemiştik; bu tahminimiz tahakkuk etmiye başlamıştır.

Asil Lord, İstanbul'a muvasalatının ertesi günü hususî ve dostane bir şekilde beni ziyarete geldi; bu münasebetle de, haylı zamandır devam etmiş olan vazifesini, Zât-ı Şahâneye hürmet ve tâzimlerini arzetmek ve vükelây-ı sâbıka, hâzıra ve müstakbele nezdinde uzlaşma teşebbüsünde bulunmak suretiyle hitama erdirmek maksadiyle payitahta avdet etmiş olduğunu beyan eyledi.

Mebhusun anh hususî mülâkatımızdan iki gün sonra Asaletmeapları resmen Bâbıali'ye gelerek büyük taaccübümü mucip olan ve derakap mukabele zaruretini hisseylediğim haylı uzun bir nutuk iradetti.

İrticalî mukabelelerde bulunmak itiyadına pek az sahip olmaklığım hasebiyle, hattâ bu nevi mukabeleleri hiç de itiyat edinmediğim için, kelime ve cümlelerimin derece-i şümulünü tâyin etmiye vakit bulamadan, kendilerine pek de iyi tertip edilmemiş bir söylev ile cevap verdim. İtiraf etmeliyim ki, tamamen şarklı safiyetimle o birbirleriyle iyi imtizaç etmeyen kelimelerin, o rabıtasız cümlelerin herhangi bir siyasî şümulü olabileceğini ve muhterem muhatabımın da onları benim kendi nutkunu dinlediğim tarzda telâkki etmiş olduğunu zannetmiştim. Sözlerime hiç aklımdan geçirmediğim bir

ehemmiyet atfedilmiş olduğunu ancak bir kaç gün sonra, maiyetindeki bir tercümanın gelip cevabımı bir kâğıt üzerine zaptedilmiş olarak bana ibraz etmesiyle ve diğer karinelerle anladım.

Bu sözlerimdeki hakikatin en bâriz delili de şudur ki, Sefir cenaplarının nutkuna siyasî bir cevap vermeyi arzu etmiş olsaydım, çok daha farklı bir ifade tarzı kullanır, şahsım veya başında bulunmakla mübahi olduğum heyeti vükelâ hakkında lûtufkâr bir söz sarfetmemekle nezaketsizlikte bulunmuş olduklarını herhangi bir şekilde kendilerine hissettirebilirdim.

Bu küçük kusuru bir tarafa bırakıp onu asîl Lordun zaman-ı sefaretinde müteaddit nümunelerini izhar etmekten geri kalmadığı diğerleri meyanına idhali muvafık telâkki ettim ve kendisinin şahsında dost ve müttefik bir devletin sâbık mümessilini görerek mevki ve sinninin icabettirdiği hürmet ve nezaket vazifelerinden hiç birinde kusur eylememeye çalıştım.

Sözlerime bundan başka bir mâna vermediğimi, vermek niyetinde de olmadığımı size ne kadar tekrar etsem yine azdır.

Bana vazifesinin hitama erdiğini bildirmeye gelen bir elçiye teessüf kelimesini kullanmamazlık edemezdim; memleketimiz için ifa eyleyebildiği siyasî hizmetler hakkında sükûtu muhafaza etmem muvafık olmazdı; bütün bunlara bazı dostane ifadeler ilâve etmemek mümkün değildi. Bunun adâb-ı muaşeret icaplarından olduğunu düşündüm. Düşünmem icabeden ve düşünmemiş olmakla hataya düştüğüm husus, istimal eylediğim ifadelerin tevlit edebileceği cebrî veya müfrit tefsir ve izah ihtimalidir.

Lord Stratford de Redcliffe uzun müddet gayret ve metanetle memleketimizin istiklâli dâvasını müdafaa etmiştir. İmparatorluğun refahını samimiyetle arzu eylediğine kaniim. Bu hususta kendisine minnettar olmamız icabeder, fakat idarî nazariyatının, memleket ve sâkinleri hakkında tamamen cahil bulunmasına rağmen imparatorluğun ihyası hakkındaki efkârının, nezaretlere ait işlerde gayri kabil-i tecviz müdahalelerinin Türkiye'ye iras eylediği mazarratları hatırladığımız zaman bu minnettarlığımız yerine çok başka hissiyat kaim olur.

Vatanını seven, onun istiklâlini arzulayan bir insanın, haşmetlu Britanya Kıraliçesinin sâbık elçisinin etvar ve harekâtının netayicini mütalâa ederken acı düşüncelere dalmamasının mümkün

olabileceğini zannetmiyorum. Maalesef bunların hâtırası yakın zamanda silinemiyecek kadar canlı kalmıştır.

Ancak Sir Henry Bulwer geldikten sonradır ki, İngiltere sefaretiyle müşterek emniyet ve itimat havası içinde müzakerelerde bulunaulabileceğini öğreniyoruz. Huşunet, adem-i itimat, mutlak tahakküm zihniyeti yerine iki imparatorluk arasında mevcut dostluğa lâyık münasebet kaaim olmuştur. Söylememe hacet yoktur ki, yeni elçinin bu asîl hareketi, temsil etmek şerefiyle mübahi olduğu büyük memleketin itibarına zarar iras eylemedikten maada bilâkis umumun takdir ve hürmetini celbetmektedir.

Size bu uzun mahrem mektubu göndermekten yegâne gayem, mevzuu bahis cevabımın hakikî şümulünü bizzat kendinizin takdir edebilmenizi ve bu hususta sahib-i selâhiyet zevata takdir ettirmenizi teminden ibarettir.

Fikrimi vâzıh bir şekilde telhis için diyeceğim ki, hürmet ve muhabbetlerimiz bize Lord Stratford'un elçi sıfatiyle avdetini arzu ettirmeye kadar varamaz. Diplomatik kabiliyetlerinin, şayan-ı hürmet seciyesinin bizlere telkin ettiği takdir ve hayranlık daima bâki kalacaktır, fakat hepsi bundan ibaret.

Haşmetlû İngiltere Kıraliçesinin hükûmetiyle münasebatımızın selâmeti için sefaretin vaziyet-i hâzırasının muhafazasını arzu ederiz.

Lord'un kâtipleri tarafından sonradan kaleme alınmıs olan o mutlu cevabın bir suretini mektubuma leffediyorum; zayıf bir hâfızaya sahip oluşum, sözlerime herhangi bir ehemmiyet atfetmeyişim, cevabın tam ve sahih bir şekilde zaptedilmiş olmasını tekeffül etmeme mânidir. Bu mektubu gayet mahrem olarak *Lord Malmesbury'ye okuyabilirsiniz, azizim elçi.*

İhtiramât-ı faikamın teyidini lûtfen kabul buyurmanızı rica ederim.

Aali (Âli)

Derkenar : *Size tam bir ketûmiyet tavsiyesinde bulunmak ihtiyacını hissetmiyorum. Bu mektubun mevzuunun mahiyeti bunun nezaketini kâfi derecede isbat eder.* (Bu satırlar Fransızca olarak Âli Paşa'nın el yazısı iledir.)

Lord Stratford'un kâtiple gönderdiği not:

Zat-i asilânelerini bir kere daha Babiâli'de görmekten duyduğum hissiyatımı ifade edebilmek için icabeden irticalî söz söyleme kabiliyetine sahip olmamaklığıma bugünkü kadar hiçbir zaman müteessif olmuş değilim. En müşkül buhranlı anlarda Majesteye ve İmparatorluğuna en mühim hidemat-ı asliyeyi ifa eylemek suretiyle uzun zaman büyük dirayetle işgal etmiş bulundukları vazifeden ayrıldıklarını görmekle cidden müteessirim. Bu hidematın kıymettar hâtırasını daima muhafaza edeceğiz. En hâr muhabbetlerimiz, en yakın alâkalarımız, zat-i asîlânelerini her yerde takip edecektir; bizler hakkında da daima ayni hissiyati muhafaza buyurarak idamesini ve sabıkta olduğu veçhile saltanat-i seniyyeye ayni hizmetleri ifa lûtfunda bulunmalarını rica ederiz.

Zat-i şahâne tarafından şeref-i müsûle mazhariyet hususunda izhar buyurduğunuz arzuyu kendilerine arz eylemekte kusur etmiyeceğim. Şimdiden memûl ederim ki, Zat-ı şahâne sizi kabulden fevkalhad mahzuz olacaklardır. Müşkül anlarda bulunmaktayız ve bütün müttefiklerimizin, hassaten bize kudretli dostluğunun müteaddit nişanelerini vermiş olan İngiltere'nin muzaharetine muhtacız.

Bu hususları tafsil ve tevsi ihtiyacını hissetmiyorum. Maruzatımla bütün rüfekay-ı mesaimin hissiyatını ifade eylemiş olduğuma kaniim.

Halefleri bahsine gelince, bizlere karşı gösterdiği dostane olduğu kadar dürüst hareketinden sadece büyük bahtiyarlık duyduğumuzu ifade etmek isteriz.

Âli Paşa'nın görüş kudreti ve diplaması mahareti Londra sefirine mektup şeklindeki bu emrinden pek güzel anlaşılıyor. Mektupta adı geçen Malmesbury (1807-1889) 1858 de İngiliz Hariciyesinin başına getirilmiş bir Lorddur. Ömrünün mühim bir kısmını Avrupa'da geçirmiş, yazdığı hatıralarında siyasî olaylar yanında Avrupa saraylarına ait dedikodulardan da bahsetmiştir. Kendi devletile Fransa arasında dostluk ve yakınlık

sağlamıştır. Tarafsızlığı ve daima barışı tercih eden bir diplomattı. Disraeli ile sıkı arkadaşlığı vardır.

William Henry Bulwer (1801-1872) şair bir diplomattı. Yunanlığı sevmiş, hattâ gençliğinde Londra'daki Yunan Komitesine girmişti. Komite tarafından Mora'ya gönderilmiş ve 1826 da Mora hatıralarını yayınlamıştır. Diplomasi hayatı otuz yıl sürmüş ve Canning'in yerine İstanbul'a Büyük Elçi atanmıştır. Zamanında bir ticaret andlaşması yapılmıştır. 1865 de istifa ederek memleketine dönmüş ve edebî hayata atılmıştır. Napoli'de ölmüştür.

Tekrar Lord Stratford'a dönelim: Canning, İstanbul'daki vazifesinden ayrıldıktan sonra uzun yıllar dıştan bizimle alâkasız göründü. Fakat kader, Kırım muharebesini takib eden devrede daha da kuvvetlenmiş olan Rusya'yı 1877 de Osmanlı Devletine musallat etmişti. Bir kaç yıl sonra çıkan Yunau hududu meselesinde eski dost, bize ilgisiz kalamamıştır. "Mesail-i Mühimme-i Siyasiye" adlı eserinde Ali Fuat Türkgeldi bundan bahsederken:

"*Vaktile müddet-i medîde İngiltere devletinin Derseâdette sefaretinde bulunup Kırım Muharebesi esnasında büyük roller oynamış olan meşhur Lord Stratford de Redcliffe vefatından biraz evvel, yani 1880 tarihinde bu meseleye dair bir muhtıra kaleme alarak evrakı meyanında zuhur etmiş ve bil'âhare Sultan Abdulhamit tarafından elde edilerek Yıldızdan Hazine-i Evraka müdevver evrak meyanında manzurumuz olmuş*"

diyerek bu muhtıranın tercümesini ikinci cildin sonuna koymuştur. (Türk Tarih Kurumu kitaplarından, Prof. Bekir Sıtkı Baykal yayımı).

Canning'in zikri geçen muhtırasından alacağım bir kaç cümle ile bu takdim yazımı bitireceğim.

Bu günkü dilde ifadesini vereceğim bu cümleler, Lord Stratford hakkında okuyucularda doğruya uyan bir kanaat uyandıracaktır sanırım:

"*Sahih vesikalara dayanarak umarım ki Hristiyan devletlerin Yunanistan'a toprak bırakma hakkında olan isteklerini kabul etmiye Padişahı zorlama dilekleri pek haksızdır. Benim hislerime göre Yunanlıların iddiaları hiç bir esasa dayanmayıp Osmanlı Devleti Rusya tarafından korkutulmuş ve kuşatılmış olduğu zaman Yunanlıların Osmanlı ülkesine hücum etmelerinin buna sebep gösterilmesi temamile ehemmiyetten uzaktır. Zira Babıâli, Yunanistan hakkında o esnada hiç bir gûnâ haksızlıkta bulunmamıştır... Devlet-i Aliyyeye şu taleb olunan şeyleri cebren kabul ettirmek pek haksız ve siyasete mugayir olduğundan başka, bu devletin İstanbul'da bakası cihetinde olan Avrupa menfaatlerine de külliyen muzır olduğu itikadındayım*".

Hiç bir gösteriş için yazılmamış olduğu ölümünden sonra çıkmasile de sâbit olan bu satırlar, devletin o günkü durumu göz önüne getirilecek olursa onları yazan insan için hakka ve hakikate muvafık bir hükme bizi götürür. Bu kısa tutulmuş Girişle, tarihimizin çok önemli ve dönümlü bir devresine, şöylece işaret etmiş olduk. Tercümesi verilmiş olan hatıralarda o devrin bir köşesi aydınlanacaktır, umudundayım.

19 Mayıs 1959

HASAN-ÂLİ YÜCEL

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYEDEKİ İLK GÖREVİ

1808—1810

STRATFORD CANNING, 1808 yılı Mayısında hiç mi hiç gönül vermediği bir işe kapılandı. Sonradan bin pişman oldu ama, iş işten geçmişti bir kere. Türkiye Orta Elçisi Robert Adair'in yanına birinci kâtip atandı. O yaşta bir delikanlı için alabildiğine parlak sayılması gereken bu görevi yüklendiği zaman, ömür boyu bir daha eli değip çözemiyeceği bir zincirin ilk halkasını boynuna geçirdiğinin farkında bile değildi. İngiliz diplomasi tarihinin yıldızlarından biri olan Canning'in diploması uğraşından nefret etmesi, üstelik Türkiye tarihinde bunca yer tutan bir İngiliz elçisinin Türkiye'de geçirdiği yılları bir çeşit sürgün saymış olmasından daha garip ne olabilir? Garip marip, gerçek böyleydi işte. Türkiye'ye ilk tâyinini geçici bir görgü imkânı olarak kabullendi. Bütün umutları, tutkuları İngiliz iç politika hayatına yönelmişti. Oysa alınyazısı, Canning'i ömrünün hemen yarısını yurt dışında hem de Avrupa siyasal haritasının en dağdağalı memleketinde, Türkiye'de geçirmeğe zorlayacaktır. Neylesin ki ödev duygusu onu kıskıvrak bağlayacak, her seferinde bir daha dönmeme kararıyla ayrıldığı İstanbul'a altı defa sürükleyecek, ancak iyice kocadıktan, seksen üçüncü bulduktan sonra İstanbul'dan yakasını kurtarabilecektir.

Orta Elçiliğin ilk ödevi Türkiye'yle İngiltere arasında barışın sağlanmasıydı. 1807 yılında İngiltere o zamanki müttefiki Rusyanın çıkarı için Babıâliye harp ilân etmişti. Aynı yıl içinde Rusya Napoléon ile Tilsit antlaşmasına imzasını basıp aynı safta yer aldıktan, dolayısiyle İngiltere Rusyanın düşmanı durumuna geçtikten sonra, Türkiyeyle düşmanlık halinin sürdürülmesine yer kalmamıştı. İlk iş, Türkiye'yi Ingiltereyle ötedenberi devam edegelmiş olan dostluk bağına yeniden kaydırmaktı. Üstelik Tilsit'de canciğer hale gelen iki İmparatorun kendisi için bir takım gaileler hazırladığından kuşkulanan Babıâli de İngiltereyle dostluğunu yenilemeğe pek gönülsüz değildi. Robert Adair Viyana'dayken her iki tarafın usuldan usula yakınlaşma kapıları açma kararında olduğunu görmüş, Ulm yenilgisinin altından kalkma ateşiyle yanan Avusturyanın da bu işe taraftar olduğuna parmak bastıktan sonra, durumu George Canning'e bildirmişti. İşte Adair'in Türkiyeye yollanışı bu şartlar altında kesinleşmişti.

O sıralarda İngiltereden üç bin mil ıraktaki İstanbul'a denizden yolculuğa kalkışmak her babayiğidin harcı değildi. 1808 yılı Temmuzunda otuz toplu Hyperion harp gemisiyle denize açıldılar. İspanya açıklarında kayalara toslamaktan güç belâ kurtuldular. Cadiz'de Collingwood donanmasıyla temasa geçtiler, sonradan "Yarımada Harbi" diye anılacak olan harekâtın ilk hazırlıklarını yakından gördüler. Cebelitarık'da vali Sir Hew Dalrymple ile görüşen Canning, Türkiye'de günlerini yok yere harcayacak yerde Ispanyada döğüşemediğine yandı yakıldı. Sicilyaya, ordan da Yunanistana geçtikten sonra, Eton'da, Cambridge'de kafası Eski Yunan, Roma dünyasının verileriyle tıka basa dolmuş olan Canning, tarihsel anıtları dolaşarak kendini avuttu.

Binbir serüvenden sonra Çanakkale açıklarına ulaştılar. Gelgelelim Türkler pek barış taraflısı görünmüyorlardı. Şark diplomasisinin insanı kahreden herzamanki gecikmeleri Adair heyetinin de yakasına yapıştı. Sicilyada aktarma oldukları Sea Horse adlı gemi, Boğaz açıklarında demirledi. Canning ile Adair de bu tatsız, sıkıcı durumu elden geldiği kadar yaşanır hale getirmek için Eski Yunan anılarına kendilerini kaptırdılar. Canning hatıratında bu günleri şöyle anlatıyor :

"*Dört bir yanımız Eski Yunan anılarıyla çevriliydi. Güverteden, gerisinde İda ile Gargara, koskoca Turova ovasını görebiliyorduk. Boğazın giriş noktasına kadar uzanan kıyı boyunca Çanak hisarları, bir yerde de Antilochos'un mezarı yükseliyordu. Kıc tarafımızda Tenedos (Bozcaada) sancağımızda İmbros ile Samothrake (Semendirek) adaları vardı. Gurup vakitleri uzaktan Limni adasını hayal meyal görebiliyorduk. Buharlı gemilerin sağladığı imkânlardan yoksun olduğumuz o günlerde yapılan bu İstanbul yolculuğu yorucu olmasına yorucuydu ama, bizler herkese görmek nasip olmıyan bu güzellikleri içimize sindirerek kendimizi avutmağa çalışıyorduk. Arasıra Rusların bir kaç ay önce zaptedip, sonradan bıraktıkları Tenedos adasının bağlarında avlanarak kimi de yakınımızdan geçen ticaret gemilerinden haber sorarak oyalanıyorduk. Yok bahasına sepet sepet üzüm bulabiliyorduk.*

"*Haftalarca eli kolu bağlı ne olacağımızı bilmeden, gözü kapalı bekleyip durduktan sonra, İstanbul'dan bir orta elçi yollanacağını, o ara sürgünde olan tercümanın da çağırılacağını, bundan başka müzakereler sırasında emrimize kıyıda bir ev verileceğini öğrendik. Gine uzun bir gecikmeden sonra, nihayet Kasım'ın onbirinde Sea Horse, Çanakkale Boğazına girdi. İç hisarlardan birinin bir iki mil aşağısında demirledik. Neyleyelim ki kıyıda fena halde hayal kırıklığına uğradık. Kamarada yaşamak-*

tan kurtulacağız diye bel bağladığımız çiftlik evi, hak kuran kafesi gibi bir şeydi. Kış da bastırıyordu. Çaresiz tekneye döndük. Sözde müzakereler başlıyacaktı. Türklerden halâ haber yoktu. Nihayet görüşmelere giriştik. Giriştik ama, ya havanın bozacağı tutuyor, ya da İstanbul'dan ikidebir gelmesi beklenen talimat bir türlü ulaşamıyordu. Türkler bile bile işi geciktiriyorlardı. Böylece bizleri bazı tavizlere zorlama, Fransızları da kuşkulandırma niyetindeydiler.

"Uzatmıyalım, Mr. Adair, yeni bir gecikme olduğu takdirde Sea Horse'un yelken açacağı yolunda bir oltimatom gönderdi. Böylece yirmi görüşmeyle elde etmemize imkân olmayan bir sonuca eriştik. Türk Orta Elçisi Emin Vahit efendi sonunda boyun eğdi, 5 Ocak 1909'da (19 Zilkade 1223) Çanakkale antlaşması imzalandı. Oysa Fransız konsolosu, başarısızlığa uğradığımızı müjdelemek için pupa yelken İstanbul'a gidiyordu."

İngiliz elçisinin kısa bir ayrılıktan sonra İstanbul'a döndüğü bu ara, Napoléon hayat serüveninin ikinci dönemine girmişti. Donanması Ebukir'de un ufak olmuş, Suriyedeki, Mısırdaki orduları bu yüzden tıkanıp kalmış, daha sonra İspanyayla birlikte kurduğu tasarılar Trafalgar yenilgisi yüzünden boşa çıkmış, yeni bir donanma kurmağa kalkıştığı zaman da Mr. Canning'in Danimarka teknelerine el koyması bu umut kapısını da kapatmıştı. Napoleon neye el atarsa atsın, karşısında İngiltereyi buluyordu. Cesareti kırılacağına, büsbütün hırslanıyor, bu ada İmparatorluğunu yerle bir etmek arzusu gitgide ateşleniyordu. İngiltere'yi denizde dize getiremiyeceğine aklı yatmış, bu sefer başka yolda emeline erişmeği kurmuştu. İngiliz donanmasıyla başa çıkacak güçte bir donanma çıkaramıyacağına göre, karadan saldırışa geçecekti. Napoléon, Mr. Seeley'in belirttiği gibi "İngiltereyi boyunduruk altına almak amacıyla Avrupayı dize getirmek"

politikasına bel bağlamıştı. İngiliz ticaretine karşı 'Kıt'a Sistemi' diye anılan bir sıkı abluka ağı örmeği aklına koymuştu. 1805 deki Ulm ve Austerlitz bozgunları Cerman birliğinin köküne kibrit suyu ekmiş, 1807 deki Friedland yenilgisi ise üstüne tüy dikmiş, Tilsit anlaşmasıyla da bütün Büyük Avrupa devletleri Britanyanın karşısında yer almıştı. İngilterenin Akdenizde önemli üsleri vardı, Sicilya ile Portekiz'de birer köprü başı tutuyordu. Ama hepsi o kadar. Türkiye tek tarafsız kalan devletti, onun da Napoléon'un baskısına ne kadar dayanacağı belli değildi.

"*Babıâlinin Rusyayla Fransaya yem olmasını istemiyen devletler bakımından Türkiyenin durumu hiç de memnunluk verici değildi. Tahtta genç Sultan Mahmut oturuyordu. Kardeşi Mustafa'nın yerine yeni geçmişti. Bir önceki padişah Selim yeniçeri ayaklanmasına kurban gitmişti. Yeni padişah, genç, cahil, görgüsüz bir insanın altından kalkamıyacağı şartlarla karşı karşıya kalmıştı. İmparatorluk gerek maddî gerek manevî bakımlardan bir yıkıntı arifesinde yaşıyordu. Eski politika düzeni yıpranmış, yeni bir düzen kurulması için ise zemin hazırlanmamıştı. Düşük para, aksak gelir, dikbaşlı bir ordu, yıkık kaleler durmadan azalan bir nufus, ıstop etmiş bir endüstri, yolsuzluklar, Osmanlı İmparatorluğunun, ikinci Roma İmparatorluğu başkentinde ve nice nice uygarlıklara beşiklik etmiş bu uçsuzbucaksız ülkede son zamanlarda diktiği anıtlar arasındaydı. Bitip tükenmez bir ırk, inanç, bölge, post kavgası; yurt içinde ve yurt dışında ise yararsız, tüketici harpler, Osmanlı İmparatorluğu için olağan şeyler sayılagelmekteydi.*

"*Rusya, Fransa, Avusturya, hatta İran, Osmanlılardan toprak kazançları sağlamış, zaten zavıflamakta olan İmparatorluğun hayat kaynaklarını iyice azaltmıştı. Sultan, binbir entrika içinde çalkalanan sarayından düşman komşularına kimi temsilci,*

kimi de serkeş birlikler yollayarak durumu sözde kurtarmağa çabalıyordu. Orda burda, büyük aileler, bir türlü baskı altına alınmamış olan kabileler, valiler baş kaldırıyor, imparatorluk otoritesini hiçe sayıyorlardı. Mısırda Memlûklar hüküm sürüyordu. Suriyenin asıl hâkimi Osmanlılar değil, Hiristiyan Emirdi. Âli paşa, Yunanistan boylarında hüküm fermâ idi. Yunanistan ise Rusvanın kışkırtması sâyesinde Osmanlı İmparatorluğundan zincirlerini koparmağa hazırlanıyordu. Sırbistan, Arnavutluk, Tuna Prenslikleri, Rusyayla birlikti. Babıâli kuzey sınırlarına asker yığmış olan bu korkunç düşmanın tehdidi altında ne yapacağını bilemiyordu. Sultanın donanması Yunan adalarından devşirilmiş tayfalarla yürütülüyordu. Bizim Püritenleri andırır bir inancın yolcuları olan Vahâbîler Mısır ile Arabistan'da yeni bir din sancağı açmışlardı."

Daha sonraki yıllarda Osmanlı İmparatorluğunun tutumunda büyük rol oynayacak olan Canning'in Istanbul'da edindiği ilk izlenimleri gözden geçirmek ilgi verici olacaktır: Bir mektubundan şu satırları birlikte okuyalım:

"*İngiltere'de Türkiye üzerinde yanlış yunuş şeyler düşünüyoruz. Bu koskoca İmparatorluğun ne muazzam kaynakları olduğunu sen de benim kadar bilirsin. Hergün Türklerin övülmeğe değer özelliklerine tanık oluyorum. Öyle özellikler ki bunlar, iyi yöneltildiği taktirde İmparatorluğun bütün bir dünyaya karşı ayak diremesine el vereceğine inanım var. Neylersin ki, idare tepeden tırnağa kötü, devlet adamları nasıl bir batak içinde olduklarını biliyorlar ama, aksayan yanları düzeltmek için ne cesaretleri ne de yetenekleri var. Bu zor işin altından kalkmağı gözü yiyenler ise halkın önyargılarıyla yapılması gereken devrimleri nasıl bağdaştıracaklarını bilemiyorlar. Bunsuz da bir iş yapmağa imkân yok*".

Adair'in İstanbul'da 1808 ile 1810 yılları arasındaki faaliyetini adım adım kovalayacak değiliz. Amacı, Türkiye-

nin, Fransızların kucağına düşmesini önlemekti. Bunun da üstesinden geldi. Avrupanın o günkü durumunda, hele Avusturyanın Wagram'da tepetaklak oluşundan sonra daha fazlasını Adair'den istemek haksızlık olurdu. Yapılacak şey, Babıâliyi İngilterenin yanına çekerek bir fırsatın çıkmasını beklemekti, hepsi o kadar. Canning'e de fazla iş düşmüyor, arada bir patlak veren olaylar üzerinde raporlar yazıyor, resmi törenlere katılıyor, kimi sevinçli, kimi üzücü harp haberlerini tekrar tekrar okuyarak hareketli Avrupa hayatına karşı duyduğu özlemi gidermeğe çalışıyordu.

Bir yandan da bilgisini arttırmak için hiç fırsat kaçırmıyordu. 1809 yazında Canning, Küçük Asyada bir geziye çıktı. Bursa'ya uğradı, Uludağa tırmandı. Her yanda Eski Yunan kalıntılarına rastladı, klâsik kültürle büyümüş bir Avrupalı için tükenmez bir ilgi konusu olan bu havayı kimi Homeros'tan şiirler okuyarak, kimi tarihsel olayları anarak pekiştirmeği kendine zevk bildi.

Geziden dönüşte Elçiliğin sayfiyeye çıktığını öğrendi: "*Mr. Adair Belgrat ormanlarında bir yer kiralamış. Eylül ortalarıydı. Sonbahara doyum olmuyor İstanbul'da. Çevremiz, İngiliz sayfiyelerini andırıyordu. İki parçadan kurulu olan köy güneye bakan bir bayırın üstündeydi. Bir Rum köyü. Diplomatların yazlığa geldikleri iki üç bina var. Dört yanımızda meşe, kestane, kayın ağaçları; derken çayırlara geçiliyordu. Su bol. Kemerlerle şehre kadar indiriliyor. Yüksekçe tepelere çıkıldıkta Karadeniz görülebiliyordu. Ormanlarda av olduğu kulağıma çalındı. Doğruymuş. Geyik, yaban domuzu vardı ama, öyle bol değil. Asıl av, bıldırcınla çulluk. Bir çifteyle bir at uydurdum kendime, ver elini ormanlar! Tek tük bir şeyler vurduğumuz oluyordu. Eli boş dönsek bile böyle açık havada dolaşmak idman oluyor diyerekten avunuyorduk. Türkler, Ermeniler, Rumlar arasında Avrupa*

anlamında topluluk hayatı yok. Diplomatik çevre deseniz, ondan da eser yoktu. Doğru dürüst oturup konuşacak bir İsveç elçisi vardı.

"*Bu değişik ülkenin tabiat güzelliklerini, yurdumdan apayrı bir toplumun önüme açtığı ilgi konularını hor görmek yanlışına kapılmasam bile, aklım başka yerlerde olduğu için olacak, bir türlü bu durumun sağladığı imkânlardan gönül rahatlığıyla yararlanamıyordum. Diplomasi uğraşına gönlüm olmıyarak girmiştim. Asıl emelim, Britanyanın yurt içi politika sahnesinde yer almaktı. Türkiyede gördüklerim de ne kadar çekici olursa olsun zaman geçtikten sonra beni özendiğim hayattan uzaklaştırıcı bir nitelik kazanmağa başladı.*"

Görülüyor ki, Canning ilk yaldızlı aylar geçtikten sonra, İstanbul'dan bıkkınlık getirmeğe başlamıştır. O da herkes gibi bu Şark ülkesinin gözalıcı güzelliğine ilk ağızda kapılmış, derken usul usul baş gösteren bir hayal kırıklığının etkisi altında bütün bu güzellikleri bir can sıkıntısı perdesinin ardından seyretme zorunda kalmıştı. 9 Kasım 1809 da Richard Willesley'e yazdığı mektuptan bunu kolayca anlıyabiliriz:

"*Buraya varışımızda çevremizde gördüğümüz herşey o güne dek rastlamadığım bir yoğunlukla beni sarıp sarmaladıydı. Herşey öyle değişikti ki! Şehrin azameti, giyimlerin çeşitliliği, konuşulan dillerin türlülüğü karşısında Homeros ile Vergilius'un sözünü ettikleri eski günlerde yaşıyormuşa döndüm. Hele halkın bize gösterdiği konukseverlik, herşeyi olumlu bir ışık altında görmeme el verdi. Sandım ki, ilk ağızda duyduğum ilgi azalacağına günden güne artacaktır. Kendi kendime, iki üç yıl bunca zengin bir toplumu incelemeğe, anlamağa yetmez, diyordum. Halkın oturup kalkışı, yaşayışı, dükkânlar, camiler, mezarlıklar aklıma hep Binbir Gece Masallarını getiriyordu. Köpek, kedi leşleriyle beneklenmiş dar, çamurlu sokaklar bile gözüme batmıyordu. Hani her an*

karşıma Hektor'un torunlarından biri kalkanı kılıcıyla çıkacak gibime geliyordu. Geceleri Kırk Haramilerle dolup taşan düşler görüyordum. Oysa muhayyilenin saltanatı kısa oluyor. Bir iki ay geçti geçmedi, merakım yatıştı. Yenilikler aşınıverdi. Görülecek herşeyi görmüştüm; ne zoruma aynı şeyleri yeni baştan göreyim, sorusu zihnimi kurcalamağa başladı."

Sürgün gözüyle görmeğe başladığı Türkiyedeki hayatından bıkkınlık getirmişti ama, sürgünlüğün sona ermesine daha çok vardı. 1808 yılı sonlarında bu yükü sırtından atıp İngiltereye dönmeği kuruyordu. İşler umduğu gibi çıkmayınca, gönlü istemeden tıkanıp kaldığı Türkiyede hayat büsbütün çekilmez hale geldi. Ne Mr. Adair'in gösterdiği yakınlık, ne muavini David Morier'in dostluğu İstanbul'da geçen yeknesak günlerin sıkıntısını gidermiyordu. Bu hırslı, gözü yukarlarda genç, Londra'nın cıvıl cıvıl hayatını özlüyor, emellerini gerçekleştirecek yeni basamaklar arayacağı yerde dünyanın bu sapa şehrinde günlerini öldürdüğünü gördükçe deli oluyordu.

Tek avuntusu dostlarıyla mektuplaşmaktı. Derken yeğeni George Canning'in Lord Castlereagh ile düello ettiği haberini aldı. Elçilikteki işinden hemen ayrılmak istediyse de, bu son olayla durumu iyice sarsılmış olan Hariciye nazırı George Canning, genç Canning'e daha sonra yurtta sivrilmesine yol açacak bir mevkiden ayrılmasının doğru olmıyacağını bildirerek Londra'nın dağdağalı hayatına bir an önce kavuşmak için can atan delikanlının aklını çeldi. Öbür yandan Mr. Adair'in Türkiyeden ayrılma vakti de yaklaşıyordu. Yerine kimse atanmamıştı, Orta Elçiliğe Canning'in vekâlet etmesi uygun görüldü. Genç yaşta böyle önemli bir mevkiye yükselişi daha sonraki hayatında Canning'in çağdaşları tarafından kimi kınanacak kimi övülecek özelliklerinin filiz vermesine

yol açtı. Bir yandan genç yaşta alabildiğine geniş bir görgü alanına atıldığı için kendine güven, ustalık gibi erdemleri edinmiş; öbür yandan daha ilk basamakta kendi başına buyruk olma imkânını kazandığı için başkalarıyla münasebetlerinde tahammülsüz, sert bir insan olmuştur. Şartlar, bir başka ortam içinde yumuşaması beklenilebilecek olan mizacını vaktinden önce katıltmıştır. Ne var ki, Canning'i Büyük Elçi kılan, işte bu yarı yararlı yarı zararlı şartlardır. Morier'e yolladığı bir mektupta şöyle diyor :

"Alnımda şimdiden kırışıklıklar belirdi; öylesine sorumluluk altındayım ki, burnumun kıllarını keserken bile bu işin ne gibi bir diplomatik sonucu olabileceğini elimde olmadan hesaplamağa kalkışacağım, nerdeyse."

İşte bu sorumluluk duygusu, Canning'i istemediği bir alanda, çalışmasını istemediği bir ortamda yaşamağa zorlıyacak, bir yandan da üstün başarısının anahtarı olacaktır.

Mr. Adair'in Türkiye'den ayrılacağı günlerde şair Lord Byron Türkiye'ye gelir. Canning, şairi Eton'dan hayal meyal tanır. Byron o ara "Childe Harold,, adlı kitabını yazmaktadır. Canning ile kaynaşırlar. O ara Mr. Adair İstanbul'dan ayrılacağı için âdet üzre padişaha bir veda töreni tertiplenir. Canning töreni şöyle anlatıyor :

"Tören erkenden başladı. Atlı alay, saraya vardıktan sonra Sadrâzam tarafından bir şölen verildi. Ondan sonra sultanın huzuruna alındık. Padişahın örtülerle, mücevherlerle bezeli dört ayaklı tahtı, kabul edildiğimiz küçük salonu hemen hemen kaplıyordu. Sultan bildiğimiz gibi oturuyordu. Yanında bir miğfer ile kınından yarı çıkarılmış bir pala duruyordu. Sağında saray ileri gelenleri yer alıyordu. Elçilik erkânına ise karşılarında yer

verildi. Mr. Adair kısa bir konuşma yaptı, vezir de karşılığını verdi. İki konuşma sırayla tercüme edildi, böylece tören sona erdi.

"Bu tören vesilesiyle Lord Byron'un değişik mizacını iyi belirtecek bir olayı anlatayım. Tam törene katılmak üzre toplandığımız sırada Lord Byron başında koskoca tüylü bir şapka, üstünde al bir elbise, elçilikte boy gösterdi. Benden alayın neresinde yer alacağını sordu. Ben de Mr. Adair'e danıştım. Türklerin elçilik erkânından gayrısını kaale almadığına göre, şairin alayın sonunda yer alması gerekeceği anlaşıldı. Şaire bu durum bildirilince, fena halde öfkelendi, bir şey demeden çekti gitti. Ertesi günü Mr. Adair başka türlü hareket etmelerine imkân olmadığına dair Avusturya elçisinin de mütalâası ilişik bir mektupla şairden özür diledi. Lord Byron, Elçiye verdiği karşılıkta bilgisizliğini bağışlamalarını diliyor, bundan sonraki törenlerde, değil alayın sonunda yer almaktan, elçinin öküzü, eşeği bile alaya katılsa, onların ardı sıra gelmekten gocunmıyacağını bildiriyordu."

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ELÇİ

1810—1812

CANNİNG, Orta Elçi olduğu zaman yirmi dört yaşındaydı. Genç yaşta böyle önemli bir mevkiye geçmesinin yabana atılır bir şey olmadığını bilmekle birlikte, karşılaşacağı güçlükleri önceden kestirdiği için bir hayli kaygılıydı. Mr. Adair, Divanla diplomatik münasebetler yürütmenin ne çileli iş olduğunu denemiş, bundan yakınıp durmuştu ama, ne de olsa meslekten yetişme, işini herşeye rağmen seven bir hariciyeciydi. Canning ise istemiye istemiye girdiği bu uğraşın yükünü ancak sorumluluk duygusunun baskısı altında yüklenmeğe razı olacak, bütün didinmesine, çalışmasına, gösterdiği başarılara rağmen bir an önce bu bâdireden yakasını sıyırmak için elinden geleni yapacaktı.

Mr. Adair'e verilen talimatın dışında kendine kılavuz olabilecek bir hareket plânından yoksundu. Gine de kendine belirli bir yol çizmeden geri kalmadı. İlk iş, Fransa'nın Babıâlide çevirdiği entrikaları kösteklemek ve şimdilik mağlup durumda olan İngiltere'nin safına geçemiyeceğine göre, Türkiye'nin Avrupa mücadelesinde tarafsız kalmasını sağlamak olacaktı. İkinci amaç, İngilizlerle birleşmeğe razı olduğu taktirde, Çarın kaygularını yatıştırmağa yarayacak olan bir Türk-Rus ittifakı kurmaktı. Elindeki tek silâh, Wellington'un İberya yarıma-

dasındaki inatçı tutumuyla Britanya'nın denizlerdeki üstünlüğüydü. Türklere hiçdeğilse bozguna uğramadığımızı göstermek gerekti.

O günlerde bu işi haka başa getirmek kolay değildi. Kara yolu kapalıydı, en yakın İngiliz üssü olan Malta'dan İngiltere'ye, ordan geri Malta'ya haber taşıyacak harp gemisi bulmak bir meseleydi. Bu güçlük bir yana, Canning elçiliğe bağlı bulunan bütün öbür Orta Şark konsoloslarıyla irtibat kurmak zorundaydı. İngiltere'nin Tahran Elçisi de Canning gibi Babıâliyi etkilemek yolundauğraşıyor, bu yüzden iki temsilci arasında yazışma gerekiyordu. Ali Paşa'yı kollamak, gücendirmemek, başlı başına bir meseleydi. Ayrıca Ege adalarıyla Malta'daki kumandanlara Akdenizdeki Amirallere bilgi ulaştırmak, Viyana ile Petersburg'daki adamlarımızla sıkı temasta bulunmak gerekiyordu.

O günler için en önde gelen mesele, İngiliz ticaret gemilerinin emniyetini sağlamaktı. Fransız bandırası Türk denizlerinden kaybolalı çok olmuştu ama, Fransız korsanları serbestçe Ege denizine dalıyor, harp gemilerimiz arasından sıyrılarak ticaret gemilerimize el koyuyorlardı. Aldıkları ganimeti kaçırmak için acele sığınak bulmak zorundaydılar; başları sıkışınca tutup Türk limanlarına kapağı atıyorlardı. Bu bir kere uluslararası yasalara aykırıydı. Babıâli İngiltere'ye karşı olsun, Fransa'ya karşı olsun, tarafsız bir devlet durumu takınmak zorundaydı. Oysa ticaret gemilerimize Fransızlarca yapılan saldırışların Türkler tarafından adetâ desteklenmesi, tarafsızlıkla bağdaşır gibi değildi. Canning, her seferinde elindeki diplomatik kanallar vasıtasiyle Babiâliye baş vurarak bu hale bir son verilmesini istediyse de, Fransız korsanları elini kolunu sallaya sallaya Ege denizinde haydutluğa

devam etmekteydi. İşte bu hal, Canning ile Divan arasındaki başlıca anlaşmazlık konularının en önemlisiydi. Babıâli Nopoléon'u başına belâ etmemek kaygusuyla işe seyirci kalıyor, Fransız ve İngiliz temsilcileri arasında amansız bir düello sürüp gidiyordu. Canning, Divana hepsi birbirinden ağır yazılar, notalar yolluyor, gine de emeline kavuşamıyordu. M. de Latour Mauburg'un aracılığıyla yollanan bu notalardan birini buraya aktaralım:

"Active adlı tekne konusunda Reis Efendiye söyleyin ki, teknenin tespit edilebilmesi için delil istemesi anca benim arzumu yerine getirmemek için düşünülmüş bir bahanedir ve bu şekilde hareket etmekle Majestenin düşmanlarına yardım etmektedir... Kısacası, söz konusu tekneye el konmasını istiyorum. Bu teknenin gözümün önünden geçirilerek başkente getirilişi, hükûmetime karşı yönetilmiş açık bir hakarettir. Reis Efendi, şüphemi uyandıracak olayların döndüğü böyle bir anda isteğimi yerine getirmemekte direndiği takdirde, vazifem icabı ne gibi bir hareket hattı tutmak zorunda kalacağımı pekâla bilir. Çok şeye dayandım, sabır gösterdim. Ama hükümdârıma hakaret edilmesine asla göz yumamam."

Tercüman, tabiî notayı biraz yumuşatarak nakletmiş olacak. Gine de kırıcılığından pek bir şey kaybetmemişti. Anlaşılıyor ki, Canning işlerin sürüncemede kalması karşısında zaman zaman soğukkanlılığını kaybetmektedir. Ama çoğu zaman böyle sert bir ataktan sonra durumu tamir etmeği becermekte, Babıâliye İngiltere'nin temiz niyetler beslediğini bildirmeği ihmal etmemektedir.

Sultanın müşavirlerine İngiltere'yle dostluk siyaseti fikrini aşılamağa çalışırken, önemle üzerinde durduğu nokta, böyle bir dostluk kurulabilmesi için İngiltere'nin iyi niyetlerine Türklerin de karşılık vermesi zorunluluğuydu. İngiltere her an Türkiyenin menfaatleriyle kaygulanır-

ken, nasıl olur da Babıâli, İngiliz gemilerine saldıran Fransız korsanlarına yataklık etmeği kabul edebilirdi? Bu zıtlığı gidermenin tek çarasi, Babıâlinin tarafsızlık yasasını gözeterek hareket etmesi olacaktı.

Bu minval üzerine savunduğu tez karşısında Türk Hariciyesi, Canning'in bir yandan dostluk kurmak, bir yandan da İngiliz menfaatlerini korumak kaygusu arasında bocaladığını farketmekte, bundan yararlanarak, meselenin bir karara bağlanmasını geciktirmektedir.

"Günlerden birgün Baştercümanımız, Reis Efendiden bana bir yazı getirdi. Demeçte Babıâlinin tecrübesizliğimi göz önüne alarak, beni yok yere mutazarrır etmemek kaygusuyla hareket ettiği belirtiliyor, ilişik olarak yollanan notada ise Türk hükümetinin bu konudaki görüşü açıklanıyordu. Sözde nota, şimdilik kaydiyle özel olarak yollanılmıştı, ben yanlış hareketimde ısrar ettiğim taktirde resmî alana konulacaktı. Baştan aşağı benden şikâyetle dolu olan bu notada şimdiye dek takip ettiğim politikavı değiştirmemi gerektiren makul bir düşünceye rastlamadım. Babıâliye cevabımda notanın her halükârda hükümetime yollanacağını, yeni bir talimat almadıkça tutumumdan ayrılmıyacağımı bildirdim. Derken böyle entipüften meselelerle uğraşacağıma Türkiye'yle İngiltere arasında dostluk kurulması için gayret etmem gerektiği ihsas edildi. Böyle bir açılışın önemini kavramakla birlikte hükümetimin haklı taleplerine uyulmadıkça temelli bir dostluk kurulmasına imkân olmıyacağı yolunda bir cevap yolladım."

Canning'in bütün bu direnmesine rağmen işler hiç de yoluna girmiş değildi. İngiliz ticaret gemileri Fransız korsanlarına yem olup duruyordu. Bu durum karşısında Canning, böyle bir hareketin Babıâliyle dostluk kurulması için gösterdiği bütün gayretleri tehlikeye düşürebileceğini bile bile, kesenkes bir adım atmağa karar verdi.

Öbür yandan Türklerin mizacı üzerinde hayli bilgi edinmişti. Daha sonraki yıllarda kendisine onca yararlı olacak olan bu bilgiye dayanarak Reis Efendinin ilk ağızda köpüreceğini, bağırıp çağıracağını, derken yatışıp baskıya boyun eğeceğini hesapladı. Ege donanması amiraline serbest hareket yetkisi verdi. 1811 Kasımında İngiliz harp gemileri Naupliya limanına girerek oraya sığınmış olan bir Fransız gemisinden teslim olmasını istedi. Korsanlar vurgunları kıyıya çıkarıp yaktılar. Amiral de Türk müstahkem mevkiini hiçe sayarak top ateşi açtı. Türklerden ses seda çıkmadı.

Ama İstanbul'da kızılca kıyamet koptu. Reis Efendi tarziye verilmedikçe İngiliz Elçisiyle her türlü münasebete ara verileceğini bildirdi. Hattâ doğrudan doğruya İngiliz hükümetine şikâyet edeceği tehdidinde bulundu. Üç hafta kadar süren bir ölü devreden sonra Babıâli baskıya boyun eğdi. Türklerin genç elçinin isteklerine uymasının bir başka sebebi de vardı. Rusya ile bir türlü gerçekleşemiyen ittifakın sağlanabilmesi için Canning'in arabuluculuğuna ihtiyaç görülüyordu. Zaten ötedenberi gayri resmî olarak Petersburg'la yazışmakta, aradaki uçurumu kapatmağa çalışmaktaydı. Bundan haberli olan Divan, bu sefer kendisinden Petersburg'la resmen yazışmaya girişmesini istedi. Fransız korsanları meselesinin halledilmesi şartiyle bu işi yapacağını söylediği zaman limanlara ferman yollanıldı. Böylece Canning, gönlü rahat, Türk-Rus ittifakını gerçekleştirmek üzere faaliyete geçti.

Bükreş antlaşmasıyla sonuçlanan müzakerelerin teferruatına girişmeden önce Canning'in özel hayatından kısaca söz edelim. Canning, eskisi gibi değil, adamakıllı meşguldür. İngiliz ticaret gemilerinin emniyetini sağlamak için giriştiği mücadele iki yıllık aralıksız bir didin-

meye mal olmuştur. Öte yandan öbür millet temsilcilerinin göz altında tutulması gibi ihmale gelmez meselelerle de uğraşmak zorundadır. Aradabir Tarabya'ya, Büyükdere'ye gider, bir iki hafta kalır, başını dinler. İngiltere'den konuklar gelir, onlarla oyalanır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜKREŞ ANTLAŞMASI

1810—1812

CANNİNG'in Avrupa çapında bir dâvada gücünü denemesi için sonunda bir fırsat çıkmıştı. Şimdiye dek giriştiği işler, hemen her temsilcinin karşılaştığı olağan meselelerdir. Oysa Türkiye'yle Rusya'yı Britanya'nın çıkarına birleştirmek, böylece Napoléon'un Şark politikasını tuzla buz etmek; ihtiyat, temkin, aynı zamanda âni karar, soğukkanlı davranış, fırsatlardan yararlanma gibi kazanılması kolay olmıyan erdemler, alışkanlıklar istiyen bir meseleydi. Bu tecrübesiz İngiliz delikanlısının bu denli ağır bir işin altından kalkabileceğine dünyada kimse inanmazdı.

Durum nazikti. Bir yanda Fransa, karşımızda bütün Avrupa vardı. Schönbrunn barışından sonra Avusturya'nın Napoléon'a karşı parmağını bile kaldıracak hali kalmamıştı. Rus Çarı, Napoléon ile sıkı fıkı, bir takım pazarlıklarla meşguldü. Bu ezici birlik karşısında İngiltere hemen tek başına duruyordu. İspanyollardan yardım görüyordu ama böyle geniş bir savaş alanında İspanyolların yardımı devede kulak kabilindendi. Türkiye tarafsız kalmıştı; Avrupada tek tarafsız devlet.... Şu halde kanlı harbin gidişini biçimlendirecek olan diplomatik savaş, Türkiye'de verilecektir.

Fransa ile Rusya'nın dış münasebetleri dostça görünmekle birlikte, Napoélon müttefikini kuşkulandıracak hareketlerden çekinmemektedir. İngiltere ile denizde yarışmak tutkusu içinde Avrupa'nın kuzey kıyılarında yeni yeni kazançlar sağlamaktadır. Bu arada Rusya'nın kıskançlığını çekeceği belli bir takım harekâta girişmiş, Hollanda'yı, Olderburg'u işgal etmiştir. Ayrıca Lehistanı yeniden diriltmek tasarısı, Rusya'nın hiçbir zaman göz yumamıyacağı bir hatâ idi. Şöyle ki, Rusya ile Fransa arasında harp kopması kaçınılmaz bir hal almıştı, Avusturyanın Schönbrunn'da dize gelmesinden hemen sonra Napoléon bir Rusya seferi tasarlamağa başlamıştı. Avusturya, Türkiye paylaşmasında yer alacağı vaadiyle kandırılmış; İran, Rusya ile olan kavgasında Fransa'nın yardımcı olacağı terânesiyle elde edilmiştir. Türkiye ise kimi tehdit edilir, kimi pohpohlanır. Tehdit edilir; Babıâli Fransa'nın Adriyatikteki emellerine köstek vurmasın diye. Napoléon Korfu adasını Akdeniz egemenliğini elde etmek için ilk basamak olarak görmektedir. Pohpohlanır; Rusya ile harbe devam etsin diye. Napoléon'un ana plânı, Avusturya'yı, Türkiye'yi Rusya'ya karşı kullanarak ya Çar'ı Fransa'nın şartlarına boyun eğdirmek ya da umutsuz bir harbe sürüklemektir. Her iki halde de Türkiye kurbanlık koyundur. Mesele, Osmanlı topraklarından ne kadarı Rusya ile Avusturya'ya ödül verilecek, ne kadarı da Fransa'ya kalacak? işte bunu kararlaştırmaktır.

Bu yağma plânını boşa çıkarmak, Canning'in başlıca emeli olmuştur. Türkiye'de bir köprü başı bulundurmak, Babıâlinin Fransızlarla anlaşmasını önlemek, Mr. Adair ile Canning'in başlıca amacıdır. İngiliz hükûmetinin tasvibiyle girişilen bu politikanın en önemli tarafı, Tilsit'de Rusya ile Fransa arasında yapılan anlaşmayı bozup,

mümkünse Napoléon'a karşı yeni bir birlik kurmaktır. Adair'in ilk plânı İngiltere, Avusturya, Türkiye arasında üçlü bir birlik kurarak, Tuna üzerinde elverişli bir barışa varıldığı taktirde, bu birliğe Rusya'yı da almaktı. Avusturya'nın Wagram'da bozguna uğraması bu plânı suya düşürdü ama, Rusya'yı Avrupa birliğinden koparıp alma imkânı ortadan kalkmış değildi. Napoléon'un Polonya üzerindeki tasarıları elle tutulur hale geldikçe bu ihtimal büsbütün kuvvetlenmektedir. Bunu sezen Fransa, ilkin Çarla Sultan arasında bir anlaşma zemini hazırlamak, böylece Rusya ile bir harp koptuğu taktirde, Türklerin Fransa safında yer almasını sağlamak istiyordu. O zaman işte, Türkiye'yi bu pazarlık dışında tutup, İngiltere'nin en candan bir dostu olarak Osmanlı İmparatorluğuna hizmet ettiğini ispat, Mr. Adair'in en büyük kaygusu oldu. Gine de pek büyük bir şey yapılamadı. Mr. Adair umutsuzluk içinde ödevini yarıda bırakıp İngiltere'ye dönmüştü. İşte böyle kaşarlanmış bir diplomatın yaya kaldığı bir işte, görgüsüz, çiçeği burnunda bir gencin başarı kazanacağına İngiliz hükümeti de pek inanıyor olmamalıydı; durumun bir çıkmaza girdiğine akılları yatmış olacak ki, böyle ağır bir ödevi Canning'e emanet ediyorlardı. Belki de durmuş oturmuş hariciyecilerden kimse gelip de Babıâlinin entrikaları içinde ününü tehlikeye sokmağa yanaşmıyordu. Napoléon'un karşısına, kimseden en ufak yardım görmeksizin dikilmek düpedüz delilik sayılıyor olmalıydı. Ne yaptı yaptı Canning, bu işi başardı. İstanbul'da akıl danışacağı bir Allah kulu yoktu. Muavini Morier, ondan da tecrübesizdi. Prusya ile Avusturya elçilerine güven olmazdı. Denecek ki, İngiliz hariciyesinden geniş, etraflı talimat almıştır, İngiltere'den ne şekilde hareket edeceği tâyin edilmiştir. Nerede! 1810 ile 1812 yılları arasında Canning, Marki Wellesley ile muavininden 16 yazı almış-

tır. Bunlardan hiçbiri Canning'in o sırada yürüttüğü nazik, girift müzakerelerle ilgili değildir. Bunlardan yedisi Canning'in yolladığı yazıların alındığına dairdir, öbürleri ise Prenses Amelia'nın ölümü, Guadalquivir kuşatması gibi olaylar üzerinedir. İnsan bunlara bir göz attığı zaman, Afrikanın en ücra bir köşesine lâf olsun diye atanmış bir temsilciye yollanan rastgele evrakı incelediği hissine kapılır.

Sallantı içinde geçen bu iki yıl süresince İngiltere'den kesin talimat alma ihtiyacı günden güne arttı. Fransızlar Babiâliyi İngiltere'den soğutacak hiçbir fırsatı kaçırmamaktaydı. Avusturyayla birlik olan Napoléon Rus-Türk barış müzakerelerinin kof çıkması için türlü dolaplar çeviriyordu. Müzakerelerin kimi kararan kimi aydınlanan gidiş içinde zecrî tedbirlere geçilmek gerektiği zaman, Canning hükümetinden en ufak bir öğüt bile alamaz durumdaydı. 12 Nisan 1812 ye kadar hükümetinin tutmak istediği hareket hattından habersiz bırakılmıştı. İngiltere'ye yolladığı bir yazıda şöyle diyor:

"İngiltere'den doğrudan doğruya emir almadıkça, âcil bir durum karşısında Akdenizdeki kırâliyet kuvvetlerinden yardım beklemem saçma olacak, üstelik hükümetten yeni talimat gelmedikçe bize karşı birleşmiş olan bunca düşmana karşı dayanabilmemiz bana hayal gibi geliyor."

Dışardan herhangi bir yardım alamıyacağını anladıktan sonra elindeki kaynakların bir muhasebesini yaptı. Kullanabileceği tek silâh, diplomasiydi. Hele hükümetten destek görmedikçe bu silâhın muzaffer Napoléon ordularına karşı ne derece etkin olabileceği pek belli değildi. Diplomasi alanında da karşısında yabana atılmaz güçte bir rakip vardır. Fransız maslahat-güzârı M. Just-Pons Florimonde, Canning gibi genç olmasına rağmen işini

bilir, usta bir diplomattır. İki yıldır İngiliz ticaret gemileri konusunda Canning ile kıran kırana döğüşmüştür. Öte yandan Napoléon, temsilcisine günü gününe talimat yollamağı ihmal etmez. Oysa İngiliz Elçisi, Türk devlet adamlarının ısrarı karşısında, İngiltere'den herhangi bir emir almamış olduğunu itiraf zorunda kalmıştır.

Türklerin Avrupa devletleriyle temasında herzamanki şüpheci, kaypak davranışlarını bir yana atsak bile, bu şartlar altında Fransızlardan yüz çevirip İngilizlerle anlaşmalarını beklemek fazla iyimserlik olacaktır. Canning daha ilk günlerde Divan hakkında doğru kanaatler edinmiştir. Mr. Adair'in hastalığı sırasında Lord Wellesley'e yazdığı bir yazıda şöyle diyor: "*Türk hükümetince politik tedbirler ancak iş sürüncemede bırakılarak geliştirilebilir, şu halde barış ha bugün ha yarın, onların gözünde hiçbir önemi yoktur. Kafa tutmayı ileri götürdüklerini anlayınca yumuşamakta beis görmezler.*" Zaman ilerledikçe bu kanaati büsbütün kesinleşti. "*Gurur, cahillik, inat, Türk mizacının başlıca özelliklerindendir,*" diyordu. "*Babıâli altın devrine vergi azametini sürdürmek sevdasında. Farkında değil ki, Kanunî devri geride kalmıştır, devlet adamları arasında Köprülülerin, Damat Alilerin katına yanaşabilecek değerde kimse kalmamıştır.*" Canning Fransız korsanlarını Babıâlinin koruduğunu protesto ettiği zaman, Reis Efendi Türkçede "protester" kelimesinin olmadığını ileri sürerek notayı geri çevirmişse de, işin niteliği kendisine açıklandığı zaman "Neticesi ne olursa olsun, Babıâli, tebeasının İngiltere tarafından güdülmesine müsaade etmiyecektir," diye karşılık vermiştir.

Böyle bir hava içinde Türklerle bir uyuşma ortamı kurmanın ne güç olacağı meydandadır. Gelgelelim Can-

ning, karşılaştığı insanlar üzerinde ne güçlü etki yaptığını henüz kavrayamamıştır. Türk devlet adamları bütün kaypaklıklarına rağmen genç İngiliz elçisinin zekâsını tartmışlar, kararlı davranışını gözleriyle görmüşler, üstelik o onarılmaz şüpheciliklerine rağmen Fransa'nın garantilerine inan olmıyacağına inanmışlardı. Reis Efendi, "Babıâli bundan önce Fransa'nın öyle oyunlarına geldi ki, bundan sonra ona bel bağlaması imkansızdır," demektedir. İşte bu, Canning'in en büyük silâhı olacaktır.

İlk iş, Fransa'ya karşı güvensizliği arttırmak, ezici kuvveti karşısında duyulan korkuyu azaltmaktı. Tilsit antlaşmasının gizli maddesini Türkler bir türlü unutamımıyorlar, Napoléon'un ihanetini akıllarından çıkaramıyorlardı. İmparatorun 1810 yılında Senatoda verdiği demeç Sultana bildirilmiş ve daha sonra Fransız maslahatgüzârının aynı nutku Türkler aleyhinde olan tarafları çıkarılmış halde Babıâliye takdimi büsbütün mide bulandırmıştır. Fransız ordularının yarattığı dehşeti biraz hafifletebilmek için eldeki tek silâh, Wellington'un İspanya'daki başarılarıydı. İngiliz Elçiliğinde hergün bültenler yayınlanıyor, Divana ve nufuzlu kimselere yollanıyordu. Napoléon'un eski rejiminden tevarüs ettiği komşu devletleri paylaşma siyaseti Babıâlinin gözünü açmada en iyi araçtı. Birbiri ardı sıra bu paylaşma tasarıları ortaya çıktıkça Babıâlinin Fransa'ya güveni azalıyordu. Bir an geldi ki, 'Fransa Rusyayla harp etse de etmese de Türkiye zaferin veya koalisyonun acısını çekecektir, 'diyen Canning 'in sözüne inanmamazlık edemedi. "Napoléon'un tehdidinden değil, sükûtundan korkun!" diyordu Canning. "Zira sükût, ihanet habercisidir." Yavaş yavaş dâva kazanıldı.

Rusya ile Türkiye'yi anlaştırmak bir bakıma kolay, birbakıma da altından kalkılmıyacak kadar zor bir işti.

Rusya harbin maliyesinde yarattığı darlığın sıkıntısını çekmekte, öbür yandan Napoléon ile dostluğa güven olmıyacağını anlayarak, İmparatorun tehdidine karşı durmak için kullanılabilecek yirmi bin kişilik bir ordunun Tuna boylarında yok yere tutulup kalmasının mahzurunu kavramaktaydı. Çar bu yüzden barış taraflısıydı, ama barışın, şerefine uygun bir şekilde olmasını istiyordu, yâni bazı toprak kazançları sağlanması şartiyle. Türkler ise durumlarının kötülüğünü idrak ediyorlar, mâli sıkıntıdan yana kaygı duyuyorlardı. Gene de boş gururlarından bir türlü kendilerini kurtaramıyorlardı. Tuna boyunda kazandıkları en ufak bir başarı bile umutlarını uyandırmağa yetiyordu. Üstelikbir karış toprak bile vermemeğe azmetmişlerdi. Bu kararlarında Hollanda'yı da topraklarına katarak kuvvetinden bir şey kaybetmemiş olduğunu ispat etmiş olan Fransa tarafından destekleniyorlardı. Fransanın politikası açıktı. Bonaparte Rusyayla harp haline girmesi ihtimalini hesaba katarak Türkiye'nin kendi safında yer almasını istiyordu. Çarla bir anlaşmaya varılsa bile, Türkiye, dostu İngiltere'den kopmuş olacağı için daha sonraki pazarlıklarda yem olarak kullanılabilecekti.

Canning kesin olarak biliyordu ki, en önemli iş, Rusya'yı Türk harbinin yükünden kurtararak, bütün gücünü Fransa'ya karşı kullanabilmesini sağlamaktır. Ama bu emelini gerçekleştirmek için elindeki araçlar o kadar mahduttur ki... Babıâli İngiltere'den talimat almadığını bilmektedir. Üstelik takib ettiği politika, Türk devlet adamlarının şüphesini uyandıracak niteliktedir. Bir mikdar toprak kazanmadıkça Rusya'nın tatmin olmıyacağını görmekte ve bu kaçınılmaz barış şartını Divana anlatmağa kalkıştığında ise Türk devlet adamlarını tedirgin etmektedir. İşin bir tuhaf yanı da, Canning'in, İngiltereyle harp halinde bulunmasına rağmen Petersburg'la

yazışmaya girişmesi, Rusyayla Türkiye arasında arabuluculuk etmesidir. Canning, notalarını Sultan tarafından resmen tanınmamış olan Napoli kontluğu temsilcisinin eliyle yollamaktadır ve bütün bunlar yapılırken Canning İngiliz hükümetinden yetki almamıştır. Göz önünde tutulan amacın önemi böyle dolambaçlı yolları hoş göstermekte idiyse de, sonradan herhangi bir kargaşalık çıkıp çıkmıyacağı henüz belli değildir.

Olan şu ki, olaylar Canning'in ekmeğine yağ sürdü. Türklerin 1810 yazında Tuna boylarında uğradığı bozgunlar, hele Rusçuk'un düşüşü, eski güvenlerini adamakıllı sarstı. Gene de toprak vermeğe yanaşmıyorlardı. Çarın, Canning'in raporlarından cesaret alarak İtalinski'yi Bükreş'te barış müzakerelerine girişmeğe memur etmesine rağmen Babıâli hala çekingenliğinden vazgeçmiyordu. Bir an için harbi sürdürmek kaçınılmaz gibi göründüyse de, Rusların yeni başarıları diplomasi çıkmazını araladı. 1811 sonbaharında Veziriâzam kesin bir bozguna uğradı, umutsuz kalan ordu barış için baskıya başladı. Yeniçeriler üslerinin buyruğuna kulak asmaz oldular. Buhran, sonunda gelip çatmıştı.

Bu birbiri ardısıra gelen bozgunların İstanbul'da nasıl feci bir tepki uyandırdığını Canning'in çabuk olsun diye Viyana yolundan yolladığı 9 Kasım tarihli yazıdan anlıyabiliriz:

"*Efendim —Türk ordusunun durumu çok kötüdür. Birlikler barış diye çağrışıp durmaktadır. Veziriâzam, bu baskı altında Tuna ile Siret arasındaki Türk arazisinin Rusyaya verilmesi temeli üzerinde ilk barış müzakerelerine girişme zorunda kaldı. Hükümet bir buhran içinde. İhzarî müzakerelerde alınan kararların devlet ileri gelenleri tarafından onaylanması için dün yetmiş kişilik bir toplantı yapıldı. Son karar, Sultanın. Bir iki gün içinde*

mesele bir sonuca bağlanacak. Viyana postası bu gece kalktığı ve denizden sizinle ne zaman irtibat kurulabileceğini şimdiden kestiremediğim için bu notu yolluyorum."

Bir kaç günlük bir gecikmeden sonra, halkın genel isteğine aykırı olarak Sultan ihzarî barış şartlarını reddetti. Canning, bunun geçici bir aksaklık olduğunu, Babıâlinin sonunda rıza göstereceğini bildiği için umudunu kaybetmeden arabuluculuk ödevine devam etti. Rusları bir bakıma yatıştırmış, Tuna sınır olmak üzre bir ateşkese razı olmalarını sağlamıştı. Türkler de Canning'in arabuluculuğunu hoş karşılamaktan geri durmuyorlardı. 1812 Şubatında Babıâli Canning'den Rusyanın Bükreş elçisiyle temasa geçmesini istedi. Canning daha ileri gitti. 19 Şubatta İtalinski'ye bir yazı yazarak, Rusyayla Türkiye arasında barışa varılmasının Rusya ile İngiltere arasında barışın sağlanabilmesi için önemli bir basamak olacağını, böylece dünya barışına set çeken engellerden en büyüğünün ortadan kaldırılmış olacağını belirtti. Ayrıca Osmanlı Elçisi Galip Paşa'ya da bir nota yollayarak, Fransa'nın çevirdiği son entrikaları açıkladı ve Rusya ile Türkiye arasında barışın kurulmasıyla Fransa ile Rusya'nın anlaşması umutlarının suya düşeceğini, böylece Türklerin bu iki büyük düşmanından bir zaman için kurtulabileceğini anlattı. Bir de Petersburg'daki temsilcisi Sierra Capriola Düküne de bir mektup yazarak kötü niyetleri artık herkesçe bilinen Fransa'nın Türkiye'yi oyuna düşürmesine engel olabilmek için barış konusunda mutedil davranılması gerektiğini ileri sürdü. Bu mektuplar Sultana gösterildi ve tasvibine mazhar oldu. Babıâli yapılacak müzakerelerde İngiltere'ye tam güven beslediğini resmen açıkladı.

Kaybedecek zaman yoktu. Dava, henüz kazanılmış sayılmazdı. Fransızlar Türkleri üçlü ittifak tasarısına bağ-

layabilmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Fransız maslahatgüzârı, Rusyaya karşı her türlü yardım ve müzaherete hazır olduklarını bildiriyordu. Napoléon da 'Müslümanların Büyük İmparatoru'na bir mektup yolladı. Türkiyenin Fransız blokuna kaptırılması bir gün meselesi haline gelmişti. Canning, Lord Wellesley'e bu umutsuz durumu şöyle bildiriyordu:

"*Rusyayla barış, tek çaredir. Bunu gerçekleştirebilmek için elimden geleni yapıyorum. Fakat imkânlarım pek mahdut. Bütün umudumu kaybetmiş değilim, ama kazanma şansımız hayli kıt. Her iki taraf da inatçı. Sizden talimat almak ıstırarındayım. Hükümetimizden gelecek en ufak bir direktif bile son derece yararlı olacaktır. Fransızlar çok faal. Paris'ten kurye üstüne kurye geliyor.*"

Sultana anlatmak gerekti ki, harp çıktığı takdirde, ister Rusya ister Fransa galip çıksın, Babıâli barış için bundan daha uygun bir zaman bulamıyacaktır. Rusya, Fransayla teke tek çarpışabilmek için Türkiye'den yakasını kurtarmak kaygusuyla hareket ettiği şu sırada, barış müzakerelerinin Türkler lehine yürütülmesi mümkündü. Bu fırsat kaçırıldığı takdirde, Fransa galip gelirse, Avusturyayla anlaşıp Türk eyaletlerini paylaşmak istiyecektir. Rusya galip gelirse, tabiî bu sıkıntı anında yaptığı tekliflerin çok daha ağırlarını ileri sürecektir. Rusya ile Fransa'nın anlaştığını düşünelim, o zaman da Türkiye, Bonaparte'ın önce de yaptığı teklif üzre parçalanacaktır. Barış ya bu ara yapılabilir ya da yapılamaz.

"*Ötedenberi elimde ihtiyat sakladığım bir silâhı kullanmak zamanı gelmişti. Mr. Adair gizli bir kaynaktan Türkiye'nin paylaşılmasını hedef tutan bir tasarının örneğini ele geçirmişti. Fransa'nın tasvibiyle hazırlanmış olduğu muhakkak olan bu Avusturya kaynaklı belgeyi gösterişli bir şekilde Reis*

Efendinin bilgisine arzettim. Reis Efendi umduğumdan da çok etki altında kaldı."

Avusturya, şimdi de Napoléon'un peşisıra, sözde Türkiyeyle birlik olup Rus Çarına karşı yürüme tasarısını ağzında geveleyerek Babıâlinin aklını çelme yolunu tutmuştu. Canning'in gösterdiği belge aynı zamanda Avusturya'nın gerçek niyetlerini gösterme bakımından Türkler için uyarıcı olmuştu. Gelgelelim Divanca halâ bir Rus ajanı gözüyle görülen Canning'in barışı sağlama imkânları geniş olmaktan çok uzaktı. Bu çapraşık durumda genç Elçi, Bükreş'teki Rus temsilcisine bir haberci yollayarak, Fransızlarla Avusturya'nın Ruslara karşı çevirdikleri entrikaları açıkladı ve Rus İmparatorluğunu tehdit eden korkunç tehlikeyi belirtti. Bu son demeç müzakerelerde bir dönüm noktası teşkil etti. O güne kadar Siret üzerinde ısrar eden Rusya, Prut'u sınır olarak kabul etti.

Bu demeç Canning'in yolladığı yazıların Petersburg'da daha önce yarattığı olumlu izlenimin kuvvetlenmesine yol açtı. Sierra Capriola Dükü Kont Ludol 'a yazdığı bir mektupta İngiliz Elçisinin mutedil ve mâkul politikası sâyesinde sade Rusya ile Türkiye arasında değil, aynı zamanda Rusya ile İngiltere arasında barışa varılması umutlarının arttığını bildirmektedir.

Dük, doğrudan doğruya Canning'e bir mektup yollayarak durumu açıkladı. Bunun üzerine İngiliz Elçisi Divana şu yolda bir yazı yolladı: "Babıâliyi ve bilhassa siz muhterem Reis Efendiyi Rusya'ya yolladığım mektuplar sâyesinde yaratılan müsait hava dolayısiyle tebrik etmek isterim. Çar hazretlerine arzedilen notam üzerine yapılan istişârelerden sonra M. İtalinski'ye benimle muhaberata devam edilmesi emredildi."

Öbür yandan Rusyadan yollanılan raporlarda Canning'in oynadığı müspet rol belirtilmekte ve İngiliz

Elçisinin barış yolundaki hizmetleri sâyesinde Tuna boylarında mahsur kalmış Rus birliklerinin müşterek düşmana karşı kullanılabileceği hususuna temas edilmektedir. İtalinski'ye yollanılan son yazı Rusların şüphelerini tatamamen silmiş, Türkiye'nin Fransayla anlaşmasını önleyerek Napoléon ile kopması beklenen harpte kullanılması gereken birliklerin serbest kalması uğruna her türlü fedakârlığa razı kılmıştı. Bundan sonraki mesele, Türkleri ikna etmekti.

Babıâli ise toptan haksız sayılmayacak bir şüpheye kapılmış, İngiltere'nin Rusya'yı Napoléon'a karşı bütün gücüyle hareket edebilmesini sağlamak uğruna Sultanı elverişsiz bir barışa zorladığı kanaatına varmıştı. Hem Adair'in hem de Canning'in asıl maksadı buydu ama, böyle bir plânın Türk menfaatlerine aykırı olduğu da ileri sürülemezdi. Canning, Türkler için elverişli barış şartlarının ancak bu arada elde edilebileceğine samimî olarak inanıyordu. Babıâli de bu fikri paylaşmış olmalıydı, yoksa Canning'i arabuluculuğa memur etmesi başka nasıl izah edilebilirdi. Bilindiği gibi Canning'in ısrarı üzerine Rus talepleri birer ikişer geriye alınmış, asgarî tâviz esası üzerinde anlaşma yapılmıştı. Babıâlinin Canning'den yardım görmeden bu sonuca ulaşabilmesi imkânsızdı.

Gene de Türk devlet adamları işi sürüncemede bırakarak daha iyi şartlar elde edecekleri sanısından bir türlü kendilerini kurtaramamakta, bizzat memur ettikleri arabulucuyu ithamdan vazgeçmemektedirler. Bir bakıma Rus, Fransız, Avusturya entrikaları yüzünden bulanan bu politik hava içinde Canning'in durumu da şüpheli gözle görülebilir bir nitelikteydi. Bir yanda İngiltereyle Rusya harp halinde iken, Amiral Chichagov Canning'e yazdığı bir yazıda şöyle bir ağız kullanmaktadır: "Çar

Hazretlerinin emriyle İtalinski'nin siz, İngiltere Elçisiyle işbirliği yaparak barışın sağlanabilmesi için müzakerelere girişmek üzre İstanbul'a hareketine karar verildiğini bildirmekle şeref duyarım."

Allahtan, Bükreşte'ki müzakereleri idare eden Reis Efendi değil, mâkul ve aklı başında bir zat olan Galip Paşaydı. Reis Efendi binbir güçlükle kurulmuş olan bu müsait havayı altüst etmek için elinden geleni yaparken, Galip Paşa aldığı yetkiye dayanarak işin bir an önce halledilmesi için hiçbir gayretten kaçınmıyordu. Rusya'nın Prut sınırını kabulü ve Asyadaki toprak isteklerinden vazgeçmesi kararlaştı, Sırbistan da Türkiye'ye geri verilecekti. Böylece Bükreş antlaşması iki devlet elçileri tarafından 28 Mayıs 1812 tarihinde imzalandı. Sultanın antlaşmayı onayladığı da 20 Haziranda bildirildi. Sekiz gün sonra Canning elçiliği Robert Liston'a devretti. Liston, beraberinde veliahtın imzasını taşıyan bir taltifname getirtmişti. İşler bittikten sonra gayretleri, vazifeye bağlılığı süslü cümlelerle övülen Canning'e en ufak bir yardımda bile bulunmayan hükümetin şimdi böyle iltifatı, yapılan hatayı tamirden uzak olsa gerek. Hükümet çevrelerince Canning'in başarısı halâ bütün önemiyle anlaşılmış değildi. Yalnız yeni Hariciye Nâzırı Lord Castlereagh resmî evrakları inceledikten sonra Canning'in müzakerelerde gösterdiği üstün başarıyı kavramış ve genç hariciyeciyi daha sonra mükâfatlandırmıştır. Ayrıca Rus Çarı, Lord Castlereagh'ya Canning'in müzakerelerde gösterdiği başarıyı ve Rus-Türk barışının kurulmasındaki hizmetlerini takdir ettiğini bildirmeğe Kont Nesselrode'u memur etmişti.

Ama Canning'in herkesten fazla fikrine önem verdiği insan olan Lord Wellington, Napoléon'un Rus seferi üzerine yazdığı muhtırada Rus ordusunun Tuna boy-

larında Fransa'ya karşı başarıyla dayanışını övdükten sonra şunları söylemektedir :

"Babıâliye gelince, İngiliz hükümeti ilk fırsatta nufuzunu kullanarak Türklerin Rusyayla anlaşmalarını ve böylece Çar ordularının güney-doğu sınırlarında Osmanlılara karşı döğüşmek zorundan kurtulmasını sağlamıştır. O devrede İngiliz hariciyesini idare eden zat, meslek hayatında bu yukarda söylediğim hizmet dışında hiç bir şey yapmamış bile olsa, sırf o günlerdeki gayretlerinin karşılığı olarak, durumu vaktinde kavrayan ve dünya barışında ölçülmez bir hizmette bulunma fırsatını kaçırmamış olan bir insan sıfatiyle tarihe geçmeğe hak kazanmıştır."

Lord Wellington, bu ölçülmez hizmetin ifasında kardeşi Marki Wellesley'in en ufak bir payı olmadığını bilseydi kimbilir nasıl bir hayal kırıklığına uğrardı!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PETERSBURG ELÇİLİĞİ

1824—1825

STRATFORD Canning, Amerika'daki Elçilik ödevinden geriye döndüğü zaman, o ara Avrupada önemce ağır basan Petersburg Elçiliğine atandı. On iki yıl önce bir hapishaneden kurtuluyormuşçasına Garba can atarak ayrıldığı Şarka, o 'yarı barbar İstanbul'un yakınına dönüyordu. Adetâ bir mıknatıs çekiciliğiyle Türkiye, onu kördüğüm meselelerini çözmeğe çağırıyordu. O da bütün isteksizliğine rağmen yarı şahsî yarı meslekî sebeplerden ötürü bu görevi kabul zorunda kaldı. İkinci defa evlenmeği kuruyordu. Elçilik gelirine ihtiyacı vardı. Sonra diplomatik kariyere girmişken hiçdeğilse büyük elçiliğe ulaştıktan sonra ayrılmağı uygun buluyordu.

Öbür yandan Canning gibi hırslı bir insan için bu ödevin bir çekici tarafı daha vardı. Güçlüğü, Güney-doğu Avrupa politikasının ihtiyatlı bir elden idaresi, uzun erimli bir çok meselenin sonucunu hazırlıyacaktı. Fransız ihtilâliyle Napoléon sergüzeştinin ardından Akdenizde yeni bir nufuz mücadelesi açılmıştı. İspanya, Napoli ve Yunanistan, Viyana kongresinde ve daha sonraki Paris ve Aix buluşmalarında onca yaygarayla kağıda dökülen düzeni altüst etmişlerdi. Yunan ayaklanması Avrupanın geleceği bakımından önemli bir dâva haline gelmişti.

Rusya ile Türkiye bir aralık yeniden kapışacak olmuşlardı. Ancak İngiltere'nin İstanbul Büyük Elçisi Lord Strangford'un temkinli tutumu sayesinde barış korunabilmiş ve pek sağlam sayılamıyacak bir anlaşma zemini bulunabilmişti. Böylece büyük bir tehlike geçici olarak önlenebilmiştir. Rusya Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı bahanesi olarak kullanmayı kurduğu Yunan ayaklanmasını kurcalamaktan kaçınmak zorunda bırakılmıştır. Gene de Rusya ile Türkiye arasında sağlam bir anlaşmaya varıldığı söylenemez.

Türkiyeyle aralarındaki ana anlaşmazlıklar tam bir hal çaresine bağlanmaya kalmadan Çar, Yunanlılarla Türkler arasında arabuluculuk yapmağa kalkıştı. Bu hareketinde çeşitli duyguların etkisi oluyordu. İlkin Yunanlılara karşı sempati besliyor, Yunan dâvasını benimsiyordu. Dolayısiyle Yunan eyaletlerini sonradan bağımsız bir krallık olmasına elverecek biçimde ayarlamağa çalıştı. Böylece Rusya, Yunanlılara sempati beslediği günden güne beliren İngiltere'yi atlatıp, bu konuda hareket eden ilk devlet olma şansını kazanacak, bir yandan Osmanlı İmparatorluğundaki "azınlıkların müdafii" sıfatını elde edecek, bir yandan da Yunanistan üzerinde bir vesayet hakkı koparacaktı.

Rus 'Muhtırası' işte bu görüşler çerçevesi içinde kaleme alındı ve Türklerin hakimiyeti bâki kalmak şartiyle, Girit ile Epirus dahil Yunanistanın yatıştırılması ve yeniden düzenlenmesi için bir plân ortaya atıldı. Büyük devletler bu veya buna muadil bir planı tatbik alanına geçirmek üzere Petersburg'da toplantıya çağırıldı. Türklerin böyle bir müdaheleye şiddetle karşı oldukları bilinmekle birlikte hemen herşeye karşı cephe aldıkları ileri sürülerek Babıâlinin fikrini kaale almamağa karar

verildi. Yunanlılara gelince, eskisinden çok daha iyi bir duruma kavuşmalarını sağlıyacak böyle bir plâna teşne oldukları sanılıyordu. Şimdilik bağımsızlık hulyâlarını gerçekleştirmeğe imkân bulunamadığına göre bu kadarıyla yetinmeleri bekleniliyordu. Bütün büyük devletler konferansa katılmağı kabul ettiler. George Canning bile bu çeşit konferanslara karşı beslediği inançsızlığı yenerek davete icabet etti ve Babıâli nezdine Büyük Elçi olarak yollanılması kararlaşan yeğenini bu konferansa temsilci sıfatiyle ve mütemmim bir vazifeyle tâyin etmekle bu milletlerarası olaya verdiği önemi büsbütün belirtti. Tam Rusya'ya doğru yolculuğa çıkılacağı sırada, 1824 yazında Petersburg'dan gelen bir telgraf işleri altüst etti. Nasıl olduysa, Rus muhtırasının bütünü veya bazı bölümleri Yunan ihtilâlci çevrelerine sızmış ve geçici hükümet, Çarın kendileri için hazırladığı hayırhah teşebbüsü minnet duygularıyla karşılayacakları yerde, öfkelenip Britanya Hariciye Nezaretine bir yazı yollayarak, Rus tekliflerinin hakka, adalete aykırı oluşunu protesto etmiş, İngilterenin Yunanlıları hürriyet mücadelesinde desteklemesini istemişti.

Bu şartlar altında İngiliz hükümetinin konfransa katılamıyacağını bildirmekten başka çare kalmıyordu. Taraflardan biri büyük devletlerin aracılığını kabul ettiği sürece konferansın bir anlamı vardı ama, iki taraf da konfransın aleyhinde olduğuna göre büyük devletlerin böyle sonu çıkmıyacağı baştan bilinen bir uluslararası toplantıya katılması saçma olacaktı. Bu sebeblere dayanarak Britanya'nın konferansa katılmaktan vazgeçtiği resmen bildirildi. Daha sonra bir istişare kapısı açıldığı takdirde Britanya'nın memnuniyetle böyle bir toplantıda hazır bulunacağı da ilâve edildi. Çar, Britanya'nın böyle birdenbire tavrını değiştirmesine içerledi. Bunun gerisinde derin sebebler

olacağı sanısına düşerek ve Britanya'nın kendinden şüphelenebileceğini hesaplıyarak, Mr. Canning'in Yunan ihtilâlcileriyle öteden beri temas halinde olduğunu ileri sürdü.

Kısmen bu gibi yanlış düşünceleri gidermek, kısmen de meselenin bütünü üzerinde görüş değiştokuşu imkânını sağlıyabilmek için Stratford Canning'in Petersburg'a herşeye rağmen yollanılması kararlaştı. Sadece istişarî temaslara geçecek, bu arada Kuzey-batı Amerikada Rus ve İngiliz eyaletleri arasındaki sınırın kesinleşmesi konusu üzerinde bir antlaşma imzalanmasına çalışacaktı. Ayrıca Viyanadan geçerken Yunan meselesi üzerinde Prens Metternich ile görüşecekti. Bu nâzik ve girift vazifenin Canning'e emanet edilmesi, kendisine verilen değerin büyüklüğünü pek iyi belirtmektedir. Bununla birlikte Britanya'nın o ara George Canning'in direktifi altında takip ettiği politikayı bir kaç cümleyle açıklarsak bu ödevin ağırlığını daha iyi kavrıyabilirsiniz.

George Canning'in politikası bambaşka bir yapıdadır. Genel olarak kendisini tutmayan liberallerin bile hayranlığını kazanmıştır. Canning'in politikası Britanya'nın Avrupa topluluğundan ayrı, kendine vergi bir yol tutması diye özetlenebilir. O ara moda olan Avrupa komitelerine karışacak yerde, İngiltere kendi şerefi veya menfaati bahis konusu olduğu zaman müdahele etmek üzre Avrupanın işlerine ilgisiz duracaktı. Avrupa kongreleriyle, Mukaddes İttifak çeşidinden prensiplere yüz vermeyecekti. "Halâ kongre mi? Allah etmesin!" diyordu Canning. Ayrıca Jacobinism kokusu taşıyan her hareketi ezme yolunda Avusturya tarafından ortaya atılan plâna da tarafdar değildi. Halk hareketlerini böyle yukardan bir tutumla bastırmanın zamanı geçtiğine inanıyordu.

Sonra bu gidişle Mukaddes İttifak bütün insanlık adına savurduğu yüksek fikirlere rağmen Avrupada Hürriyet fikrine karşı çabalayan bir gardiyandan başka bir şey olamıyacaktı. İngiltere hiçdeğilse böyle yanlış bir politikaya katılmamalıydı ve Yunan meselesi İngiltere için doğru bulduğu bağımsız politika yolunu tutabilmesi bakımından iyi bir fırsat yerine geçmişti. Petersburg'a hareket edecek olan yeğenine yazdığı direktifler arasında George Canning'in İngiliz politikasını şu sözlerle tanımladığını görüyoruz :

"*Dünya barışını korumak, İngiliz politikasının ana amacıdır. Bunun için de herşeyden önce yeni anlaşmazlıkların patlak vermesini önlemeliyiz. Sonra da dostça müzakere havası hazırlayarak mevcut anlaşmazlıkları ortadan kaldırmağa bakmalıyız. Buna imkân bulunamazsa, anlaşmazlığı asgariye indirmeğe çalışmalı ve menfaatlerimizin ve şerefimizin zedelenmesi bahis konusu olmıyan hallerde tam bir tarafsızlığı muhafaza etmeliyiz.*"

Bu ana prensipleri Yunan ihtilâline uygulayacak olursak, menfaatlerimiz doğrudan doğruya haleldar olmadığına ve müdahele etmek üzre bir şeref sözü vermemiş olduğumuza, öbür yandan dostça arabuluculuk teklifleri her iki tarafça geri çevrildiğine göre tek çare, mevcut anlaşmazlığı asgariye indirmek üzre çalışmaktı. Bu amaçla ve yakın bir tarihte ara bulma imkânlarını göz önünde tutmak şartiyle Stratford Canning Viyana yoluyla Petersburg'a hareket emrini aldı.

'Anlaşmazlıkları asgariye indirme' amacı ancak belirli bir takım merhalelerin çerçevesi içinde gerçekleşebilirdi. Rusya'nın Türkiye'ye, çaresiz kalırsa, silah kuvvetiyle boyun eğdirmek için ilk fırsattan yararlanacağı meydandaydı. İşte buna neye mal olursa olsun engel olmak gerekti. Avusturya, daha önceki dönemde Babıâli için

çok daha korkunç bir düşman olmuştu ama, bu ara İngiltereyle birlikte hareketi uygun bulmakta, Rusya'nın güneyde bir liman ele geçirmek için giriştiği teşebbüsleri baltalamada her imkândan yararlanmaktadır. Britanya'nın da niyeti buydu. Yalnız baş vurulacak çareler ayrıydı. George Canning hareket hattını şu iki nokta üzerinde özetledi : İngiltere'nin arabuluculuk ödevini yüklenmek için ileri süreceği şartların birincisi, Rusya'nın Babıâliye bir büyük elçi göndermesidir. Ancak bu suretle Çarla Sultan arasındaki anlaşmazlıklar bir yana bırakılmış olacak ve Rusya dost bir arabulucu sıfatiyle Yunan azınlıklarının haklarını savunmağa yetki kazanabilecekti. İkinci şarta gelince, arabulucu devletler konferansa başlamadan önce, herhalükârda silâha başvurmayacaklarını teahhüt etmiş olmalıydılar. Gene anlaşmazlıkları asgariye indirme gayesiyle koşulan bu şartın bir sonucu da Rusya'nın Yunan ihtilâlini bahane ederek Türkiye'den yeni topraklar edinmesini önlemek olacaktı. Bu şartlar üzerinde Mr. Canning sonuna kadar dayattı. İstediği kadar Ruslar Babıâlide bir maslahatgüzâr bulundurduklarını ileri sürsün, İngiliz Hariciye Nâzırı Rusya ile Türkiye arasında tam bir anlaşma olduğunun belirtisi olarak bir büyük elçinin Istanbul'da oturması gerektiği hususunda ısrar ediyordu. Öbür yandan konferansa giriş şartı olarak silâha başvurulmıyacağını garanti etme mecburiyetinden de fedakârlık edilmiyordu. İngiltere silâhlı müdaheleyle sonuçlanması beklenir bir kongreye katılmıyacaktı. Yapacağı bir şey varsa, o da, taraf tutmadan ve yerine getireceğine inanmadığı tehditler savurmadan dostça bir müdahalede bulunmaktır.

George Canning'in ne gibi ortalama yol takip edeceğini kestirmek güç. Tasarladığı plânların niteliğini o ara gelip giden vesikalardan anlamağa imkân

yok. Bununla birlikte, bir yandan Yunanistan bağımsızlığı şimdilik kaydıyla geri bırakılıyordu; bir yandan da Türkiye'nin eski tiranlığa sahip çıkması ihtimali reddediliyor olmalıydı.

Stratford'un bu konudaki düşüncelerine gelince, yeğeninkilerden pek ayrı olmasa gerekti. Daha mücadelenin ilk safhasında Birleşik Amerikadan yolladığı mektuplarda, Mr. Gladstone'un bir elli yıl kadar sonra kullandığı ifadeye yakın bir ağızla Türklerin Avrupadan pılısıyla pırtısıyla kovulması gerektiği düşüncesini savunuyor. 1821 Temmuzunda yazdığı bir mektupta' "Zavallı Yunanlılar!" diyor. "Hani nerdeyse, şu korkunç Türklerin ekmeğine yağ sürüyor diye Avrupa muvazenesi denen gaileyi lânetliyeceğim. Babıâlinin elinden bağımsız bir Yunanistan kurulmasına elverişli toprakları bir koparabilsek! Onların içinde de ipsiz sapsızlar var ama, ellerinden tutmamız bir insanlık borcu oluyor bizim için. Avrupanın menfaatleri keşki müsaade etse de Rus sürülerini Türkiye üzerine bir saldırtsak!"

O zaman geçer akçe olan kanaat, Lord Erskine'in Lord Liverpool'a gönderdiği mektupta daha belirli olarak görülüyor. Bir kere Türkler, Yunanistan'daki insan haklarına aykırı düşen idareleri yüzünden uygar uluslar topluluğunun dışına çıkmışlardır, dolayısiyle Yunanlılar uygar çerçeveler içinde yürütülen meşru bir otoriteye karşı değil, uygarlık dışı bir tiranlığa karşı cephe almaktadır; şu halde Yunanlıların lehine müdahaleye girişmek uluslararası yasaları çiğnemek değil, aksine ahlakî bir ödevdir. Stratford Canning'in bu kadar ileri gidip gitmediğini bilmiyoruz. Yalnız duyguları bakımından Lord Erskin'in görüşüne yaklaştığını, ama ihtiyatlı tutumu yüzünden daha dar tedbirler sağlık verdiğini kestirebiliriz. Yeğeninin isteği üzerine 1824 de hazırladığı

bir muhtıradan bu konudaki düşüncelerinin neler olduğunu az çok açıklıkla görebiliriz. 'Yunanlılar dışardan yardım görmeden bağımsızlıklarını kazanabilirlerse, bunun İngiliz hükümetince iyi karşılanacağını' belirterek muhtıraya başlar ama, daha aşağıda insansever duyguların Avrupa barışını zedelemesine yol açılmaması gerektiğine parmak basar. Büyük devletler, Babıâlinin toprak bütünlüğünü aksatmayacak bir plân hazırlamasına razı olduğuna göre, Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi meselesine Petersburg'da ilişilmemesi gerekmektedir. Sadece Yunanlıların Türklerden çektiği sıkıntılara bir son verilmesi için Avrupa devletlerinin Babıâliye harp tehdidi altında baskı yapması düşünülmektedir.

Öbür yandan bu muhtırada Babıâliye baskı yapılmasının güçlüklerinden de söz açılmaktadır. Rusya yalnız başına ileri sürülecek olursa Türklerle kapışmaları beklenilebilir. İngiltere bu baskı işine katıldığı taktirde ise, Mukaddes İttifaka girmiş intibaı uyandıracaktır. Aynı nitelikte beş tane ayrı nota hazırlanarak, Türkler uygun tavır takınmadığı taktirde, elçilerin Babıâliden geri çağırılacağı yolunda bir tehditten yararlanılmak istendi. Öbür yandan Yunanlılara da, Atina'da temsilci bulunmadığına göre, sadece yardımlara son verme şeklinde bir tehdit savrulabilirdi. İşte Rusya'ya doğru, yola çıkmış olan yeni Büyük Elçinin Yunan dâvası üstündeki görüşleri bu merkezdeydi.

1824 Noelinden önce Viyana'ya ulaştı. Metternich ile görüşmeleri, Mukaddes İttifak adıyla anılan ve kurulu düzeni koruma kaygusuyla iş gören topluluğun dar görüşlü tutumuyla doğrudan doğruya temasa gelmeği sağladı. Metternich, 'Avrupa barışının koruyucusu' pozunu takınarak, Yunan ihtilâlinin bir Jacobin hareketi olduğunu ileri sürdü ve 1814-15 yıllarında müttefiklerle bir-

likte ezdikleri bu hareketin hortlatılmasına el verilmemesini istedi. Mr. Canning, Yunanlıları hoş tutmak istediği için, onun gözünde bir Jacobin durumuna düşecekti nerdeyse. Bununla birlikte sırf Rusların elini kolunu bağlamak için bile olsa, Yunan meselesine karışmağı gerekli gören Metternich, Yunanlılara bağımsızlık verilmesine asla yanaşmamak ve Sultanın eğemenliğini zedelememek şartiyle Yunanistanda bazı ıslahat yapılmasını uygun karşılamağa hazırdı. Yeter ki Rusyanın Yunan davasını Türkiye aleyhine genişleme emelleri için bir bahane olarak kullanmasına engel olunabilsin. Bunun içindir ki, konferansa katılmak gerekliydi. Böylece hem Yunanlıların bağımsızlık umutlarının üstüne su dökülecek, hem de Rusların eli kolu bağlanacaktı. İşte Prens Metternich'in Canning'e kabul ettirmeğe çalıştığı siyasal tutum buydu.

Canning, Avusturyalıları konferansa katılmaktan caydıramıyacağını anlamış, ya herru ya merru deyip 7 Ocak 1825 te Viyana'dan hareket etmiştir. Yanında eski kâtibi Henry Parish de vardır. Yirmi iki günde güç belâ Petersburg'a vardılar.

Canning, Rus başkentine varmadan çok önce tartışacağı konuları gözden geçirmiş, ortaya atılacağını umduğu görüşleri birer birer tartmış, kendi tutacağı tezi oturup kağıda bile dökmüştü.

Nesselrode ile on yıl önce Viyana'da tanışmışlardı ama, öyle sıkı fıkı da olmuş sayılmazlardı. Nesselrode'u iyice tanımamasının yarattığı güçlüklerin yanısıra, Çar ile nâzırının Yunan dâvasında İngiltere'nin takındığı tavırdan ötürü gücenik olmaları da işi çatallaştıran etkiler arasındaydı. Bu yüzden Rus Hariciye Nâzırı ve Çarıyla yapacağı görüşmeler üstünde iyimser değildi. Olaylar da bu kaygılarının yerinde olduğunu gösterdi.

Çarın Canning'i kabulü nezaket çerçevesi içinde geçti. Bu arada Ruslar Yunan meselesine hiç mi hiç dokunmadılar. İngiltere'nin bu meselede birdenbire cephe değiştirmiş olması karşısında Çarın nasıl öfkelenmiş olacağını kestiren Canning de bu dikenli konuyu hiç kurcalamadı. Sonradan öğrendiğine göre böyle hareket etmesi Çarın hoşuna gitmişti. Nesselrode ile münasebeti de dostçaydı. Sanki ortada Yunanistan diye bir ülke ve bu ülkede yaşıyan insanların bağımsızlık diye bir dâvaları yoktu. Gene de az sonra Nesselrode Yunan meselesini görüşmeğe yetkisi olmadığını itiraf zorunda kaldı. Bu şartlar altında kapalı kapıyı dövmeğe devam etmenin bir faydası olmıyacaktı. Canning de bütün dikkatini Kuzey Doğu Amerika'daki Rus ve İngiliz topraklarıyla ilgili antlaşmanın imzaya bağlanması işine yöneltti. Sonunda her iki tarafı da hoşnut kılacak bir hal çaresine varıldı ve 28 Şubatda antlaşma imzalandı.

Bu meselenin böyle elverişli şartlar içinde sonuçlanmasından Rusların da memnun kaldığını gören Canning, Yunan meselesini açmak için bir hamle daha yapmağa karar verdi. Öbür yandan konfrans başlamış ve her adımda çıkan anlaşmazlıklar, müzakerelerin başarısızlığa mahkûm olduğunu önceden ileri süren İngiltere'nin durumunu sağlamlaştırmıştı.

İngiltere'nin işbirliğine rıza göstermesi, zora başvurulmıyacağı yolunda bir karar alınmasına bağlıydı. Öbür güçlükler ya ortadan kaldırılır, ya da görmezlikten gelinebilirdi ama, İngiltere'nin bu ana noktada tâvizde bulunmasına imkân yoktu. Beş haftalık bir sessizlik devresinden sonra Canning, Rus hükümetini bu konuda konuşmağa kandırdı. Nesselrode'a anlattı ki, Amerikan antlaşması bir sonuca bağlandığına göre, kendisinin Rusya'da oyalanması için hiç bir sebep kalmamıştır. Rus

Hariciye Nâzırı ise Canning'in ne gibi bir talimat aldığını merak etmekteydi. Bazı şartlar içinde konfransa katılması yolunda bir emir almış olabileceğini hesaba katmamazlık edemiyordu. İngiliz Elçisinin Rusyadan ayrılma kararını bildirmesi Rusları yola getirdi. Aslında Canning'in konfransa katılması bahis konusu bile değildi, Nesselrode ile istişarede bulunulacaktı, hepsi o kadar. Ne var ki, gerçek durumunu açığa vurmadığı için Rusların zihninde bir takım sorular yaratmış ve Çar İngilterenin gerçek arzularını öğrenebilmek için o ana kadar uzak durduğu konuya girmekten başka çare bulamamıştı. Canning, bir Fransız diplomatının dediği gibi, gagasını suyun altında herkesten fazla tutabildiği için bu sefer de parsayı toplıyabilmişti. 13 ile 19 Şubat tarihlerinde Canning ile Nesselrode Yunan meselesi üstüne iki uzun görüşme yaptılar. İki diplomat arasında geçen bu görüşmelerin daha başlangıcında anlaşıldı ki, İngiltere'nin ileri süreceği panzehir makâmında bir hal çaresi yoktur, Rusya ise eski kararlarında direnmektedir. Ingiliz Elçisi kartlarını gayet iyi oynadı, İngiliz tezini en iyi şekilde savunduğu gibi elden geldiği kadar bilgi edinmeği de başardı. Nesselrode, işin bir çıkmaz içinde olduğunu gördüğü zaman, Canning ana şartı ileri sürdü ve zor kullanılmıyacağı hususunun Rusya ve konferansa katılan devletler tarafından garanti edilmesi şartiyle geri kalan güçlüklerin altedilebileceğini, İngiltere'nin de konfransa katılacağını belirtti. Buna karşılık Nesselrode hayır'ı basıp, başından yürümiyeceği bilinen görüşmeleri sona erdirdi. Canning, Rusya yolculuğu sırasında Rusya ile İngiltere arasındaki gerginliği azaltmış, sonra da Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşabilmesi için gerekli yollardan birini açmıştı. Wellington'un 1826 Nisan tarihli protokolunun bu konuda ilk önemli adım olarak sayılmasına rağmen,

Canning'in 1825 yılında Rusya ile İngiltere arasındaki anlaşmazlıkları asgariye indirmek suretiyle Yunan bağımsızlığının kazanılmasında gördüğü hizmeti inkâr edemeyiz.

Rusya'da kaldığı sürece Rus toplumunu elinden geldiği kadar tanımağa çalıştı. Katıştığı yüksek çevrelerde iyi yetişmiş, görgülü kişilerle tanıştı; daha aşağı sınıftan Rusların ise konuksever, nazik insanlar olduğunu gördü. Hatıratında: "Ruslar, diyor, duygulu, coşkun insanlar. Tarihin nice nice yaprağı daha, onların başarılarıyla dolacak". Otuz yıl sonra bu kehanetinin ne doğru olduğunu kendi de anlar ama, o zaman iş işten geçmiştir:

"*Pazar günü önce İmparator, sonra da Ana İmparatoriçe tarafından kabul edildim. Yabancı elçilerin veda vesilesiyle böyle kabul görmeleri nadirattan. İmparator, önceki gibi beni özel odasında kabul etti. Kırk dakka kadar süren konuşma sırasında hep yalnızdık ve kulağı ağır işittiğinden birbirimize öyle yakın duruyorduk ki, nerdeyse omuz omuza gelecektik. Sabahleyin sarayda büyük bir vaftiz töreni yapılmış, Çar da bu yorucu törene katılmış. Daha sonra da verilecek büyük bir şölene başkanlık edecekti. Vaktimiz azdı. Onun için hemen siyasal konulara girelim istedim. Üstesinden de geldim. İmparatorla Fransızca konuştuk. Çok cevval, olağanüstü bir adam olmamakla birlikte ne söylediğini bilen, iyi yetişmiş, görgülü bir kişi intibaı uyandırdı bende. Söylediklerimi dikkatle dinledi. Ayrılırken de bana iltifat etti. Bununla beraber bizim hükümet adamlarımızı hemen hemen hiç anmadı.*

"*Ana İmparatoriçe ihtiyar bir hanımefendi, gün görmüş, feleğin çenberinden geçmiş sağlam bir insan. Torunu için yapılan vaftiz töreninde yorulmuş olmasına rağmen, benimle on dakka kadar görüşmek inceliğinde bulundu. Genel konularda kendisiyle sohbet ettik. Ayrılırken âdet üzre elini öptüm. Hattâ birinci defa bu âdetten haberim olmadığı için el öpmemekle işlediğim suçu*

tamir için iki kere öptüm elini. İmparatoriçe hasta, kimseyi kabul etmiyordu.

"Saray hayatının tam cıvcıvlı zamanına rastladım. İmparator kalabalıktan, törenlerden, toplu eğlencelerden pek hazetmiyor ama, paskalya vaktine rastladığı için üst üste verilen baloları, resmi kabulleri kaçırmadım. Kış sarayı bu muazzam toplantılara sahne oluyor; koskocaman bir yapı. Göz alabildiğine geniş dört beş salonu var. Maskeli balo verildiği gün halk da içeri alındı. Binlerce kişi, türlü kılıkta, türlü boyda insan, solonlara doluşuverdi. Halkın davranışı övülmeğe değerdi, hiçbir tatsızlık çıkmadı, güzel güzel eğlendiler."

BEŞİNCİ BÖLÜM

NAVAR

1825—1827

PETERSBURG'dan döner dönmez, Canning, İstanbul'a gitmek üzere yolculuk hazırlıklarına başladı. Bu sefer yalnız değildi, karısı da vardı. 1825 Eylülünde evlenmişlerdi. Kara yoluyla Paris, İsviçre, Floransa üzerinden Napoli'ye vardılar. Oradan elçilik erkânını da alarak, Amiral Harry Neale'in teknesiyle Korfu'ya doğru denize açıldılar. Korfu'da bir kızıl salgını ortalığı kasıp kavuruyordu. Sonunda 1826 yılı Ocağında yeniden yola koyuldular. Yol üstünde Canning, Kaptan Hamilton'un aracılığıyla, Yunan Geçici Hükümeti üyelerinin görüşlerini yakından incelemek üzre bir zemin hazırlattı; 9 Ocak tarihinde Hydra açıklarında buluşuldu. 4 Nisan Petersburg Protokolunu hazırlarken, bu görüşme sırasında Yunan temsilcilerinin ileri sürdükleri teklifler üstünde yazdığı rapordan yararlanacaktır:

"*Ege denizine girmeden önce, Cerigo adası açıklarında demirledik, geceyi orda geçirdik. Ertesi gün sabah karanlığında yelken açtık, az sonra yarımadayla Hydra adası arasındaki berzaha girdik, yeniden demir attık. Öğleye doğru o sırada Osmanlı İmparatorluğuyla harp halinde olan Yunan Geçici Hükümetinin yolladığı iki temsilci, önceden kararlaştırdığımız saatte teknemize geldiler. Bu vatanseverlerin adları, Mavrocordatos ile Zographos*

idi. İkisi de İhtilâlcilerin arasında sözü geçen, yurtlarının durumunu gününde kovalıyan, uyanık kimselerdi. Dost bir devlete karşı ayaklanmış durumda oldukları için onları ancak özel olarak kabul edebilirdim. O günlerde Yunanistanın hali içler acısıydı. Günden güne umutlar cılızlaşıyor, kaynaklar kuruyor; Türklere karşı nefret duyguları büsbütün kabara dursun, Yunan dâvası bir çıkmaza doğru yol alıyordu. Bu denli güçlükler karşısında, bu umutsuz durum içinde Yunan Yurtseverlerinin son çare olarak Babıâliyle bir anlaşma zemini bulmağa çalışmalarını olağan karşılamak gerekti. Bu iş için de arabulucu olarak bizden yardım ummalarını hoş karşılamalıydık. Hükümetime Yunanistan'ın durumu üstünde rapor verirken, bir anlaşma zemininin hazır olduğunu, öbür yandan da Yunan liderlerinin barışçı bir tavır takınma eğiliminde olduklarını ve İngiltere'ye sonuna kadar güvendiklerini bildirmeği bir namus borcu bildim. Görüştüğüm Yunan liderleri, Mora yarımadasına yarı bağımsızlık tanınması şartiyle öbür Osmanlı üslerinin olduğu gibi kalmasına itiraz etmiyecekleri yolunda bir teklif ileri sürdüler."

Bu görüşme sırasında beliren iki önemli nokta vardı. Biri, Yunanlıların İngilizlerin araya girmesine can attıklarını öğrenmemiz, ikincisi de şimdiye dek kabule yanaşmadıkları şartlara razı olduklarını, yâni tüm bağımsızlık sevdâsını şimdilik bir yana atıp daha yumuşak bir tavır takındıklarını kavramamız oldu. Türk ve Yunan ahalisinin birbirinden tüm olarak ayrılmasını istiyorlar, Sultanın otoritesini resmen tanımayı kabul ediyorlar, hattâ Türk toprak sahiplerine zarar ziyan ödemeği de sineye çekiyorlardı. Öbür yandan mahallî idare unsurlarının tâyininde Türklere söz hakkı tanımağa razıydılar. Yunan temsilcileriyle yaptığımız bu görüşmenin hemen ardından Rus Çarı Alexander'in Taganrog'da öldüğü haberi geldi.

"Berzahtan tam çıkacağımız sıra bir kasırga koptu, yelkenler hep paralandı, belki de o yüzden canımızı kurtardık. Yanımız sıra gelen Algeciras gemisi denizin dibini boyladı. Yunanlı liderler de canlarını güç kurtardılar. İşte Yunanistan kurtuluşu yolunda atılan bu ilk adımın ardından böyle tatsız bir olayla karşılaşıldı.

"İpsera limanında ırk ve din ayrılığı yüzünden kopan bir harbin ne korkunç bir afet olduğunu gözlerimizle gördük. Limanın açıklarında demirlediğimiz zaman şafak yeni sökmüştü. Sokaklarda in cin top oynuyordu. Vakit erken; onun içindir, dedik kendi kendimize. Amiralin yaveri alışveriş etmek üzre karaya çıktığı zaman, dananın kuyruğu koptu. Şehirde canlı adına kimse kalmamıştı. Bütün o evler, sokaklar, içi boşalmış bir deniz hayvanının kabuğunu andırıyordu. Daha sonra tüfeklerimizi aldık, bağlarda avlanmak üzre karaya cıktık. Kıyıda bir yerde bir yığın insan kemiğiyle karşılaştık. Bunlar, Türklere tutsak düşmemek için kendi canlarına kıyan Yunanlılardı. Anneler dehşet içinde, önce bebeklerini yamaçtan aşağı fırlatmışlar, ardından kendilerini o baş döndürücü uçurumun derinliklerine bırakmışlardı. Bir de daha içerlerde bu bâdireden canlarını kurtarmış olan iki Yunanlıya rastladık. Onların hali yamacın eteğinde, hiç değilse artık acı çekmeme mutluluğuna ermiş olan kardeşlerinden bir kat beterdi. Palaspareler içinde, gözleri yuvalarından uğramış, açlıktan, korkudan oynatmış canlı cenazelerdi bunlar. Gözlerimle gördükten sonra bunları, çilekeş Yunan halkına barış sağlamak uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmamağa karar verdim".

Canning, İngiliz Elçiliğinin Pera'daki harap konağından ayrılalı bir on üç yıl geçmişti. Arada büyük değişmeler olmuştu. Avrupanın 'müşterek düşmanı' ölmüş, İngiltere tek başına bu ejderhayla döğüşmek zorundan kurtulmuştur. Şimdi de aşırı sevgi gösterileriyle konfranslarla kongrelerle elini kolunu bağlamağa çalışan sözde

iki dost devletle üstü kapalı savaş halindedir. On üç yıl önce Canning'in başına onca çorap ören Fransız temsilcisinden eser yoktu. Yerine, Prens Metternich ile temsilcisi Baron Ottenfels geçmiş. İngiliz Büyük Elçisi, Fransız İmparatorluğunun ezici gücü karşısında kıvranıp duracağı yerde, Avusturya hükümetinin çevirdiği dolapları bozmak, Mukaddes İttifak adı altında Avrupa kıtasını dar görüşlü, geri, eğilip bükülmez bir düşünce çemberine sokmağa çalışan zihniyeti baltalamak için insanüstü bir faaliyet göstermek zorunda kalacaktır. Bu seferki döğüş, ikincisinden hiç de hafif değil. Avusturya'nın kudret, itibar bakımından eksik tarafları, başında bulunan devlet adamı Metternich eliyle çevrilen dâhiyâne entrikalarla pekalâ kapatılabiliyordu.

Canning'in ana amacı, Yunanistan'da ateş kesilmesini sağlamaktı. Avrupa barışının temellerini sarsan bu ana meselenin halli, diplomasi sanatının olanca hünerini zorunlu kılan bir giriftlik anaforuna kaptırılmıştı. Canning'in Petersburg temasları sırasında ortaya koyduğu davranış, bu mesele için hiç değilse İngilizler bakımından kapıların açık bırakıldığını öbür Avrupa devletlerine gösterme biçiminde özetlenebilir. Hükümetimiz, zor kullanmak veya tehdide başvurmaktan uzak durmuş, öbür devletlerse açıkça Babiâliye cephe alacak yerde kaypak bir durum takınmışlardı. Yunanistan'la bir anlaşma zemini bulunması için verdikleri öğütler Babiâlice ciddiye bile alınmamıştı. Öbür yandan Metternich'in resmen katılmış göründüğü bu teşebbüse sırf bir formaliteyi yerine getirmek için, belki de Rusları başına buyruk hareketten alıkoymak için istemiyerekten giriştiği ve Yunanlılardan nefret ettiği söyleniyordu. Ortada dolaşan bir şöylentiye göre de Metternich, temsilcisine Babıâliye gizlice başvurarak, Avusturya'nın bu teşebbüse zâhiren katıldığını bildirmesi için

talimat vermişti. Bütün bunlar doğru da yanlış da olabilir. Önemli olan, dört devletin ara buluculuk teşebbüsünde başarısızlığa uğramış olmalarıdır.

Böylece ortada başka rakip kalmamış oluyordu. İngiltere kendi plânını uygulama için meydanı boş bulmuştur. Artık Yunanlılarca istenmiyen bir müdahale bahis konusu olmaktan çıkmıştır. 1825 Eylülünde Yunan Geçici Hükümeti Canning'e başvurarak, İngiltere'nin himayesi altına girmek istediklerini bildirmiştir. Bu öyle hafiften alınacak gibi değil, adamakıllı ağır bir sorumluluktu. Gelgelelim bu adımı atmış olma daha sonraki gelişmelere yol açtı. Hydra görüşmesinde ortaya atılan, daha sonra da Yunan Geçici Meclisi tarafından 1826 yılı 19 Nisanında sağlama bağlanan arabuluculuk görevi İngiltereye resmen mal edildi. Taraflardan hiçdeğilse biri, İngiltere'nin öğütlerini tutmağı kabul etmişti. Ege Denizini bir korsan yatağına çevirmiş olan anarşiye bir son vermek umudu, böylece belirmiş oluyordu. Türklere gelince, İngilterenin arabuluculuğa girişmesinde bir şeyler koparma kaygusunun yer almadığını biliyorlardı. Öbür yandan Çar Alexander'in ölümü Yunanistan'da barışın kurulması umutlarını da arttırmıştı.

Az zaman sonra görüldü ki, Sultandan tâviz koparmak için lâfta kalmıyacak çarelere başvurmak gerekmektedir. Zaten harbin gidişi de İngiliz Elçisinin Türklerden tâviz istemesini Babiâlinin gözünde gülünç kılacak bir nitelikteydi. Mısırlı Mehmet Ali ile oğlu İbrahim, Babıâli adına ne yapılması gerekiyorsa hepsini yapıyorlardı. Babıâlinin harbi yürütmekle kazanacağı hiç bir şey olmamasına karşılık, kazanacağı tümen tümen çıkar vardı. Türklerin durumu tâ eski, şanlı günlerini andıracak bir sağlamlıktaydı.

Bu durumda dostça arabuluculuk etmekle neler elde edilebilirdi ki? Tam dize getireceği bir sırada Yunanlıları başıboş bırakmaya Sultan nasıl olur da kandırılabilirdi? Üstelik arabuluculuk için de ortada akla yakın bir bahane yoktu. Ne diye İngiltere, Babıâlinin iç işlerine karışıyordu? Buna verilecek tek karşılık, Babıâlinin adalet dışı bir idareye sapmakla yabancı devletlerin müdahalesini üzerine çektiğini ileri sürmek suretiyle olabilirdi ama, bunu da Sultanın umursayacağını beklemek safdillikti. "Yunanistan konusu, Sultanın hizmetkârları bakımından tartışılmağa değer bir konu olma meziyetinden yoksundur." Türk Hariciye Nâzırı işte böyle diyordu. 1825 yılında dört büyük devletin müdahelesine, 1826 da Canning'in tekliflerine, daha sonra İngiltereyle Rusyanın 1827 yılında başvurduğu baskı tedbirlerine ve Temmuz ayında imzalanan Londra Antlaşmasına karşı ve Kasımdaki Navar savaşına rağmen, Sultan Mahmud'un, üzerinde direndiği tutum hep buydu. Babıâlinin direnmesini kırabilmek için iki Rus seferi gerekmiştir. O ana kadarki alışverişlerde bir tek adım gerilenmemiştir. Yunanlılar, Sultanın uyruğudur. Meşru devlete karşı ayaklanmışlardır, dize gelmeleri gerekmektedir. Tuttuğu politika buydu, direniyordu. Bu hesapsız direnişin sonuçlarını kınayabiliriz ama, Padişahın bütün büyük devletlere karşı, inancından en ufak bir fedakârlık yapmamasını hayranlıkla anmalıyız.

Buna karşılık, Avrupa, Yunanlıları kurtarmağı aklına koymuştu. Devlet adamlarının coşkunluğu, ozanların, yazarların taşkınlığı yanında hiç kalırdı. İşte bu durumda Canning'lerin hem devlet adamı özelliklerine sahip, hem de aydın çevrelerde dönen kaynaşmayı kavrayacak yapılışta oluşu, Yunanistan'ın kurtuluşuna çok yararlı olmuştur. George Canning Yunanistan'ın altın çağına aşırı bağlılık göstermenin, diplomasi oluntularını

unutturacak bir taşkınlık içinde müzakereleri yürütmen'in ne saçma bir şey olacağını idrak ediyordu. Yunanistanın yeniden Türk boyunduruğu altında girmemesine bakmak gerekiyordu. İşte; bu amaçla Stratford'u İstanbul'a yollamıştı. Genç Canning bu ödevi yerine getirmek için binbir güçlükle karşılaşacağını bile bile dâvaya candan sarılmıştı.

Elçilikle Babıâli arasında her zamanki iltifat gösterileri unutulmadı. Baştercüman kırkbeş tepsi çiçek, yemiş, tatlı getirmiş, Elçilik de buna pırlanta bir enfiye kutusuyla karşılık vermişti. İngiliz Elçiliğinin armağanları İstanbul büyüklerinin konakları arasında cirit oynuyordu. Canning, Reis Efendiyle bir mülâkat istedi. Mutad gecikmelerden sonra, 15 Martta beş saat süren bir görüşme yapıldı. Canning, Yunanlılarla bir anlaşma kapısı açmağa Babıâliyi kandırabilmek için gâyet aşağıdan aldı. Yalnız Lord Strangford'un Petersburg'da devirdiği çamları tamir etmesi bir hayli güç oldu. Canning, İngiltere'nin Petersburg'da öbür devletlerle işbirliği yapmamış olduğunu anlatmağa çalışadursun, Lord Strangford inadına gibi, İngiltere'nin dört Avrupa devletiyle anlaşmış olduğunu ileri sürecek kadar ileri gitmişti. Canning, elinden geleni yaptı, ama, boşuna... Reis Efendi, bu ve bundan sonraki görüşmelerde Canning'in tekliflerine kulak asmadı, ve "iç işlerine yabancılar tarafından müdahele teklifine, velev îma bile olsa, cevap vermekle Sultanın şeref ve itibarına, öbür yandan şer-i şerife aykırı hareket etmiş olacaklarını belirtti. Tavrı, konuşuşu, öyle yukardan, hor bakar edâlıydı. Nerden, hangi noktadan saldırılacak olursa olsun, hep o 'imkânsız' deyimiyle karşılık veriyordu. Huzura alındığı gün, Sultan, Yunanistan konusuna dokunmamıştı bile. Bu kabul töreninde,

gelenek dışı olduğu halde Elçinin, kılıcıyla içeri girmesine göz yumulmuştu; unutkanlığına gelmişti Türklerin.

Türkleri etkiliyebilmek için başvurulması gereken tartışma silâhlarını Babıâlinin kısa erimli menfaatleri veya Hıristiyan azınlığın durumu gibi aşınmış konuların dışında aramak gerekiyordu. İlk saldırış, insanî, filantropik temeller üzerinden yapıldı. George Canning'in Ocak ayında yazdığı bir mektupta belirttiği gibi 'Mora yarımadasının barbarlaştırılması'' olayı, daha önceki konuşma platformalarından çok daha sağlam bir nitelikteydi. Söylendiğine göre İbrahim Paşa ahaliyi kesip biçme, hiçdeğilse yerinden yurdundan sürüp, yarımadaya Mısırlıları, Arapları yerleştirme niyetindeydi. Meselâ böyle bir hareket, protesto ve müdahele için elverişli bir bahane olarak kullanılabilirdi. Yazık ki, İbrahim Paşa yarı yolda bu tasarıdan caydı. Daha sonra Mora yarımadasında Mısırlıların yamyamca hareketleri, yığın halinde cinayetler, harp ganimeti olarak yüzlerce kulağın saray kapılarına çivilenmesi gibi akla hayale sığmaz barbarlıklar protesto için bahane hizmetini gördü. Fakat bu olaylar Reis Efendi'ye anlatıldığı zaman, Türk devlet adamı Yunanlıların da aynı şeyi yaptıklarını ileri sürerek suçun ağırlığını üzerinden atmak yolunu tuttu. Reis Efendi bir bakıma haklıydı. Navar ile Tripolitza'nın zaptı sırasında Yunanlılar hunharlıkta, vahşette Türklerden hiç de geri kalmamışlardı. Canning bile bunu istemiye istemiye itiraf zorunda kalmıştı.

İnsanî duygular üzerine tartışma yürütülemiyeceği anlaşıldıktan sonra, Ege Denizinin bir korsan gölü haline geldiği noktası üzerinde durulmağa başlanıldı. İngilterenin ticarî menfaatlerini ilgilendiren bu konu üzerinde Babıâliye baskı yapmak daha akla yakın görülebilirdi.

Ege denizinde korsanlık öylesine alıp yürümüştü ki, İngiltere denizci bir millet olarak yakınmakta, durumu protestoda yerden göğe haklıydı. Ne var ki, bu korsanların çoğu Yunandı. Korsanlık meselesi ortaya atıldığı zaman, Reis Efendi cevabı yapıştırıyordu: "Hele yabancı müdahelesi olmaksızın Yunanistandaki reaya ayaklanmasını bastıralım, o zaman bakın, Ege Denizinde tek bir korsan gemisi kalacak mıdır?,, Cevap öylesine yerli yerindeydi ki, bu konuyu bir daha açmamak en hayırlısıydı. Ama Canning, Türkiye'deki uzun tecrübesine rağmen Türklerin gerektiği zaman şeytana külahını ters giydirtecek kadar zekice hareket edebileceklerini daha kavrayamamıştı.

Gördüğünüz gibi Canning'in elindeki bütün tartışma silâhları birer birer kof çıktı. Üstelik Meselonghi Nisan ayında düştükten sonra Türkler, anlaşmaya büsbütün yanaşmaz oldular. Canning'in diplomasi terkesinde Sultana atacağı tek bir ok bile kalmamıştı. Canning ta baştan beri zor kullanmanın tek çare olduğunu kavramıştı ve yeğeninden harbe girmemek şartiyle kesin tedbirler almasını istemekteydi.

Öbür yandan İngiliz tehditlerinin yanısıra, Babıâli büyüklerine Rus tehlikesini yeniden hatırlatma, bir çare yerine geçebilirdi. Gelgelelim bu sıra Rus politikasında temelli bir değişme olmuş, yeni Çar Nicholas, Yunanlıları korumak şöyle dursun, barış lâfını ağzına pelesenk etmişti. Rus elçisinin geri çağırılmasına yol açan anlaşmazlıkların halâ halledilmemiş olmasına rağmen, Çarın Yunanlılara yardım için küçük parmağını kaldırma zahmetine bile katlanmıyacağı sanılıyordu. Wellington Dükü, Çarın tahta çıkması vesilesiyle yaptığı Petersburg ziyaretinde Rus devlet adamlarının eski anlaşmazlıklar

üzerinde yanıp yakılmalarını görüp, bu durumu Canning'e bildirmişti. Dükün Çar tarafından şimdilik zecrî bir hareket hattı tutulmıyacağı yolundaki kanaatinin şüpheyle karşılanması gerektiğini bilen Canning, az sonra Rus maslahatgüzârı vasıtasiyle Babıâliye verilen oltimatomu haber aldığı zaman, Rus politikasının öteden beri izlediği yönden ayrılmadığını hükümetine daha kesin olarak ispat fırsatını buldu. Ruslar, oltimatomda Yunanistan meselesinden söz etmemek ve Tuna eyaletleri ile Sırbistan üzerindeki isteklerini yenilememekle kalıyorlarsa da bu, Rusların iyi niyeti üzerindeki genel kanaati pekiştirir bir belge olmaktan uzaktı ve Türklerin eski şüphelerini uyandıracak, o güne kadar yeni Çarın yaptığı barışsever nitelikteki açıklamaların etkisini bir anda silecekti. Yeğeni, Stratford Canning'i bu ileri görüşlü tutumu dolayısiyle kutladı:

"Dâvayı kazandınız. Rus Çarının yeni bir harp serüvenine atılmıyacağına inananları yalancı çıkardınız.

"Çar, harbe atılınca bütün Avrupayı karşısında bulacağı kanısıyla hareket edeceğine inananlara boş umutlara kapılmamalarını ihtar ettiniz. Şimdi görülüyor ki, harp koptu kopacak;halâ kimsenin kılını bile kıpırdattığı yok.

"Son günlere kadar, bütün meselekdaşlarınız Çarın Yunan dâvasına ilişmiyeceği sanısındaydılar. Ama artık onlara gerçeği anlatmak zamanı geldi. Rusya'nın Mora meselesinde bizimle işbirliği edeceğini ve Türkler bizlerle Yunan meselesinde bir anlaşmaya yanaşmadıkları taktirde Ruslarla elbirliği etmekten kaçınmıyacağımızı açığa vurmak yetkisini kazandınız."

Bu son cümle, Yunan dâvasının yürütülüşünde yepyeni bir adımı müjdelemekteydi. 4 Nisanda Wellington, Nesselrode, Lieven tarafından Petersburg'da imzalanan

protokola göre, Rusya ile İngiltere, Yunanistan'da ateşkesin sağlanması için birlikte hareket etmeği üzerlerine alırlar.

Türkler ise 4 Mayısta Rus oltimatomunda yer alan üç dileğe razı olduklarını bildirirler. Temsilcilerini Akkerman'a yollayarak müzakerelere girişirler. Yalnız Yunan meselesinde ayak direrler. İngilterenin tek taraflı yanaşmaları, gayretleri boşa çıkmıştır. Ama bu sonuç, ancak olağan sayılmalıdır. İngiliz Elçisinin elinde Sultanın direnme kabuğunu kıracak etkin bir silâh yoktur ki... Sırf mantık oyunlarıyla çözülecek bir kördüğüm değildir bu... "Kırk yıl geçtikten sonra, o günkü şartları göz önüne getiriyorum da", diyor Lord Stratford, "Peşinde koştuğum o başarı boş bir hayalmiş."

Yunan dâvası dil dokunmaz bir konu olarak dört yandan gizli gizli çekiştirile dursun, Türkiye'nin ordu teşkilâtında muazzam değişiklikler, yenilikler oluyordu. Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılması olayı üzerinde Canning'in Hatıratında anlattıklarını olduğu gibi buraya aktaralım:

"*Yeniçeriler arasında bir korkusuzluk sürüp gidiyordu. Harp meydanlarına yeniçerileri sürmek bir mesele olmağa başlamıştı. Sultanın yeniçeri ocağına hiç mi hiç güveni kalmamıştı. Sultan Selim zamanında baltaladıkları yeni ordu teşkilâtının tazelenmesinden çekiniyorlardı. Sultan Mahmud'un dik kafalı unsurları birer ikişer gizlice ortadan kaldırması da bu çekinmeyi arttırıyordu. Haliçten geçtikçe su üstünde orda burda yelken bezlerinin yüzdüğü gözümden kaçmamıştı; sola sağa sorduğumda, bunların yeniçeri ölülerini sarmada kullanıldığını, cesetlerin çürümesinden bezlerin su üstüne çıktığı cevabını aldım. 1826 Haziranında sinsi sinsi yürüdüğü söylenilen hareket, açık ayaklanma halini aldı. Bir gece yarısı bir gürültüyle uyandım; ter-*

cümanlarımdan birisi, Yeniçerilerin kazan kaldırdığını haber vermeğe gelmişti. Hemen Divana bir tezkere yazıp yolladım, kendim de giyinmeğe koyuldum. Az sonra mallarını, canlarını himaye için kendilerine muhafız yollanılmasını istiyen tüccarlardan haber üstüne haber gelmeğe başladı. Ben de hemen Yeniçeri ağasına tüccar adına başvurdum. Ağa cevabında, korkacak bir şey olmadığını, fakat şimdilik Yeniçeri yollayamıyacağını, tehlike geçtikten sonra istediğim kadar muhafız göndereceğini bildirdi. Bahçeye çıkacağım tuttu sonra. Bir de ne bakayım? Türk muhafız müfrezesinin kumandanı ayaklarımın dibinde, eteğime yapışmış yalvarıp durmuyor mu! O saat anladım, isyan fiyasko vermiş. Üst üste gelen haberler de bunun doğru olduğunu gösterdi. Anlaşıldı ki, hükümet, otoritesini kabul ettirmiş, ayaklanmayı bastırmıştır. Bize de beklemek düştü. Erkenden sofraya oturduk. Benim yerim ta pencerenin önü, İstanbul ayaklar altındaydı. Koltuğuma oturmamla, karşı yakada iki duman sütununun yükseldiğini görmem bir oldu. Bu da nesi? diye sordum. Sultanın buyruğuyla Yeniçeri kışlalarının ateşe verildiğini söylediler. Yeniçeriler tabana kuvvet, kaçıyorlarmış. Ama nereye? Oracıkta öldürülmekten kurtulanlar ergeç yakayı ele vereceklerdi.

"Sultan, kazandığı zaferin parsasını toplamağa kararlıydı. Yeğeni Sultan Selim'in katlinden beri, Yeniçeriler yüzünden hep uykuları kaçıyordu. O patırdı sırasında geçirdiği ölüm tehlikesi ruhunda derin izler bırakmış olsa gerekti. Peşine düşen yeniçerilerden ancak saray fırınlarından birine girerek canını kurtardığı söyleniyordu. Şahsî kızgınlığı, kini, vaktiyle İmparatorluğun genişlemesinde bunca hizmeti dokunmuş, İstanbul kapılarını kırıp açmış bu asker ocağını yeni bir düzene yol açmak, disiplinli bir ordu kurmak, yeni bir devrim yapmak için giriştiği bu hamlede belki de aşırı bir toptancılıkla yerle bir ettirmişti. Tek tek bireylerin ölümü karşısında duyduğumuz üzüntü, merhamet duyguları ne kadar derin olursa olsun, yaşın yanında kurunun da yandığını

istediğimiz kadar tekrar edelim, bu olaya genel bir açıdan baktığımız zaman Yeniçeri ocağının sosyal bir kurum olarak yıkımı hakettiğini itiraf zorunda kalırız. Kurbanların yalvarıp yakarmaları hep boşunaydı. Kimi Sultanın top ateşi altında biçilmiş, kimi kılıçtan geçirilmiş bu insanlar, çoluk çocuk sahibi kimselerdi. Nasılsa o arbededen canını kurtarmış olanların çilesi daha hafif olmadı. Şehrin dört bir yanına yayılmış arama bölükleri saklandıkları deliklerden cümle yeniçerileri çıkarttı. Yeniçeri olmak, ölüm cezasına çarptırılmak için yeter sebepti. Acele bir mahkeme kuruldu. Her yeniçeri kadı'nın önünden geçip kendini cellâdın kucağında buldu. Halk bu içler acısı olayları görmemek için sokağa çıkamaz oldu. Marmara Denizi ölülerle beneklendi. Bu facia İstanbul ile çevresine de inhisar etmiyordu. Yeniçeri birlikleri bulundurulan bütün vilâyetlere haber salındı, oralarda da ayaklanma teşebbüsleri aynı amansızlıkla bastırıldı. Hemen hergün Babıâliden muhafız müfrezemde yer alan yeniçerileri teslim etme için haberciler geliyordu. Hiçbir şekilde ayaklanmağa katışmadıklarını bildiğim bu suçsuz insanların hiç yoktan cezalandırılacaklarını bildiğim için, sinirler yatışıncaya kadar bahane üstüne bahane uydurarak işi geciktirdim. Ancak canlarına kıyılmayacağı yolunda bir garanti aldıktan sonra muhafızlarımı teslim ettim. Gerçekten ilişmediler onlara, sadece şehir dışına sürüldüler. Yıllar sonra Müfreze kumandanı subay, bana bir sepet kuru üzümle bir desti şarap getirerek şükran borcunu ödedi. Hemen söyliyeyim, bu olay, Türklerin hıristiyanlara karşı iyi duygular beslediğini gösteren sürüyle örneğin ancak bir tanesidir."

17 Haziranda Yeniçeri Ocağının ilga edildiği Sultan Mahmud'un huzuriyla Sultan Ahmet camisinde İmam tarafından resmen bildirildi. Sancağı Şerif saraya alındı ve hükümet erkânı Sultanın etrafında toplandı. 20 Haziranda:

"Sultanın vezirleri halâ saraydaydı, avluda gözlerinin önünde cellâtlar icrayı sanat ediyorlardı. O günü akşama doğru önceden de sözünü ettiğim zat, Reis Efendinin çadırının yanında dururken, tırampet, boru sesleri işitmiş, geriye döndüğünde çeşitli kılıklarda ama hepsi mavzerli süngülü, Avrupa düzeninde yürüyen bir Türk birliği görmüş. Sayılarının iki bin kadar olduğunu tahmin ediyor. Erler kumandanlarından aldıkları buyruğa göre hareket ediyorlarmış. Önce pencerenin önünde duran Sultan, az sonra aşağı inmiş, teftiş etmiş. Sultan, Mısır kılığındaymış, tabanca kuşanmış, başında gine Mısır biçimi bir başlık varmış.

"Canına kastedilenleri kurtaracak hiçbir kuvvet yoktu. Baştan beri Yeniçerileri korumağa yeltenenlere mim konmuş ve icaplarına bakılmıştı. Kelli felli insanlar sokak ortasında derdest ediliyor, yargılanmak üzre apar topar Seraskerin huzuruna çıkarılıyordu.

"Sarayın methaline rastlıyan bölümde Padişahın penceresinin önünde deniz, cesetlerle doluydu."

Kan gövdeyi götüren bu devrede işlenen cinayetleri gören biri karşıt ihtilâlin kopacağına inanırdı. Oysa halk, darbenin birdenliği, ağırlığı altında ezilmiş haldeydi, Sultana karşı çevrilen en ufak ayaklanma kökünden kazıniveriyordu. Canning ortalığın yatıştığını, Sultanın eski emniyetine kavuştuğunu gördüğü zaman epiy şaşkınlığa düştü. Yeniçeriler temizlenmiş, başkent kana boğulmuştu. Gene de kimsenin sesini çıkardığı yoktu:

"Yeniçeriler ezilmiş, düzenli bir ordu kurulması zorunluluğu doğmuştu. Sultan, bütün gücüyle bu işin üstesinden gelmek üzre çalışmağa koyuldu. Yeni birliklerin yetiştirilmesinde kendi görevlendi, ordunun eğitimi için yabancı subaylar çağrıldı. İstanbul çevresinde yeni kışlalar kuruldu. Temelli kışla yapıları için yapım çalışmalarına geçildi. Kısacası, milletin başında sade bir unvan olarak değil, eskiden olduğu gibi yaptığı işle, düşündüğü

şeylerle memleketin gidişine hükmeden bir padişah vardı. Orduda yer alan bu değişiklikler politikada da etkisini gösterdi. Onca zamandır gözünü diktiği bu avın elinden kaçacağını gören Rusya, telâşlanmağa başladı. Yunanistan ise üstün kuvvetlerin altında ezileceğini görerek, hiçdeğilse bir zaman için nefes almak üzre geçici bir barışın özlemini çekmekteydi. İngiltere, Sultanın bir bakıma sallantılı durumundan yararlanmağı doğru bulmuyordu. Genel olarak denilebilir ki, bu beklenmiyen, şaşırtıcı değişiklik karşısında Avrupa'nın Babıâli'ye karşı ötedenberi beslediği düşmanlık duyguları şimdilik körelmişti. Gene de Yunanlıların bir çıkmaza girmiş olmaları karşı tedbirleri zorlamakta, bazı tepkiler uyandırmaktaydı. Meselonghi'nin düşüşü, öyle kahramanca hareketler, öyle fedakârlıklarla bezenmişti ki, hemen bütün Avrupa memleketlerindeki Yunan dostları, bu hürriyet savaşçılarına paraca, silahça, gıdaca yardımdan geri durmadılar.

"Üstelik bu uyuşukluk devresinden yararlanmak fırsatını kaçırmak istemiyorlardı. Türkiyeyle kendi meselelerini halletmek üzre müzakereye girişmiş olan Rusya'nın Yunan dâvasına ilgisizlik göstermek suretiyle parsa toplaması ihtimali de vardı. Buna karşılık Petersburg Protokolu, imzacı devletleri toplu bir cephe almakla zorunlu kılıyordu. Öbür yandan Onuncu Charles, İngiliz Amiralinin emrine bir Fransız filosu vermeğe hazır olduğunu bildirmişti. Kısacası o anda güdülecek politika, bir oyalama politikası olmalıydı."

Olaylar öyle bir mecraya dökülmüş, durum öylesine değişmişti ki, beklemekten başka çare kalmıyordu. 4 Nisan Protokolu, Yunan dâvasında yeni bir hareket hattı çizmişti. Artık tek taraflı arabuluculuk yerine iki ve hattâ beş devlet tarafından toplu bir müdahele söz konusuydu. Yalnız Protokolun şartları daha belirli, daha amelî bir biçime sokulmadan önce, herhangi bir harekete geçmeğe imkân yoktu. Canning'in antlaşma sâyesinde ele geçirdiği

yetkileri kullanabilmek için bir yıldan fazla beklemek zorunda kalacağı kimsenin aklına gelmezdi. Yunan dâvasının tazelenmesini geciktiren iki sebep vardı. Biri Sultanın ordu devrimleriyle uğraşır oluşu, öbürü de Akkerman da devam edegelen müzakereler... Rusyayla Türkiye arasındaki konuşmalar çıkmaza girdikçe, Canning bu nufuzunu Rusyanın lehine kullanmaktan çekinmedi. Rus temsilcilerinin Akkerman'da Bükreş Antlaşmasında bir esasa bağlanmış olan konular üstünde yeni güçlükler çıkarmasını kötü karşıladıysa da, ana meselelerde bir anlaşmaya varıldı ve geri kalan pürüzler harp teklikesini göze aldırtacak kadar önemli olmadığı için, Rus birliklerinin Türk sınırlarına Eylül içinde yığılması Babıâliyi yumuşattı. 7 Ekim 1826'da Akkerman Antlaşması imzalandı. Böylece Yunan harekâtı için hiç bir engel kalmamış oluyordu.

Bununla beraber Yunanıstan için birşey yapılamadı. Petersburg Protokolu eskisi gibi boş bir vesika olmaktan ileri geçmiyordu. Canning ise istemiye istemiye düştüğü bu hareketsizlik halinden kurtulmak için ne yapacağını bilemiyordu. Zaman geçiyor, gine de bir gelişme olmuyordu. Allahtan, yeniden evlenmişti; elçilik yükünü karısının ilgisi sayesinde hafifletebiliyordu. Yeni karısı, gençliğine, görgüsüzlüğüne rağmen, sabrı, sevgisi, bitip tükenmez ilgisiyle Canning gibi öfkeli, çabuk parlar mizaçlı bir insanı yatıştırabiliyordu. Elçilik çevresinde hemen herkesin gönlünü kazanmış, gencine, ihtiyarına yardımcı, sırdaş olmuştu. Türkiye'nin dağdağalı başkentinde konukseverliğiyle kapıları milletdaşlarına her zaman için açık olan tam bir İngiliz evi kurmuştu. Tarabya'da kiraladıkları evden Canning, bir mektupta şöyle bahseder:

"Üç katlı ahşap bir bina düşün, üst iki katı ileri çıkmış olsun! Kırmızı kiremitleri unutursan, ev baştanaşağı siyaha boyalı; dar bir rıhtımı var. Ta Boğaz kıyısı. Odalar cana yakın, ferah. Arkada arazi öylesine birden dikleşiveriyor ki, üst kattan set set düzenlenmiş bahçeye çıkabiliyoruz. Karşıda bir iki mil ötede, Anadolu kıyısı, koruları, bağları, sevimli yapılarıyla uzanıyor. Önünüzden birbiri ardısıra gemiler geçiyor. Bilsen öyle eğlenceli ki! Gelgelelim bu güzelim yerlerde oturan halka ne demeli! Son günlerde yeni yeni facıalara şahit olduk. Bir ayaklanma teşebbüsü haber alınmış sözde. Ölüm cezaları, sürgünler gırla gidiyor. Başka ülkelerde böyle olaylar bir iki insan kaybıyla geçiştiriliyorsa, burda en azından yüz kişi güme gidiyor."

1827 yılının dörtte üçü müttefiklerin temelli bir şekilde hareket etmelerini beklemekle geçti. Bu tükendirici devrede Canning'in meslekî hayatı 'yanıp yakılma' kelimesiyle özetlenebilir. Raporları hükümetin kesin bir hareket hattı seçmesini sağlamak üzre dökülüp saçılan bir sürü serzenişle doludur. Yunan dâvasını Babıâli nezdinde Ocak ile Şubat aylarında yeniden bahis konusu etti. Rus maslahatgüzârının da kendisini desteklemesine rağmen hiçbir sonuç alınamadı. Türkler her iki Canning'i de Yunan belâsının yaratıcısı, müsebbibi olarak görmekteydiler. Büyük Elçinin, başarısızlık üstüne başarısızlık bildiren yazıları hükümetine adetâ hiçbir etki yapmaz olmuştu. Hükümet büyükleri Canning'in icraatından hoşnuttular, hattâ Yunanistan üstündeki muhtırası ustaca bir diplomasi taktiği olarak cümle âlemin hayranlığını kazanmıştı ama, kimse kesenkes bir adım atmağa yanaşmıyordu. Türkleri yola sokacak tek araç olan zor kullanma tehdidini ağza alan yoktu. O zamana kadar alageldiği talimat, etkili olmaktan çok uzaktı. İngiltereyle Rusya'nın

bahis konusu Protokolun şartlarını Türklere kabul ettirmek için giriştikleri teşebbüsler, tek tek yapılan müracaatlardan bile daha az etkin olmaktaydı. Rus Elçisi nihayet başkente vardı ama, M. de Ribeaupierre'in muslihâne gayretleri bile Sultanın direnmesini yumuşatamadı. Öbür yandan Prusya ile Avusturya temsilcileri türlü entrikaya başvurarak müttefiklerin gayretlerini boşa çıkarmaktan geri durmadılar. Yunanistan'a gelince, orda da durum hallice değildi, herşey askıntıdaydı. Kilise, Batı Yunanistan'da sert tedbirler almakla birlikte, geri kalan liderler hareketsizlikte ısrar etmekteydiler. Mehmed Ali ise son derece ihtiyatla hareket ediyor ve Batılı Devletleri kırmaktansa Sultanla bozuşmağı bile göze alacak bir pervâsızlık içinde hareketi yeğ görüyordu. Mehmed Ali de olmasa Yunan dâvası çoktan bir hala yola benzetilmiş olurdu. Yunanlılar son demlerini yaşıyorlardı, büyük devletlerin müdahalesi olmadıkça Yunanlıların kendi başlarına bu işin üstesinden gelebileceklerini sanmak safdillilik olurdu.

Mr. Canning'in Başbakanlığı üzerine almasından sonra Lord Dudley Hariciye Nâzırlığına geçti ve bu makamı hükûmet reisinin ölümüne kadar muhafaza etti. Büyük Elçi 16 Eylül tarihinde yolladığı bir yazıda Lord Dudley'e şunları söylemektedir:

"Yunanistan antlaşmasının sağlanması için olanca gücünüzü gösterin, bu mesut sonucu elde etmemiz için bize yardım edin. Yoksa benim yakamı bırakın. Yeter artık böyle it gibi yaşadığım. Daha fazlasına tahammülüm yok...

"Siz harbe yanaşmıyorsunuz. Maliye Nâzırı da o taraflı değil. Canterbury başpapazı niyetli ama, onu da Lord Stowell rahat bırakmıyor. Şu halde Sultanın harp açmasını beklemekten başka çare yok. O da bu ara harbin adını bile ağzına almıyor".

Bu yazı 6 Temmuz tarihli Londra Antlaşmasının imzalandığı haberini aldıktan sonra yazılmıştı. Bu Antlaşmaya göre İngiltere, Fransa, ve Rusya, Petersburg Protokolunun şartlarını yerine getirmek üzre müştereken hareketi kararlaştırmaktadır. Canning'in Antlaşma üzerindeki yorumu şudur: "Antlaşma makul olmasına makul ama, biraz geç." Sultanın bu Antlaşmayla ne şekilde yola getirileceğini kavrayamamaktadır. Sultan antlaşma gönüllüsü olsaydı, ondan önceki protokola boyun eğerdi. George Canning, Yunan bağımsızlığını tanımayı Ultima Ratio olarak görmektedir. Şimdiye kadar İngiltere tarafından tam bir bağımsızlık sözü de edilmiş değildir. Yeğeni ise atılan bu adımın ne derece etkin olacağından şüphelidir. Harp ilân edilecek bile olsa, kara kuvvetleriyle desteklenmedikçe bu kararın ne gibi bir ağırlığı olabilir? Canning, elçilerin geri çağırılmasını ve Boğazların abluka edilmesini teklif eder. Ayrıca Lord Dudley'e yolladığı bir yazıda, "Elleri bağlı tarafsızlık yerine, Fransızların yumrukları sıkılı tarafsızlığına geçin" tavsiyesinde bulunur. Canning'in sağlık verdiği bu tavır, Navar limanında gerçekleşecektir.

"*Yaz bitti bitecekti. Tam o sırada Mr. Canning'den çoktandır beklenen, antlaşmanın akdedildiği haberini aldım. Bu antlaşmanın ruhu, dostça bir kuvvet gösterisinin yanısıra gine dostça ve barış çerçevesi içinde kalacak bir müdahaleyi hedef tutuyordu. Pacem duello miscuit. Müttefiklerce gönderilen üç filo Yunanistanın denizden istilâsını önleyecekti. İstanbul'daki üç elçi de Babıâli nezdinde arabulucu olarak isteklerini ısrarla yenileyeceklerdi. Filolar ise tamamlayacı talimatı elçilerden alacaklardı. Sir Edward Cordington, Mora'daki üssüne varır varmaz bana bir yazı yazarak, kendisinden ne yapması istendiğini bilmediği için tedirgin olduğunu belirtti, aydınlatıcı bilgi istedi. Şu cevabı yolladım:*

"Düşündüm taşındım, arkadaşlarım Ct. Gueilleminot ve M. de Ribeaupierre ile yazınızda dokunduğunuz meseleleri inceledik. Meselâ bir çatışma halinde, mutabık kaldığımıza göre sizin tarafınızdan alınacak tedbirler asla düşmanca bir ruh haleti içinde tasarlanmayıp harbe yol açıcı herhangi bir hareketten kaçınmamız gerekmekte ise de ablukayı kırıcı teşebbüslere karşı, gerekirse ve elinizde başka çare kalmazsa top ateşine başvurabilirsiniz."

"Sir Edward'ın temkinli bir insan olduğunu bilmeseydim top ateşi deyimini kullanmaktan çekinirdim. Birlikte hazırlanmış talimat her üç Amirale de ulaştırıldı ve topluca alınan tedbirler sâyesinde İbrahim paşanın filolarımızca Patras açıklarında yolu kesilip Korent körfezinden geri çevrilmesi mümkün oldu. Böylece Müttefiklerin gayesi, muhasamata sebep olunmaksızın gerçekleşti".

Müttefik elçiler, Babıâli nezdinde Londra Antlaşması hükümlerini kabule zorlamak üzre baskıda bulunurlarken, Navar'da bambaşka olaylar cereyan etmekteydi:

"Bir pazar akşam üzeri kararlaştırdığımız üzre Fransız elçiliğindeki toplantıya gideceğim sıra, pespaye bir kağıt parçası tutuşturdular elime. Acele açtım, son derece ilgi verici bir haberle karşılaştım. Bir firkateyn kumandanı olan Kaptan Cotton, Cerigo adası açıklarında demirli durduğu sıra, şiddetli bir taraka işittiğini ve bunun ardı kesilmeksizin devam ettiğini bildiriyordu. Kaptan İzmire ulaşmış ve ordan durumu bana bildirmişti. Genel bir hareketin başladığı ve her iki taraftan tekne kaybı verildiğinden şüpheye yer yoktu. Kâğıdı cebime tıkıştırıp toplantıya gittim. Filolardan gelen raporlar okundu, olağan bazı kararlar alındı. Raporlar genel olarak tatminkârdı ve tam toplantı dağılacağı sırada ben, hepimiz için ilgili verici olduğunu sandığım bir haberi iletmek üzre bir kaç dakka daha durmalarını rica ettim. Cebimdeki puslayı çıkarıp General Guilleminot'ya uzattım. Generalin

kâğıdı okumasıyle renginin atması bir oldu. "Üç kafa bir şapkanın içinde." diyecek oldu. Dilimin ucuna geldi. "Üç ayak bir pabuçta," diyecektim, vazgeçtim sonra. Fazla bir şey konuşmadan toplantı dağıldı.

"Bu arada donanmadan raporlar biribiri ardısıra gelmeğe başladı. İlk defa Türklerin 20 Ekim de ateşe başladıklarını öğrendiğimiz zaman içimiz biraz rahatladı. Hiçdeğilse elçiler, limana düşmanca niyetlerle girmediklerini, gemilerinin selâmetini sağlamak üzre girişmiş oldukları bu hareketle hiçbir uluslararası yasayı çiğnemediklerini, üzerlerine ateş açılmadan önce hiçbir düşmanca gösteride bulunmadıklarını ve eğer Türk donanması ağır kayba uğramışsa, bundan ilk ateş-aç emrini veren Türk kumandanının sorumlu olduğunu ileri sürebilirlerdi. Bununla beraber daha önce haber vermeden, izin almadan, böyle büyük bir deniz kuvvetini dost bir memleketin gine o memleket donanması tarafından korunan bir limanına sokmağa kalkışmak bir kere nezakete sığar bir hareket değildi, üstelik sonradan kopan savaştan da anlaşılabileceği gibi açık bir tahrik unsuru teşkil etmekteydi. Bununla birlikte amirallerin kendilerini savunmak için ileri süreceği mahallî şartlar bir yana, donanmaya verilen talimatın bu tehlikeli, fakat tesirli kararı desteklediği asla söylenemezdi. Zira top ateşine baş vurulması ancak bir takviye getirilmesi bahis konusu olduğu taktirde tavsiye edilmişti.

"Tabiî, bütün bunlar, olayın yarattığı ilk kızgınlığı yatıştırmakta rol oynayabilecek hususlardı. Oysa Sultan gazaba gelmiş, olanlardan biz, elçileri sorumlu tutmağa kalkışmıştı. Şahsımıza karşı bir şey yapılmadıysa da oturduğumuz yerlerin etrafını devriyeler çevirdi. Başımıza neler geleceğini kestiremediğim için, içinde daha önceki ifadelerimizle çelişir hiçbir husus olmadığı halde, sırf yanlış yorumlanabileceğinden korktuğum bazı belgeleri yaktım. Allahtan Sultan, Mehmed Ali'den önce Mısır Paşalığı etmiş olan yaşlı tecrübeli bir devlet adamının tavsiye-

lerine kulak vererek daha mutedil bir hareket tarzı seçti. Ayrıca Müslüman halk o ara olan bitene karşı kayıtsız bir ruh hali içindeydi, hesapsız öç teşebbüslerine girişmiyecekleri belliydi. Aradan zaman geçiyor, hiç bir zecrî tedbire baş vurulmuyordu. Bunu görerek biz de Türklerin hiç değilse acizlerini anlayıp tekliflerimize kulak vereceklerini umuda başladık. Ama kazın ayağı öyle çıkmadı. Müzakereler büsbütün çıkmaza girdi. Elçilikler eskisinden de ağır bir hava içinde işlerini yürütmek için boşuna çabalamaktan kurtulamadılar."

Babıâliyle elçilikler arasında görüşmeler, yazışmalar oldu ama, hep boşuna. Reis Efendi, ilk önce antlaşma şartlarından vazgeçmesi şartiyle, belki de müttefiklerinden ayırmak amaciyle İngiltere'ye karşı yumuşak, bir bakıma da özür diler bir tavır aldı. Bunun yürümediğini görünce, eski sert çehresini takındı ve Yunanlıların mutlak olarak baş eğmesi dışında hiçbir anlaşma zemini olamıyacağını kesenkes söyledi. Elçiler istediği kadar dil döksün, hükümetlerinden aldıkları türlü talimatı kabul ettirmeğe uğraşsın, o padişahının buyruğunu dinlemekle görevliydi, efendisinin sözü dışına çıkamazdı. Canning'in bin dereden su getirip kabul ettirmeğe çalıştığı şartlar, bu şartları desteklemek için ileri sürdüğü sebepler,herkesçe mâkul karşılanıyordu. Gelgelelim Sultan Mahmud, nuh deyip peygamber demiyordu. Nâzırları da çaresiz onun suyunca gidiyorlardı. Yunanlılara, nispeten daha yumuşak başlı bir vali gönderilecek, şikâyetleri giderilmeğe çalışılacaktı ama herşeyden önce boyun eğmeleri, Osmanlı boyunduruğuna girmeleri, Avrupa devletlerinin de antlaşmadan vazgeçmeleri gerekti.

"Uzun görüşmelerden sonra şu sonuca vardık: Harbe girmeksizin antlaşma şartlarını kabul ettirebilmek için elimizde tek bir silâh vardı; Babıâliyle diplomatik münasebetleri kesip,

elçiyi de geri çağırmak. Büyük bir ihtimalle böyle bir harekete başvuracağımız tehdidi Babıâliyi hizaya getirecekti ama, ya bu tehdide kulak asmazlarsa? O zaman işte pılıyı pırtıyı toplayıp memlekete yollamaktan başka çare kalmıyacaktı. Nitekim böyle oldu. Pasaport istemek zorunda kaldık. Babıâli ayak diretti, pasaportları veremiyeceğini kesin bir dille bildirdi. Tek çare, Çanakkale boğazında yakalanmak tehlikesini göze alıp kaçmaktı.

"8 Aralık 1827 de önceden bu iş için peylenmiş ufak bir ticaret gemisine bindim. Karım da yanımdaydı. Ataşeler, kâtipler, konsoloslar, tercümanlar, uşaklarımız hep birliktik. Denize açıldığımızda karanlık basmıştı. Kuzeyden sert bir rüzgar esiyordu; üstelik yağmur. Yolumuzun önüne çıkan olmamıştı. Yel de uygun esiyordu. Fransız Elçisi bizden iki saat önce demir almıştı. Gine de ondan önce Boğaza girdik. Bir ara tekne karaya oturur gibi oldu. Derken kurtulduk. İç kaleleri gün ışımış olmasına rağmen kazasız, belâsız atlattık. Az sonra gümrük muayenesinin yapıldığı hisarın önüne vardık. Gümrük memurlarını tekneye almak zorundaydık; hani bizleri alıkoymak isteseler, bundan alâ fırsat olmazdı. Sandalyeler hazırlandı, kahveler ocağa sürüldü, gümrük memurları oyalana dursun, ben de bir sandala atladığım gibi hisarın kumandanını ziyarete gittim. Paşa beni alelâde bir İngiliz seyyahıymış gibi karşıladı. Oturduğumuz odanın pencereleri denize bakıyordu. Biraz hoşbeşten sonra, bizim teknenin hisar toplarının atımından dışarı çıktığını gördüğüm zaman, kimin nesi olduğumu, İstanbul'dan ne şartlar altında ayrıldığımı anlattım. Sözlerimi sâkin sâkin dinledi. Herhalde bizi koyvermesi emredilmişti kendisine. Ya da bu işten habersizdi de bu dikenli meseleye katışmak istemedi. Çanakkale boğazından çıkar çıkmaz, etrafta korsanların dolaştığı haber verildi, tetik üstünde durmamız ihtar edildi. İşin aslına bakılırsa teknede ne bir top, ne de en ufak ateşli bir silâh vardı. Yelkene kuvvet yol almaktan başka yapılacak bir şey yoktu. Bereket hiçbir belâya uğramaksızın

İzmir körfezine vardık. Orada Kraliyet donanmasından bir firkateyn bizleri bekliyordu."

Böylece İngiliz, Fransız, ve Rus temsilcileri resmen Türkiye'den ayrılmış oluyordu. Canning, Korfu'ya vardığı zaman hareket tarzının Majeste tarafından tamamen tasvib edildiğini öğrendi. Bütün aldığı tedbirler, hükümetçe uygun görülmüştü. Bu sevincini hiçe indiren bir haber aldı: Kuzeni Mr. Canning'in vakitsiz ölümü. Böylece Yunanlılar dâvalarının candan bir müdafiini, Britanya Elçisi de her zaman için saygı ve hayranlık duyduğu bir yakınını kaybetmiş oluyordu.

ALTINCI BÖLÜM

YUNANİSTANIN KURULUŞU

1828—1832

CANNİNG Londra'ya vardığı zaman Kral ile hükümetinin gerek Navar savaşını gerekse diplomatik münasebetlerin kesilişini uygun gördükleri yolundaki kanaatini sarsıcı bir olayla karşılaşmadı. O sıra iş başında bulunan hükümet, Wellington'un başkanlık ettiği garip bir Tory ve Canning'ciler karmasıydı ve tabiî bütün koalisyonlar gibi güçsüzdü. Avrupa'da durum alabildiğine ciddileşmişti. Rusya hiçbir elle tutulur sebebe dayanmaksızın Türkiye'ye harp ilân etmişti. İngiltere ise Londra Antlaşmasında imzası bulunan devletlerin tek başına harekete girişmemesi yolundaki garantiyi Rusya'nın hiçe sayması karşısında hâlâ eli kolu bağlı oturuyordu. Nezarette daha uzun boylu kalamıyacağını bilen Lord Dudley sorumluluktan kaçınıyordu. Canning, hem Yunanistan'ın hem de Türkiye'nin menfaati icabî zecri tedbirlere başvurulmasının kaçınılmaz bir zorunluk olduğunu bizzat Wellington Düküne anlatmağa kalktığı zaman, Dük tarafından fena terslendi. Oysa Fransız ordusuyla İngiliz donanması birlikte harekete girişerek Babıâli'yi yola getirebilir, böylece Rusları tek başına harbe devam etme bahanesinden yoksun kılabilirdi.

George Canning'in ölümü İngiliz menfaatleri ve itibarı, gerekse Yunan dâvasının geleceği bakımından büyük bir kayıp olmuştu. Hariciye Nezaretinin eski sağlam görüşünden, karar tezliğinden eser kalmamıştı. Sultanı yola getirmek için alınan tedbirler, ürkek, tesirsiz, yersiz olmağa başlamıştı. Bu ara Müttefiklerin Yunan dâvası lehinde kararlı, kesin bir tavır takınmaları, arabulmak için tek etkili çare olabilirdi. Rusya Türkiye'ye harp ilân ettiği zaman İngiltere Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdığını derhal ilân etmeli ve 6 Temmuz Antlaşmasını zor kullanarak tatbike geçmeliydi. Büyük ihtimalle Fransa da aynı yolu seçeceğine göre, Sultan, boyun eğecek, ve İngiliz, Fransız donanmalarının Karadenize geçmeleri sâyesinde Rusların ihtiraslarına gem vurulmuş olacaktı.

Bu geçiş devresinde bazı acemilikler olması, tabiî karşılanmalıydı. Ama Şark meselesinde canlı bir politika takip edilmesini köstekleyen asıl engel, Wellington Dükünün şahsında aranmalıydı. Lord Dudley'den sonra Hariciye Nezaretine geçen Lord Aberdeen de Wellington Dükünün aşırı temkinli, hattâ ürkek politikasını harfi harfine uygulamakta biçilmiş kaftan bir devlet adamıydı. Bu kararsız politika, özellikle Yunan dâvasının güdümünde büsbütün zararlı olmuştur. Yeni hükümetin ilk icraatı Amiral Codrington'u geri çağırmasıydı. Navar'da yolsuz bir hareket yaptığı için değil de Yunan esirlerini taşıyan bir Mısır gemisini serbest bıraktığı için Amiral tekdir edilmişti. Sebep ne olursa olsun, bu hareketin dünya muvacehesinde, özellikle Türklerin kafasında yarattığı intiba, İngiltere'nin bundan böyle zor kullanmaktan çekineceği yolunda olmuştu.

George Canning'in ölümünden sonra görülen politika değişmesi, Lord Aberdeen'in Stratford'a yazdığı 20

Aralık 1828 tarihli yazıda bütün açıklığıyla görülmektedir: "6 Temmuz Antlaşması konusunda mutabık olmasak bile, şeref sözüyle bağlı bulunduğumuza inandığımız nispette, bu Antlaşma hükümlerine uymaya hükümetçe çalışacağız." Bu sözler, Mr. Canning ile Lord Aberdeen'in takip ettiği politikalar arasındaki farkı iyice göstermektedir. Canning, Yunan dâvasına herzamanki tekmilci edâsı ve çoşkunluğuyla el atmış ve Temmuz Antlaşmasını harfi harfine, sonuna kadar tatbik niyetiyle işe girişmişti. Lord Aberdeen ise kendisini mükellef addettiği nispette ve tabiî dar bir çerçeve içinde kalmak şartiyle anlaşma hükümlerine uymağı uygun görmüştü. Biri candan gönülden işe atılmış, öbürü ise bir önceki hükümetten arta kalan sıkıcı bir angarya olarak sineye çektiği antlaşmayı elden geldiği kadar kaytarmağı hedef bilmişti. Canning, dâvayı kökünden halletmek, Aberdeen ise bu bâdireden paçasını mümkün olduğu kadar ucuza kurtarmak kaygusu içinde idi. Bu değişikliğin Yunanistan'ın yatıştırılması gayretlerini ne şekilde etkilediğini ileride göreceğiz. Şimdilik şu noktaya dokunmakla yetinelim: Wellington Dükü George Canning'in zorlu politikasını bıraktıktan sonra, yeğenini iş üstünde tutmakla hata etmiştir. Elçinin Şarktaki uzun görgüsü ve George Canning ile sıkı münasebeti sırasında edindiği görüşleri bir anda silip atacağını ummak fazla iyimserlik olurdu. Sonuç olarak, ürkek bir politikayı tatbik için gözü-pek bir temsilcinin kullanılması hükümetin başına bir sürü çorap ördü. İş Lord Aberdeen'e kalsaydı, Yunan dâvasının halli hayli sonraya bırakılacaktı. Yunanlıların yüzü suyu hürmetine, bereket, Fransa harekete geçti. Canning, birlikte harekete geçmek için can atıyordu ama, ne olursa olsun, Fransa'nın Mora yarımadasında bir ordu bulundurması hiç yoktan iyiydi.

Maraşal Moison 20.000 mevcutlu bir birliğin başında Yunanistan'a gönderildi.

Bu arada Üç Büyükler elçileri buluşup Yunanistan'ın düzene sokulması için bir plân yapma yolunda direktif aldılar. Kendilerine verilen talimat belirsiz mi belirsizdi. Çeşitli meseleleri yerinde inceleyip, hal çareleri arıyacaklardı. Halli gereken meselelerin başında Yunanlıların Sultana ödeyecekleri vergi, topraklarından olmuş Türk çiftçilerine verilecek tazminat, Yunan valisinin tâyininde Türklerin sahip olacakları söz hakkının nisbeti ve sınırların tesbiti gibi dikenli konular yer alıyordu. Meselâ bu sonuncu meselede hükümetin belirli bir fikri yoktu. Dört ayrı tekliften söz ediliyordu. Birine göre sınır Volo körfezinden, tâ kuzeyden geçecek, bir başka teklife göre de yeni Yunan devleti Mora yarımadasına sığıştırılacaktı. Yapılan toplaşmalarda temsilciler, şaşırtıcı bir tarafsızlıkla dört ayrı teklifin de, 'sınırın kolay seçilebilir ve savunulur olması' diye özetledikleri yararlıklara sahip olduklarını açıkladılar. Bununla birlikte kuzeyden geçirilecek sınırın yüksek dağ silsilelerini ve derin vadileri içine alması dolayısiyle "matluba daha uygun olacağına" üstü kapaklı temas ediliyordu. Ayrıca Yunan adalarından büyük bir kısmının yeni devletin sınırları içine alınacağı da ilâve ediliyordu. Tesbit edilen indî enlem, boylam çerçevesinin de dışına çıkılabileceği gözönüne alınmıştı. Ama asıl üzerinde durulan nokta, Babıâli'ye karşı ayaklanan Yunan halkının elden geldiği kadar yeni devletin sınırları içine alınabilmesiydi. Görüleceği gibi temsilcilere verilen talimat bir sürü yorumlamaya açık nitelikteydi. Gene de yerinde yapılan incelemeler sonunda en uygununun seçilmesi bakımından bir de açık kapı bırakılmıştı. Buna karşı İngiliz hükümeti, verdiği talimatta kesin hatlı tekliflerde

bulunmuş olsaydı, temsilciler çok daha kararlı bir hava içinde işlerini görmek imkânını bulacaklardı.

1828 yılı Temmuzunun 8 inde Canning, yola çıktı. Paris, Simplon yoluyla Korfu'ya uzandı. Orada on beş gün kadar kalarak bilgi topladı. O arada Fransız ve Rus meslekdaşlarını bekledi, eski arkadaşı, Hellenes kaptanı Sir Richard Church ile buluştu. Karısına yazdığı 5 eylül tarihli mektubunda şöyle diyor:

"İbrahim Paşa ile tanıştım, Gözünün önüne kısa boylu, şişmanca bir adam getir! Hıristiyanlar gibi ayaklarını sallandırarak oturuyor, açık mavi gözlü, açık alınlı, kırmızıya çalan sarılıkta sakalı, çiçek bozuğu yüzünü çevreliyor. Boyunun kısalığına, topluluğuna rağmen cevval, hareketli bir insan intibaı uyandırıyor. Çabuk kızan, çabuk sevinen canlı bir tip; öğrenmeğe meraklı. Valilik ettiği yerden kapı dışarı edilmek üzre olduğunu göz önüne getirecek olursan, nasıl böyle keyifli kalabiliyor diye hayretten hayrete düşerdin. Karşılaştığımızda pür samimiyet elimi sıktı. Biraz hoşbeşten sonra Sir Richard ile kendisini yalnız bırakıp ayrıldım.

"Bu sıra gemimiz Hydra kayalıklarını dolanıyor. Böyle bir yerde hâlâ canlı kalabildiğine göre bu Yunanlıların hürriyet sevgisi ne güçlü şey yarabbi! Kayalarla evler; başka bir şey yok ortada. Ne bir damla su, ne ilâç için bir yeşil ot. O yırtıcı Ege Denizi bir yanda, bir yanda da kasıp kavurucu Kuzey rüzgârı. Ya o cehennemî güneşi!.. Sanki bunlar yetmiyormuş gibi Yunanlılar bir de Türklerle cedelleşmek zorundalar. İşte bu düşünce beni kuraklıktan, çoraklıktan çok daha sarıcı bir takım kaygulara sürüklüyor. Bir tarafta yılanın ağzından yeni kurtulmuş bir kurbağa gibi orası burası zedelenmiş halde, soluğu kesik Yunanistan. Canını kurtarmış ama, uzun boylu yaşamıya gücü kalmış mı, işte orası pek belli değil. Bir tarafta da Avrupa; biçareyi kurtarayım derken, birbirine girmiş; kimbilir belki daha

yıllarca eski kafa dinçliğini boşuna arayıp duracak. Öbür yanda da berelenmiş ama, daha canı çıkmamış olan yılan, kurbanını istemiye istemiye bırakmış, üstüne saldıranların biriyle uğraşıp vakit kazanmağa çalışıyor. Yeniden kendisine geldiği anda ortalığa saldırmağa teşne... Üç elçiyle, Yunan temsilcisi tabloyu tamamlamak üzre sahnede boy gösteriyorlar. Dört alık... Yaralıyı tımar edecekler, sözde, ortalığı yatıştıracaklar! Senin zavallı Stratford'un bu ödevden hissesine düşeni yerine getirmek için canından bile vazgeçmeğe razı. Oturmuş kamarasına bir hal çaresi bulmak için kafasını yorup duruyor. Tam bir ışığa yöneldiğini sandığı sıra, bir de dışarı bakıyor ki, ufuk kapkara; bir fırtına yaklaşmakta. Bu işe aklı kendinden daha yatkın birini bulmak için dünyalar vermeğe hazır. Ama nerde?... Kimsenin bu meseleyi sonuna kadar yürütüp bir hal çaresine bağlamak için ya herru ya merru deyip didinmeye niyeti yok. Umutsuzluğa düşmemek için elinde tek bir tutamak var, o da tutamak sayılırsa tabiî; mucizeye inanmak. Verilen talimatı yerine getirip bir an önce geriye dön! diyeceksin ama, o da niye yarayacak ki? Dert öyle derin ki, kendi paçasını kurtarmak, istenecek şey değil. Açlıktan iğne ipliğe dönmüş Mısırlıların deniz kıyısına yel yeperek yelken kürek koşuştuklarını, burnu havada reislerinin de aşağılık duygusunu içkiyle bastırmağa çalıştığını görmek, bana nasip oldu. Tanrıya şükürler olsun!»

HATIRAT: "*Yeni Yunanistan'ın temellerini atmak ödevi, bilgi edinmek ve yardımını istemek zorunda olduğumuz kimsenin mizacı, durumu ve belki de görüşleri yüzünden büsbütün güçleşiyordu. Yunanistan'da bu sıra bütün kudret, yetki, Başkan Kont Capodistrias'ın elinde toplanmıştı. Doğuştan Korfulu, uyruklukça Rus, politik alanda liberal görüşlü ama, mizaçça keyfî harekete eğilimli, iyi niyet sahibi, gelgelelim pek de güvenilmeğe gelmiyecek olan bu zat, yönettiği yurduyla, Yunanistan'a bağımsızlık sağlamak için görevlendirmiş olanlar arasında bir engel gibi duruyordu.*

Bizim müdahelemize karşı duyduğu hoşnutsuzluk yüzünden bu işin zorunluluğunu ve yararını görmez olmuştu. Teşebbüslerimizin başarısızlığa uğraması karşısında duyduğu sevinci saklamağa bile lüzum görmiyordu. Yetkimize güvenmediğini açığa vuruyor, sağlam, etraflı bir fikir edinmemiz için gerekli olan mahallî istatistikleri, elindeki imkânlara rağmen, vermemekte ayak diriyordu. Kontu yola getirmek için kararlı bir tavır takınmamızdan gayri çare kalmamıştı. İstekleri kesin bir dille yeniledik ve Yeni Yunanistan'ın ancak bu istatistikler üzerine kurulabileceğini belirttik. Öbür yandan barış havası günden güne yerleşiyordu ve çok geçmeden Fransız ordusunun büyük bir kısmını hiçbir tehlikeye yol açmadan geri yollayabileceğimiz üzerinde anlaştık. Geri kalan birlikleri, âcil bir durum karşısında yetecek sayıdaydı.

"Uykusuz geçen bir gecenin sabahında meslekdaşlarımı ziyaret edip haylidir tartıştığımız, ihzârî hazırlıklara giriştiğimiz meseleler üzerinde resmî bir anlaşmaya varmak gereğini ortaya atmağa karar verdim. Bu niyetle yatağımdan doğruldum, üzerimde gecelik, düşünmeğe başladım. Yunanistan'ın yatıştırılması konusunda bir karara varılması gerekir ana meselelerdeki müşterek fikirlerimizi belirten maddelerden kurulu bir taslak hazırladım. Üzerinde anlaşmağa vardığımız meseleler hiç de bol değildi, hele en önemlileri üstünde taban tabana zıt yollara sapmıştık. En dikenli mesele, bağımsız Yunanistan'ın sınırlarıyla hükümet şekli üstündeydi. Yunanlılar sayıca az ve yoksuldular. Şu halde bir kral ailesine bakıp etmeleri güç olacaktı. Gene de sözünü geçiren bir otoriteye, ihtiyaçlarını karşılamağa, zaaflarını örtmeğe, ihtiraslarını dizginlemeğe uygun, çalışma sâyesinde gelişen bir topluluk haline gelmelerini sağlamağa elverişli bir hükümete muhtaçtılar. Bu şartlarda demokrat ve cumhuriyetçi idare sistemleri iç barışı sağlamağa, komşularının dostluğunu kazandırmağa ve Avrupa'nın güvenini üzerlerine çekmeğe elverişli değildi. Onun için tabiî bazı meşrutî kayıtlara tabiî olmak şartiyle mutlakî bir hükümet tarzının uygun olacağı

düşüncesine vardım. Meşrutî gelişmelerin bir iyi niyet havası içinde yürütülebileceğini de kabul ettikten sonra, yurt içindeki kardeş kavgasını, düşmanlıkları yatıştırabilmek için kralın yabancı prensler arasından seçilmesi zorunluluğu üzerinde durdum.

"Sınırların kararlaştırılması işi, bahis konusu topraklardan vazgeçmesi beklenen devletin alacağı tavra bağlıydı. Her devlet gibi Osmanlılar da elindeki toprakları kaybetmeğe asla razı değildiler; üstelik Sultan, toprak bütünlüğünü neye mal olursa olsun, muhafaza etme bakımından dinî bir mükellefiyet altındaydı. Hele toprak fedakârlığı isteyen topluluk Yunanlılar gibi isyan bayrağını kaldırmış, en büyük düşmanının himayesinde silâha sarılmış azınlıklar olursa! Yunan dehâsına olan hayranlığımızı, din bağının yarattığı sempatiyi tek ölçü olarak almak sakat olacaktı. Downing Street'te de aynı düşüncenin hâkim olduğunu kuvvetle tahmin ettiğim için hareketlerimizde ihtiyat ve ortalama ölçüyü elden bırakmamağa karar verdim. Yeni Yunanistan'ın sınırları kuzeyde bir yandan Thermopylae, bir yandan da Actium'u, güneyde ve doğuda Yunan halkının çoğunluk olduğu adalarla birlikte Mora yarımadasını içine alırsa, Londra Konferansı sırasında Osmanlıların fazla güçlük çıkarmadan razı edilebilmeleri ihtimali kuvvetleniyordu.

"Teklif ettiğim toplantı bir kaç gün sonra yapıldı. Hazırladığım taslak, alınacak kararlar için bir temel olarak kabul edildi. Maddeleri aramızda paylaşıp, nihaî bir şekil vermeğe ve çalışmalarımızı birlikte yeniden düzenlemek üzre gecikmeksizin toplaşmağa karar verdik. Bu, hemen tamamlanacak bir iş olmamakla birlikte, sonradan anlatacağım değişikliklere uğramak şartiyle gerçekleştirilebildi. Krallık fikri tutundu. Türk halkıyla Yunanlıların birbirinden tamamen ayrılması konusunda da anlaşmağa varıldı. Yalnız toprak taksimatı meselesi çatallaştı. Fransız Elçisi kuzey sınırı olarak Tesalya'yı Zeytun bölgesinden ayıran dağ silsilesinin tesbitini ileri sürdü. Bu görüşünü coğrafî bir açıdan savunuyordu; bu konudaki amelî ve nazarî bilgisi gayet genişti.

Bu bakımdan Fransız Elçisinin görüşüne boyun eğmek zorunda kaldım. İşte toplantılarımızı ahenkli ve verimli kılan bu uzlaştırıcı davranıştı."

Yeni Yunanistanla ilgili çeşitli meseleler Poros konfransında böylece bir hal çaresine bağlandı. Genel olarak bu anlaşmanın Londra'da yapılacak yüksek kademeli konferansta tasvip edileceği umudu yaygındı. İş, Babıâlinin rızasını alabilmekteydi. Reis Efendiyle Rumeli Seraskeri tarafından üvertürler yapılmış ve Osmanlı devlet adamlarıyla Poros konferansı temsilcileri ve Wellington Dükü arasında mektuplar teati edilmişti. Wellington Dükü ile Lord Aberdeen Rus harbinin etkilerini silebilmek için elçilerin bir an önce İstanbul'a dönmelerini istiyorlardı. Yunanistan adına arabuluculukta Çarın herkesten önce harekete geçip bazı avantajlar elde edeceği kaygısı İngiliz hükümetini telâşlandırmaktaydı. Buna ancak elçilerin Türk başkentine dönmesi sâyesinde engel olunabilirdi. Canning, Babıâliyle müttefik hükümetleri arasında yapılan yazışmanın sonuçlarını öğrenmek için Napoli'de bekliyordu. Sultan, Londra Antlaşması çerçevesi içinde arabuluculuk edilmesini kabul ve ateş-kes ilân ettiği takdirde, Fransız ve İngiliz elçileri İstanbul'a döneceklerdi.

Ne yazık ki, Canning ile Hariciye Nâzırı arasında doğan bir anlaşmazlık yüzünden Türk başkentine dönülmesi imkânsızlaştı. Lord Aberdeen üç temsilcinin Girit'in ablukasına devam edilmesi yolundaki kararlarıyla Yeni Yunanistan için teklif ettikleri sınıra muhalefet etti. Konferansta sınırın Volo körfezinden Arta'ya doğru tesbit edilip bunun Rus ve Fransız temsilcileri tarafından onanmasına rağmen İngiliz hükümeti yeni devlet topraklarını Mora ile Ege adalarına inhisar ettirmeğe karar vermişti. Bu karara nasıl ve ne zaman varıldığını

kestirmek güçtür. Poros'daki temsilcilere talimatta Kuzey Yunanistan sınırı için bir kaç teklif ileri sürülmüş ve dağ silsilelerine tanınan önem, temsilcilerin kararlaştırdıkları sınırın tasvib edileceği kanaatini uyandırmıştı. Temmuzdan Kasıma kadar hükümet tarafından yollanan yazılarda bu talimatın değiştirildiğine dair hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Londra Konfransında bu mesele üzerinde kesin yargılar verecek yetkide olunmadığı belirtilmiş ve 16 Kasım tarihli protokola ilişik İngiliz memorandumunda Poros'taki temsilcilerden rapor alınıncaya kadar bir karara varılmıyacağı hususuna temas edilmişti. Buna rağmen Lord Aberdeen, Yunanistan'ın Mora yarımadasından öteye genişletilmesini doğru bulmadığını daha sonraki yazılarında belirtmekten geri durmadı. 26 Temmuz tarihli yazısında Canning'e şöyle demektedir: "Atina'dan vazgeçmek acı bir fedakârlık olacaktır ama, korkarım, bundan kaçınmağa şimdilik imkân yok." 18 Kasımda ise İngiliz hükümetinin şu kesin kararını bildiriyordu: "Yunanistan Korent berzahının kuzeyinde hiçbir toprağa sahip olamıyacaktır." İngiliz hükümetinin müttefikleriyle aynı meseleleri görüşmek üzre konfranslar yapıldığı bir sırada bu kabilden kararlara varmağa ve Poros temsilcilerinden rapor gelinceye kadar hiçbir kesin karara varılmıyacağı yolundaki beyânını böyle sorusuz sualsiz değiştirmeğe ne hakkı vardı? Canning'den aldıkları bilgiler bu kararın yanlış olduğunu gösterecek nitelikteydi. Şu halde İngiliz hükümeti hangi güdünün etkisi altında böyle hareket ediyordu. Ruslardan korkuları İngiliz devlet adamlarını bu yola sürüklüyordu. Kurulacak olan Yeni Yunanistan'ın tamamen Rus etkisi altına girmese bile, İngiltere'yle bundan böyle anlaşamıyacağı kaygusu içlerine düşmüştü. Bunun içindir ki, Yeni Yunanistan'ın temelli bir devlet olarak kurulmasını değil, sadece Londra Antlaşmasında

yer alan kararların üstün körü yerine getirilmesini istiyorlardı. Yunanistan'ı yatıştırmak, Levant'daki kargaşaya en ucuzundan bir hal çaresi bulmak ve böylece Sultanın hoşnutluğunu kazanıp kaybettikleri itibarı yeniden kazanmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Lord Aberdeen, Mora yarımadasının ayrılmasını antlaşmanın doyurucu olmasa bile, en elverişli yoldan tatbiki şeklinde görüyordu. Elverişliden kastı da zevâhiri kurtarmak olsa gerekti.

Bu şartlar altında Canning, önemli bir karar almak zorunda kaldı. Görüşlerini uygun bulmadığı bir hükümetin temsilcisi olarak kalacak mıydı? Poros'da gerçekleştirdiği hizmetleri İstanbul'daki icraatıyla hiçe indirmeğe razı olacak mıydı? Meydanda olan bir şey varsa, o da, böyle bir durumda şahsî nufuzunu kullanmağa razı olmıyacağı hususuydu. İstanbul'a gidecek bile olsa, hükümetinin kararlarını tavsiyede şahsî fikrini beyâna yanaşmıyacak, tarafsız bir tutumla müttefikleri ikna ve Babıâli'ye Yunan meselesinde bir hal sureti dikte ettirmekle yetinecekti. Fakat Lord Aberdeen'in bu teklife verdiği cevap, herhangi bir şüpheye yer bırakmıyacak kadar kesindi. Hariciye Nâzırı, mektubunda şöyle diyordu.:

"İki elçi Poros'da kararlaştırılan şartlar çerçevesi içinde Babıâli'ye bazı tekliflerde bulunmak ve Türk hükümeti tarafından yapılacak itirazları gözönüne alıp incelemekle görevlendirilmişlerdir. Yunanistan sınırları için üç devlet arasında tam bir anlaşmaya varılmış değildir. Buna karşılık İngiliz hükümeti müzakereye temel teşkil etmek üzre ortaya atılan şartların elverişli olmadığını açık bir şekilde belirtmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte Poros'da büyük yorgunluklar pahasına kurmağa çalıştığınız imkânları İstanbul'da yıkmağa uğraşmanızı istemek haksızlık olacaktır. Oysa şu anda İngiliz hükümetinin

sınır konusunda cereyan edecek müzakereler sırasında takınmanızı istemek zorunda kaldığı davranış, budur. Şu halde mektubunuzdan da anladığıma göre bu şartlar altında vazifeye devamı arzu etmemektesiniz. Nezarete yolladığınız yazıyı şarta muallâk bir istifa olarak kabul zorundayım. Temenni ederdim ki, bütün bu mesele tarafınızdan bir hal çaresine bağlansın. Bununla birlikte sizin bu şekilde hareketinize yol açan düşünceleri de istihfafla karşıladığım sanılmasın. Meselenin bazı noktalarında görüşlerimizin farklı olmasına rağmen, gösterdiğiniz üstün kabiliyete ve gayretlere müteşekkir olduğumu belirtmek isterim."

Caning'in bu mektubu karşılayışı karakteristiktir: "*Mektubun yarısına geldiğim zaman, diyor, fırlattım yere, ayağımın altında çiğnedim. Derken yerden aldım, gerisini de okudum. Beni bu sakat işten kurtardığı için Tanrıya şükürler ettim.*"

Canning, İstanbul'a ötedenberi savunduğu politikayı tatbik için döndü ama, ancak üç yıl sonra, Palmerston Hariciye Nâzırlığına geçtikten sonra. Bu arada Yunan dâvasına hiç karışmadı. İngiltere'ye dönüşünde Hamam Haçı nişanıyla taltif olundu ve oldum bittim özlemini çektiği Avam Kamarası üyeleri arasında yer aldı.

Kısaca bu arada olup bitenleri anlatalım. Sir Robert Gordon ile General Guilleminot, Londra Konferansında kararlaştırılan 22 Mart 1829 tarihli Protokolda yer alan teklifleri Babıâli'ye sundular. Fakat İngiltere'nin bu konuda farklı görüşte olduğu bilindiğinden, Babıâli sınırları daha da daraltmakta diretti ve adalarla birlikte Mora yarımadası Yunanistan için yeter büyüklükte bir arazi olarak kabul edildi. Derken ileri görüşlü bütün politikacıların kolayca kestirebileceği bir durumla karşılaşıldı. Rusya, 1829 Eylülünde Türkiye'yi dize getirdikten sonra,

Mart Protokolunun, yâni Poros tekliflerinin olduğu gibi uygulanmasını istedi ve dilediğini de elde edince Yunan dâvasında ön safa geçti. Buna karşı Fransız ve İngiliz elçileri, Yunanlılara daha sevimli görünebilmek için, Yunanistan'ın bağımsızlığını ilân ve Prens Leopold'a Yunan tahtını teklif ederek kaybettikleri itibarı kazanmağa kalkıştılar. Sınır konusunda hiç de doyurucu olmıyan bir hal çaresine varıldıysa da, bu arada Yunanistan rakip partilerin oyuncağı haline geldi. Bu şartlar altında Lord Palmerston, 1831 sonbaharında Canning'in özel bir ödevle İstanbul'a yollanarak yeni Yunan devleti sınırlarının genişletilmesi için teşebbüse geçilmesini teklif etti. Canning, yurt politikasında kısa bir zamanda tanınmağa başlamış olmasına ve bu işte başarı şansının büyük olmadığını bilmesine rağmen bu vazifeyi kabulde tereddüt etmedi.

Canning Korent, Naupliya yolundan Yunanistan'a yaklaştığı sırada hiç de umutlu bir ruh haleti içinde değildi. 17 Aralık'ta karısına yazdığı bir mektupta şunları söylüyor: "*Yunan kıyılarına yaklaştığımız şu sırada kendimi Yunan milletinin lehinde duymamak beni hayli üzüyor. Nifak, parti kavgaları, politika dalavereleri artık çığırından çıkmış halde. Tevekkeli İncil'de "Yunanlılara sapıklık!....." denmemiş. Kimi zaman, Yunanlıların lânetlenmiş bir millet olduğunu inanasım geliyor. Türklere kahramanca direnmeleri, kılı kılına kurtuluşları ve büyük bir talih eseri olarak bağımsızlığa kavuşmalarına rağmen, bir millet haline gelmek ve bir devlet kurmak için gerekli özelliklerden yoksun olduklarına inanmamak elde değil. Üstelik zaaflarını görüp faydalanmak fırsatını kaçırmayan bir sürü de düşmanları var. Bu durumda benim elimden ne gelebilir ki? Heyhat! Bu sualin cevabını vermekten âciz kalıyorum. Tanrı'nın bu en zayıf araçla en büyük hayrı gerçekleştirmesini dilemekten başka çare kalmıyor.*"

Büyük bir coşkunlukla karşılandı. Milliyetçiler, toplu halde, onu vatanlarının kurtarıcısı olarak selâmladılar. Movracordatos, Tricoupis ve Zographos'tan aldığı mektuplar Canning'in Yunanistan'da ne candan karşılandığını gösterir belgelerdir. Liderler arasındaki ikilikler ve yabancı temsilcilerin ayrılıklara düşmüş olması, bunca emek, bunca zahmet pahasına kurulmuş olan körpe devleti temelinden tehdit ediyordu. Kıral gelip dikenli tacını başına giyinceye kadar devletin ayakta kalabileceği bile şüpheliydi.

"*Dehşetinin izlerini yıllar sonra da görebileceğimiz Kurtuluş Harbi sona erdi. Türklerle Yunanlılar barıştılar ama, Yunanlı Yunanlıyla harpte. Sarıklı saldırgandan kurtarılmış olan Mora yarımadası, şimdi de bir iç harbe sahne olmakta. İki düşman taraf var. Biri bütün gücünü dağlardaki çetelerinden edinen Colettes tarafından idare edilen yerli ahali. Öbür gurubun hükümet anlayışı daha derli toplu olmakla birlikte palikaryalarla reislerinin astığı astık, kestiği kestik gidişine ayak uyduramıyor. Colletes Ali paşanın sarayında hizmet görmüş. Ne gibi ahlâk terbiyesi gördüğünü oradan anlayın! Fransızlarla arası çok iyi. Zekâca, cesaretçe üstünlüğü sâyesinde elde ettiği ün, Fransızlar nezdinde tutulmasını kolaylaştırmış. Yunanistan'ın şimdiki devlet reisi, bir müddet önce bir suikasta kurban giden Kont John'un kardeşi Kont Agostino Capodistrias; pek kabiliyetli birisi değil; Ruslara meyletmesi de memleketindeki itibarını hiçe indirmiş. Düşman kuvvetler arasında bir çatışma kopmasına engel olmak üzere Britanya tarafından hükümet nezdinde yapılan teşebbüsler sonuçsuz kaldı ve her iki taraf kendince haklı gördüğü tazminat dileklerinde direnmekte. Argos yakınlarında çarpışmalar oldu, kan döküldü ama, kesin bir sonuç doğuracak yoğunlukta değil. Birgün Argos yolunda gezinirken, bacaklarından aşağı kanlar sızan bir atlıyla karşılaştım. "Sana ne oldu, kar-*

deşim?" diye sordum. "Harp başladı, efendim." diye cevap verdi. Gerçekten de dediği gibi harp başlamıştı. Her türlü gelişmeyi baltalayıcı, olumlu bir havanın kurulmasını önleyici bir harp. Ne yapabilirdim ki? Hükümet, daracık çevresinin dışında kimsenin sözünü dinlemeğe niyetli değildi. Sonunda Londra Konferansına başvurmağa karar verdim. Bir muhtıra hazırladım, hükümet reisinin ilgisini çekmek üzre boşuna uğraştıktan sonra, Lord Palmerston'a yolladım. İstanbul'a doğru yola koyuldum."

Lord Palmerston'un yolladığı bir mektuptan buraya aktardığımız şu cümle Canning'in gösterdiği gayretlerin tahmininden daha başarılı olduğunu gösteriyor: "Konfrans üyeleri Mora'da elde ettiğiniz başarıyı sevinçle karşıladı, herkes sizin tam bu sırada Yunanistan'da bulunuşunuzun bir talih eseri olduğunda müttefik."

Atina üzerinden 28 Ocak 1832'de üçüncü defa olarak İstanbul'a vardı. Türk başkentinde Hıristiyanlara karşı daha yumuşak davranıldığını; Hünkârın huzuruna alındığı zaman eski horgörücü törelerden eser kalmadığını gördü. Muhafızlar, ilk defa olarak, elçi yanlarından geçerken esas vaziyeti almışlardı. Sultan, eskisi gibi belirli söylevler teatisiyle yetineceği yerde elçiyle dostça bir görüşme yaptı ve hattâ elçilik erkânı Sultanın iltifatına mazhar oldu. Bunlar daha önce görülmüş şeyler değildi. Bu durumdan son derece memnun kalan Büyük Elçi, "Büyük Britanya'ya karşı beslenilen dostluk duyguları sarayda ve hükümet çevrelerinde yeniden gelişmeğe başlayor," diyor.

Bütün bunlara rağmen, Canning, Yunanistan'ın topraklarını genişletmeğe Türkleri ikna için ne yapması gerektiğini bir türlü kestiremiyordu. Elle tutulur bir zorunluluk olmadıkça, toprak fedakârlığı etmeme dinî bir prensipti. Üstelik bu fedakârlıktan yararlanacak millet,

Yunanlılar olursa! Sancağı Şerif altında ele geçirilmiş toprakları para karşılığında elden çıkarmak, günahların en büyüğü sayılıyordu. Öbür yandan ödenmesi düşünülen para miktarı da öyle muazzam bir şey değildi. Tek çare, Sultanı korkutacak bir olayın patlak vermesini beklemekti. Allahtan o ara Mısır genel valisi Mehmed Ali'nin günden güne büyüyen otoritesi Mahmud'un kıskançlığını ve şüphesini üzerine çekmeğe başladı. Canning, inatçı Sultanı etki altına almak için bu araçtan yararlanmağa karar verdi. Sultanın kulağını bükmek için sonradan Samos valiliğine erişen Vogorides adlı ağzı sıkı bir Yunanlıyı kullandı. Elçiliğin doktoru, her zamanki tercümanlara iş düşmeden, gizli olarak aracı hizmeti gördü. Canning'in Dr. Mac Guffog'a yazdığı 30 Mart tarihli şu mektup, Büyük Elçi'nin daha sonraki icraatında büyük rol oynayacak olan devrimlerden ilk olarak söz etmesi bakımından ilgi çekicidir:

"*Sizden ricam, dünkü konuşmanın dostumuzda ne gibi bir intiba yarattığını öğrenmeniz! Ayrıca raporları ulaştırma bakımından başka ne gibi çarelere baş vurulabileceğini de öğreniverin! Bu biçim gecikmeler çok zararlı oluyor. Babıâliyle kolay temasa geçebilmek imkânı arayışım, gerek kendi iktidarını sağlamlaştırmak gerekse Hiristiyan uyrukların durumunu düzeltme bakımından önemli olduğunu sandığım ve şimdiye kadar yapmış olduğu değişmeleri tamamlayıcı nitelikte gördüğüm yenilikler hususunda Sultanı aydınlatmak içindir. Babıâli'nin kısa bir zamanda Avrupa uygarlığının nimetlerinden faydalanmasını sağlamak ve memleketin olanca gücünü bağımsızlığını koruma uğruna seferber edebilmesi, Avrupa konseylerinde hak ettiği yeri alabilmesi için gerekli devrimlere geçmesine ve askerî ve malî sistemlerini şahıs ve mülkiyet bütünlüğü temeli üstünde yeniden düzenleyebilmesine yardım emelindeyim. Sultan geri kalan gücünü*

Mısır'da iç harp çıkmazı içinde harcayacağı, en sadık dostlarının tavsiyelerine sırt çevirerek en büyük desteklerini gücendireceği ve yenilik tedbirlerini yabancı memleketlerde güven ve sevgi duyguları yaratacak çapta ele almayıp yarım ve eksik tutacağı yerde, tam bir disiplin içinde harekete geçtiği takdirde, durumun nasıl birdenbire değişeceğini izah etmeni dilerim. Aksi halde Yeniçerileri ihya etmek, eski zamanların sarıklarını, cübbelerini yeniden ortaya çıkarmak, Yunanistan'ın yeniden boyunduruk altına girmesini istemek, belki de daha hayırlı olacaktır. Mesele darkafalılıkla disiplin şıklarından birini seçmektir. Bunun ortası yoktur."

HATIRAT: "*Sultan geriden, nâzırları da cepheden olmak üzre epiy cenkleştik. Hiç değilse görünüşte, bir tâviz vermemiz zorunluluk haline geldi. Bunun üzerine Yunanistan'ın yeni sınırlarının doğuda ve batıda Volo ve Arta körfezlerinde sona ermesi hususunda tâviz vermemek şartile, bir mikdar kısaltılmasına razı oldum. Böylece her iki körfezin suları iki devletin ticaret teknelerine açılmış oluyordu. Bu anlaşma zemini haddi zatında önemli olmıyan bir fedakârlığı gerektiriyor, buna karşılık, iki devlet topraklarının daha belirli bir biçimde ayrılması avantajını sağlıyordu.*

"*Sultanla bir anlaşmaya varır varmaz, meslekdaşlarımı ikna ve onların tasvibini aldıktan sonra işi resmî bir antlaşma şekline sokmak üzre çalışmağa koyuldum. Bu harekâtı hızlandırmak için bir sahne hilesine baş vurdum. Müşterek toplantılarımızdan birinde saraydan bir haberci gelerek Sultanın taraflarca müsait karşılanması gereken bu son hal şekli üzerinde bir an önce bir anlaşmağa varılmasını son derece arzuladığını bildirdi. Tabiî bu denli bir ihsanın, Müttefik temsilcileri nezdinde el kol bağlayıcı bir özetliği olmamakla birlikte, Sultanın demeci, geri kalan pürüzlerin halli yolundaki iyi niyetli gayretleri kesifleştirdi. Böylece neticeye ulaştık. Bir çok anlaşma hükümleri resmî dile döküldü ve belgenin imzalanması için bir toplantı tarihi kararlaştırıldı.*

"İş bu safhaya vardıktan sonra, işlerin bundan böyle suyunca gideceğinden en ufak bir şüphem yoktu. Toplantı için kararlaştırılan yer Rumeli sahillerinde Tarabya ile Yeniköy arasındaki Hünkâr köşküydü. Bir sabah saat onda çalışmağa başladık, ertesi sabah üçte ancak dağıldık. Yemek için bir aralık verdik, alelusul çubuk faslı da araya girdi. Geri kalan onaltı saat karşılıklı sitemler, bahanelerle geçti. Türk temsilcisi Süleyman Necip Bey hatlarımıza hafifıen bir ateş açmakla girişti işe. Nezaket gösterisi olarak bazı tâli meselelerde kendisine tâvizler verdik. Bundan cesaretlenerek çok daha ciddî tâvizler koparmağa kalkıştı. Verdiğimiz red cevabı büsbütün kendisini asabileştirdi. Münakaşa için değil, antlaşmayı imzalamak için toplaştığımızı hatırlattık. Böyle bir antlaşmayı imzalamaktansa, sağ elini kesip atmağa hazır olduğunu söyleyiverdi. Sultanın gazaba geleceğini öne sürerek korkutma yoluna sapmadan başka çare kalmadı. Bu tehdit bile onu hemencecik yatıştırmağa kâfi gelmedi. Sonunda yorgunluk, bıkkınlık imdadımıza yetişti. Onaltı saatlik münakaşadan sonra o Allahın belâsı antlaşmaya imzasını bastı.

"Böylece yeni Yunanistan'ın sınırları o muhkem dağ silsilesinin ardına geçebildi. Bu hatırlanmağa değer alışverişin üstünden beş on yıl geçti. O zamandan bu yana Yunanlılar, Sultanın pençesinden kopardığımız bu bereketli toprakların nimetlerinden yararlanmaktalar.

"Ödevlerimin başlıcası böylece sona erdirilmiş oldu. Artık dönüş hazırlıklarına başlıyabilirdim. Yalnız, Sultana veda etmek gerekiyordu. Daha önce bana buluşmamızın hususî mahiyette olacağı ihsas edildi. Anlaşılıyordu ki, bu görüşme, Mısır'la Babıâli'nin arası bozulduğu takdirde İngiltere'nin Türklerin tarafını tutacağına dair bir garanti elde etmek için kullanılacaktır. Bu konuda aşırı konuşkan, yahut aşırı sükûtî davranmanın tehlikelerini idrak etmiyor değildim. Birinci halde hükümetim için bir

sıkıntı kapısı açabilirdim, ikinci halde ise Sultanın doğrudan doğruya Rus Çarının kolları arasına düşmesine sebep olabilirdim. Sonradan Türklere verilen talimatı öğrendiğim zaman, bütün üzerinde durulan hususun konuşma tarzımdan ibaret kalacağını görerek rahatladım. Konuşmam sırasında vaadettiklerimin hiç değilse bir tanesini; şefime Mehmed Ali'nin harekâtını takip için bir filo gönderilmesini tavsiye suretiyle yerine getirdim. Bu tavsiyemin tutulmamış olması hayırlı mı, zararlı mı oldu, orasını karıştırmıyalım; şu var ki, o zamanki Başvekil Lord Grey elinde o ara gemi bulunmadığı ve yeni gemilerin tahsisi için Parlamentoya baş vurmaktan çekindiği için bu tedbirden imtina etmiştir.

"Kabul töreni beklediğim şekilde geçti. Tören Beylerbeyi sarayında yapıldı. Halife gayet nâzik davrandı. İlk defa olarak beni ayakta karşıladı. Nâzırlarından kimse yoktu huzurda. Görüşmemizin sonunda beni Nişanı Osmânî ile taltif etti. Kendisini bir daha görmedim. Denilebilir ki, Sultan Mahmud-un her zaman için bir ressama poz verir gibi bir hali vardı.

"Ben burada Sultanı ne pohpohlamağa ne yermeğe girişecek değilim. Kararlılık ve canlılık, başlıca erdemleri arasındaydı. Doğuştan vergili bir insan sayılmazdı. Üstün bir cesareti olmamakla birlikte korkak da denemezdi. Ahlâkça, Kuran ölçülerine vuracak olursak, kusursuz bir insan değildi. Şartların değişimini kovalayan, zamanın gereklerine ayak uydurmağa çalışan bir devlet adamıydı. Düşünüş bakımından, denilebilir ki, tâ gençliğinden beri liberal görüşlere açık bir kafadaydı. Neylersin ki, ya ileri görüşlülük noksanından ya da burnunun dikine gidişi yüzünden en kritik anlarda belirmiş olan fırsatları kaçırdı ve onulmaz kayıplara yol açtı. Otuz yıl süren hükümdarlığı sırasında sonu kötü çıkan harpler ve toprak kayıpları, Osmanlı imparatorluğunun büsbütün ufalmasına, zayıflamasına sebeb oldu. Yunanistan, Mısır, Cezayir, Osmanlıların avuçları içinden kayıp gitti. Navar'da donanmasının sulara

gömülüşünün acısını sonradan çekti. Öbür yandan devletin dizginlerini elinde toplıyabildi, birçok eyaletlerde ayaklanmaları bastırdı ve haklı olarak Yeniçeri Ocağına incir dikti. Yeniçeri belâsını başından attıktan sonra, devrim hareketlerine girişti, böylece hem Osmanlı İmparatorluğunu yenileştirdi hem de Hiristiyan devletleriyle daha ahenkli bir münasebet kurulmasını sağladı. Yurt için düşmanlarından bile tehlikeli bir nitelik kazanmış olan sapık Yeniçeri Ocağı yerine disiplinli, düzenli bir ordu kurdu. Ne yazık ki, nufuzunun artması, şahsî zaaflara büsbütün kendini bırakmasına yol açtı ve genç yaşta ölümü ilerleme seyrini aksattı. Mahmud, gençken yakışıklı, göz alır bir insandı. Siyah sakalları yüzünün solukluğunu örterdi. Zamanla yıprandı. Orta boyluydu, temiz yüzlüydü, iyi yazı yazar, iyi ata binerdi. İyi bir kemankeş olduğu söylenirdi. Herşeye rağmen denilebilir ki, onda görülen bütün erdemler kendi yapılışı ve kendi gayretlerinin eseridir, kusurları ise çevresinin ve lehinde olmıyan sebeplerin mahsulüdür. Kendisini hayr ile yad edelim!

"İstanbul'u gene arkada bırakıp denizlere açıldık. Yolumuzun üstünde Naupliya vardı. Körfezin açıklarından geçecektik, durmağa niyetim yoktu. Başlarında Colocotrones, bir heyet yollamışlar beni görmeğe. Herzamanki hoşbeşten, günlük haberleşmeden sonra bana, Yunanistan bağımsızlığa kavuştuktan sonra nasıl bir politika takip etmesi gerektiği soruldu. Cevap olarak, bunca emek pahasına hürriyete kavuştuktan sonra, nasıl hereket etmeleri gerektiğini bir yabancıdan öğrenmeğe kalkmaları karşısında duyduğum hayreti dile getirdim. Bu cevabımla yetinmediler, ısrara bindirdiler işi. Baktım ki, bir şeyler söylemeden olmıyacak, "Fikrime bunca değer veriyorsunuz madem," dedim "Bir kaç cümle içinde düşündüklerimi anlatayım. İlk işiniz, harbin yıkımını onarmak, tarlaları sürmek, denize yeni gemiler indirmek ve herşeyden önce nüfusça çoğalmak olmalı." "Maddî refah, ahlakça ve siyaset alanında ilerlemenin başlıca şartıdır. İdarî ve sosyal gelişmeler daha sonra gelir. Bugün için

muhtaç olduğunuz şey zorlu bir idaredir." *Gülümsediler, teşekkür ettiler bana ama, bu samimî öğütlerime uymuş olduklarını pek sanmıyorum. O zaman açıkladığım bu inançlarda en ufak bir değişme olmadı. Gelgelelim Yunanlılar dâvayı benim gözümle görmemekteler. Büyük Yunanistan tutkusu, yıkıcı bir hayal. Osmanlı İmparatorluğu bugün için Yunanlılara av olacak derecede güçsüzleşmediğine göre, kuracakları endüstri için kârlı bir pazar, verimli bir alan olarak Türkiye'den yararlanmağa bakmalılar. Haydi böyle bir hayale kapıldılar diyelim, hiç değilse o hayali gerçekleştirmek için gerekli araçları elde etmeğe bakmalı değiller mi? Güçlerinin ötesinde emeller, yersiz hak iddiaları, patavatsız hareketler, başarısızlıkla, utançla sonuçlanmağa mahkûmdur. Herşeyden önce onlardan bakım, emek bekleyen topraklara kök salmalıdırlar. Gerek içte gerek dışta kuvvet toplamalı! Tutmaları gereken gerçek politika, Avrupa'nın güvenini, komşularının dostluğunu kazanmak, içte de gelişme olanaklarını hazırlamak ve koruyabilmek için sağlam bir yasa anlayışının yerleşmesine çalışmak olmalıdır.*"

Sir Stratford, İngiltere'ye dönüşünde lohusa yatağından kalkmış olan karısı tarafından karşılandı. Her yandan alkış sesleri, övgü nidaları yükseliyordu. Palmerston şöyle diyordu: "Başarılı ve gerçekten parlak sonuçlarla bütünlediğiniz böyle önemli bir ödevden yurda sağ salim dönüşünüzü kutlarım." Ardından da hükümdarın direktifiyle yazılmış şu resmî yazıyı gönderiyordu:

"Ekselânsınızın Babıâli nezdindeki Elçilik vazifesinin sona ermesi üzerine, Hükümdardan aldığım emre uyarak, İstanbul'daki resmî ikametiniz ve bilhassa Yunanistan sınırlarının ıslahı için Fransız ve Rus temsilcileriyle birlikte yaptığınız müzakereler sırasındaki tutumunuzun, Majestelerinin tasvibine mazhar olduğunu resmen size bildirmek isterim. Majestenin de işaret buyurduğu gibi, sözü

geçen önemli müzakerelerin başarıya ulaşmasında gösterdiğiniz üstün kabiliyet, tüketici uzunluktaki müzakerelerin yürütülüşü sırasında üç devlet arasındaki ahengin muhafazasında ve haddi zatında kendisi için istifade bahş olmakla birlikte şahsî hisler ve ilk intiba bakımından Sultan Hazretlerine sempatik görünmiyen bir hal suretini kabule kendisini ikna etmede uzlaştırıcı davranışınız, büyük bir âmil olmuştur. Majestenin takdir hislerini malûmatınıza arzetmek fırsatını bulduğum için duyduğum memnuniyet sonsuzdur."

Az sonra David Morier'den aldığı mektup daha az sevindirici değildi:

"Lord Granville'in dün geceki ziyafetinde büyük Talleyrand'ın yanına düşmüştüm. Eski kurt, İstanbul'daki başarınızın müjdesini iletti bana. Avrupa diplomasisinin bu büyük ustasının sizden hayranlıkla bahsetmesi ve müzakere ilminde elde edilen bu zaferin yüksek kabiliyetiniz sayesinde kazanıldığına dair söylediği övücü sözler karşısında duyduğum sevinci ifadeden âciz kalıyorum".

HATIRAT: "*Yurda dönmenin verdiği sevinç, Palmerston'dan gördüğüm iyi kabul sâyesinde iki kat oldu. Elini omuzuma koydu. "Aslansın, Canning." dedi. Gurur duymadım, dersem, yalan olacak. Yalnız işin tuhafı, aradan iki üç hafta geçinceye kadar, kendisinden bir sokak aşağıda oturmama rağmen beni çağırtıp da Yunanistan'ın son durumu hakkında ve sağlam bir idarenin kurulabilmesi için gerekli tedbirler üzerinde fikrimi sorma zahmetine katlanmadı. Yunan tahtı için o Bavyeralı genci seçmiş olması da, sanırım, isabetli bir karar değildi. Ayrıca direktifi üzerine kurulan naiplik heyeti ve kuruluş tarzı da tatminkâr olmaktan uzaktı. Daha sonraki yıllarda Yunanistan'ın başına onca çorap ören Prens Otto'nun nasıl bir insan olduğunu kendisine hocalık etmiş olan Cizvitlerin yazılarından kolayca öğrenebilir-*

lerdi. Bundan başka aynı hakları haiz üç naip tâyininin de akıllıca bir hareket olmadığını kestirmek için üstün bir önseziye hacet yoktu. Yunanlılar zaten üçe bölünmüşlerdi ve naipler arasına nifak tohumları serperek hükümeti felce uğratacakları meydandaydı. Hele naiplerden birinin şeklen reis, primus inter pares seçilmesi, ihtirasları kışkırtarak aslında eşit imtiyazlara sahip olan naipler arasında yersiz bir rekabete yol açacaktı. Nitekim böyle oldu. Kısacası Yunanistan konusunda alınan tedbirler baştan aşağı yanlıştı. Türklerle münasebetimize gelince, bu nazik devrede onlara kayıtsız davranmakla çok kötü ettik. Bu yüzden Sultan, İngiltere'den yardım istemenin boş olduğunu görerek Ruslara kucak açtı ve Boğazlara, hattâ başkentin bir top atımı yakınına yanaşmış olan Çar ordularının yardımını kabul zorunda kaldı. O ara kaybettiğimiz imkânları, büyük fedâkârlıklar pahasına, harbe sürüklenme tehlikesini bile sineye çekerek zoruna elde edebildik."

YEDİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK ELÇİ

Ondokuzuncu yüzyılın beşinciyle altıncı onarlık bölümleri süresince İstanbul'daki uzun hizmetleri sırasında Canning, üstün yetkinliklerini gösterecek fırsatlar buldu ve kendisine 'Büyük Elçi' denmesine yol açacak çapta bir nufuz kazandı. Bununla birlikte 'Büyük Elçi' deyimi sadece biz, İngilizlerin gözünde olağanüstü bir anlam taşımaktadır. Yoksa Türkler alelâde elçilerden ayırmak üzre bütün kıdemli elçilere 'Büyük Elçi' demektedirler. Ama bunun yanısıra, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan, ezilmiş toplulukların başları sıkışınca yardım istedikleri bu kurtarıcı devlet adamına 'Sultanın sultanı' dediklerini de akla getirecek olursak, Türkiye'nin dört bir yanında 'Büyük Elçi' mizin kazandığı sonsuz itibar ve nufuzun genişliğini çok daha iyi anlayabiliriz. 1853 yıllarında Türkiye'nin en ücra yerlerinde yolculuk etmiş olan bir İngiliz seyyahı, her ırktan her dinden insanların Pera'daki İngiliz Elçisini nasıl bir koruyucu ve kurtarıcı gözüyle gördüklerini uzun uzun anlatmaktadır. Dürzüler, Marunîler, Yezidîler, Ermeniler, Nesturîler, Yahudiler, Dönmeler, Giritliler, Araplar; Hıristiyanı, Müslümanı, darda kalınca hep İngiliz Büyük Elçisine baş vurmaktaydılar. Türk topraklarının bir ucundan bir ucuna 'Büyük Elçinin' nufuzu hissediliyordu. İngilizlerin Kırım seferî kuvvetlerinin

başında İstanbul'a gelen Lord Raglan'ın onun hakkında yolladığı yazıların ilkinde şu cümleye rastlamaktayız: "Bu, Lord Stratford'un arzusu! Ve size müsaadenizle hatırlatayım ki, Lord Stratford'un arzuları benim için bir emirdir."

Böyle bir otoriteye erişebilmek için uzun yıllar bıkmadan, usanmadan uğraştı, didindi. Daha önceki yapraklarda Türk hükümetlerinin yapılışı, davranışları ve yabancı bir elçinin önüne çıkarabilecekleri aşılmaz engelleri belirtmiştik. Sonuna dek Canning, Türklerin bu gecikme taktiklerini yerle bir edemedi, istediklerini ancak santim santim mücadeleden sonra elde edebildi.

Stratford Canning'i İngiliz hükümetinin kararlarını tebliğ eden basit bir sözcü, bayağ bir elçi gözüyle görmekten büyük yanlış olamaz. Bir kere şunu hatırlatayım ki, o zamanlar elçiler yurttaki üstlerinden şimdi olduğundan çok daha fazla bağımsızdılar, zamanla bu yeni sistem yürürlüğe girmekle birlikte, Canning bir türlü yeni şartlara boyun eğmeğe yanaşmadı. Diplomasi uğraşına girdiği zaman Hariciye Nezaretiyle yazışması seyrek ve ağırdı. Talimat isteklerine ancak dört ay içinde bir cevap alabiliyordu. Bu yüzden buhran anlarında beliren talimat ihtiyacına ancak o buhran geçtikten sonra karşılık görebiliyordu. Bu durum karşısında Canning, kendi sorumluluğu çerçevesi içinde hareket etme zorunda kalıyordu; kısmen aradaki uzaklık, kısmen de Hariciye Nezaretinin genç temsilcisini umursamaması yüzünden modern elçilerde rastlanmıyan bir hareket özgürlüğüne ve yetkinliğine ulaşmıştı. Bunca zaman kendi sorumluluğu çerçevesi içinde iş görmüş bir temsilcinin merkezden sık sık gelen talimatlardan nasıl bıkkınlık getirdiğini tahmin güç olmıyacak. Daha sonraki yazışmalarında başına buyruk hare-

kete alışmış Büyük Elçiyle onu kırtasiyeciliğin ağlarına çekmeğe çalışan Hariciye Nâzırları arasında kimi zaman açığa da vurulan bir geçimsizlik, çekememezlik görüldüğüne de parmak basmak isteriz. Nâzırlar çoğu zaman Canning'in bütün temsilciler gibi merkeze bağlı oluşunun yanı sıra, Kabinelerin buyruğu dışında bir otorite kazandığını, öbür elçilerden ayrı bir yer, nufuz elde etmiş olduğunu anlamakta yaya kalmışlardır. Öbür yandan Nezarette ne yolda iş görüldüğünü pek iyi bilen Canning, horgörürlüğünü saklamağa bile katlanmıyordu. Nâzırların karşılaştıkları güçlükleri hesaba katmaksızın, ihtiyat, temkin gibi özellikleri hep zaafa yoruyor, idare-i maslahat denen şeye karşı beslediği nefreti her fırsatta ortaya vuruyor; doğru olan yolu seçmede müsamahasızlığı ile tanınmış bu devlet adamı, Hariciye için bir demir leblebi olarak tanınageliyordu.

Bu bağımsız davranışını savunmakta yararlandığı başlıca destek, elçilik görevinin özellikleri üstündeki görüşleriydi. Bir maslahatgüzâr, bir orta elçi, hükümetin sözcüsü sayılabilirdi ama, bir büyük elçi herşeyden önce hükümdârın bir temsilcisidir. Bu, Canning için sonuna dek uygulanacak, canlı bir ilkeydi. Gerek hükümetiyle gerekse yabancı devlet temsilcileriyle olan ilintilerinde bunu bir an için bile aklından çıkarmazdı. Kraliçenin şerefini hemen her hareketinde göz önünde tutmanın ana ödevleri arasında olduğunu, temsilcilik ettiği saray nezdinde İngiliz tacını, tahtını temsil ettiğini her fırsatta belirtmekten geri kalmıyordu. Kendisine karşı gösterilen en ufak bir saygısızlık, Britanya İmparatorluğuna yöneltilmiş bir hareketti. Bu görüşünde şahsî gururun hiç mi hiç payı yoktu. En parlak zamanında onu yakından incelemek fırsatını bulmuş olanların ağız birliği ettikleri başlıca özelliği, şahsî hayatında gayet alçakgönüllü bir

kişi oluşuydu. Şahsî yetkinliklerine yersiz ölçüde bel bağlamaz, başkalarının bilgisinden yararlanmağı bir borç sayardı. Uzun yanlızlıklarının ve uğraşının gereği olarak kendi içine kapanmış bir adamdı; gene yetkinliklerini gözünde büyütmez, okuldan yeni çıkmış gençlerle görgülü bir devlet adamıyla görüşüyormuşcasına ciddî bir tavırla büyük meseleler üstünde tartışırdı. Kırım harbinin dağdağalı günlerinde tanıştığı gençlerde bıraktığı izlenim, bu yaşlı devlet adamının açık kalpliliği üstünde söz götürmez bir tanıktır. Elçilikte büyük bir konukseverlik içinde kabul ettiği kimselerle yaptığı görüşmelerde, dört iklim dört bucakta korku, saygı duyguları uyandıran o Büyük Elçi kişiliğini bir yana atar, kolejden yeni çıkmış bir genç görünüşü, alçak gönüllü bir centilmen, idealist, parlak hayalleri, üstün düşünceleri olan bir insan haliyle sohbete girişirdi. Konuşkandı. Uzak yakın dostlarının belirttiğine göre, edebiyat, tarih gibi konularda onunla sohbet etmek gerçekten bir zevkti. Ama konu politikaya döküldü mü, Britanya Kıraliçesinin temsilcisini karşınızda bulurdunuz. Sevimliliği, inceliği, karşılaştığı herkesi sarıp sürükleyen bu insan, memleketinin menfaatleri bahis konusu olduğu zaman başkalaşıverirdi. Gelişmemiş bir ülkede Kraliçeyi temsil ödevi, hareketlerinde aşırıya varan bir kusursuzluğa varma kaygusunu aşılaşmıştı ona. Diplomasi uğraşında bunca yıl kılıç oynatmış olmasına rağmen, kelimenin günlük anlamıyla bir politikacı, yâni bir manevra, dolap ustası değildi. Ona en yakışan sıfat, devlet adamlığıydı. Başarılarını, umulmadık manevralar hazırladığı kanaatini uyandıracak kadar ileri götürdüğü doğru sözlülüğüne borçludur. Tabiî her hariciyeci gibi o da gizli alışverişlere girişmiş, emeline ulaşmak için örtülü tedbirler almıştır, aksini düşünmek zaten onun işinin ehli olmadığını kabul etmek olacaktır; ne var ki, bu üstü kapaklı hareket-

lerini âdi bir tertip haline getirmekten uzak kalmıştır. Asla devlet adamlığı kişiliğine ihanet etmemiştir. Bir rakibi altetmek başka, oyuna getirmek başka şeydir. Karşısındakinin zayıf taraflarını bulup, oralardan işlemek bakımından gerçek bir usta olan Canning, hiçbir zaman âdi çarelere başvurmamıştır. O herşeyden önce memleketi adına döğüşen bir savaşçıydı. İşte bu şerefli, doğru sözlü tutum, onun İstanbul gibi türlü dalga içinde çalkanan bir yerde güven kazanmasında büyük etkin olmuştur. Türkler, Canning'in doğru sözlülüğünü gerçi geç kavramışlardır ama, akılları bu işe erdikten sonra, İngiliz Elçisinin her söylediğini doğru bellemişler, iyi niyetli olduğuna inanmışlardır. Bu, diplomasi alanında seyrek ve özenilecek bir başarıdır.

Türkleri etki altında bırakmasında rol oynayan bir özelliği de, terkesindeki okların hiçbir zaman tükenmediği inancını onlara aşılamasıdır. Babıâli nezdindeki uzun hizmeti sırasında her zaman için elinde istediği anda dönebileceği yeni yeni kaynakları olduğunu göstermekten geri kalmamıştır. Türkiye'de barışçı yollardan, geniş yetkilere kapılanmaksızın iş gördüğüne herkesi inandırmıştı. 1853 de Menchikov ile en ateşli müzakerelerin yürütüldüğü sıra, hareket plânını hazırlarken, İngiliz amiraline hazır olmasını bildirmekle yetinmişti. Donanmayı çağırmağa vardırmamıştı işi. Belki de Hariciyenin müdahalesi olmasaydı, donanma Boğazlara girmiyecekti bile. Türk devlet adamlarını hor tuttuğu, tehdit ettiği olmuştur ama, bunların gerisinde, söylediklerinin ötesinde henüz ortaya vurmadığı bir çare olduğunu ihsas etmiştir; işte bu görünmez, adı edilmez gizli çare, Türk devlet adamlarını etki altında bırakmağa yetmiştir. Söylenenden çok söylenilmeyen, ortaya vurulmayan silâh, etkin olmuştur.

Samimî dost, gerçek dost, hiçbir zaman sevilen bir arkadaş olamamıştır. Canning de bu alınyazısından kurtulamamıştır. Türkler onun doğru sözlülüğünü takdir etmekle birlikte; iş, açık sözlü kimi zaman da kesen kes, kırıcı bir konuşma çeşidine bindiği zaman Canning'in daha az samimî olmasını içlerinden temenni etmiş olsalar gerek. İngiliz Elçisi, ilâçları çoğu zaman acı kaçan, iyi bir doktordu. Tam dozlu ilâçlar o zamanki Türk devlet adamlarının anlayışlarına pek uymuyordu ve Türkiye'de yapılması gereken devrimler üzerinde konuşmağa başladığı zaman, doktorlarının öğütlerini hiç de hoş karşılamıyorlardı. Yunanistan'ın kurtuluşunda ve daha sonra çok hızlı bir gelişme seyri gösteren İmparatorluğu parçalama tutumunun ilk adımını teşkil eden yeni Yunanistan'ın kuruluşunda Canning'in ne rol oynadığını akıllarından çıkarmıyorlardı. Hor gördükleri reayâyı korumak için Türkiye'de bulunduğunu biliyorlardı. Hiristiyanlara, eşit haklar verilmesi eğilimine candan inanmıyan Türk devlet adamları, karşılarında daha yumuşak birini görseler, savunduğu tutuma taraflı olmasalar bile, hiç değilse dostça bir münasebet kurmağa can atacaklardı. Oysa Büyük Elçinin kendilerini ziyaret edeceğini öğrenen nazırlar, girecek delik arıyorlardı. Reşit Paşa hariç, Büyük Elçinin karşısında yılgınlığa kapılmayan kimse yoktu. Öbür devlet elçileriyle görüşme yapıldığı zaman oyalama, kaytarma çareleri pekalâ yürüyordu ama, Canning Babıâli'de boy gösterdiği zaman, memurları bir korkudur alıyordu. Veziriâzam bile acele toparlanıp, arzularını öğrenmek üzre telaş ve tereddütle bu azılı İngilizin yanına koşuyordu.

Bu çeşit şahsî görüşmeler seyrek oluyordu, her seferinde tatsızlıklara yol açıyordu. Büyük Elçi sökün ettiğine göre, gene bir bozukluk, aksilik olmalıydı. Bir keresinde,

o zamanlar genç bir subay olan Sir Lintorn Simmons, Türkiye'den ayrılmak üzre izin almak için Babıâli'ye başvurduğu zaman, akla hayale gelmez bahanelerle geciktirilmiş, kalkıp Büyük Elçiye durumdan yanıp yakılınca Sir Canning "Niye daha önce bana gelmedin?" diye Albayı terslemiş, hemen atının hazırlanmasını emretmişti. Hırsından atın eğerlenmesini beklemeği gözü yemeyen Büyük Elçi yayan yollara düşmüş, dar İstanbul sokakları arasından Babıâli'ye girmişti. O zaman işte "Büyük Elçi geldi," sözü ortalığı bir anda sarıvermişti. Sadrıâzam misafirini kabul etmiş, âdet üzre kendisine çubuk ikram ettiği zaman, Büyük Elçi: "Ben buraya çubuk içmek için değil, iş konuşmak için geldim," diye ayağa fırlamış, "Sultanın hizmetkârları çubuk içmekle oyalanacaklarına işlerine, güçlerine baksalar, daha iyi olacak! Niye hâlâ Albay Simmons'un izni çıkmadı?" yolunda demir leblebi sözleri peşi peşine sıralayıvermişti. Bir iki dakika içinde mesele halledilmiş, sorumluları oracıkta cezalandırılmıştı.

Kibar kulüplerinde Büyük Elçinin bu denli hareketleri üzerinde çeşit çeşit hikâyeler anlatılıp duruluyordu. İşin oşarılma payı ne olursa olsun, Canning'in çabuk öfkelenir bir adam olduğunda şüphe yoktur. Kimi haklı, kimi haksız sebeplerden ötürü parlayıp etrafındakileri haşlaması olağan bir şeydi. Her işin tam, kusursuz olarak yapılmasını isteyen, kendi özünü gütmede uyduğu disipline herkesin aynı tekmillikle baş eğmesini bekleyen Büyük Elçi, son zamanlarda yorucu, tükendirici işleri arasında aşırı derecede sert hareket ediyor, ortalığı kasıp kavuruyordu. Ama bu öfke nöbetlerinin sonunda kasırgaya hedef olanların gönlünü almasını da bilirdi. Geç vakitlere kadar çalışan Büyük Elçi, emrindekilerden aynı gayreti bekler, umduğunu bulamayınca ifrit kesilirdi. Müzakerelerin çoğunu yazıyla idare eder, toplu konfranslara pek

seyrek baş vururdu. Böyle civcivli bir diplomasi merkezinde de yazışma yolundan işleri yürütmenin ne yorucu bir şey olacağını tahmin güç olmasa gerek. Hele Kırım harbi sıralarında olduğu gibi, asker, sivil binbir çeşit insanla bin türlü konuda temasta bulunmak, her babayiğidin harcı değildi. Ayrıca Pera'nın havası da Canning'e yaramıyordu, aradabir Tarabya'ya bir kaçamak yaparsa, nefes alabiliyordu. 1844 de nikris illeti yakasına yapıştı. Sıcaklarda büsbütün azıtan hastalık, zaten ağır yük altında da ezilen Büyük Elçinin asabını bozmada birebirdi. Sinirleriyle yaşıyan Canning, gene de kendisini kapıp koyvermiyor, etrafındaki genç adamların yorgunluktan pes dedikleri anlarda ayakta kalabiliyordu. Bu bitip tükenmez enerji kaynağı aynı zamanda emrinde çalışanların da yardımına koşuyor. En umulmaz anlarda en ufak bir sekreterin masasında boy gösteren Canning, geniş görgüsünün, üstün zekâsının verilerini iş arkadaşlarının hizmetine açıyordu. Sorumluluktan kaçmak şöyle dursun, kendisiyle uzak yakın ilgisi olmıyan hataların bile sorumluluğunu yüklenmekten çekinmiyordu. Bu sâyede kendisine bağlı, elinden iş gelir insanlardan kurulu bir takım kurabilmişti. Yanında çalışanlar daha sonra İngiliz Hariciyesinde büyük mevkilere ulaşmışlardır.

Uçsuz bucaksız nufuzuna, Türkiye'de erişilmesi imkânsız bir otorite kazanmış olmasına rağmen elindeki gücü, kudret gösterisi için değil, belirli bir amaca ulaşmak için kullanmıştır. Canning, Osmanlı İmparatorluğunu Avrupalılaştırmak suretiyle ayakta tutma emelindeydi. Tutumu açık, kesindi; gizli bir kaygısı yoktu. Türkiye'yi kendi rağmına bile olsa kurtarma kararındaydı. Aynı amaca hizmet eden kim olursa olsun, Canning'in şahsında yenilmez bir savunucu bulurdu. Akıllı bir paşa, uyanık bir nâzır, âdil, iş bilir bir memurun Canning'den kork-

masına lüzum yoktu. Ama hele biri çıksın da Büyük Elçinin gayretlerini baltalamağa kalkışsın!.. Fransız Elçisi, meselâ, Fransa'nın itibarını şişirmek için, devrim hareketlerini zedelemeğe, Türk devlet adamlarını yeniliklerden soğutmağa mı girişti, o saat karşısında Canning'i bulurdu. Bu savaş, Fransız Elçisi apar topar yurduna yollanıncaya kadar sürerdi. Eski Osmanlı düzenine yönelen bir nâzır ergeç işinden edilir; Canning'in yardımıyla kabul edilmiş yasaları uygulamıyan paşalar, tepetaklak olurlardı. Bütün bunlar, belirli bir politikanın zorunlukları çerçevesi içinde yapılırdı, keyfî harekete hiç mi hiç yer yoktu. Canning, yolunu çizmiş, Sultanı da bu yolda yürümeğe ikna etmişti. İşte bu yolun ortasında durmağa kalkışan biri çıkarsa, o acele kenara itiliverirdi. Büyük Elçi sonsuz bir sabır, bitip tükenmez bir kararlılık sâyesinde yolunda yürümeği başardı. Sultana ve nâzırlarına Yeni Türkiye fikrini nasıl aşıladığını, Osmanlı İmparatorluğunu Avrupa devletleri konferanslarında yer almağa değer bir devlet haline getirmek için nasıl canla başla uğraştığını daha sonraki yapraklarda inceleyeceğiz.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DEVRİMCİ

1842—1856

SIR Stratford Canning, dördüncü defa olarak, 1842 yılında İstanbul'daki İngiliz Elçiliğinin başına geçtiği zaman Türkiye, eski Türkiye olmaktan çıkmıştı. Hiç değilse dıştan, hemen herşey değişmişti. 1812, hattâ 1826 yıllarından bildiği İstanbul ile 1840 yılının İstanbul'u birbirinden alabildiğine farklıydı. Gerçi Yedi Tepe, hâlâ camilerle süslü, dar, kalabalık sokaklar, pazarlar, Haliç, Babıâli, Babı Hümâyun merkezinden başlayıp içerlere doğru uzanmaktaydı ama, şehrin, halkın karakteri, mizacı, hattâ Bâbıali'nin tutumu değişmişti. Sultan Mahmud'un serkeş Yeniçeri Ocağına incir dikmeğe karar verdiği gün, Yeni Türkiye'nin doğum günüydü. İşte o gün eski düzen tarihe karışmış, yerine yeni bir düzen kurulmağa başlanmıştı. Yurdu felce uğratan askerî despotizm ortadan kalkmış, tahtın eski gücü yeniden kazanılmış ve Mahmud'un elinde bu güç, uzun erimli amaçlar için kullanılır hale getirilmişti. Sultan Mahmud, daha uygun şartlar içinde Türkiye'yi kurtarabilecek yetkinlikte bir önderdi. O, yurdunun ihtiyaçlarını kavramış, ne yapacağını kararlaştırmış, yirmi yıl gizli gizli yürüttüğü emelini gerçekleştirmek için nerde kesin darbeyi vuracağını kestirmiş, böylece devrimler için gerekli kapıyı açmıştı. Bu kararlılık, böyle

dayanıklı bir tutum, şehzadeler arasında seyrek görülür erdemlerdendir. Gerçi Mahmud'un olağanüstü iradesinin yanısıra burnunun dikine gitmesi ve din konularında kimi zaman softalığa varan aşırılıkları vardı ama, Avrupa medeniyetinin ışığını yurduna aktarıp, Osmanlı sarayının yitirdiği aydınlığı tazelemek emelinde samimiydi.

Şimdi durup da onca başarısızlığı, kâğıtta kalan yasaları, Osmanlı tarihinin elli yıllık aşamını dudak bükerek süzmek, halkın Sultan Mahmud'un devrimlerine niye öylesine bel bağladığını, hattâ Sultan Mahmud ölüp gideli yıllar olduğu halde umutlarını kaybetmemiş olmalarını garipsemek işten bile değil. Ama unutmamalıyız ki, o cahil, bir yandan da güçlü insanın İmparatorluğunu kemiren yolsuzluklarla uğraşışında, yurdunu Avrupa ülkeleri seviyesine çıkarmak için körü körüne savaşmasında dokunaklı, yiğitçe bir taraf vardır. Bir Osmanlı padişahı düşünün ki, atasından, lalasından gördüğü gelenekleri, görenekleri bir yana atsın, yeni gelenekler, yeni töreler arasında bocalamağı gözüne yedirebilsin! Biz demiyoruz ki, Sultan Mahmud ideal bir devrimcidir, okumakla edinilen geniş görüş sahibi, açık fikirli bir insandır. Kafası dar ve kolay eğilip bükülmez bir mayadaydı. Canning'in daha sonra kalkıştığı devrimleri düşünmedi bile. Yalnız Hükümet ve idare alanında yapılması zorunlu yenilikleri ve bu yeniliklerin asgarisini kavradı, bu yolda harekete geçti. Anladı ki, ancak sağlam, sadık bir ordu tarafından desteklenen bir hükümdâr, İmparatorluğu yıkımdan kurtarabilir, yolsuzluk akıntısını önleyebilir, başıboş ihtiraslardan sıyırabilir. Böyle bir ordu ise ancak Avrupa örneği üzerinde kurulabilir. Fransız talimnâmelerini hatmettiğini, Türk süvari törelerinden ayrıldığını, kavuğu, cübbeyi atıp Avrupa ceketini, pantolonunu,

kundurasını benimsediğini görüyorsak, bu, toptancı bir fikrin türlü belirtilerinden bir kaçıdır.

Bu, erkekçe, kahramanca bir teşebbüstü. Hele tek başına, yalnızlık içinde bu işe giriştiğini düşünecek olursak, hayranlığımız bir kat daha artacaktır. Mahmud'u bu yola güden, gerçek anlamında ona yardım eden tek bir kimse bile gösterilemez. Gördüğü yardımlar, emri üzerine, mükâfat karşılığı olmuştur. Vaktinden önce, devrim yoluna, devrim zorunluluğuna kimsenin inanmadığı bir devrede bu işe kalkışmış olması onun talihsizliği sayılabilir ama, bu, Sultan Mahmud'un Türkiye'nin Avrupalılaşması hareketindeki şeref payını azaltmaz, aksine arttırır. Tek başına giriştiği bu harekette başarı kazanamamışsa bu, kararsızlığından değil, yurtdaşlarının hazırlıksız, yabancı devletlerin ise kayıtsız kalışlarındandır. İngiltere, Fransa, Rusya, Mahmud'un akıllıca tasarılarını suya düşürmede büyük etkin olmuşlardır. Rusya hanidir gözüne kestirdiği avının elinden kaçacağını anlayınca, ilk fırsatta Osmanlı İmparatorluğunu vurmağı aklına koymuştu. İngiltereyle Fransa, yarı Hıristiyan, yarı Yunan hayranlığından ileri gelme bir gayretkeşlik içinde Çar'ın elinden tuttular, Yunanlılar adına İmparatorluğun parçalanmasını istiyerek Osmanlı Sultanının gururunu yaraladılar. Antlaşmalarla elleri kolları bağlı kaldığı bir sırada Rusya'nın saldırışına göz yumarak Mahmud'u yapayalnız bıraktılar. Bu yetmiyormuş gibi Navarin'de donanmasını denizin dibine yollayarak başarı umutlarını sıfıra indirdiler.

Yunanistan'ın kaybı ve Edirne Antlaşmasının yol açtığı yıkım, Sultanın itibarını ve cesaretini kırdı. Arkasından da Canning'in uyartılarına rağmen, politik önsezi yoksunluğunun timsali sayılması gereken bir yanlış adım

atan İngiltere, Fransa'nın sözüne uyup Mehmed Ali'nin Suriye'ye kadar muzaffer bayrağını dalgalandırmasına müsaade ederek, hattâ İstanbul'un tehdit altına girmesine el vererek Sultanın ölüm kararını imzaladı. Onca güçlüğe göğüs gererek yurdunun yeni bir çağa girmesi için çırpınan Sultan Mahmud, bütün umutlarının suya düştüğünü gördükten sonra son nefesini verdi.

Gene de Mahmud'un devrimleri boşa gitmedi. Abdülmecit ile müşavirlerinin yaptığı ıslahatta Mahmud'un gayretlerinin izlerini görmemek haksızlık olacaktır. Herşeyden önce Türkiye'de devrim hareketi konusuna Canning'in ilgisini ilk çeken Mahmud olmuştur. Pera'daki elçilikte geçirdiği ilk devrede Osmanlı İmparatorluğunun ana meseleleriyle uğraşmağı aklından bile geçirmediğini iyice biliyoruz. Türkiye, onun gözünde Rusya'ya karşı kullanılacak bir setten başka bir şey değildi. Türkleri zaman zaman desteklemişse, bu, Boğazları ellerinde tuttukları içindi. İngiltere'ye bu bakımdan yararlıydı ve onun ötesinde bir kaygı, düşünce konusu değildi. O ilk elçilik günlerinde bu uçsuz bucaksız İmparatorluğu geliştirmek, Avrupalılaştırmak fikri aklının yanından bile geçmemiştir. 1810 dan 1812 ye kadar gece gündüz İngiliz menfaatlerini savunma ve Fransız nufuzuna karşı durmakla uğraştı. 1826-27 de ise gene aklı Türkiye'nin ana meselelerinden çok uzaktı, hattâ Türkiye'ye karşı bir yönde işlemektedir. O zamanlar Canning'e düşen ödev, Yunanlılar adına arabuluculuk etmekten ibaretti ve böylece Türk hükümeti karşısında sevimli görünmek imkânından tamamen yoksun kalmış oluyordu. Sultan Mahmud'u Yunanistan'ın başına belâ olmuş bir tiran olarak görüyordu. Sultanın öbür özelliklerini incelemeğe vakti bile yoktu.

Ancak 1832 den sonra, adı Türkiye'deki devrim hareketiyle birlikte anılacak olan Canning, İmparatorluğun idaresinde toptan değişiklikler gerektiğini kavrayabildi. İşte o yıl Sultanla ilintileri birdenbire sıklaştı, samimileşti. Belki de Mahmud anlamıştı ki, umutlarını gerçekleştirmek için yabancı yardımına ihtiyaç varsa, bu işe Canning'den daha uygun bir arac bulunamaz. Canning ise daha anlayışlı, daha saygılı davranmağa başladı. Bu karşılıklı güven havası içinde iç devrimler söz konusu oldu. Türklerle yakından ilinti, ana meseleleri daha iyi kavramasına yol açtı. Buhranın özüne parmak basabildi. İki şıktan birini seçme zamanı gelmişti. Ya Osmanlı İmparatorluğunu kendisini bekleyen kaderin pençesine bırakmak, ya da Garp medeniyetine yaklaştırarak yıkımdan kurtarmak. Vardığı bu sonucu Lord Palmerston'a yolladığı 7 Mart 1832 tarihli muhtırasında açıkladı. Bu muhtırada daha sonra göz kırpmadan kovalayacağı tutumun ilk belirtisini görmekteyiz :

"*Halledilecek ana mesele şu : Türkiye'nin bu yolda giderse ordu ve maliyece kötürüm kalacağını görerek, mevcut idare sistemi içinde ne gibi yenilikler yapılabilir? bunu düşünmemiz gerek. Yeniçeriler ortadan kalkalı beş yıl oluyor, elverişli bazı kararlar alındı. Genel olarak da Sultanın politikası daha yumuşak olmakla birlikte, Hıristiyanlarla Türkler arasındaki düşmanlığın azaldığı söylenilemez. Yeni ordu yeteri kadar genişlemiş değil, ayrıca Rus harbi sırasında görülen disiplin eksikliği de doldurulamadı. Malî sıkıntılar artıyor, tekel sistemi yüzünden ticaret de eski durgunluk içinde. Sanırım, Türkiye konusunda belirli bir politika hattı seçip sonuna kadar uygulamanın vakti geldi. Türk İmparatorluğu son günlerini yaşamaktadır. Ancak Hıristiyan medeniyetine yaklaşmak suretiyle dağılmasını bir müddet için önlemek mümkün olabilir. Bu ihtimal bile zayıf ama, ne olursa olsun tek çare.*

Aksi halde İmparatorluk dağılacak ve sonuç olarak Avrupa barışı uzun yıllar tamiri imkânsız bir hercümerç içine yuvarlanacaktır".

Bu yazıda göreceğiniz gibi Canning, Mahmud'a sonuna dek güvenmemektedir. Zaman geçtikçe Sultan hakkındaki fikri de gelişecektir, vedâlaşma vesilesiyle yapılan görüşme sırasında ise Sultanın hali, tavrı, sözleri, Canning'in üzerinde büyük etki bırakacaktır. Ondan sonra İngiltere'ye döner, on yıl kadar Türkiye'de olup bitenlerden hemen hemen habersizdir. Derken tam zamanında Türkiye sahnesinde yeniden boy gösterir. Tam zamanında diyoruz, çünkü artık ne Fransızlarla günü gününe mücadele zorunluluğu, ne Yunanlılar adına arabuluculuk külfetleri kalmamıştır. 1832 de heveslendiği işe, yani Türkiye'nin Hıristiyan medeniyetine yaklaştırılması için gerekli devrimlerin hazırlanması işine başlayabilir.

Canning'in ana ödevi işte budur. Sultanın otoritesini ve İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü desteklemek yolunda verilen mutad emirlerden sonra aldığı ilk talimat, Türkiye'nin sözü geçen bu ana meselesi üzerinedir. Büyük Elçi, hesaplı ve makul devrimler sayesinde Osmanlı hükümetinin istikrar kazanmasını sağlayacaktır. Türkiyenin iç işlerine karışmak, elçilik ödevinin sınırlarına girmiyeceğine göre, zorunlu devrimlerin yapılabilmesi için alınması gereken tedbirler sağlık vermek ve bu gibi tedbirleri desteklemekle yetinecekti. Âcil meselelerin başında ordu devrimi geliyordu. Türk kuvvetleri azaltılmalı, daha sıkı disipline tabi tutulmalıydı. İmparatorluk içinde dirlik düzenliğin kurulabilmesi için tekmil idare makanizmasının ve polis kuvvetlerinin ıslahı gerekiyordu. Devlet memurları daha itinayla seçilmeli, Hıristiyanlara daha iyi muamele edilmeliydi. Yurt içi ticaret ve Türkiye'nin

kaynakları, yâni madenlerle ormanlar, yeni bir yol ve buharlı taşıtlarla donanan bir ulaştırma sistemisayesinde geliştirilmeliydi. Eyaletlerde görülen hoşnutsuzluk, daha iyi bir vergi sistemi konmak suretiyle giderilebilirdi. Canning'e yollanılan talimatta yer alan başlıca devrim tedbirleri bunlardı. Ayrıca Canning, Babıâliyle Mısır valisi arasındaki ilintileri düzenlemek, Yunanistan'la arasında ticarî ve malî güçlükleri gidermek, Lübnan'daki Hıristiyanlarla Dürzülere daha iyi muamele edilmesini sağlamak ve İranla Türkiye arasındaki düşmanlığı yatıştırmak, kısacası; Osmanlı Imparatorluğu içinde sükûn ve iyi idare, dışarda da barışın kurulabilmesi için gerekli gayretleri göstermekle görevli tutuluyordu.

Görünüşteki çeşitli değişikliklerie rağmen, Türkiye'ye varışında memleketin hali tasarladığı devrimleri gerçekleştirmek için elverişli olmaktan çok uzaktı. Avrupa'ya karşı kuvvetli bir tepki uyanmıştı. İyi ki, burda Canning'in yokluğu sırasında Türkiye'de güdülen politika tutumu üzerinde konuşacak değiliz. Yoksa Canning'e has sağlam, temelli bir politika sayesinde 1833 ile 1841 yılları arasındaki devrede Türkiye'yi yıkım uçurumunun kenarına getirmiş olan belâların vaktiyle giderilip giderilmiyeceği konusunu kurcalamak zorunda kalırdık. Şu kadarını söyliyelim ki, Canning, İngiliz Elçiliğinin başında kalmış olsaydı Hünkâr İskelesi Antlaşması asla imzalanmaz, Osmanlı Sultanıyla Mehmed Ali arasında bir anlaşma zemini bulunmasını sağlayan İngiliz müdahalesi çok daha önceden yapılırdı. Bununla birlikte Lord Ponsonby, elinden geleni yaptı ve gayretleri sâyesinde Mısır meselesi halledilebildi. Lord, Türkiye'den ayrıldığı zaman durum hiç de iyi değildi ve Babıâli uyuşuk müttefiklerine karşı şükran duyguları beslemek şöyle dursun, uğradığı belâlardan onları sorumlu tutar bir ruh

haleti içindeydi. Mısır'la harp, Suriye'nin geçici olarak kaybı, birbiri ardısıra çıkan isyanlar, maliyesini zedelemiş ve gücünü büsbütün azaltmıştı. Gerçi Suriye, müttefikleri tarafından Osmanlılara iade edilmiş, Mehmed Ali İngiliz müdahelesi sâyesinde geriye, Mısır topraklarına atılmış, Türk donanması Sultana teslim edilmiş, Hünkâr İskelesi antlaşmasının İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Rus suları sayılmasını hedef tutan en tehlike maddesi 1841 antlaşmasıyla battal olmuştu.

Ama Türkiye son ondört yıl içinde uğradığı saldırışlar yüzünden adamakıllı zayıflamıştı. Rusya ve Mehmed Ali, devrim politikasını zafere ulaştırabilmek için gerekli barış şartlarından Sultan Mahmud'u yoksun bırakmışlardı. Bu arada Sultan Mahmud ölmüş, yerine, sevimli ama, kararsız Abdülmecit geçmişti. Yeni Sultanın bu iyi niyetli zaaf halinin Sir Stratford gibi usta bir öğretmen elinde nasıl yararlı bir özellik yerine geçtiğini ileride göreceğiz. Muhakkaktı ki Canning'in denetleyici etkisinden yoksun kalınılmış olsaydı, belki dar kafalı ama, kararlı, yorulmaz, sözünü geçiren bir insan olan Mahmud'un yerine iradesiz, yumuşak başlı oğlunun geçmesi bir felâket sebebi olabilirdi. Canning ise çok daha iyimserdi. Karşısında bir rakip yerine, önünde bir öğrenci bulmaktan memnundu. Yeni Sultanla yaptığı ilk görüşmeden sonra yolladığı bir yazıda şunları söylüyor: "*Hareketlerindeki incelik, yüzünün zeki ama yumuşak ve azçok melânkolik ifadesi, yaşlandıkça ve görgüsü arttıkça yurdu için bir kuvvet ve başarı kaynağı olacağı yolundaki ümitleri kuvvetlendiriyor.*"

Sultanla daha sonraki görüşmeleri bu ilk izlenimi pekleştirdi. Büyük Elçi, Sultanla yaptığı bir özel görüşmeden söz eder. Huzurda başmabeyinciyle tercümandan başka kimse yoktur. Sultan gayet samimî ve açık davranır.

Kendi görüşlerinden söz açar ve der ki: "*Tutumumun ilk amacı tebeamın mutluluğu. Gülhane'de ilân edilen insanî yasaların tatbikini emrettim. Bütün Avrupa devletleriyle barış içinde münasebette bulunmak ve İngiltere'nin güvenini ve yakınlığını kazanmak isterim.*" Devrimler yapılmasını dilemekte ve kendisiyle işbirliği edecek paşalar bulduğu takdirde, başarı kazanılacağından emindir. Ana mesele, işe yarar, devrimlere inanmış insanları bulabilmektedir. Genç hükümdar, onun bunun etkisi altında şu yana bu yana çekilmekle birlikte, aslında devrim anlayışına ve başlıca desteği olan Canning'e bağlıdır. Canning daha sonra yazdığı bir yazıda diyor ki: "*İnce, nazik bir insandı; anlayışlı, ödevine bağlı, alçak gönüllü ama, şerefli bir devlet adamıydı, insan canlıydı. Bu erdemlerini gereği gibi geliştirememiş olması, zayıf bir insan oluşu ve genç yaşta tahta geçip kendini eğlenceye fazla kaptırması yüzündendir. Yumuşak ve liberal bir yolda gerçekleştirilmek şartile devrimlere taraflı ve açık kafalı bir insandı. Yazık ki, bu gibi tedbirleri yürütecek güçten yoksundu. Gene de bu yoldaki adımları desteklemek ve uygulanmasını hızlandırmaktan geri kalmadı*". Büyük Elçinin tam aradığı tipte bir Sultandı. Aralarında kurulan dostluk havası, Türk tarihinde az görülmüş bir şeydi ve gitgide özel bir arkadaşlık özelliği kazandı. Görüşmelerinin birinde Canning, kendisini ilk gördüğünde Sultana bağlanıverdiğini, söyleyecek olmuş Sultan da "Ben de size öyle" diye cevap vermiştir. Böyle sağlam bir dostluk kurulmamış olsaydı Büyük Elçinin dilediği gibi iş görmesi imkânsızlaşırdı. Abdülmecit ile resmî, özel görüşmeler, gizli bir aracı vasitasiyle yürüttükleri devamlı istişareler, diplomasi yolları tıkandığı zaman Canning'in başvurduğu son silâh olmuştur.

Hükümetle olan münasebetleri hiç de bu derece parlak değildi. Reşit Paşa 1839 da ilân ettiği Gülhane

Hattıyla ortaya sürdüğü haddinden fazla keskin ve toptancı devrim tedbirleriyle hem kendi düşüşünü hazırlamış, hem de gayet tehlikeli bir tepki uyanmasına yol açmıştı. Hükümet, Avrupa müdahalesine karşı devamlı bir tahammülsüzlük gösteriyordu. Tutumu, geri, reaksiyoner ve Hıristiyanlık aleyhineydi. Çoğunlukla eski kafalı adamlardan kurulmuştu. Mahmud tarafından yıkılan düzenin ihyasına çalışılıyordu. İleri adımlar, her zaman bu geri kafalıların direnişiyle karşılaşıyordu. Hele bu devrim teklifleri daha önce ön-yargılarını bunca yıkıntıya uğratmış yabancı bir elçinin kaleminden çıkmış olursa!...

İmparatorluğun durumu baştakilerin davranışı ve son zamanlarda uğranılan felâketlerin ışığında tabiî karşılanabilecek bir çıkmazdaydı. Eyaletlerde bir karmançormanlıktır gidiyor. Eflâk eyaletindeki idaresizlikler, Rusya'nın entrikalarına açık kapı hizmeti görüyor. Bulgaristan huzursuzluk içinde; Sırbistan, prensine karşı ayaklanmış halde; Arnavutluk ise isyan ürperişleri içinde çırpınıyordu. Üsküdar'da üç Hıristiyan köylüsü mahkemesiz, kadısız idam edilmişti. Trabzon'da vali paşa pazar meydanında iki suçluyu eliyle boğazlamış, Musul valisi içkiden delirmiş halde bir gece yarısı sokağa fırlayıp, keyfi için, önüne kim çıktıysa cansız yere sermişti. Arnavutluk'ta askerler iki şehri yakıp yıkmışlardı. Selânik'te birlikler, geciken paralarını almak için ayaklanmışlar, kumandanlarını öldürmüşlerdi. Bir yanda halktan ağır vergiler alınadursun, Babıâli efendileri paşalardan gelen suspayı altınlarla zevkü sefa edebilmek için bu duruma göz yumuyorlardı. Hıristiyan azınlığına karşı düşmanlık artıyor, Pera her an tehdit içinde yaşıyordu. Büyük Elçi şöyle diyordu: *Türkiye'de sistem, usul diye bir şey yoktur. Herkes elindeki imkânlara göre ne koparabilirse koparır, kendinden zayıfı ezer, kendinden güçlü olanlar karşısında boyun eğer.*"

Malî sıkıntı, borç hem yurtdaşların hem devletin kaldıramıyacağı bir ağırlığa ulaşmıştı. Tek yürüyen ticaret, devlet kapısından kazancı bol mevkiler koparmak için yapılan alışverişti. Ulaştırma berbattı, yollar alabildiğine bozuktu. Rus buğdayı büyük kârla merkezde kapışıladursun, İstanbul'dan elli mil uzaklıktaki toprakların dönümü yok pahasına satılabiliyordu. Paranın kıymeti feci surette düşmüştü, aylıklar düzenli verilemiyordu. Madenler, ormanlar kendi başına bırakılmıştı. Devlet dairelerinde yolsuzluk gırla gidiyordu. Mahkemelerde dayak, işkence, olağan sayılıyordu. Müslümanlara karşı Hıristiyanların tanıklığı kabul edilmiyor, Hıristiyanlar Türk mahallelerine girdiği zaman görmedikleri hakaret kalmıyordu. Bütün bunlara rağmen Türkler dâvayı kaybededursun, reayâ zenginleşmekte; daha iyi eğitim görmektedir.

Bu hale kesin bir devâ bulmanın zamanı gelmiştir. Ama hükümetin yabancı müdahelesine karşı gösterdiği amansız direniş, nasıl giderilecektir? Suriye meselesinde yapılan müdahale, Türkiye'nin çıkarına olmasına rağmen, Babıâli'de ters etki uyandırmıştı ve yabancı temsilcilerin durumu büsbütün güçleşmişti. Canning, Lord Aberdeen'e yolladığı bir yazıda, Türklerle iyi geçinmek istiyorsa, işlerine hiç karışmamasını sağlık verir. Öbür yandan da gitgide kuvvetlenen reayânın hoşnutsuzluğu bir ihtilâlle sonuçlanabilir ve Hıristiyanlara karşı Babıâli'yi tutmak, olacak iş değildir. Halk oyu, gizli dernekler, basın, hep İngiltere'nin ters yönde hareket etmesi için baskı yapacaktı. Şu halde ne yapılmalıydı? Canning, Babıâli'nin eskisi gibi müttefikleri birbirine düşürme taktiğine engel olmak için Avrupa devletleri arasında toplu bir hareket hattı kararlaştırıldıktan sonra, Türkiye ve Avrupa'nın lehine "faal ama, dostça bir müdahele" siyaseti tavsiye etti.

Türk nâzırlarının geri tutumuna göz yummak, arayı bozmadan durumu idare etmekten başka çare kalmamaktadır.

Canning'in teşvikiyle birinci hareket hattının yeğ görüldüğünü söylemeğe bile lüzum yok. Hariciye Nezareti Canning'in usul usul, ürkütmeden işe girişmesini istiyordu. Ne var ki, "faal ama, dostça bir müdahele" diye tanımlanan politikanın uygulanması göründüğü kadar kolay bir iş değildir. Canning'in önünde sayısız engeller vardır. Babıâli'nin Suriye ve Yunanistan ile münasebetleri, güçlüğün başlıca kaynağıdır. Türk nâzırları, Yunanlıları mantık yoluna yöneltmekteki hizmetlerini hoş karşılamakla birlikte, Canning'in Yunanistan'ın kurtuluşunda oynadığı rolü akıllarından çıkarmamaktadır. Suriye'ye gelince İngiltere'nin gayretleri sâyesinde yeniden ele geçirdikleri bu ülke, hâlâ bir kıskançlık ve kaygu konusudur. Bütün bu güçlüklerin yanısıra, Türk hükümetiyle münasebetlerinde aşılması gereken daha başka engeller vardır. Elçi olarak, ilk ödevi, İngiltere'nin menfaatlarini korumaktır. 1812de İngiltere'nin ticaret alanındaki istekleri karşılanmadan, Rusya ile müzakerelere girişmek için nasıl kılını bile kıpırdatmamışsa, 1842 yılında da öyle, İngiliz uyruklarının haklı istekleri karşılanmadan Sultanın yardımına koşmağa yanaşmamaktadır. Himaye altındaki İngiliz uyruklarından şikâyetler gelmektedir. İngiliz yurtdaşlığı hakkından yararlanan Maltalılar, Adalılar, Canning'in müşterilerinin en azılı olanlarıdır. Konsolosluklar kanalıyla adalet dağıtımı sistemi türlü güçlükler çıkarmaktadır. Maltalılar ise Levant'daki İngiliz ticaretinin büyük kısmını ele geçirmiş olmalarına rağmen, hâlâ kanunsuz işlerden sakınmamaktadırlar. İstanbul, karanlık sokaklarında vuruşup döğüşen, türlü kepazelikten sonra elçiliğe sığınan Maltalılarla doludur.

İngiliz himayesinin kanunî sınırlarını lâstikli bir görüşle olduğundan çok daha geniş tutan Canning, Amerika Konsolosu bulunmayan yerlerde Birleşik Amerika vatandaşlarını koruyacak kadar işi ileri götürdü. Suriye'deki Hollanda Yahudileri başları dara gelince Canning'e baş vururlardı. Pera Rumları Canning'den medet umarlardı. Navarin savaşından sonra büsbütün azan Ermeni katliâmı Canning geldikten sonra nispeten yatıştı; Nesturîler, Canning'in şahsında yenilmez bir savunucu buldular.

Türk hükümetinin geriye dönük politikası karşısında Sultana kılavuzluk işi çatallaşıyordu. 1843 de devrim politikasını yürütecek güçte olup olmadığını kestirecek bir olayla karşılaştı. Durum öyle karıştı ki, ya istediği yeniliği Babıâli'ye kabul ettirecek ve otoritesini arttıracak, ya da başarısızlığa uğrayıp Türklerin gözünden düşecekti. Bu olayın sonucunda, âmiyane anlamıyla dananın kuyruğu kopacaktı. Kur'an esaslarına dayandığı söylenilen ceza kanunu maddelerinden birinin değiştirilmesi söz konusuydu. İslâmiyeti kabul etmiş bir hıristiyan, yeniden eski dinine dönecek olursa öldürülmesini âmir olan bu kanun maddesinin kaldırılmasını istiyen Canning, umulmaz bir direnmeyle karşılaştı. Hikâyeyi Lord Statford'un ağzından dinliyelim:

"*Üzücü bir olay, Osmanlı hükümetinin ilkelerinde olmasa bile, törelerinde yeni bir değişikliğe yol açtı. Genç bir Ermeni İslâmiyeti kabul etmiş, sonradan pişman olarak eski dinine dönmüş. Bu yüzden Türklerin gazabına uğruyor, hapis, mahkeme filân derken, başı uçurulacak. Akrabalarının şikâyeti üzerine olan biteni öğrendim. Büyükdere yolunda arabamın önüne durarak, ağlıya sızlıya yardımımı istediler. Ben de dostça bir ağızla Babıâli'ye baş vurdum, Ermeni gencinin bağışlanmasını rica ettim. Meğer o arada biçare öbür dünyayı boylamış. Ama*

boşuna dökülmedi kanı. Hariciye Nezaretine yolladığım raporla Fransız Elçisinin faaliyeti iyi sonuçlar verdi. Lord Aberdeen'den kesin talimat aldım, Fransız Elçisi de benimle birlikte hareket etmesi yolunda hükümetinden gelen direktif üzerine teşebbüse geçti. Babıâli'den bundan böyle İslâmiyeti kabul ettikten sonra eski dinine dönen azınlıkların cezaya çarptırılmamasını talep etme yetkisini kazanmış oluyordum. Gene de bu talebimize red cevabı verildiği takdirde ne gibi bir hareket yolu tutacağımıza dair bir emir almış değildik. Türk nâzırlarını ürküterek bir sonuç alınabileceği umuduyla işe giriştim. Baş tercümanımız Pisani'nin eline notayı tutuşturduğum zaman, herzamanki açık sözlülüğüyle, bu işin yürümiyeceğini söyledi. Ben de cevaben: "Yürüyecek, Mr. Pisani!" diye karşılık verdim. İşin aslına bakarsanız, ben de başarı kazanacağımızdan pek umutlu değildim. Hariciye Nâzırı Rıfat Paşa nezaketle notamı kabul etti ve böylece çatallı bir müzakere kapısı açıldı."

Müzakerelerin teferruatı Avam Kamarasına 1844 de takdim edilen rapordan okunabilir. İlk andan itibaren, Türk devlet adamları arasında açık fikirli bazı şahsiyetlerin bu gibi yaban hareketlere taraflı olmadığı anlaşıldı. Veziriâzam Rauf, Büyük Elçiyle hemfikir olduğunu, yok yere kan dökülmesini kötü gözle gördüğünü, yalnız Kur'an buyruklarına karşı gelinemiyeceğini, Ermeni gencinin ölüm cezasına çarpılmasının önüne geçilemiyecek bir felâket olduğunu söylüyordu. Hariciye Nâzırı da aynı özürü ileri sürdü. Gelgelelim Divanda Şeyhülislâm gibi dar kafalı softalar kanunun uygulanmasında ayak diriyorlardı. Rıfat Paşa'nın elinden gelebilen şey, bundan böyle bu çeşit bir olayla karşılaşıldığı zaman meselenin örtbas edileceğine dair lâfta kalan bir vaitdi. Yoksa kanun açık ve kesindi. Babıâli'nin, değil kanunu değiştirmesi, Avrupa devletleri tarafından gönderilen no-

taya cevap bile vermesi bazı sözü geçen çevrelerce kötü karşılanabilirdi. Bu arada Bursa'da bir ölüm cezası daha infaz edildi. Beş elçi de aynı şekilde protestoda bulundular. Lord Aberdeen Canning'i öyle demirleblebi bir yazıyla destekledi ki, Rıfat Paşa notayı okuduğu zaman yerinden fırladı, kendini odadan dışarı attı. Gene de Tanrı tarafından indirilmiş bir kanunun müminler tarafından değiştirilemiyeceği ileri sürülüyor, bu yolda bir hareketin Sultanın tahtını, tacını bile tehlikeye sokacağı belirtiliyordu. Canning, baktı ki, tek çare Kur'an metnini incelemektir. İnceleme sonunda bu yolda bir hüküm olmadığı meydana çıktı. Bu buluş, Elçinin güvenini arttırdı ve uzun tartışmalardan sonra, Babıâli hiçdeğilse bu konuda notalaşmağı kabul etti ve nihayet bu biçim barbarlıkların bir daha yapılmıyacağı garantisi alındı.

"Gerçi notamıza verilen cevap Babıâli'nin bu konuda isteklerimizi kabul ettiğini gösteriyordu ama, Sultanın bana şifahen tebligatta bulunarak yapılan antlaşmayı tekit etmesini diledim. Paşa beni atlatmak için uğraştıysa da nihayet Sultanın huzuruna çıkmam kaabil oldu. Abdülmecit bu denli tâvizde bulunan ilk Osmanlı padişahı olduğunu ve tarihî şerefe benim muhatap oluşumdan büyük sevinç duyduğunu söyledi. Ben de Sultanın elini öpen ilk elçi olma şerefini bağışlamalarını istedim. "Yo! yo!" dedi. Dostça elimi sıktı. Böylece bu çapraşık iş sona erdi."

Devrim programının ana amaçlarından biri de Hıristiyanları baskı altında tutan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, reayâyı Sultanın en hür, en gözde uyrukları kılmaktı. Onların koruyucusu rolünü benimsediyse, Müslümanlara karşı yapılan haksızlıklara göz yumduğu sanılmasın. Hıristiyanlar yüzyıllar süren kanunsuzluk çağından sonra daha fazla korunmağa muhtaç oldukları için onlara elini uzatmaktan geri durmadı, hükümetin-

den daha temkinli davranması için aldığı talimata rağmen bu uğurda hiçbir fedakârlıkltan kaçınmadı. Dinî sebepler yüzünden verilen ölüm cezalarına karşı direnişi başarıyla sonuçlandı. Yerli halkın galeyanı kimi yerde linçlere yol açtıysa da, valiler Babıâliden aldıkları kesin emirlere uyarak, geriliğe kurban giden bu biçarelerin hayatını kurtarmak üzre savaştılar, bazı bazı da bunun üstesinden geldiler.

Gürültüsüz patırtısız kazandığı bu zaferden sonra Canning, Babıâli'nin karşısına birbiri ardından gelen devrim teklifleriyle çıkmağa başladı. İki ay geçmeden İmparatorluk sınırları içinde işkenceyi yasak eden bir ferman çıkarttırdı. 1845 Eylülünde ötedenberi tartışılan dikenli bir meseleyi daha halletti; Kudüs'te İngiliz ve Alman uyrukları için bir Protestan kilisesi kurulması iznini çıkarttı. 1846 da Protestanlığı kabul etmiş olan ve gerek Müslümanların gerekse Ermeni kilisesinin baskısı altında inliyen Ermenilerin yararına teşebbüse geçti ve çok geçmeden bu iki ateş arasında kalmış zavallıları kırılıp gitmekten kurtardı. En hurda haksızlıklar ve ayrıcılıklar gözünden kaçmıyordu. Ötedenberi Türk limanlarına giren Hıristiyan gemilerinin özel bir bandıra çekmesi mükellefiyetinin eşitliğe uymuyacağını ileri sürerek, gemi sahibinin hangi dinden olduğuna bakılmadan bütün gemilere yaygın genel bir bandıranın tesbitini Babıâli'ye kabul ettirtti.

İslâmiyetten dönen Hıristiyanların ölüm cezasına çarptırılmasını önleme konusundaki başarısında hiçbir Türk nâzırından yardım görmüş olmamakla birlikte, Canning'in daha sonraki başarılarında Reşid Paşa'nın büyük yardımı olduğu şüphesizdir ve Canning Reşid Paşa'ya karşı duyduğu şükranlığı her vesileyle belirtmekten geri durmamıştır.

"Nâzırlar arasında politikaca ve ruhça en iyi anlaştığımız devlet adamı, Reşid Paşa idi. Sultan, yakınlığımızı kıskanıyor olmalıydı. Yahut fitnecinin biri Sultanın zihnini bulandırmış olacak. "Reşid paşa ile pek sevişiyorsunuz" dedi bana bir gün. "Öyle efendim," dedim, "sevişiriz kendisiyle. Majestelerinin en sadık, en elinden iş gelir hizmetkârlarından biri olduğu için tabiî." Soyca, görgüce tam bir efendiydi, yumuşak mizaçlı, açık fikirli bir insan. Mora'da büyümüş. Sanırım, bir zaman da Tepedelenli Ali paşanın oğlu Veli paşanın konağında bulunmuş. Genç yaşta İstanbul'da memuriyet hayatına atılmış. İlk dikkatimi çektiği zaman, Babıâlide ametçiydi ve 1832 de Türk hükümetiyle üç müttefik devlet arasında Yunanistanın sınırlarını tesbit için yapılan müzakerede ve antlaşmanın imzası sırasında hazır bulundu. Çerkezleri andıran bir tipi vardı; yüzünün ifadesi canlı, zeki görünüşlüydü. Ortadan kısaydı boyu, neşeli, dikkatli, mütecessis bir adamdı. O zaman kendisini pek az görmek fırsatı buldum. Daha sonra Sultanın elçisi olarak Londra'ya geldi, orda tanışıklığımızı ilerlettik. Türkiye'de devrim hareketleri konusunda bana açıldığını iyi hatırlıyorum. Yeniçeri ocağının yıkılmasıyla açılan yeni politika vâdisinde faal bir rol oynama kararında olduğu belliydi. Bana işin neresinden başlanılması gerektiğini sormuştu. Ben de: "Ta baştan!" diye cevap verdim. "Nasıl baştan??". diye sorusunu tekrarladı: "Tabiî can ve mal emniyetinden!" dedim. "Şeref, haysiyetin de emniyet altında olması gerekmez mi?" diye sordu. "Şüphesiz". dedim. Yalnız haysiyetten, şeref ten ne anladığını kavrayamamıştım. Sonra Türklerde hangi sınıftan, hangi rütbeden olduğuna bakılmaksızın falaka cezası uygulandığı aklıma geldi. Bunun üzerine bu noktada yerden göğe haklı olduğunu belirttim. Bunu lâf ola söylememişti. Nitekim yeni ceza kanununda bu gibi cezalar ortadan kaldırıldı. Guizot'nun iktidarı sırasında Paris Elçiliğinde bulundu. 1843 de yurduna döndüğü zaman, politik hayatında bir çeşit duraklama oldu, Edirne valiliğine atandı. Kasımda yeniden Paris Elçiliğine dönmesi karar-

laştırıldı. Derken 1845 yılının sonuna doğru Hariciye Nezaretinin başına getirildi. Anayasanın dermeçatmalığı, Saray erkânının bilgice yayalığı, kendinin de tecrübesizliği Sultanın nâzırlarına alabildiğine bel bağlamasına yol açıyordu. Bunun için Sultanın daha iyi ellere emaneti çok daha iyi olacaktı. Reşit Paşa'nın iş başına getirilmesinin bu bakımdan çok hayırlı olacağına inanıyordum. 1843 de Baltalimanı'ndaki görüşmelerimizde sık sık buluşmayı kararlaştırmıştık. Gelgelelim açıkta bir devlet adamı Türkiye'de ayağını denk atmayı bilmeliydi; yabancı bir diplomatla münasebeti şüpheye yol açacağından başka birinin evinde gizlice buluşuyorduk. Bu görüşmelerin sonucu olarak kabinede değişmeler yapıldı. Reşit Paşa'nın her vesileyle dost, güçlü bir yardımcı olduğuna aklım yattı. Devrim meselelerinin çoğunda kafa birliği ettik, ne var ki işin uygulanmasında Reşit Paşa çekingen ve ağır davranıyordu. İsteksiz olduğundan değil tabiî, meslekdaşlarına lâf anlatmanın güç oluşundan."

Reşit Paşa'nın iktidara geçmesinden önce aralarında bir dostluk kurulmuştu. Ondan sonra artık büsbütün içli dışlı olmuşlardı. Elçiliğe yemeğe, oturmaya geliyor, kimi zaman çocuklarını da yanına alıyordu. Edirne'ye atandığı sıra, bir tertip karşısında olduğunu sezince, İngiliz Elçisinin yanına koştu. 1845 de Lady Canning Paris'ten geçtiği sıra, Türk devlet adamıyla buluştukları zaman, Reşit Paşa, kocasının, hakikatli, doğru, namuslu bir insan ve Sultanla İmparatorluk için en candan bir dost olduğunu söyledi. Türkiye'de daha uzun zaman kalması temennisinde bulundu. Bu konuşmanın hemen ardından Paşa, Hariciye Nâzırlığına atandı; 1845 Ekimi. Bu değişiklik bir tertip, bir saray manevrası sonucu değil, genel bir inancın ifadesiydi. Rakipleri kendilerini göstermek fırsatı buldukları halde, idaresizlikleri yüzünden İmparatorluğu bir anarşi, yolsuzluk anaforunun içine kaptırmışlardı. Eyaletler ayak-

lanmış halde, devlet işleri rüşvet, iğtişaş çukurundaydı. Halk, geri kafalıları yerin dibine batırmakta ağız birliği etmekteydi; daha mutedil bir hükümet iş başına geçirildi, ondan da bir fayda görülmedi. Herkes gözlerini Reşit Paşa'ya çevirmişti, ondan medet umuluyordu. Canning Reşit Paşa'nın geriye çağrılması için Sultana ne diller dökmedi ki!.. Sonunda hükümet reisi Rıfat Paşa da Canning'i destekledi. Reşit Paşa'nın geri çağrılması şartlarını büsbütün kıvanç verici kılan şeylerden biri de Sultanın bu vesileyle İngiliz Elçisine yolladığı demeçtir. Sultan, demecinde bu tâyinin Fransa'ya hoş görünmek için olmadığını temin ettikten sonra, tek amacının ötedenberi benimsediği ve İmparatorluğun kalkınması, halkın rahatça yaşıyabilmesi ve Hıristiyan devletlerle dostça münasebet kurabilmesi için gerekli bulduğu siyaseti daha sağlam temeller üzerinde yürütebilmek olduğunu belirtiyordu. Bu amacında samimîliğinin en büyük delili de Gülhane Hattının yazarını işbaşına getirmesiydi. Canning, Reşid'i Osmanlı İmparatorluğunun kurtulabilmesi için kalan tek umut kapısı olarak görüyordu. Bunun içindir ki, geleceğe bir bakıma umutlu, bir bakıma da kaygılı gözlerle bakıyordu. "*Sultanın, siyasetini yürütebilmek için seçtiği bu gözde çare de, ilham ettiği umutları boşa çıkaracak olursa, kendini yenilik züppeliğine kaptırır veya güçlükleri alt etmede yaya kalırsa, bundan sonra ne tarafa döneceğimi bilemiyorum artık. Bu dev İmparatorluk öylesine bir yamalı bohça ki, bu durumda ayakta kalmasına imkân yok. Eski idare sistemi ergeç bir devâ, bir ilâç bulunması gereken bir yıkıma yol açmış. Yeniden canlanma gayretleri boşa çıkacak olursa, içerde öylesine bir umutsuzluk, kötümserlik, dışarda da öyle bir güvensizlik uyanacak ki, işler bir daha düzelmemecesine çatallaşacak, eskisinden kötüye varacak.*"

Reşit, bu umutları boşa çıkarmadı; karşılaştığı güçlükler, engeller kimi yapacaklarını geciktirdi, kimi de ayağına köstek oldu ama, sonunda işin üstesinden gelebildi. *Büsbütün yenilik tutkusuna kaptırmadı kendini.* Henry Addington'un söylediği gibi, yelkenleri fora edip, bodoslama dalmadı işe. Gayet temkinli, serin kanlılıkla hareket etti; devrim yoluna sağlam, emin adımlarla yürüdü. Büyük Elçinin gayretlerine, plânlarına yardımcı oldu. Şimdi Türkiye'nin durumuna baktıkça insan, daha ne kadar çok şey yapılması gerektiğini görüyor da üzüm üzüm üzülüyor. Ne olursa olsun, unutmayalım ki, bu devrimler dört bir yandan baltalanmağa kalkıldığı halde hâlâ ayaktadır ve bu gelişme büyük ölçüde bu iki adamın eseridir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

BÜYÜK ELÇİNİN YÜKÜ

1842—46

1842 den 1846'ya kadar Canning'in üzerinde durduğu belli başlı mesele, iç devrim meselesi olmuştur. O yıllar süresince Büyük Elçinin gecesini gündüzünü alan, bitip tükenmez didinmelere yol açan bu ana dâvanın yanısıra dikenli bir takım meseleler daha baş göstermiş, Canning'i ilk bakışta çözülmez gibi görünen güçlükler sağnağı altında bırakmıştır. Öylesine eli doluydu ki, mektuplarında, "Acele işim var, bu kadar yazabileceğim" cümlesine sık sık rastlarsınız. Yazısının hali de ne sıkıda olduğunu göstermeğe birebirdir, reçete yazısı gibi bir şey. Kâtipleri yazısını sökmek için göbek çatlata dursun, kendi bile kimi zaman işin içinden çıkamazdı. Bir keresinde vakitten kazanmak için kendi yazdığı bir yazıyı ataşelerinden birine dikte ettirirken, bir an geldi, takıldı kaldı; evirdi, çevirdi kâğıdı, bir türlü yazıyı sökemedi. Sonunda sabrı tükendi, attı kâğıdı ataşenin önüne, "Allah belâsını versin!" dedi. "Çıkamadım ben işin içinden, bir de sen dene bakalım!"

Yunanistan'da patırdı, İran'la anlaşmazlık, Suriye'de kargaşalıklar.... her gün Büyük Elçiliğe yağan evrak yağmurunun olağan konularıydı. Bu devredeki müzakerelerin, tekliflerin, karşı tekliflerin, entrikaların, ihtilâf-

ların, vaadlerin onda birini ele almağa ciltler yetmez. Yunanistan üzerindeki yazışma, yalnız başına en gözüpek bir tarihçinin gözünü korkutacak kadar çoktur. Canning ile Atina'daki İngiliz maslahatgüzârı arasındaki yazışma bir sonuca ermeksizin kuyruk gibi uzadıkça uzamış, bir türlü bir karara varılamamıştır. O zamanlar, Yunan dâvası diplomatların uykusunu allak bullak eden çıkmazların en başta geleniydi. Yunanistan'ın kurtuluşu, dirilmesi için hayatlarını adamış onca üstün, iyi insanın emekleri boşa çıkmış, toz olup gitmişti. Kıral Otto ile Alman maiyeti başlarına zorla belâ arıyorlar, meşrutiyetin şartlarından biri olarak kabul edilmiş olan anayasayı bir türlü ilâna yanaşmıyorlardı. Yabancı boyunduruğu, memleketi anarşiden hallice olmıyan bir isyan havasının içine salmıştı; dışta bir düzen görünüyorduysa, baskı sâyesindeydi. İşte bu durum Canning'i deli divâne ediyordu. Kurtuluşuna bunca hizmeti dokunmuş olduğu memleketin bu halinden bir bakıma kendini sorumlu tutuyor, bir hal çaresi bulunması için kendi kendini yiyordu. İtibarı hâlâ yüksekti. Budala bir hükümetin hiç yoktan açtığı yaraları sarma uğruna bir an geldi, kollarını sıvadı.

Canning'in Yunanistan üstüne gönderdiği yazılarda karamsar bir ifadeye rastlanır. Krallık otoritesi despotizme doğru yol almaktadır. Çalışan halk ile önde gelen sınıflar Bavyera prensinden gına getirmişlerdir. Memleketin kaynakları hâlâ el dokunmamış halde, eski gerilik sürüp gitmededir. Halkın hoşnutsuzluğunu yatıştırmak, idareye bir düzen, bir istikrar sağlayabilmek için, kralın yetkisine meşrutî yoldan bir gem vurmak ve sorumlu bir devlet idaresi kurmak gerekmektedir. O da biliyordu ki, kim aolurs olsun Yunanistan'da krallık edecek olan kimse sonsuz güçlüklerle karşılaşacaktır. Gelgelelim Otto, işgal

ettiği mevkiin gerektirdiği verilerin asgarîsinden bile yoksundu, üstelik çevresinde ehliyetli devlet adamları da yoktu. Canning, Krala yürüttüğü politikanın sonuçlarını tartması gerektiğini söyleyecek kadar ileri vardı. Yunan tahtı onun bunun eğlencesi için değil, Avrupa'nın gerçekleştirilmesini haklı olarak istiyeceği emellerin yerine getirilmesi için kurulmuştu. Öğüt para etmedi, Kral bildiğinden şaşmadı. O zaman ya iç ayaklanma, ya da dışardan müdahale yoluyla bir değişme yapılabileceğine Canning'in aklı yattı. İç ayaklanma 1843 yılının 14 Eylülünde patlak verdi. Pera Rumları yeni anayasaya öylesine gönül vermişlerdi ki, sokakta birbirlerine rastladıkları zaman "Zito Zitogma" (Yaşasın Anayasa!) diye selâmlaşıyorlardı. Ama az sonra işler umulduğu gibi çıkmadı. Mavrocordatos'un düşüşünü, yerine Colettes'in geçişini Canning kadar hayal kırıklığıyla gözleyen olmamıştır. Yunanıstan'la yazışması Yunanistan'daki değişmeleri nasıl heyecanla kovaladığını göstermektedir, ama Türk başkentinden daha fazla ne yapabilirdi ki!.. Gene de umudunu hepten kaybetmemişti. Hariciye Nezaretine ikidebir başvuruyordu ama, boşuna! Müsteşar Addington, bir cevabında şöyle diyor: "Kıral Otto'nun Colettes ve yardakçılarıyla böyle dolaplar çevirmesine daha ne kadar dayanacağımızı soruyorsunuz. Bu durumda zora başvurmaktan başka çare var mı ki? Ona da böyle gözü kapalı girişmek ne derece doğru olur, bilemem. Yunanistan bunca rizikoyu yüklenecek kadar önemli mi? Sonra Otto ile Collettes dikkat etmezlerse bir gün sırtlarının ortasına bir hançer yiyebilirler. Fakat deli bozuk bir hükümdar kadar zararlı olan bir şey varsa, o da, boş kalmış bir tahttır."

Öbür yandan elçi olarak da Türklerin bu meseledeki davranışlarını göz önüne almak zorundaydı. Yunanlı-

ların aceleci, burnunun doğrusuna giden politikasının Sultan için hergün yeni bir tehlikeye gelberi ettiğini de unutmamak gerekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerinde Yunan İmparatorluğu kurma hayali, Megalo idea, Padişahı tedirgin etmeğe yeterdi. Bir de sınır çatışmaları meselesi vardı. Gün geçmiyordu ki sınır boyunda bir arbede kopmasın. Bu yüzden Babıâli, sınırda kabarık mevcutlu bir kuvvet bulundurmak zorunda kalıyordu. Ayrıca Yunan basınının kullandığı taşkın ağız ve Collettes hükümetinin çapulcuları desteklemesi karşısında Canning, Osmanlı sarayını yatıştırmak için bin dereden su getiriyordu. Öte yanda Fransız temsilcisi Yunanlıların kanunsuz hareketlerini körü körüne destekliyor, Türkleri büsbütün ürkütüyordu. Türk halkının 1832 Antlaşması gereğince mallarına el konulmasından sonra ödenmesi kararlaşan tazminatın geciktirilmesi, işi büsbütün çatallaştırıyordu.

İran Sınır Komisyonu ise bir başka gaile kapısıydı. İran Hariciye Nazırı 1842 Haziranında Canning'den araya girmesini istediği sırada iki müslüman ülke arasında harp koptu kopacak haldeydi. Aslında iş de alabildiğine çapraşıktı. Göçebe aşiretler arasında bir sınır çizgisi kestirmek, altından kalkılmaz bir dâvaydı. Üstelik dinî anlaşmazlıklar da bunda rol oynuyordu. 1843 de Kerbelâ'da yapılan katliâm, Sünnî-Şiî anlaşmazlığını son hadde çıkarmıştı. Türk sınırları içindeki ziyaretgâhlara gelen hacıların güvenliğini sağlamak bir meseleydi. Üstelik Şiî azınlığının evlenme, toprak ihtilâfları gibi hukukî meselelerde karşılaştıkları güçlükler muazzamdı. Komisyon Başkanı Albay Williams, İngiliz Elçiliğine yazı üstüne yazı yolluyordu. Canning, Rus Elçisi Titov ile Tanrının günü görüşüyor, bir hal çaresi bulmak için didiniyordu.

Hariciye Parlâmento Müşteşarlığına tâyin olunan arkadaşı Addington'dan da yardım görmese, hali dumandı. Nâzır Lord Aberdeen, İngiltere'nin neye mal olursa olsun, bu gibi çapraşık meselelerden uzak durması gerektiğine inandığı için her fırsatta Büyük Elçi'nin hareketlerini dizginliyordu.

Sonunda 1846 da Titov ile Canning arasındaki akıllıca işbirliği sâyesinde Türklerin hoş karşıladıkları bir hal çaresine varıldıysa da, bu sefer İranlılar direttiler ve bu yüzden müzakerelere tâ baştan başlamak gerekti. Neden sonra 1847 Ekiminde Erzurum Antlaşması imzalandı ama, sonradan anlaşıldı ki, anlaşma sade görünüştedir. Ancak Kırım harbinden sonra sağlam bir anlaşma zemini bulunabildi.

Başa belâ meselelerden biri de Lübnan'ın içler acısı durumuydu:

"Suriye, İbrahim Paşayla Mısır birliklerinin dışarı atılmasından sonra, bir düzensizliğin içine kendiliğinden daldı. Müttefikler, birbirlerini yiyen unsurlar arasında bir uzlaşma kapısı bulmak için faaliyete geçtiler. Osmanlı İmparatorluğu da Mehmed Ali belâsından kurtarılma karşılığı olarak Batılılara borçlu durumdaydı. Eyaleti bir çeşit mahallî idare düzeni içine sokmanın zamanı gelmişti. Ne var ki, Babıâli bu konuda en ufak bir müdahaleye bile ayak diriyordu. Beş Batılı Devlet temsilcisinin sürekli dayatmalarına rağmen hiçbir sonuç alınamıyordu. Öbür yandan Lübnan şeyhi harpten önceki kayıtlı bağımsızlığın iadesini haklı olarak istiyordu. Dürzüler, Hıristiyan komşularını kılıçtan geçirmek için işarete bakıyorlardı. Rum, Ermeni ve çeşitli ırkları içine alan ahalinin politik bir taksime konu olması düşünülemezdi bile. Oysa Fransızlar da Katolik azınlığını koruyucu haklardan fedakârlık etmeğe razı olmuyordu. Bin güçlükle bu bölge üzerinde Sultanın genel olarak otoritesini güvenlik altına aldıktan sonra,

çeşitli ırktan, dinden cemaatlere bir çeşit bağımsızlık tanıyıp meseleyi hiç değilse geçici olarak hallettik. Bu konuyla ilgili tarafların hepsini hoşnut etmek mümkün olmasa bile makul bir denge kurulması yolunda esaslı bir adım atılmış sayılabilirdi. Eski iddiaları kaale alınmamış olmasına rağmen Fransızlar da çaresiz, bu duruma boyun eğdiler."

1842-46 yıllarında Canning'in hayatı hakkında bilgi edinmek için başvurulacak en iyi kaynak mektuplarıdır. Annesi, 1831 de ölmüştür. Elimizde kardeşine ve 1845 yılında İngiltere'ye dönen Lady Canning'e yazdığı mektuplar vardır.

1841 yılında Lady Canning İstanbul'a gelir. Canning'-in karısını bile karşılayacak vakti yoktur. Beyoğlun'daki konak bir kaç yıl önce yanmıştır. Büyükdere'de bir yalı kiraladılar. 31 Aralık'da Canning, eski dostu Planta'ya yazdığı mektupta şunları söylüyor:

"*Bu kenar semtin çamurlu daracık sokakları insanı sıkıntıya boğmak için birebirdir. Allahtan deniz kıyısında evimiz. Tepeler de güzel oluyor. Birazcık nefes alabiliyoruz. Gelgelelim hükümet sayfiye evine tahsisat vermediği için bu lüks bize yılda 600-700 liraya mal oluyor. Operamız hiç de fena değil. Bir de locamız var. Sorma, bütün öbür elçilerin gözü bizde. Vakit bulup arada bir gidersek ne âlâ! Kayıklarımız, arabalarımız var. Ahırda sürü sürü kısrak, at, midilli. Sokağa çıktık mı, bir kalabalıktır düşüyor ardımıza. Geçen gün çocuklara bir balo verdik. Tarihte ilk defa olarak binbir ısrardan sonra bir düzüne kadar Türk çocuğunun gelmesine de izin kopardık. Geldiler, hıristiyan çocuklarıyla dansettiler, oynadılar. Sultanın gözdelerinden biri, sonradan "Niye ben de çocuğumu yollamadım" diye yakınmış durmuş......*"

1845'de Lady Canning İngiltere'ye döndükten sonra, Canning, karısına bir mektubunda şöyle diyor:

Kırım Muharebesinde Müttefik Orduları Başkumandanları Mareşal Saint Arnaud, Serdâr-ı-ekrem Ömer Paşa, Lord Ragland

"Şimdilik işler iyi gidiyor. Yakında umutlarım gerçekleşeceğe benzer. Tabiî bu çökmüş İmparatorluktan fazlasını beklemek bana düşmez. Durmadan çalışıvorum. Hava hâlâ sıcak, serinleyemedi gitti. Sultan yola geliyor. Layard, Allison, hepsi iyi; onlar da harıl harıl çalışıyorlar. Aklımızda hep sen.

"Hâmiş: Paris'ten ayrılmadan bu mektup eline geçecek olursa, Reşit Paşa'ya bir haber yollayıver! Onun için elimden geleni yapıyorum. Son değişikliklerden sonra geri dönmesi mümkün olacak galiba. Şimdilik ihtiyatlı davransın."

21 Kasımda da Kandilli'den şunları yazıyor : *"Düşün bir kere, güneşli bir sabah. Kıyı papatyalarla örtülü. Nerdeyse bahar geldi, diyeceğim. Eşeğime bindim, yanımda iki Sırp uşak, dolaşıyoruz. Tepelere tırmandık. Altımızda masmavi Boğaz. Derken öyle bir yalnızlık duygusu geldi oturdu ki içime! Dışarısı bunca güzel olsun da, insanın içi böylesine karanlık! Ne olursa olsun, burda şehirdekinden çok daha rahat içim...."*

5 Mart tarihli mektupta ise şöyle diyor : *"Politikaya gelince gelişme var, var ama kaplumbağa yürüyüşü üzre. Eşsiz Reşit bile, sanırım, ya sandığım kadar üstün bir insan değil, ya da meslekdaşlarının oyununa kurban gidiyor. Reşit'ten gayrısı, bir alay akılsız. Bir işleri halletsem, şu antikaları İngiltere'ye bir ulaştırsam, Reşit'i Sultan'la uğraşsın diye bırakıp, başımı aldığım gibi gideceğim. Önümüzde halledilecek bir iki mesele daha kaldı. Hayırlısıyla bir bitse de sana kavuşsam. Günler adamakıllı sıkıntılı geçiyor. Dün biraz eğlendik. Atla tanıdığım paşaların evine uğradım. Dönüşte yeni köprüden geçtik. Sağlam bir yapı......"*

4 Mayıs......... *"Yakamı henüz kurtaramadımsa da birer birer dikenleri ayıklıyorum. İran müzakereleri başlıca dert başımda. Bununla birlikte Sultana veda ettim. Hizmetlerimden ötürü bana teşekkür etti, İmparatorluğunun hayrına gösterdiğim*

gayretleri övdü, yakında dönmem temennisiyle elimi sıktı. Özel olarak kabul edildim. Tercüman da Reşit Paşa idi; tesadüf."

Canning, anca Temmuzda kurtulabildi. Bütün korkusu ayrılır ayrılmaz, ardından reaksiyonun baş göstermesiydi. Eski düşmanı Rıza Paşa hükümete alınmıştı. Mevkii önemli değildi ama, olsun! Reşit göründüğü kadar kuvvetli değildi. "*Zaten bunların olacağından şüphem vardı. Olan oldu bir kere. Teminat üstüne teminat verildi bana ama, ne malûm tutulacağı? Hiçbir şeye güvenim kalmadı artık.*" Canning işte Babıâli'deki dördüncü seferinden bu karamsar ruh haleti içinde dönüyordu. Kim ne derse desin, Türkiye'de kaldığı sürece elinden geleni yapmış, Türkiye'yi Batılı devletler seviyesine çıkarma emelinde küçümsenmiyecek başarılar kazanmıştı.

ONUNCU BÖLÜM

NİNOVA VE MAUSOLEUM

1846

HEMEN herkes Layard ile Newton'un bulgularını duymuş, Nemrud'un sarayından, Mausolus'un muazzam türbesinden söz edildiğini işitmiştir. Ama pek az kişi bu bulguların Canning'in ileri görüşlülüğüne borçlu olduğumuzu bilir. Canning olmasaydı British Museum başlıca hazinelerinden yoksun kalacaktı. Fermanların çıkarılışı, kazı yapılabilmesi için gerekli izinlerin alınması tabiî ki Canning'in yardımıyla olmuştur ama, iş bununla bitmiyor ki! Büyük Elçinin teşebbüsü sâyesinde Mausoleum kazılarının ilk eserleri kurtarılmış, Layard Ninova'daki meşhur çalışmalarına başlıyabilmiştir. Arkeolog olmamakla birlikte Canning, eski medeniyetlerin tarihiyle yakından ilgili bir insandı, işleri arasında nasıl aklının Halikarnas'taki, Musul'daki çalışmalara kaydığını mektuplarından kolayca görebiliriz.

Mr. Austen Henry Layard 1842 de, Türkiye ile İran arasındaki sınır bölgesinde geçirdiği sıkıntılı bir yolculuk bâdiresinden sonra İstanbul'a vardı. Canning, Layard'ın değerini görmekte gecikmedi ve kendisini Osmanlı İmparatorluğunun dağdağalı eyaletlerinde gezilere yolladı. Layard'ın Sırbistan ve Arnavutluk'tan yolladığı raporlar Büyük Elçinin çok işine yaradı. Canning, bu zeki ve çalış-

kan yurtdaşının yanına ataşe olarak atanmasını elbette isterdi, bunun için Hariciye Nezaretine öyle ısrarlı yazılar yazdı ki, nerdeyse kendisi okka altına gidecekti. Bu emelinde yaya kalınca, Mezopotamya'daki bazı şehirlerin varlığına işaret eden höyükler hakkında yazdığı raporlarla ilgilendi ve Layard'ı bu bölgede araştırmalar yapmağa davet etti ve toplayabildiği kadar parayı bu işe yatırdı. Kazıya başlanıncaya kadar 120 İ.L. olmak üzre yılda 200 İ.L. aylık tahsis etti. Bu mikdar çok sayılmamakla birlikte Elçiliğin de imkânları dardı, gene de 200 sikke Layard'ın tahminlerini saptamak ve hükümetin dikkatini çekmek için kâfi geldi. Layard, çalışmalardan Canning'i haberli bulunduracak ve görülmeğe, incelenmeğe değer bir şey bulunduğu takdirde etraflı rapor yollayacaktı. Politika ve din kavgalarından uzak duracak, misyonerlerle sıkı fıkı olmaktan kaçınacak, Türk makamlarına saygı gösterecek, onlara şirin görünmeğe çalışacak ve bulduğu şeyleri hemen gönderebilmek için mahallinden izin koparacaktı. Yanına tavsiye mektupları verildi ve ayrıca 1846 da kazı yapabilmesi ve bulacağı heykelleri dışarı yollayabilmesi için gerekli bir ferman çıkarıldı.

İşte Belzoni'nin Teba kırallarının mezarlarını araştırdığı günden bu yana İngilizler tarafından yapılan en önemli arkeoloji bulgularının mütevazı hazırlığı bundan ibaretti. 1846 da Canning'in yazıları ve Layard'ın raporları üzerine British Museum temsilcileri Büyük Elçinin başladığı işi teslim aldılar ve ondan sonra Asur eserleri bir sağnak halinde İngiliz Bloomsbury arkeoloji uzmanlarının duraklarına yağmağa başladı.

Bodrum (Halikarnas) kazıları, Büyük Elçi için çok daha büyük bir sevinç kaynağı olmuştur. Bodrum'daki St. Peter Hisarının Kıraliçe Artemisia tarafından kocası

Mausolus'un hâtırasına İ. Ö. 353 yılında dikilmiş olan ve dünyanın yedi harikasından sayılan Mausoleum'un taşlarıyla St. John şovalyeleri tarafından yapılmış olduğu ötedenberi biliniyordu. Hisarın taşları arasında antik heykellerin izlerine rastlanmıştı ve Canning, Scopas okulunun bu şaheser kalıntılarını yıkımdan kurtarmağı aklına koymuştu. 1844 Haziranında sekreter Charles Alison Suriye'ye ödevle gönderildi ve dönüşünde Bodrum'a uğrayarak Hisarın duvarlarında görünen Mausoleum kalıntılarının ne durumda olduğunu incelemesi istendi. Büyük Elçi verdiği talimat sırasında kalıntıların British Museum'a nakli için gerekli parayı bulmağa hazır olduğunu belirtti. Alison'un raporu uzman işi olmamakla birlikte heykellerin önemi hakkında fikir verebilecek nitelikteydi. Bunun üzerine elçi, Babıâli'ye heykellerin nakline izin vermesi için yaptığı baskıları tazeledi. Ancak 1846 da Türklerin inadı kırıldı ve Canning duvarlardan mermerlerin çıkarılmasına izin verildiğini ve bununla yetinilmeyerek, Sultanın bu mermerlere bu kadar önem vermesini göz önüne alarak heykelleri kendine armağan etmiş olduğunu sevinçle öğrendi. Âdi bir armağan olsaydı belki geri çevrilirdi ama, bunlar Büyük Elçiyi değil, İngiliz milletini zenginleştirici şeylerdi. Armağan teşekkürlerle kabul edildi ve Alison antik eserlerin nakline nezaret etmek üzre yeniden Bodrum'a yollandı. Bütün iş üçyüz, dörtyüz ingiliz lirası masrafla başarıldı ve güzelim Parias mermerinden yapılmış olan ve Amazonlarla Yunanlıların savaşını tasvir eden alınlığın onyedi parçasından onikisi bu gayretler sâyesinde British Museum'a taşındı.

Karısına yolladığı 30 Ocak 1846 tarihli mektupta bu bulgulara dair ilgi çekici bilgiye rastlamaktayız :

"....*Bodrum mermerleri yüzünden çıkan güçlükleri sonunda altettim. Mektuplar yazıldı. Bir Türk mimarı atandı.*

Alison, o, bir de taşçı yarın yola çıkıyorlar. Getirecekleri, bir düşün, bak ne? Yunan sanatının en üstün çağında en iyi heykeltıraşların elinden çıkma, Heredotos'un sözünü ettiği, paha biçilmez değerde onüç mermer blok. Ya duvardan çıkarılamazlarsa? Ya kırılıverirlerse? Hayırlısıyla bir İngiltere'ye ulaşsalar! Ya yolda kırılırlarsa diye ödüm kopuyor. Düşün bir kere! bütün masraflar bendendi. Sonradan Sultan bütün masrafları son meteliğine kadar ödeyeceğini söylemez mi! Hiç şaşma! Benim Artemisia Londra'ya ulaşınca, yeni hububat kanunları filân hep unutulacak, herkes onlardan bahse başlayacak. Üç yıldır hep bugünleri görmek için didindim. Ama iş bununla da bitmiyor. Layard Mezopotamya'da gayet önemli şeyler buluyor. Atlı yaya döğüşen savaşçıları tasvir eden bir heykelin desenini çıkarıp yollamış bana. O ne ustalık ! Fransızlar, kıskançlıktan çıldıracaklar. Musul paşası onların etkisi altında bize karşı durmağa kalkışıyor ama, benim de tasarladığım tedbirler var. Sonunda hepsini dize getireceğim. Binbaşı Rawlinson bir mektup yollamış bana, tebrik ediyor. Yazıtların Tevrat tarihine ait bir çok karanlık kalan noktayı aydınlatacağını söylüyor."

Bulunan hazinelerin öyle gürültüye gelmiyecek değerde olduğunu anladığı için, daha geniş para kaynağına ihtiyaç olduğunu görerek doğrudan doğruya Başbakana başvurmaktan çekinmedi:

"*Gelecek için ömrünüzden, gücünüzden fedakârlık etmekten kaçınmayan size bizden önce gelen medeniyetler adına başvuruyorum.*

"*Mr. Botta'nın Ninova'daki başarısı aynı mealde bir kumar oynamağa kandırdı beni, şansım da yaver gitti. Musul yakınlarında Dicle nehri kıyısında Nemrud denilen bir höyük var. Memurlarımdan biri işte bu höyüğü açmağa muaffak oldu ve emeklerinin karşılığında birçok ilgi çekici heykel ve yazıt buldu. Kazılara devam edilecek olursa, Montagu House'ın yakın bir*

gelecekte Louvre müzesini gölgede bırakması uzak bir ihtimal değildir.

"Şimdiye dek kazılar benim hesabıma ve hükümetten izin almaksızın yapılmış olmakla birlikte sizin elinizi uzatmanızı ve ganimeti müze salonlarına aktarmanızı heyecanla bekliyorum. Bu ümidimde Maliye Nazırının edeceği itirazları göz önüne almamış olabilirim ama, onun da üniversite mensuplarına danıştıktan sonra Nemrud höyüğüne güveneceğine inancım var. Yapılacak masraf, karşılığında alınacak mükâfat yanında hiç kalır."

Umutları boşa çıkmadı. Müze ileri gelenleri Canning'in bu başarıdaki payını idrak ederek alınan bütün tedbirlerde Büyük Elçiye danıştılar ve Layard'a yollanan talimatı bile Canning'in tasvibine sundular. Sultanın, çıkarılan hazineleri kendisine şahsen armağan etmesi üzerine, kazının sonucunu İngiliz milletine bağışladı ve sadece yaptığı masrafların karşılığını almakla yetindi.

Mausoleum alınlığı kırıksız döküksüz İngiltere'ye yıl sonunda ulaştı. Canning, çoşkunluk içinde bu başarısını Müze ileri gelenlerinden Sir R.H. İnglis'e şöyle haber verdi:

"Eski parlâmento üyesi, Stratford Canning diye birinin adını duydun mu hiç?

"Oxford Üniversitesinde okudun sen. Kraliçe Artemisia'yı bilir misin? Xerxes'in karısı değil, Mausolus'un yası bitmez dul eşi Artemisia'yı?

"Sana bunu niye mi soruyorum? İşte yukarıda adını ettiğim adam, Türk hisarlarından birine daldı, Truva'lılar gibi değil, özbeöz Yunanlılar gibi döğüşen savaşçıların savaşını tasvir eden bir düzüne kadar mermer bloku kaptığı gibi aldı götürdü. İşte dünyanın yedi harikasından biri sayılan bu Mausoleum'un kalıntılarını senin de idarecisi bulunduğun müzeye armağan etmek niyetinde. Mermerler Bodrum hisarının duvarlarına gömülmüş durumdaydı. Üçü, dördü dışarda, geri kalanları içeride. Sultan, mermerleri

bana armağan etti. Mr. Alison ile burda bulunan bir bilginin yardımlarıyla bu hazineyi gemilere yükledik. Şimdi Malta yolundalar. Ağırlığı yirmi tonu bulan onaltı sandığa istif edildiler. Ben sadece üstünkörü desenlerini görebildim. Merak edersen Plinius'a, Vitruvius'a, Anacharsis'e bir göz at! Mermerlerin derinliği üç ayak kadar, figürlerin boyu ikibuçuk ayak, enleri değişik, altı ayağı bulanları da var. Bunları ele geçirmek için üç yıl didindim. Yüklemesi, çıkarması emekleri caba. En ufak bir kazâ bile olmaksızın bu ağır işin üstesinden geldik. Zaman tabiî yıpratma bahsinde hizmetini görmüş ama, bunları yapan sanatçılarla tasvir ettikleri savaşçılara oynadığı oyun kadar ağır değil azizliği."

Müze idarecilerinin Canning'e artık nasıl candan gönülden teşekkür ettiklerini anlatmağa lüzum yok. Büyük Elçi, Sultana olan sadakat borcunu, adının, eserlerin, üstündeki şeref yerine yazılmasını şart koşmakla ödemiştir. Şimdi British Museum'da bulunan Mausoleum salonunun kapısında şu yazı vardır: "*Sultan Mecit tarafından Viscount Stradford Redcliff'e ve onun tarafından da British Museum idarecilerine armağan edilen Mausoleum alınlığı, 1846*".

Canning'in Bodrum'la ilgisi burda bitmedi. Sir Charles Newton Midilli mutasarrıfı olarak yollandığı zaman, İyonya ve Yunan adalarında kazı yapma niyetiyle gelmişti. Calymnos'da bir seri kazı yaptı. Daha sonra Bodrum'a da el attı ve Büyük Elçinin başladığı işi tamamladı. Bodrum hisarı taşlarına karışmış kalıntılarla yetinmeyip Mausoleum'un temelinde yaptığı kazı sonucu Mausolus'un muazzam heykelini, daha sonra da Alison'un gözüne çarpmamış taşlar arasında alınlığın yapıldığı devirden kalma bir dizi aslan heykeli buldu. Uzun tartışmalardan sonra Osmanlılardan ferman alındı ve aslanlar İngiltereye taşındı. Büyük Elçinin Kırım harbi patırdısı içinde bu arkeolojik çalışmalarla ilgilenmeğe vakit ayırışı, bu konuya nasıl candan bağlı olduğunu bir kere daha göstermektedir.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

MÜLTECİLER

1847—1850

Bir yıl süren bir dinlenmeden sonra Canning, beş yıllık bir gürültünün içine daldı. Türk dostlarına dert anlatmayla geçen sıkıntılı günlerden sonra kavuştuğu dinlenme, sandığından da kısa sürdü. 1847 sonbaharında Istanbul'a dönüş için hazırlığa başladı. Kararlaşan bu yolculuk, bir ara savsaklamağa uğradı. Avrupa'da İngiliz kabinesini ürküntüye sokacak ağırlıkta olaylar peşipeşine gelmeğe başladı. 1848 de kopacak fırtınanın habercileri birer ikişer sökün etmedeydi. Bu yüzden görgülü bir diplomatın Avrupa saraylarını ziyaret ederek bu tehlikeli durum üzerinde görüşmeler yapması uygun görüldü. Bu önemli ödev için de Lord Stratford seçildi.

Tam bu işe sarılacağı sırada İsviçre'de bir kıyamettir koptu. Katolik-Protestan çekememezliği Federal Diyet'in Cizvitleri sınırdışı etme kararı üzerine iç harbe kadar vardı. Yedi kantondan kurulu bir Sonderbund meclisi toplandı, Protestan çoğunluğuna karşı aktif direnme başladı. Buna karşılık Diyet, Sonderbundu kanunsuz ilân etti, Birliği dağıtmak için askerî hazırlıklara girişildi.[1] 1815 de Federal Paktı garanti altına alan beş Büyük devlet, arabuluculuk için sahneye atıldı. Fransa ve Avusturya, Katolikleri destekliyor; Lord Palmerston ise Protestan-

ların tarafını tutuyordu ve askerî müdahale tekliflerine şiddetle karşı koyuyordu. Sonunda beş devlet, Diyet ve Sonderbund'a sunulmak üzre bir nota hazırladılar. Canning'in 1815 de Federal Anayasanın hazırlanmasında oynadığı önemli rol, bu dönüm noktasında da kendisinin arabulucu olarak gönderilmesinde etkin oldu. Ötedenberi İsviçreyle ilgisini taze tutan Canning, kendisine düşen işin güçlüklerini bilmesine rağmen, bu yükü istekle yüklendi. Ne var ki, Kasım sonunda Paris'e eriştiği zaman Diyet kuvvetlerinin Freiburg üzerine yürüdüğünü, Sonderbund birliklerinin kesin bir yenilgiye uğradığını öğrendi. Sonderbund kantonları boyun eğme zorunda kalmışlardı. Bu durumda arabuluculuk etmeğe yer kalmamıştı. Gene de Bern'e kadar gitti. Sonderbund kantonlarında girişilmiş hınç hareketlerinin yumuşatılmasına ve Federal Birliklerin Neuchatel üzerine yürümesine engel olarak Prusya'yı da harp sahnesine sokacak bir patırdıyı önledi. Aralık sonunda işler yatışmıştı. 8 Şubat 1848'de Londra'ya döndü. Hergün yeni bir felâket haberi alınıyordu. 26 Şubat'da Louis Philippe'in Fransa'dan kaçtığı haberi geldi. Birer ikişer Fransız devlet adamları, asilleri Londra'ya sökün etmeğe başladı. Derken Almanya'da işlerin kızıştığı haber alındı. Durum öylesine bozuk ki, Büyük Elçinin karısıyla birlikte Avrupa içinden geçip Türkiye'ye gitmesi tehlikeli gözle görülür oldu. Lady Canning kocasını bırakmak istemedi, heyet 17 Mart'da Brüksel'e ayak bastı. Lord Stratford ilk iş olarak Claremont'da kaçak kıral Louis Philippe'i ziyaret etti.

Üzerinden bunca zaman geçtikten sonra, o yıl Avrupa'nın nasıl bir fırtına içinde çalkalandığını kestirmek güç olacaktır. Birbiri ardısıra başkentler öğrenci, asker çetelerinin eline düştü. Krallar, asiller korku içinde titreşe dursun, sokaklar, meydanlar ihtilâlci nâralarıyla dolup

dolup boşalıyordu. Berlin'de kan gövdeyi götürüyordu. Viyana'da öğrenciler Nezaretleri basmışlar. Metternich: "Kırk yıldanberi memleketime hizmet ettim", demişti, "Şimdiye kadar ihtilâllere pabuç bırakmadım. Bundan sonra da dayatacağım". Bunun üzerine arşidüklerden biri "Bu sefer boyun iğmeniz lâzım" diye cevap verince, Metternich başını önüne eğip odadan çıkmıştı. Daha sonra da ihtiyar kurt, İngiltere'ye kapağı atmıştı. Ayın yirmi birine doğru haberler iyileşmeğe yüz tuttu. Tam yola çıkacakları sıra, yeniden bir işin azıttığı, Prusya Kıralının kaçtığı haber alındı. Hanover'de ihtiyar Kıralla yemek yediler, sofrada ihtilâllerden başka bir şey konuşulmadı. Brunswick'e geldikleri zaman pencerelerden bayraklar dalgalanıyordu. Berlin'de ise acayip bir sessizlikle karşılaştılar, ortada in cin top oynuyordu. Canning Kıral Frederick William ile bir görüşme yaptı. Kral, perişan haldeydi.

22 Nisanda Viyana'ya geldiler, Lord Ponsby tarafından ağırlandılar. 2 Mayısta bir öğrenci ayaklanmasına tanık oldular. Kalabalık az önce Canning'in ayrıldığı Kont Figuelmont'un konağını bastı, Kont balkona çıkma zorunda kaldı, yalvarıp yakarmadan sonra kalabalık dağıldı. Ertesi gün sokaklar genç guruplarının eline geçti. Başbakanın evini bastılar. Kont, çekilmek zorunda kaldı. Muhafız birlikleri kılını bile kıpırdatmadı.

Munich'de Bavyara kıralını ziyaretten sonra, Atina'ya doğru yola koyulmak üzre Trieste'ye geldikleri zaman, orasını da karmakarışık buldular. Venedik'le Lombardiya ayaklanmış, Sardinya Kralı ise İtalyanların tarafını tutmuştu. Derken Sardinya donanması limanın açıklarında gözüktü. Canning, İngiliz teknelerinin iki ateş arasında kalmasından korktuğu için durumu yakından

anlamak istedi. Avusturya donanması liman içindeydi. Fakat karşı gelmeğe pek niyetli görünmüyordu. Kıyıda barikatlar yapılıyordu. Vali yapacağını şaşırmış halde, ordan oraya koşuyordu. Canning "Antelope" adlı İngiliz teknesine binerek Sardinya donanması kumandanıyla görüşmek üzre açıldığı zaman, işler büsbütün çatallaşmıştı. İngilizler karşılarında sekiz on gemilik bir donanma bulunca epiy ürktüler ama, bir de baktılar ki, öyle ateş hazırlığı filân yok. Meğer Sardinya donanmasının bütün emeli limanı abluka etmekmiş. Sir Stratford, Patras ve Lepanto körfezi üstünden yola koyuldu, Korent berzahını geçip Pire'ye vardılar.

Canning Yunanistan'a geldiği zaman, Yunanlılarla geçinemiyen, Türklerle Tanrının günü sınır çarpışmaları kopmasına göz yuman Kıral Otto'yu nasıl yola getireceğini bilemiyordu. Palmerston'un ricalarına uyup, Canning binbir dil döktüyse de Kırala lâf anlatamadı. Sert bir muhtıra yollamakla yetindi. Kral Otto'dan kurtulabilmek için daha bir ondört yıl vardır. O zamana kadar bu beceriksiz adam, Yunanistan'ın alınyazısını elinde tuttu ve bütün umutları hiçe indirmekte elinden geleni ardına komadı.

Canning'in İstanbul'daki beşinci ödevi, Büyük Avrupa devletleriyle olan münasebetler bakımından önemli bir özellik taşır. İlk gelişinde Rusyayla devre sonuna doğru birlik, Fransayla ise didişme halindeydi. İkinci ve üçüncü sefer Yunanistan meselesi üzerinde Rusya, Fransa, İngiltere birliktiler. Dördüncü gelişinde büyük devletlerle Osmanlı İmparatorluğu içinde ıslahata yardım etmesine imkân verecek derecede dostça münasebet halindeydi. 1848-52 arası devrede ise İngiltere'nin Batılı devletlerle Kırım harbinde son noktasına varan bir birlik kurup Rusya'ya

karşı cephe aldığını görüyoruz. İlk defa olarak Rusyayla karşı karşıya kaldı ve Tuna eyaletleri ve Macar mültecileri meselelerinde Sıvastopol'da kopacak fırtınanın ilk belirtilerini gördü. İlk yıllarda bütün İngiliz diplomatları gibi Çar'ın politikasını şüpheli bir gözle gördüyse de, Rusya'nın Edirne ve Hünkâr İskelesi Antlaşmalarıyla sona eren saldırgan hamleleri sırasında savaş alanından uzaktaydı. Tesadüf, Canning'i Rusya'ya düşmanca değil, dost bir tavır takınma durumuna düşürmüştü. 1848 den sonra çaresiz Rusya'yla mücadeleye girişti.

Büyük Elçi, tam zamanında ödevinin başına gelmişti. Tuna eyaletlerinde İstanbul'a vardığının hemen ertesinde ayaklanma başlamıştı. 23 Haziranda Budapeşte'de bir halk ayaklanması oldu, askerî birlikler harekete geçmeği reddettiler. Hospodor, ihtilâlcilere oy hakkı bağışlamak zorunda kaldı. Mesele Türk birliklerinin müdahalesiyle kalsaydı, iş kolaydı. Oysa Rusya Edirne Antlaşması gereğince Tuna eyaletlerinde sükûnun korunmasından sorumlu olduğunu iddia ediyordu. Böylece Budapeşte ayaklanması, Rusya ve Türkiye'nin birlikte işgal teklifine yol açtı. Durum göründüğünden de çapraşıktı. Avusturya ve Macaristan arasındaki anlaşmazlıklar Çar tarafından kaygıyla kollanıyordu. Rus birliklerinin eyaletlere girişinin Avusturya tarafından kuvvetle desteklenmesi tabiîydi. Türkiye böylece dış memleketlere karşı seferlerde bir üs durumuna düştüğü takdirde tarafsızlığı güme gitmiş olacaktı.

Bu çıkmaz içinde Türk nâzırları Canning'e başvurdular. O da Eflâklıları ihtilâlci değil de sırf anayasa değişikliği sağlama emeliyle hareket etmiş olarak kabul etmeği ve şikâyetlerini dinlemeği sağlık verdi. Öbür yandan Rusya'ya fırsat vermemek için askerî işgalden kaçınma-

larını öğütledi. Canning'in öğütleri yarı yarıya tutuldu. Bir yandan şikâyetleri dinlemek üzre Eflâke Süleyman Paşa'yı yolladılar, bir yandan da Tuna üzerinden bir ordu gönderdiler. Tabiî, ardından Ruslar Buğdan eyaletine 4,000 kişilik bir birlik gönderdiler. Çar, boyunduruk altındaki Hıristiyanların koruyucusu sıfatiyle Türkiye'nin Tuna eyaletlerinde kendi başına hareket etmesine razı değildi. Bu bölgede tek söz hakkı Rusyayla Türkiye'nindi. Şu var ki, Osmanlılar ne zaman bir harekete geçseler, Rusyanın da yanında yer alması şart koşuluyordu. Osmanlılar bu ilkenin Edirne antlaşmasında resmiyete dökülmesine de yol açmışlardı. Rusya'nın bu seferki işgal teşebbüsü de Osmanlıların tasvibiyle yapılmış olmalıydı. Güçlük iki işgal kuvvetinin birbirinden ayrı düşüncelerde olmasındaydı. Türkiye, İngiliz Elçisinin ısrarı üzerine, daha yumuşak tedbirler taraflısıydı. İhtilâlcilere af tanımak, ıslahat yapmak niyetindeydi. Öbür yandan Rus birliklerinin de geri çekilmesi şarttı. Oysa Çar, İhtilâlin sert bir şekilde bastırılması, suçluların cezalandırılması, düzenin yeniden kurulması için uzun zaman işgale devam edilmesi taraflısıydı. Bu, Mukaddes İttifakla Canning'in liberal politikası arasında sürüp giden mücadelenin yeni bir safhasıydı.

Sir Stratford, eski tutumuna uygun olarak Babıâli'nin yumuşak politika ve ıslahat yolunda yürümesini sağlamak için elinden geleni yapıyordu. Palmerston'a yolladığı yazılardan bunu daha iyi anlıyabiliriz :

4 Eylül — "*Babıâliyle Rusya arasında sendelemeden yürümek, bir yanda barış ve antlaşmalara saygı anlayışını korumak, öbür yandan da Babıâli'ye cesaret vermek, Eflâk'te esaslı bir gelişmenin temellerini atmağa çalışmak bir çeşit ip cambazlığı.*

"*Şimdilik Rusya bu yenilikler, gelişmeler üstünde Babıâliyle birlik olmak şöyle dursun, Türkleri sert tedbirler almağa razı*

etmek için didiniyor. Babıâli fazla baskı altında kalırsa, boyun eğebilir. Durduğu yerde kendimi ortaya atıp harcamak istemem ama, akıllıca tedbirlerle, yerinde müdahalelerle Türkiye'nin doğru yoldan ayrılma küçüklüğüne düşmemesi için yardımdan da geri kalmıyacağım".

Kış yaklaşa dursun, Eflâk'te durum kötüleşiyordu. Türk temsilcisi hücuma uğramış, halk güçbelâ dağıtılmıştı. Canning'in öğüdüne aykırı olarak Bükreş üstüne yollanan 12,000 Türk askerine ateş açılmış, onlar da mutad sertliklerile karşılığını vermişlerdi. Rusya en az iki yıl sürecek bir işgal hazırlığından, eyaletlerde 30,000 kişilik bir ordu bulundurmakdan söz etmeğe başlamıştı. Çar'ın davranışı Babıâli'den gördüğü soğuk muamele nispetinde sertleşiyordu. Sultanla sıkı bir ittifak yapmağı teklif etmiş, nezaketle atlatılmıştı. Eyaletlerin müştereken işgalini tavsiye etmiş, gene yüz bulamamıştı. Türkler askerî değil, daha çok idarî tedbirler ve ıslahat peşindedirler. Rusya sert bir şekilde ve birlikte harekete geçilmesini sağlık vermiş, Türkler ise kendi uyruklarını kendi başlarına idare edebileceklerini ve bunu tatlılıkla yürütebileceklerini bildirmişlerdir. Rusya, Eflâklıların âsi olarak cezalandırılmalarında ısrar ediyor, Babıâli ise buna bir türlü yanaşmıyordu. Bütün bunlarda Çar, haklı olarak, bir insanın etkisini sorumlu buluyordu ve İngiliz Büyük Elçisine karşı uyanan bu çekinme duygusu, daha sonra büsbütün kuvvetlenmek üzre, işte bu sıralarda patlak vermişti. Çar'ın sonraki hareketlerinde bu çekememezliğin izlerini kolayca görebiliriz.

Rusya Çarı, Babıâliyle baş öğütçüsü arasında geçen olayları daha yakından bilse, durumu teke tek bir düello şeklinde görmesine engel, hiç bir sebep kalmıyacaktır. Türkler, Rus ilerlemesinden ürküntüye kapılmış

oldukları için, tam Rusların yakınlaşma tekliflerinin bir biri ardısıra Babıâliye yağdığı bu ara, Ingiltereyle bir ittifak aktetmek emelindeydiler. Reşit ve Rıfat Paşalar, bu konuda Canning ile bir çok görüşmeler yapmışlardı. Büyük Elçi ise hükümetini böyle kesin bir cepheye zorlıyamıyacağına göre, ihtiyatlı bir dil kullanma zorunda oluşuna rağmen, bu tasarıya şahsen taraftar olduğunu belirtmekten geri kalmamıştı. Lord Palmerston-un bu uvertüre verdiği cevap, dostça olmakla birlikte, kesin bir nitelikte değildi. Bu ara bu çeşit bir hareket Şarklı Devletlerin kıskançlığını çekeceği için, zamansız sayılıyordu. Öbür yandan da Türkiye'yi İngiliz çıkarlarına uygun bir yolda tutmak için elden gelen yapılıyordu.

1848-49 kışında Rusyayla Türkiye arasındaki münasebetler büsbütün gerginleşti. Çar, Sultanın izni olmaksızın Eflâklileri silâhsızlandırmağa kalkıştı ve Tuna eyaletleri konusunda en az Türkiye kadar söz hakkı varmışcasına hareket etmeğe başladı. Ocak ayında, toptan baskı altına alınmış olan eyaletlerde yedi yıl sürecek bir işgal tedbirine başvurulmasını ve 1841 yılında imzalanan Antlaşmada giderilmek için çalışılan eski hak iddialarını hortlatır nitelikte bir Konvansiyon imzalanmasını teklif etti. Babıâliden Macar âsilerini bastırmak için Rus birliklerinin Transilvanya'dan geçmesine müsaade etmesi istendiği zaman işler daha da çatallaştı. Öbür yandan Rusya, sırf yeni gaile çıkarmak amacıyla Sırbistan'a 10,000 mavzer yolladı. Bütün bu teşebbüslerin Canning'in sert direnmesiyle karşılaştığını söylemeğe lüzum yok. Konvansiyon imzalanması teklifine yan çizildi, Transilvanya'dan geçişe müsaade edilmedi. Gene de Ruslar, Babıâlinin muhalefetine rağmen Macarların üzerine yürüdüler ve General Dem'den hak ettikleri şamarı yediler. Durum günden güne nazikleşiyordu. Canning, Türklere çok daha

kötü olaylara hazır olmalarını haber veriyordu. Öbür yandan İngiltere'nin de kesin bir hareket yolu çizmesi vakti gelmişti. Zamanında ve tesirli bir destekleme gösterisi, hele Fransayla birlikte yapılacak olursa Rus hükümetinin aşırı tedbirlere kalkışmasını önleyebilir ve bunda muvaffak olunamasa bile, hiç değilse Babıâlinin tek başına ve ayarı olmıyan bir devletle mücadele yüzünden ezilmesi tehlikesi ortadan kaldırılabilirdi. Canning harbin yakın olduğu kanaatindeydi ve Fransızlarla İngiliz birliklerinin Türklerin safında yer almasını sağlıyabileceği inancındaydı. Bir müddettir gözlerini Akdeniz filosuna dikmişti. Reşit, kaygı içinde, donanmanın nerde bulunduğunu Kasım ayında Canning'den sormuş ve Şubat'da Türkler harp için hazırlık yapadursun, Ruslar Konvansiyon teklifi üzerinde yeniden ısrara başlayınca Büyük Elçi Sadrâzama donanmanın çağrılabileceğini ima edecek kadar ileri gitmişti. Bu tedbiri Palmerston'a yolladığı bir yazıda savunmuş ve Rusların burnu havada davranışına bundan böyle en ufak bir tâviz yapılmaması gerektiğini belirterek şunları söylemişti:

"*Tecavüz bahaneleriyle, imkânlarıyla dolu olan böyle bir alanda Rusya'nın burnunun doğrusuna gitmesine müsaade etmenin ne sonuçlar vereceğini kestirmek için kâhin olmak lâzım değil. İmparatorluğun Avrupa menfaatleri bakımından bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa'nın gözünde şayet bir değer ifade ediyor, politikasında bir yer tutuyorsa, genel olarak verilmiş garantilerin, belirli kararlar, anlaşmalar ve fiilî yardım taahhütleriyle pekiştirilmesi zamanı gelmiştir.*"

Lord Palmerston, şimdilik donanmanın işe müdahalesini zamansız buluyordu. Buna rağmen Baron Brunov'a yolladığı bir yazıda Canning'in siyasetini desteklediğini

belirtmektedir. İngiliz Büyük Elçisiyle devamlı istişare halinde olan Reşit Paşa, Rusya'ya boyun eğmektense istifa edeceğini kesin olarak belirtmiş ve Konvansiyon teklifine bütün gücüyle karşı koymuştu. Macarlar tarafından püskürtülen ve hiç değilse bir müddet için Eyaletlerdeki üslerini boşaltma imkânını bulamayan Çar, yeni bir teşebbüsten fayda umdu. General Grabe'yi kendi el yazısıyla bir mektup vererek Sultana yolladı. Yapılan görüşmeler sonunda Türklerden ısrarla taleb edilen Konvansiyon olmasa bile, Rus isteklerinden çoğunu karşılayan bir Akit koparabildi.

Canning, bu akide karşı boşuna dayandı. Donanmadan destek görmeksizin, Çar tarafından yapılan baskıya da karşı durması zaten beklenemezdi. İşin bundan kötü olabileceği ihtimalini göz önüne alarak teselli buldu ve ihtilâfın görünüşte hal edilmiş olduğuna bakarak Türklerin yanlış bir güvenlik duygusuna kapılmalarına engel olmağa gayret etti. Babıâli, ordusuyla donanmasında savunma hazırlığına devam etti. Bu tedbirleri tavsiyede Canning mutad ileri görüşlülüğünü bir kere daha göstermek fırsatını buldu. Fakat az sonra patlak verecek buhranın ağırlığını Canning bile kestirememişti. Olaylar İngiltere hükümetini yukarıda andığımız mektupta belirtilen hareket hattından hayli farklı bir davranışa sürükledi. Beş ay içinde İngiltereyle Fransa, Rusyayla harbe girişmek durumuna düştüler, hem de ne toprak kazancı, ne kuvvet dengesi kaygısıyla; bunlardan çok daha insanca bir emel uğruna insanlık adına bir harbin eşiğine kadar geldiler.

Baharın başından beri Sultanla Viyana ve Petersburg hükümetleri arasında Türk topraklarına sığınması beklenen âsiler konusunda bir anlaşmazlık çıka-

bilirdi. Belgrat Antlaşmasının 18 nci maddesi gereğince Babıâli, Avusturya'nın "mücrim" "menfi" ve "âsi" uyruklarını Osmanlı sınırlarında sığınmağa kalkıştıkları takdirde cezalandırımayı üstüne almıştı. Kaynarca Antlaşmasının 2 inci maddesine göre de Rusya, karşılıklı olarak, mültecilerin geri verilmesini istiyebilecekti. Rusya, daha önce bu maddeyi Osmanlıların lehine uygulamakta ihmal göstermiş olduğuna göre, çatışmanın daha çok Belgrat antlaşmasındaki hüküm etrafında kopacağı anlaşılıyordu. Sözü geçen maddede ise mültecilerin iadesi değil, cezalandırılmasından bahis vardı. Şu mesele kendiliğinden ortaya çıkacaktı: Macar âsileri, silâha sarılmış bir milletin fertleri olarak, 18 inci maddenin şumulüne girerler mi, girmezler mi? Babıâliyle İngiliz öğütçüsü, metnin tam mânası üstünde azçok şüphe içinde olmakla birlikte, "mücrim" teriminin barış zamanındaki âdi mücrimlere uygulanabileceğini ve Macar milliyetçilerine şâmil olamıyacağını ileri sürüyordu. Canning, maddenin bu şekilde yorumlanmasına sonuna kadar devam edilebileceğine ve İngiltere halk oyunun da bu konuda kendini destekleyeceğine inanıyordu. Babıâliye, neye mal olursa olsun, daha insanca ve açık kalpli politika takip etmesini ve merhametine sığınan insanları teslim etmemesini sağlık verdi. En iyi çare, mültecilerin derhal kendi sınırlarından girer girmez çıkarılması olabilirdi ama, bu yapılamadığına göre, Sultanın o talihsiz kimseleri kanadı altına alması bir insanlık borcuydu. Silâhları alınacak ve kendilerine kurtuluşlarının uslu oturmalarına bağlı olduğu anlatılacaktı, düşmanlarının eline teslim edilmiyeceklerdi.

Bu insanca kararı uygulama fırsatı az sonra çıktı. 14 Ağustosda 76 Macar, Leh kaçağı İstanbul'a ayak bastı. Hemen göze batmıyacak yerlere dağıtıldılar. Macar temsilcisi Canning'e başvurarak bunların yurdlarına

gönderilebilmesi için pasaport hazırlanmasını istediyse de Canning tarafsız bir devlet temsilcisi olarak buna yanaşmadığı gibi, Osmanlıların bu bakımdan sorumluluk yüklenemiyeceğini belirtti ve mültecilerin İstanbul'da kalmalarına göz yumulmasını sağlık verdi. Avusturya maslahatgüzârı mültecilerin derhal geri verilmesini istedi. Onların ardı sıra Rusya da aynı isteği tekrarladı. Bir iki hafta sonra yeni bir mülteci akını başladı. Canning ve Reşid'in sevinçle gözledikleri kısa ömürlü Macar zaferi son bulmuş, ve Görgei'nin Rusya kumandanına teslimi-nin ardından bir mülteci akınıdır başlamıştı. Kossuth, Bem ve Dembinski ve daha birçok tanınmış milliyetçiler sınırı geçip Vidin'e varmışlardı. Âsi ordu kumandanlarının ve özellikle ihtilâlin bayrağı olan Kossuth'un, ellerinden kurtulup sağ salim Türkiye'ye sığınmış olması, her iki İmparator için de bir bakıma dayanılmaz bir yenilgiydi. Maslahatgüzâr ve M. Titov', geri verilmeleri için sürekli baskıya giriştiler. Fransız Büyük Elçisi General Aupick'ten de destek bulan Canning, direnme salık veriyordu. 30 Ağustosta Babıâli, şerefini muhafaza için mültecileri geri vermeyeceği kararına vardığını açıkladı. İngiliz Büyük Elçisinin tasvibinden geçen bir nota Avusturya ve Rus temsilcisine yollandı ve Babıâli sonuna kadar diretti.

4 Eylülde Tarabya'daki Elçilik binasında bulunanlar, uğursuz bir sahneye tanık oldular. Avusturya bandıralı bir vapur, Boğaz'dan girdi; Büyükderedeki Rus Elçiliğinin önünde düdük çaldı, Rus bandırası çekti, Haliç'e doğru yol aldı. Az sonra Canning'e bir haberci geldi, Büyük Elçi alelâcele Beyoğlu'na doğru yola çıktı. Ayın 17 sinde geminin yoldan döndüğü görüldü. Geminin içinde Çar'dan bir oltimatom getiren Prens Michael Radzivil

vardı. Prens şimdi de terslenmiş, yüz bulamamış halde, oltimatomu tersyüzüne Çar'a götürüyordu.

İmparator oltimatomda dostu Sultandan sözünü esirgememiş, harp bittiğine göre, mültecilerin geri verilmesinin şart olduğunu belirtmiş ve Sultandan kesin bir cevap istemişti. İki İmparatorluk arasında münasebetler geleceğinin bu cevaba bağlı olduğu söyleniliyor, tek bir Leh veya Macarın elden kaçmasının harp sebebi sayılacağı da ilâve ediliyordu.

Canning'i Babıâliye hızla koşturan haber, buydu. Türk nâzırlarıyla arasında neler geçtiğini yazılı olarak bilmiyoruz ama, sonuçtan bazı tahminler yürütebiliriz. Büyük Elçi, zamanında takınmasını pek iyi bildiği o ciddiyet havası içinde Babıâli'ye cesur davranmasını, insanlık prensiplerine, bağımsızlığına ve onuruna sadık kalmasını, Çarın emrini cesaretle reddetmesini söylemişti. Kayıtsız şartsız dayatma tavsiye ettiği zaman Türk nâzırları Büyük Britanya İmparatorluğu'nu temsil eden Büyük Elçinin bütün gücüyle kendilerini sonuna kadar desteklemeğe hazır olduğunu biliyorlardı. General Aupick ile birlikte, bu direnme sonucu olarak harp çıktığı takdirde İngiltere ve Fransa'nın Babıâliyi yalnız bırakmıyacağını yazılı olarak garanti edecek kadar ileri gitti. Ingiltere adına böyle bir garanti vermeğe yetkisi yoktu ve tabiî hükümete bu garantiye sahip çıkmama imkânı bırakıyordu. Oysa durum çok nazikti ve Lord Palmerston'un böyle kararlı bir siyaset tutumunda kendini yalnız bırakmayacak karakterde bir insan olduğunu biliyordu. Üstüne aldığı kararı şu şekilde savundu:

"*Bir an için Babıâli'yi desteklemeden geri dursaydım, Türkler Rus baskısına boyun eğeceklerdi ve böyle insanlık, şeref ve ana siyaset tutumu gibi hayatî değerleri ilgilendirmeyen başka*

bir mesele olsaydı, hakka, mantığa bakmaz, daha az tehlikeli bir yol seçerdim. Ama bu durumda, aralarında Zamnonski'nin de bulunduğu seçkin insanların kaderini bir yana bırakalım, itibarımızı tehlikeye atmadıkça daha başka bir hareket tarzı tutmağa imkân yoktu. Şerefsizlik damgasını yiyecek olan bizdik. Herşeye rağmen Reşit bile, baskıya tekbaşına dayanacak gücü bulamıyacaktı. Eminim, bir an önce onun yardımına koşmanın önemini takdir edeceksiniz".

Babıâli, Canning'in gözü-pek tutumundan yüreklenerek kendini toparladı; Çar'a meydan okuyuverdi. Bunun üzerine her iki Elçilik de sancaklarını indirdi. Prens Radzivil de süklüm püklüm geriye döndü.

Canning'le Fransız müttefiki ilk zaferi kazanmışlardı ama, ikisi de biliyorlardı ki, meydan muharebesi kopmadan önce sınır çatışmaları kopar, bu ilk zafer de böyle bir sınır çatışmasından başka bir şey değildir. İmparatorların bu direnmeğe karşı nasıl bir tepki göstereceklerini öğrenmek için altı haftalık korkunç bir bekleme devresi geçti. Tarabya'daki odasını arşınlarken, Canning'in aklından kimbilir ne kötü şeyler geçiyordu? Rus orduları Balkanları aşabilir, Sıvastopol donanması Boğazı geçip İstanbul'u bombardıman edebilirdi. Avrupa devletleri müdahale edinceye kadar, Osmanlı İmparatorluğu bir daha ayağa kalkmamak üzre çökebilirdi. Beklemek, Canning'in canlı mizacına hiç de uygun olmıyan bir işti. Bunca tehlike içinde eli kolu bağlı oturmak Büyük Elçi için kimbilir ne büyük işkence olmuştur? Allahtan ilk hafta kaygularını hafifleten mutlu bir olayla karşılaştı. Kendisine Boğazlarda ihtiyaç olabileceği haberini daha önce almış olan Amiral Sir William Parker, durumu bir anda kavrayıp Ege Denizine dalmıştı. O da Büyük Elçi gibi kendi başına buyruk hareket etmekteydi. Bununla

birlikte İngiliz gemilerinin Türk sularında sefer etmesi olağan bir olaydı ve kimse bunu bir nümayiş şeklinde yorumlamıyordu. Gene de 3 Ekimde Haliç'te İngiliz bandırası taşıyan bir firkateyn göründüğü zaman rahat bir nefes alındı. Firkateyn, Amiral Parker'in tetik üstünde olduğu haberini getiriyordu.

İngiliz kabinesinin kararı Tarabya'ya ulaşmadan önce sıkıntılı üç hafta daha geçti. Hariciye Nezaretinin başındaki o üstün insan, bir saniye bile kaybetmedi; derhal karar alındı ve haber en tez yoldan Canning'e eriştirildi. Viyana üzerinden bir haberci yollandı, ardından başına bir kazâ gelmesi ihtimali de göz önüne alınarak bir ikinci haberci daha salındı. Haberciler canını, malını gözetmeden haberi ulaştırmak emri almışlardı. Haberci yarbay, o zaman binbaşı Charles Thownley'in bu emri nasıl yerine getirdiğinin hikâyesini Binbaşı Byng Hall'ın 'Kıraliçenin Habercisi' adlı kitapta kendi ağzından dinliyebiliriz. 20 Ekimde Belgrat'dan hareket etti, at sırtında mola vermeden İstanbul yönünde 820 mil aldı. Üç gece attan inmeden, eski bir mavzer yarasının tepreşmesine rağmen mola vermedi. Ayın 26 sında kendisinden önce Belgrat'tan kalkmış olan Avusturya habercilerinden otuz üç saat önce haberi Canning'in eline teslim etti. Binbaşı, İstanbul'a girişini şöyle anlatıyor:

"*Yorgundum, bitkindim, atların da iflâhı kesilmişti ama, Tanrıya şükür, sağ salim İstanbul'a ulaştık. Cuma sabahı, saat beşbuçukta İstanbul'un yıkık kapısından içeri girdim, dar dolambaçlı sokaklardan geçip, Haliç'i kayıkla aşıp Pera'daki İngiliz Elçiliğine vardım. Beş gün, onbir saat, rüzgâr, yağmur altında, at sırtında 820 mil yol aldım. Kış zamanı ancak bu kadar kısa zamanda bu yolun alınabileceği söylendiği zaman göğsüm kabarmadı değil. En hızlı Tatar habercileri bile bu yolu kış vakti ancak altı günde alabilirlermiş.*"

Binbaşı Townley'in fedakârlığı mükafâtsız kalmadı. Adı Avam Kamarasında anıldı, taltif edildi.

Getirilen haberde şöyle deniliyordu:

"Hükümet bugün (2 Ekim) Türk Büyük Elçisinin hükümetinden aldığı talimat üzre yaptığı maddi ve mânevi yardım talebine müspet cevap vermeğe karar vermiştir. Fransız hükümetinin bu konuda bizimle işbirliği arzusunda olduğuna güvenerek, durumu Paris'e bildireceğiz. Şimdilik iki hükümetin Petersburg ve Viyana'da, Sultanın kendisinden istenilen şeyleri yerine getirmeğe hiçbir şekilde ve hiçbir Antlaşma gereğince mecbur olmadığı hususunu belirtmekle yetinmesini karar altına aldık. Ayrıca iki Akdeniz donanmasının Sultan tarafından İstanbul'u savunmak veya gerekli mânevi desteği sağlamak üzre davet edildikleri takdirde İstanbul Boğazına girmeleri talimatına ilişik olarak Çanakkale Boğazı yönünde harekete geçmeleri kararlaştırılmıştır."

Bu haberin İstanbul'da ne büyük sevinç yarattığını anlatmağa lüzum yok. Canning, "Şerefimiz kurtuldu, şeref ve insanlığın savunmasında büyük bir adım atıldı" diye yazmıştı. Babıâlide şükran borcunu ödemede gecikmedi. Abdülmecit, Büyük Elçiliğe yaverini yollayarak Kraliçeye teşekkürlerini bildirdi ve İngiliz milletinin bu sempati gösterisi karşısında duyduğu minnetdarlığı ifade etti. Gerçekten de bu hareket bütün İngiliz milletinin tasvibini kazanmıştı. Ekim sonunda İngiliz donanması arkasından da Fransızlar Çanakkale Boğazında göründüler. Şayet bu hareketin İngiliz ve Fransız milletlerince sonuna kadar destekleneceği inancı içlerine yer etmemiş olaydı Avusturya ve Rus İmparatorlarının pısması ihtimali zayıftı. Ama bu şartlar altında ya harbe girişmek ya da ricat etmek zorunda kalmış oluyorlardı. 7 Kasımda Canning, Lord Palmerston'a Rusya ve Avusturya'nın, İngiltere'de beliren davranışa hürmeten mültecilerin iadesi

talebini geri aldıklarını bildirdi. İmparatorluk hükümetleri suçu, temsilcilerinin işgüzarlığına yüklediler; vakit geçirmeden davâlarından ricat ettiler.

Bununla birlikte tehlike tamamen atlatılmış değildi. Mültecilere yapılacak muamele henüz kararlaşmamıştı ve gücenen hükümetlerle temas kurulması güç oluyordu. Asıl pürüz, mültecilerin ne şekilde göz altında tutulacağı meselesinde İmparatorluk hükümetleriyle Sultan arasındaki ayrılıktan çıkıyordu. Macar mültecilerinin çoğu, 3,300 kadarı, genel af kararından yararlanarak yurtlarına dönmüşlerdi ama, elebaşılar affedilmediğine göre, onların ne muamele görecekleri meselesi anlaşmazlıklara konu oluyordu. Babıâli, ihtilâl liderlerini önce Şumla'ya, sırasıyla Bursa ve Kütahya'ya yollamıştı. Avusturya, göz hapsinde bulundurulmalarını ve hattâ Avusturya subayları tarafından nezaret altına alınmalarını istiyordu. Ayrıca Kossuth ve öbür liderlerin katledilmesi için teşebbüse geçildiği söylentileri dolaşıyordu. Bu yüzden Babıâli'nin mültecileri sıkı kontrol altına alması, öbür yandan da düşmanlarının tertiplerine karşı koruması gerekli oluyordu. Neticede de mülteciler hiç yoktan sıkıya sokuluyorlardı. Kossuth'la arkadaşları gördükleri muameleden yakınıyorlar ve hayatlarını Türklere borçlu olduklarını unutacak kadar ileri gidiyorlardı. Canning'e ise her vesileyle minnetdarlıklarını göstermekten geri kalmadılar. Büyük Elçi, karılarını, çocuklarını yanlarına getirtti, hattâ Kossuth'un iki çocuğunun bakımını kendi üzerine aldı. Kossuth'un 28 Haziranda yazdığı şu mektubu ilgi çekicidir:

"Çocuklarıma kavuştum, zavallı memleketimi boyunduruk altında inleten saldırganların elinden ırak, güvenlik içinde yaşamaları, bu acılı günlerimde tek teselli kaynağımdır.„

"Evinizde gördükleri ikramı anlata anlata bitiremiyorlar. Karımla birlikte size karşı duyduğumuz şükran duygularını ifade etmekten âciz kalıyoruz. Tanrı sizi takdis etsin!"

Rusya, Macarlarla pek ilgilenmediği için sahneden çekilmişti. Avusturyalılar ise mültecileri sıkıya sokma yolunda Babıâli'ye baskı için hiç bir fırsatı kaçırmıyorlardı. Totov vazifesi başına dönmüş, donanmalar da geriye alınmıştı. Bununla beraber Avusturya bir türlü yola gelmiyordu. 1850 Şubatında mültecilerin on iki yıl süresince göz hapsinde bulundurmalarını istemişti. Sonradan bu süre beş yıla indirildi ama, Canning böyle bir şart koşulmasına ötedenberi karşıydı. Mültecilerin serbest bırakılması zamanını ancak Sultan kestirebilirdi. Palmerston da bu konuda Büyük Elçiyle birlikte. "Sultan, Avusturya'nın emrinde ha hafiyelik etmiş, ha gardiyanlık, bir farkı yok ki bunun. İkisi de aynı derecede onur kırıcı" diyordu. Sonunda İmparator boyun eğdi, Nisan ayında diplomatik münasebetler yeniden kuruldu. İngiliz Büyük Elçisinin bundan sonra gelen gayretleri mültecileri bir ayak önce serbest bırakmağa Babıâli'yi ikna işine yöneldi. Mültecilere yardım amacile Elçilik bütçesinden tahsisat ayırması için yetki verildi. Öbür yandan Amerika Elçisi kendilerini Amerika'ya göndermek için gemi bulmağı üzerine aldı. Gene de Babıâli Avusturya'yı başına belâ etmekten çekiniyordu. 1851 Ocağında nihayet Avusturya'dan izin alındı, Babıâli mültecilere açık elli davrandı. Amerika'ya sefer başladı. Gerçi epiy yardım edilmişti, ama yabancı bir memlekette ne yapıp ne edecekleri belli değildi ki. Yaz boyunca göç devam etti. Sıra elebaşlarına geldi. Uzun müracaatlardan sonra Kossuth'la arkadaşlarının 1 Eylülde serbest bırakılacaklarına dair Sultan'dan söz alındı. Böylece iki yıldır dört İmparatorluğu rahatsız eden mülteciler, politika sahnesinden çıkıp gittiler.

Canning'in bu güç mücadele sırasındaki hizmetleri hükümetinin hayranlığını kazandığı gibi, İngiliz milleti de Büyük Elçisine sevgisini göstermekten geri kalmadı. Canning, hayatında hiç bu kadar sevgi görmemiştir. Palmerston, 5 Ocakta şöyle yazıyordu: "İşten başınızın aşkın olduğunu biliyorum ama, milletinize o derece yararlı oluyorsunuz ki, bu, bütün yorgunluklarınızı hafifleten bir âmil olsa gerek." 3 Mart'da da şöyle diyor: "Avam Kamarasında müzakereler sırasında yürütmekte olduğunuz önemli meselelerin tarafınızdan nasıl ustaca idare edildiğini belirtme fırsatını bulduğum için son derece memnunum". Her yandan, yakınından, uzağından Canning'e tebrik telgrafları yağıyordu. Sempati bakımından Babıâli de meselede gösterdiği insanca tutum dolayısıyle hak ettiği payı bol bol aldı. İngiltere halkının gözünde Osmanlı İmparatorluğu Macar mültecileri meselesinden önceki soğukluğunu üstünden atmıştı.

ONİKİNCİ BÖLÜM

İNGİLTEREYLE TÜRKİYE

1849—1852

BUNCA gürültü, patırdı, bunca sıkışık durum arasında Canning'in kendine iş edindiği iç devrimlerden el çektiği akla gelebilir. Tersine, Canning diplomasi savaşının tam kızıştığı anda devrimleri unutmak şöyle dursun, yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak ıslahata girişilmesini istiyecek kadar bu konuda uyanık ve dikkatlidir. Türk nâzırlarına İngiltere'den yardım istemek üzre her gelişlerinde, önce yardıma hak kazanmaları fikri aşılanıyordu. Kraliçenin Babıâli lehinde nufuzunu kullanması isteniyorsa, bunun için Türklerin gayret göstermeleri gerektiği ileri sürülüyordu. Sultanla yaptığı özel görüşmelerde bile Canning, sözünü esirgemiyordu. Sultan, devrim ve hoşgörürlülük yolunda yürümeliydi ki, İngiltere'nin dostluğunu kazansın. Mülteci meselesinde İngiltere'nin müdahalesi sayesinde Türkiye Avrupalılaşma yolunda ileri bir adım atmıştır.

1848 de İstanbul'a varışında Büyük Elçinin ilk işi, Reşit'le arkadaşlarını iktidara geçirmek oldu. Bunun üzerine devrim vaadleri yağmıya başladı. Rıza Paşa bile önceleri Canning'in ıslahat tekliflerine karşı durduğundan pişman olduğunu belirtti. Rıfat Paşa Hıristiyan azınlığının yaşama şartlarını düzeltmek için elinden geleni yapmağa başladı. Ne var ki, ıslahat yolunda kesin bir adım

atma işi hep daha sonraya bırakılıyor, zamanın gelmediği iddiası ileri sürülüp duruluyordu. Bütün vaadlere, iyi niyet gösterilerine rağmen ortada elle tutulur bir yenilik yapıldığı yoktu. Kimse Avrupalılaşma tezinin yanlış olduğunu iddiaya kalkışmıyordu. İmparatorluğun bütünlüğü, bağımsızlığı korunacaksa, Avrupa devletlerinin saygısı, desteği kazanılacaksa, tek çare, Reayâyı ayaklanmağa sürüklemesi muhtemel eşitsizliklerin bir an önce ortadan kaldırılması, Batılı devletlerin Babıâli'ye yakınlaşmasını önleyici geriliklerden kurtulması gerektiği hususunda herkes birlikti. Bütün bunların haklı, doğru, yerinde şeyler olduğu kabul ediliyordu ama, Türkler henüz zamanın elverişli olmadığını, az sonra herşeyin düzeleceğini ileri sürerek kendi kendilerini oyalıyorlardı. Veziriâzam Divan karşısında eli kolu bağlı durumdaydı. Sultan ise Rusya'dan ürküntüsü bir yana, geri kafalı unsurların baskısı altında kalarak inançlarını gerçekleştirmek cesaretini bulamıyordu. 1848 de Reşit Paşa valilere bir tamim yollayarak azınlığa karşı âdil ve mutedil davranmalarını, baskı ve haraç usullerini bırakmalarını buyurdu ve haksız yere hapsedilmiş bazı Nesturîleri serbest bıraktırarak tamimini uyguladı. Bu tamim ve tedbir Büyük Elçiyi pek sevindirdi, memnun etti ama, Türkiye'nin yaralarını sarmak için çok daha geniş tedbirlere ihtiyaç olduğunu aklından çıkarmıyordu. 1848 yılının Aralığında Canning'in iç idareyi ıslah için ileri sürdüğü çeşitli teklifleri incelemek üzre Babıâli'de bir komisyon kuruldu. Başlarına merkez tarafından atanacak bir başkan getirerek mahallî meclisleri yola sokmağı denedilerse de olumlu bir sonuç alınamadı. Sultan ürküntü içindeydi. Zaten Eflâk meseleleri yeteri kadar kendisini uğraştırıyordu. Bunun dışında hiçbir şeyle ilgilenmeğe ne hali, ne vakti vardı. Öbür yandan İngiltereyle ittifak plânı da İngiliz

hükümetince ciddiye alınmıyordu. Bu yüzden Babıâli de İngiltere'nin arzularını yerine getirmeğe pek can atar değildi.

Canning'in Rusyayla olan anlaşmazlıklar sırasında gösterdiği üstün politika bu kırgınlığı dağıttı. Türkler İngiltere'ye yeniden ısınmağa başladılar. 1849 baharında yapılan bir kabul resminden sonra Canning, özel olarak Sultanın huzuruna alındı. İçerde sade Reşit Paşa vardı, tercümanlık yapıyordu arada. İlk ağızda Büyük Elçi Rusyanın Eflâk üzerinde isteklerine sonuna dek dayanılmasını tavsiye etti ve dış politikanın karanlık görünüşüne rağmen, devrim gidişinde ısrar gösterilmesi gerektiğini ileri sürdü. Sultan, cevap olarak Babıâli'nin İngiltere'den sevgi ve sıkıntılı zamanlarında yardım gördüğünü söyledi, bu sefer de aynı davranışı görmek umudunda olduğunu belirtti. Sultanın umudu boşa çıkmadı. Mülteci meselesinde Batılıların Babıâli'yi desteklemesinin ittifak isteklerini tazelemesi tabiîydi. 1849'un sonunda Türk hükümeti tarafından kesin teklifler ileri sürüldü ve Palmerston'u kendi tarafına çekmek için Babıâli, ittifak yapıldığı takdirde, birlikte harekete geçme kararının doğrudan doğruya İngiltere tarafından alınması yolunda bir tâvize de rıza gösterdiğini bildirdi. Canning, teklifi iyi karşıladığını açıkladı ve ittifakın Babıâli'yi ve nazırlarını gelişme ve bağımsızlık yolunda atılan her adımda ayaklarına köstek olan ve basiretlerini bağlayan etkilerden kurtaracağını ortaya attı. Türk tekliflerini Palmerston'a sunarken şöyle diyordu: "*Ya fedakârlıkları, tehlikeleri, sıkıntıları sineye çekip Osmanlı İmparatorluğu'nu sistemli ve kararlı olarak destekleyeceğiz, ya da moralce, enerjice, kaynakça üstün bir komşunun baskısı altına girmesine göz yumacak ve böylece Türkiye aleyhine toprak kazancı sağlanmasından çok daha tehlikeli bir takım so-*

nuçlara razı olacağız". "*Babıâli*", *diyordu*, "*ya yüzer*, *ya batar*, *bundan böyle sürüklenip gidemez*."

Sultan, Büyük Elçinin ittifak teklifini hoş karşılaması üzerine devrimlere büsbütün taraflı olmağa başladı. İttifakın gerçekleşmesi şartı olarak ileri sürülen devrimlerin bir ayak önce uygulanması yoluna girildi. İçte ıslahat, savunma sisteminde tam bir değişme, ticaretin desteklenmesi gibi hususları içine alan bu programı Abdülmecit, tedbirlerden kiminin derhal uygulanacağı kiminin de daha sonra gerçekleştirilebileceği kaydiyle benimsedi. Büyük Elçinin savunduğu iç devrimlerden başlıcaları, Hıristiyanlardan alınan sayım vergisinin kaldırılması, azınlıkların orduya alınması; mahkemelerde Hıristiyanların tanıklık etmesine müsaade; mahallî meclislere Hıristiyanların daha geniş nispette katılması; gelirin eşitliğe daha uygun olarak toplanması gibi hususlardı. Ayrıca esir ticaretinin önlenmesine dair ima yollu, bir kayıt da vardı. Program, topluca Sultan tarafından Divana sunuldu.

Yazık ki bu teşebbüs, işin bu safhasında tıkandı kaldı. İttifak, Rusya'yı ürkütmemek kaygısıyla geri bırakıldı. Program da Divanda uyuya kaldı. 5 Haziranda verilen bir kabul resminde Canning, Sultanı sözünü tutmamakla kınadı. Rusya tehlikesinin basıldığına işaretle daha önce tasarlanmış devrimlerin uygulanması için hiçbir engel kalmadığını belirtti. Bu görüşmeyi anlatan yazıda şu sözler yer alıyor: "*Hükümetin vaadleri hep sözde kalıyor*, *en ufak bir harekete geçildiği bile yok. Reşit Paşanın benim tavsiyemle ortaya attığı bir iki tedbir bile daha başlangıçta baltalandı. Boşuna tartışmalar*, *tereddütlerle zaman kaybediliyor*, *parayla tutulmuş gazetecilerin pohpohlarına*, *övgülerine rağmen*, *değil yeni devrimlere gidilmesi*, *eski kazançların bile elden çıkması tehlikesi başgösteriyor*."

Gene de Büyük Elçinin 1852 de izinle Türkiye'den ayrılmasından önce birşeyler yapılabildi. 1850 Kasımında Türkiye'deki Katolik ve Ortodokslara tanınmış haklar Protestanlara da teşmil edildi. O zamana kadar Türk devleti içinde belirli bir yeri olmıyan Protestanlar resmen bir cemaat olarak tanındı. Menfaatlerini savunma için kendilerine bir temsilci seçme hakkını kazandılar, böylece olurolmaz haksızlıklara uğramaları tehlikesi bir dereceye kadar ortadan kaldırıldı. Canning, söz konusu fermanın Protestanlara istedikleri bütün hakları sağladığını belirtti ve Yunan-Rus ve Gallo-Katolik cemaatlerine karşı bir denge unsuru olarak Protestan cemaatinin sivrilmesi için gerekli müeyyidelerin elde edilmesi yolunda mücadeleye geçilmesi için zemin hazırlanmış olduğuna işaret etti. Karma ceza mahkemeleri esası tesbit olunacak, Türk ceza evlerinin durumu yeniden incelenecekti. Elde edilen ikinci bir tâviz de, Türk gemilerine bundan böyle zenci esirlerin bindirilemiyeceğine dair çıkarılan fermandı. Beyaz esir ticareti eski minval üzre yürüyordu. Sultan bunun barbarca ve utanç verici bir şey olduğunu itiraf ediyor ve bir an önce kendi topraklarında bu insanlığa uymaz ticaretin önleneceğini vaad ediyordu. Gerçekte bütün bu devrimler sürekli baskı sonucu elde edilebilmişti. Geri kafalı gurup, hâlâ memleket içinde ve Divanda güçlü haldeydi. Fazla keskin ve acele devrimler bir ihtilâle yol açabilirdi ve Sultanın geri kafalı kardeşi, Abdülaziz taht için ciddî tehlikeydi. Rusya, Türkiye'nin ikidebir müdahaleye gelmiyecek derecede medenileşmesinden kaygılanıyor, buna engel olmak için elinden geleni yapıyordu. Canning'in başlıca umut kaynağı olan Reşit, öbür nâzırların kıskançlığını üstüne çekiyordu. Devrimler masraf kapısı açıyordu. Oysa hazinenin durumu feciydi, maaşlar asgariye indirilmişti. Canning, Babıâli'yi

daha fazla sıkılamanın gözden düşmesine ve Reşid'in iş başından uzaklaştırılmasına yol açacağını sezdi. Palmerston bile kötümserliğe kapılmaktan kendini alamamış, Reşid'e 24 Kasım 1850 de şöyle bir mektup yazmıştı: "Türk İmparatorluğu başta bulunanların ürkekliği, zaafı ve kararsızlığı yüzünden yıkılmağa mahkûmdur. Korkarım, yakın bir zamanda yerine ne konabileceği hususunda bazı kararlar almak zorunda kalacağız." Canning de eninde sonunda, kalkınma oyununun şimdilik çıkmaza girdiğini, kabule zorlanmış, tek tek tedbirler alınmasını sağlamakla yetinebilirse de Türkiye'de kalmasının başlıca sebebi olan dâvayı kaybettiğini kendi kendine itiraf etmişti. Gene de zaman kazanmağa çalışmakta, hükümetin geçirdiği hayal kırıklığının hafiflemesini beklemektedir. Sultanın, bir Rum düğününde, âdet üzre ayakta bile olsa, resmî âyini takip etmesini ve Hıristiyanların pişirdiği yemeklerden yemesini iyi bir işaret olarak muştulamaktan kendini alamamaktadır. Şimdiye dek hiçbir Sultanın böyle bir şey yaptığı görülmemiştir ve bunu yapanın daha başka şeyler de yapacağına çaresiz inanmakta olan Canning, İstanbul'dan ayrılmadan önce 1852 Haziranında Sultanı daha hareketli olmağa taşvik için bir denemeğe daha girişir ve Sultandan söz alır. Ne olursa olsun Büyük Elçi eli boş dönmektedir. Nelere kalkışmış, sonunda da ne kadarcık şey elde edebilmiştir! Üstelik geriye dönüşünün Türkiye'de on yıldır yıkmağa çalıştığı eski düzenin hortlaması demek olacağını da pek iyi bilir. Gene de emekleri öyle büsbütün boşa çıkmış değildi. İmparatorluğun birçok yerlerinde ektiği tohumların filizleri görünmeğe başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nu 1848 fırtınasından kazaya uğramaksızın kurtarmada epiy hizmeti geçmiştir. Türkiye'den ayrıldığı zaman ülke, barış içindedir, komşularıyla arası iyidir. Korumağı ödev edin-

diği devlet, dışardan hiçbir tehdit altında değildir. Fransa ile Rusya arasında Kutsal Yerlerle (Makamât-ı mukaddese) ilgili bir anlaşmazlık çıkmışsa da sonradan dostça bir hal çaresine varılmıştır. Son olacağı sanılan ayrılışının arifesinde şerefine İngiliz yurtdaşları tarafından verilen bir şölende bulundu ve başarılarının, yanında çalışanlar tarafından nasıl çoşkunlukla değerlendirildiğini görme fırsatını buldu. Ermeniler, Rumlar, Amerikan misyonerleri, İzmir, İstanbul tüccarları Canning'i nasıl övecek-lerini bilemiyorlardı.

İstanbul'dan ayrılmadan önce İngiltere'den hayatının gidişini değiştirebilecek nitelikte bir teklif aldı. 1851 de Lord Derby, Canning'e Kraliçe tarafından kabineyi kurmağa memur edildiğini, Hariciye Nezaretini kabul edip etmiyeceğini sormuş ve Canning'de müspet cevap vermişti. Ertesi yıl, beklendiği gibi bu fırsat ortaya çıktığı zaman Lord sözünden dönmüş, Canning'in yerine Malmesbury'yi seçmişti. Bunda Canning'den hiç mi hiç hazetmiyen Rusların dahli olmuş olabilir. Zaten Baron Brunov'un Canning'in Nâzırlığa atanmasından söz edildiği sırada bunun "kötü bir şaka" olduğunu söylediği de rivayet edilmekteydi. Sonra da Canning'in Macar ve Leh mültecilerini korumadaki gayretleri kendisinin Avrupa saraylarında iyi gözle görülmesine yardım eder bir şey değildi. Belki Canning'in kendi başına buyruk mizacının sonuçlarından çekinenler, hükümeti bu teklifi yeniden gözden geçirmeğe razı etmişlerdir. Canning için bu, ağır bir darbe oldu ve Lord Derby kendisine Lordluk ünvanı vermeğe kalktığı zaman, bunu ancak geçmiş hizmetlerinin karşılığı olarak kabul edebileceğini, yoksa Başbakanın fikrini değiştirmesi karşısında verilen bir avunma ödülü olarak asla kabule yanaşmayacağını kesin bir dille bildirdi.

Bu arada başka bir hayal kırıklığı daha sökün etti. Paris Elçiliği boşaldı, Lord Granville parti entrikalarının etkisi altında Henry Wellesley'i tâyin etti. Kırk şu kadar yıl başarıyla hizmeti görülmüş bir diplomat, hem de en sıkıntılı yerlerde bulunmuş emekdar bir devlet adamı dururken, onun emrinde çalışmış gençten birinin Paris Elçiliğine atanması, parti dalaverelerinin bu işlerde ne derece etkili olduğunu bilmiyenler için şaşırtıcı oldu. Canning ise bütün sabrına, tevekkülüne rağmen kendini kırgınlıktan kolay kurtaramadı.

Bununla birlikte olaylar, Hariciye Nezaretini, Paris Büyük Elçiliğini kaybedişini haydi haydi tamir edecek bir yola girmekteydi. Dediğimiz mevkilere atansaydı, fırtına Babıâli'nin üstünde koptuğu zaman, yardımına koşacak başka kim bulunabilirdi ki? Ayrılışı üzerinden altı ay geçmeden Lord Stratford'un geriye dönmesi ve hâmilik ödevine devam etmesi hususunda cümle âlem, ağız birliği etti. Ne Lord Aberdeen ne de Hariciye Nâzırı Lord John Russel bir türlü künhüne varamadıkları, hayli çekindikleri bu adamı eski yerine yollamaktan pek memnun gözükmüyorlardı ama, ne yapsınlar ki Türkleri idare edecek başka kimse de yoktu ellerinde.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK ELÇİNİN DÖNÜŞÜ

Şubat - Nisan 1853

LORD Stratford'un Kırım harbi arifesindeki müzakereleri yürütüşündeki başarıları, meslek hayatının belli başlı dönüm noktası sayılabilir. Diplomasi sanatının bu derece verimli ve geniş bir çapta etkili oluşu tarihde az görülmüş şeydir. Nisan 1853 den Aralık ayına kadar İstanbul Büyük Elçiliği Rusya ile Babıâli arasındaki anlaşmazlığın halli için türlü türlü kaynaklardan gönderilen bir seri teklifin toplaştığı bir emanetçi halini aldı. Fransa, İngiltere, Avusturya sırayla, bu bozukluğu tamir için başka başka hal çareleri ileri sürdüler. Viyana'daki temsilciler Pera'daki meslekdaşlarıyla, kim önce bu dâvayı halledecek diye âdeta yarışa girdiler. Diplomasi tarihinde böyle çeşitli plânlar ileri sürüldüğü, herbiri bir sonraki kurye tarafından çöptenekelik edilen hal çarelerinin sağnak halinde yağdığı, böyle yalınkat bir mesele için bunca kağıtla mürekkebe kıyıldığı azdır. Lord Stratford'un belirttiği gibi Truva harbinden bu yana böyle yok yere patırtı koparıldığı olmamıştı. Bütün bu dolaşığın içinde sadece iki adam sonuna kadar dâvasına bağlı kalabildi. İkisi de ne istediğini biliyordu, ikisi de meselenin can damarına parmak basıp onu gözden kaçırmamağa ahdetmişti. Paris'de, Viyana'da, St. James'de hükümetler, büyük

elçiler, sözüm ona meseleyi hallederiz umudu içinde notalarla, konvansiyonlarla, tebliğlerle cenkleşe dursunlar, bu iki adam derhal meselenin özüne el attı. Bunlardan biri yirmi beş yıllık oyalama politikasından sonra, Türkiye üzerinde tam bir üstünlük kurmağı aklına koyan Çar Nicholas, öbürü de Çar'ın ardından koştuğu nufuzu hanidir elde etmiş ve İngiltere'nin itibarını neye mal olursa olsun Ruslara kaptırmamağa azmetmiş olan Canning'di.

Bu aşamdaki müzakereler, üç bölümde incelenebilir. İlki, Prens Menchikov'un aracılığıyla Türkiye, Rusya arasında 1853 Mart-Mayıs aylarında yürütülen ve Reşit Paşa ile Kont Nesselrod arasındaki notalaşma ve Rus birliklerinin Prut'u geçmesiyle sonuçlanan ilk müzakere aşamı. İkinci aşam ise, ne harp ne barış: Dört büyük devletin buhrana bir hal çaresi bulmak için boşuna didindikleri ve Babıâli'nin eyaletlerdeki Rus generaline Kasımda resmî bir nota yollaması ve bunun üzerine müttefik filolarının Çanakkale Boğazını geçmeleriyle sonuçlanan aşam. Üçüncüsü ise filolar dışında yardım almaksızın Türkiye'nin Rusyayla bir başına harp ettiği ayları içine alan ve Sinop olayı üzerine müttefik donanmasının Karadenize girmesiyle sona eren aşamdır. Harp 1854 Martına kadar ilân edilmiş değildir ama, filoların Karadenize Ocak başlangıcındaki geçişi meseleye kesin şeklini vermiştir.

Mr. Kinglake'in kitabının birinci cildinden bir anahtar, bir gümüş yıldız ve harap kubbenin tamiri yüzünden Avrupa'nın nasıl altüst olduğunu okuyabilirsiniz. Kırım seferinin tarihçisi, görünüşte basmakalıp sebeplerle kopan bu harbin seyrini anlatırken, konuya yakışan din duygusunu da elden bırakmadığı için bu dediğim yaprakları okuduğu vakit, insan, insanlığın nice deliliklere nasıl ciddî ciddî atıldığını çok daha iyi anlamaktadır. Yunan ve

Lâtin kiliseleri arasında Filistin'deki tapınaklara kimin sahip çıkacağı konusunda oldum bittim süren bir kavga vardır. Türklerin tarafsız tutumuna rağmen, her iki yandan mürteciler arasında hemen her paskalya zamanı bir arbede kopmada, kan dökülmektedir. Fransa ile Rusya rakip kiliselerin dâvalarını karşılıklı benimsemişlerdir. Fransa Suriye'deki nufuz politikası uğruna, Rusya ise kısmen dinî bağlılıktan, kısmen de Ortodoks Kilisesinin Koruyucusu olma iddiasını zayıf düşürmeme kaygısıyle bu işe girişmişlerdir. 1842 Ocak ayında Kutsal Türbenin kubbesini tamir konusunda her iki taraf da Babıali'ye baş vurur. Canning, her zamanki ileri görüşlülüğüyle Babıâli'ye türbeyi kendilerinin tamir etmesini sağlık verir. Mesele o zamandan beri ikidebir ortaya atılır ve sonunda 1850-52 de büsbütün tehlikeli bir yola dökülür. Fransız Büyük Elçisi M. de Lavalette şikâyetlerini tehdide varan bir sertlikle bildirir ve çatışmanın kopmasına ramak kalır. Osmanlı İmparatorluğunun yerinde müdahalesiyle rakiplerin taşkınlığı bastırılır ve Canning'in 1852 Martında Lord Malmesbury'ye bildirdiği gibi, yersiz ve müzmin Kutsal Yerler meselesine kapanmış gözüyle bakılabilir. Oysa Canning'in yokluğu sırasında dâva yeniden tazelenmiştir. Rusya, Türkiye tarafından yapılan teklifleri yeter bulmayarak Babıâliye özel bir elçi yollamağa ve Prens Menchikov vasıtasiyle Kutsal Yerler meselesinin isteğine uygun olarak hallini sağlamağa karar verir. Bunun için de bir takım garantiler verilmesi şarttır. İşte harp-barış dâvası bu garantilerin üzerine durmaktadır.

Prens Menchikov'un gelişinde İngiltere'yi ürkütecek pek bir şey yok gibi görünmektedir. Rusya, Prensin sadece Filistin meselesinin hoşnud edici bir hal çaresine bağlanabilmesi için direktifler aldığını, bunun dışında hiçbir amacı ve barışçı niyetlerden gayrı bir isteği olmadığını

bildirmiştir. Çar hükümetinin İngiltere'yle olan yazışmalarında özel bir Konvansiyon akdi meselesi, yâni Yunan kilisesine Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yeni haklar ve imtiyazlar tanınması, kısacası Türkiye'de Rusya'nın üstünlüğünün kurulması konuları yer almamaktaydı. Bununla birlikte Güney Rusya'da harp hazırlıkları yapıldığına dair söylentiler dolaşmaktaydı. Bunların yanısıra Arnavutluk'ta çıkan kargaşalıklar ve Kont Leiningen'in bir Avusturya oltimatomu ile İstanbul'a yollanılışı gibi olaylar İngiliz hükümetinin Lord Stratford'u yeniden İstanbul Büyük Elçisi olarak görmek istemesini haklı gösterecek nitelikteydi. Ocak ayında bir daha oralara dönmeme kararıyle istifasını vermişti ama, bu şartlar altında Lord Aberdeen ile Lord John Russel'in ısrarlı isteklerini kırmanın uygun olmıyacağı kanaatine vardı ve Babıâli nezdinde yeniden ödeve başlamağı kabul etti.

25 Ocak 1853 de direktif aldı. Bunun kendi eliyle hazırlanmış olduğunu kestirmek güç olmasa gerektir. Sözü geçen direktifler "Türkiye'de Lâtin ve Yunan Kiliselerinin hakları ve imtiyazlarile ilgili Yazışmalar" adlı resmî kitapta yer almaktadır. Canning, Kıraliçe tarafından "Osmanlı İmparatorluğu'nun bu nazik anında özel bir amaçla ve özel direktiflerle yeniden İstanbul Büyük Elçiliğine dönmeğe memur edilmiştir. Babıâli'ye temkin ve Fransayla Rusya'ya sabır sağlık verecektir. İngiltere'nin moral nufuzundan yararlanarak iki büyük Devletin aşırı dilekleri ve takındıkları sert tavır yüzünden ortaya çıkan çatışmaları yatıştıracaktır. Yolda Viyana ve Paris'de mola verecek; Paris'de İngiltere'yle Fransa'nın Doğudaki toplu menfaatlerini belirtecek ve Türkiye'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumadaki işbirliğinin devamı zorunluğu üzerinde duracak, ayrıca Kutsal Yerler konusunda yersiz bir ısrara uğramadığı takdirde, Osmanlıların içine

düşeceği sıkıntılı durumun sonuçlarına işaret edecektir. Viyana'da ise Avusturya'nın Babıâli'ye karşı olan dostça davranışında hiçbir değişme olmadığına dair verdiği garanti üzerine Majesteleri hükümetinin duyduğu memnunluğu ifade edecektir. Sultana, İngiltere'nin böyle seçkin bir Elçinin yeniden yollanmasıyla bir kere daha beliren dostça duyguları hakkında güven aşılanacak ve durumun kötülüğü açıklanacaktır." Kutsal Yerler meselesinin halli için hiçbir özel direktif verilmediğine göre, Canning bu konuda kendi bildiği gibi hareket edebilecekti. Babıâli'ye, edilen tehditlerin kötü idare ve azınlıklara yapılan haksızlıklardan ötürü olduğu ve her an azınlıkların ayaklanması tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu anlatılacak, Büyük Elçiden gelen öğütlerin samimiyet ve doğruluğuna, Osmanlı İmparatorluğunun geleceği adına hayırlı olduğuna sonuna kadar inanmaları gerektiği fikri aşılanacaktır.

Hariciye Nâzırı direktifleri şöyle sona erdiriyordu: "Türk hükümetinin varlığına karşı bir tehlike belirdiği takdirde, Malta'ya bir haberci yollayarak Amirale hazır bulunmasını emredecek, fakat hükümetimiziden müspet direktif almadıkça Boğazlara yaklaşmasını istemiyeceksiniz."

Hemen Paris'e hareket etti. Maiyetiyle birlikte Fransız başkentinde İmparatorun politikasının künhüne varmak üzre ayın onyedisine kadar kaldı. Louis Napoléon ve Fransız politikasına dair edindiği izlenimler, 10 Martta yapılmış olan bir görüşmeyi anlatan şu muhtırada yer almaktadır:

"Her iki hükümetin Şarkta birlikte hareket etmesini önleyecek hiçbir sebep bulunmaması ve iki tarafın da Osmanlı İmparatorluğunu ayakta tutmağa karar vermiş olması karşısında duyduğu

memnunluğu belirterek söze başladı. Avusturya'nın son olaylar sırasında Babıâli'ye aşırı derecede sert davranmış olduğunu belirtti. Kutsal Yerlerden söz açarak, bu meseleye karışma günahını Montalembert okulu mensuplarının tek taraflılığına ve Millet Meclisine yükledi. Bu dâvayı kökünden halletmekle ancak memnunluk duyacağına işaret etti. Fransa'nın önceden kendisine tanınmış hakları elinde bulundurması şartiyle Sultanın fermanına karşı gelinmiyeceğini temin etti. Mısır'dan iki memleket arasında bir anlaşmazlık konusuymuş gibisine söz açtı. Demiryolunu Hindistanla irtibatı muhafaza etmek amacıyla istediğimizi anladığını ve o memlekette Fransa'nın değil İngiltere'nin geniş topraklara sahip olduğunu unutanlara bu ciheti hatırlattığını söyledi ve Akdenizin bir Fransız gölü değil sadece bir Avrupa gölü haline gelmesi dışında hiçbir emelleri olmadığını belirtici. Akdenizin ne şekilde bir Avrupa gölü olabileceğini nedense açıklamadı. Şayet Akdeniz kıyılarının tamamen Avrupalıların elinde olmasını kastettiyse biraz aşırı bir düş bu. Ardından Suriye söz konusu edildi. Ben, mevcut tertibe elifi elifine uyulmasını sağlık verdim. Bu konuda fazla bir şey bilmez bir insan edasıyla fikrimi tavsip etti. Sultanın nasıl bir insan olduğunu öğrenmek ister göründü. İmparator, Şark meselesiyle ilgisiz başka bir takım konulara atladı...

"Bu görüşmeden bende kalan izlenime dayanarak söylüyorum, İmparator, hiç değilse şimdilik, bizle iyi geçinmek istediği için İstanbul'da İngiltereyle işbirliği etmeğe razı. Ama Türkiye'nin yeniden kuvvet kazanmasını mı istiyor, yoksa çözüntünün sonunu bekleyip Fransa'ya bir şeyler kazandırmak emelinde mi? sonradan anlaşılacak bu. Onun bütün düşüncesi kendi durumunu sağlamlaştırmak olduğuna göre, bu uğurda yapmıyacağı şey yoktur. Bu bakımdan Şark'taki işbirliği vaadinin ihtiyatla karşılanması gerekir, kanaatindeyim. Ayrıca iyi niyetine öyle uzunboylu güvenmek saçma olur."

Lord Stratford, Paris'teyken İstanbul'dan kötü haberler aldı. İşler öylesine ciddileşmişti ki, Maslahatgüzar,

Albay Rose son çareye başvurmuş, Akdeniz filosunu Vurla körfezine çağırmıştı. Amiral Dundas, hükümetten emir almadan hareket etmiyeceğini söyleyerek maslahatgüzarın buyruğunu dinlememişti. Fransızlar ise daha gözü pek çıkmış, filoyu Salamis körfezine yollamışlardı. İşte bu hareket, barış dâvasını son derece etkilemişti. Lord Clarendon, Lord Stratford'a yazdığı aşağıdaki mektupla bu konudaki fikrini kesin bir şekilde anlatmaktadır:

"*Rose donanmayı çağırtmakla acelecilik etti. Amiral Dundas ise Malta'dan ayrılmağı reddetmekle yerinde bir karar aldı. Fransız hükümeti, donanmanın denize açılması emrini vermekle acele bir karara varmıştır, diyebiliriz, ama filonun Salamis'ten öteye geçmemesini de tembihlemeyi unutmadı. Yanlız donanmayı niye harekete geçirdiklerini anlamak biraz zor. Zâten kendileri de akla yakın bir izah şekli ileri süremiyorlar. Rus İmparatorunun verdiği söz ve garantilerden sonra, bu yolda harekete sürükleyici bir güvensizliğe kapılmak yersiz düşüyor. Biz Prens Menchikov'un İstanbul'a gelmesiyle Türk İmparatorluğu'nun bütünlüğüne ve bağımsızlığına bir tehdit kapısı açıldığına inanmıyoruz.*

"*Prens geldiği zaman sizin orda olmamanız büyük bir aksilik. Durumunuz ve derin tecrübeleriniz sâyesinde doğru yönde nasıl hareket edileceğini kestirebilir ve Türklerle Rusların tehlikeli taşkınlıklarını önlerdiniz. Rusların rütbeye ne derece önem verdiklerini pek iyi bilirsiniz. Bu yüzden o anda İngiltere'yi ve Fransa'yı temsil eden maslahatgüzârlara da Prensin hiç mi hiç itibar etmediğini tahmin güç değil. Bu tehlikeli şartlar altında İstanbul'a bir an önce varmanızın hayatî önemini kavrayacağınıza eminim.*

"*Amiral Dundas, Albay Rose'a bir gemiyle haber yollayarak gelemiyeceğini bildirdi.*"

Elçilik heyeti 17 Martta yola çıktı, başlarına gelmedik aksilik kalmadı. Tirenleri kaçırdılar. Yollar

karla örtüldü. Uzun sözün kısası, ancak bir haftada Viyana'ya ulaşabildiler. Büyük Elçi orada İmparator ve Kont Boul ile görüştükten sonra, Avusturya hükümetinin Türkiye meselesindeki davranışının daha önceki raporlara uygun olduğunu hükümetine bildirdi. İmparator, Prens Menchikov'un Kutsal Yerler meselesini halletme dışında bir görevi olduğundan haberli değildi. Kossuth ile Mazzini'ye gösterilen iyi kabul karşısında duyulan kızgınlığa rağmen, İngiltere'ye dostça duygular beslenildiği görülüyordu. Trieste yolunda yine kar yağdı, bir sürü güçlükten sonra Lord Stratford 4 Nisan tarihinde karısına Marmara denizinden şu mektubu yazabildi :

"Çarşamba günü 11'de Trieste'den kalktık, Cumartesi günü Ege denizine girdik. Pazartesi sabaha karşı Çanakkale Boğazını geçtik. Stephan Pisani gemide. Son haberlere göre, bir haftadır durumda bir değişiklik olmadıysa işler sandığımız kadar kötü değil. Rus talepleri ve yanısıra giriştikleri gösteriler, ardına Yunanlıları takıp tek elden Türkiye'de tam bir nufuz kazanmak veya yerine toprak kazancı sağlamak arzusunda olduklarını gösteriyor. Türkler telâşta, Yunanlılar heyecan içinde, Sultanla Nâzırları herzamanki gibi kararsız. Ayrıca Sadriâzam'ın Prens Menchikov ile görüşmelere devam ederken, bir karara varabilmek için benim gelmemi beklediğini öğrendim. Yarın sabah 'Fury' adlı gemimizin Halicin iki yakasında nasıl ilgiyle karşılanacağını tahmin edebilirsin. Şimdiden heyecanlanıyorum, ama umutsuz değilim. Bir çakıltaşı bazen en büyük kaleleri bile altedebilecek bir silâh olabilir. Benim çakıltaşım, gerçek. Ne var ki, o dediğim çakıltaşını göklerin yansıdığı temiz, duru bir derede bulabilirim. Ne demek istediğimi anlıyor musun?

"Salı günü Alaca karanlıkta limana girdik. Kubbeler, minareler sisler içinde. Herbirinin üstünde de altın bir hilâl pırıl pırıl parlıyordu. Giyindim, güverteye çıktım. Az sonra

bildik yüzler görünmeğe başladı. Bir hurradır koptu, sonra Albay ataşelerle birlikte güverteye geldi. Hughes'un ağzı kulaklarında, Smythe memnun. Derken ihtiyar Duz Oğlu sökün etti. Elimi öptü, senin hatırını sordu, Sultanın selâmlarını iletti. Saat onbirde kıyıya yanaştık. Tophane'de yatan Tiger gemisi bizi topla selâmladı. İngilizler, Rumlar, Maltalılar toplaşmış oraya. Bir alkış kıyamet, gözlerim yaşardı. At da bayağ ürktü. Atı Rıfat yollamış, yanısıra on seyis. Yokuş yukarı vurduk, koca bir alay, yolda beni selâmlayan selâmlayana. Saraya geldik. Dostları bir kaç lâf edip savdım; şimdi odamda, yanlız başımayım."

Kinglake 'Kırım Seferi' adlı kitabında şöyle diyor : "*5 Nisan 1953 günü sabahı Sultanla Nâzırları bir harp gemisinin Marmara'ya girdiğini öğrendiler. Gemide kimin olduğunu da biliyorlardı. Öğleden önce karşılama töreni filân bitti. İngiliz bandıralı bir korvet demirli duruyordu. Haliç'te başka bir değişiklik yoktu dış görünüşte. Ama herşey silme değişmişti. Lord Stratford Redcliffe, bir kere daha İngiliz Elçiliğine gelmişti. Olay bir güven duygusu, aynı zamanda bir ürküntü yaratmıştı. Düşmanlar için şaşkınlık, bir yandan da işlenilmiş hatalar için bir sıra ceza, kolları sıvama, rahatlığa son anlamına geliyordu bu geliş. Bu, yokluğunda ülkesi alt üst olmuş bir kralın öfkeyle yurduna dönüşüydü.*"

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PRENS MENCHIKOV'UN GÖREVİ

Nisan - Mayıs 1853

Büyük Elçi, yokluğunda olup bitenleri seziyordu. Elinde Elçilikten yollanan yazılar vardı ve Albay Rose'un raporlarından Prens Menchikov'un bir tapınak kapısı anahtarından çok daha önemli meselelere el attığını biliyordu. Prens, Türklere bir Türk-Rus savunma paktı teklif etmişti. Sözde Ruslar bir donanmayla 40.000 kişilik bir kuvveti Batı devletlerinden gelen tehditlere karşı Sultanın emrine verecek. Bundan başka Kaynarca Antlaşmasına bir ilâve suretile Yunan kilisesinin yukarıda zikredilen yardıma karşılık olmak üzre Türkiye ile hiçbir ilgisi kalmamacasına Rusların himayesine verilmesi istenmişti. Prens Menchikov, bunların gizli tutulmasını dilemiş ve bu tekliften İngiltere haberli kılınacak olursa, heyetinin osaat İstanbul'dan ayrılacağı tehdidini savurmuştu. Gene de Sadrıâzam Albay Rose'a bunları anlatmış ve Kaynarca Antlaşmasına böyle bir ilâve yapılmasına göz yummaktansa işinden ayrılacağını belirtmişti.

Rus isteklerinin bir sıkıcı yanı da akla yakın şeylerle saçma sapan tekliflerin yan yana sunulmuş olmasıydı. Rusya'nın Kutsal Yerler üstüne ortaya sürdüğü istekler haklı görülebilir idise de bunların antlaşma niteliğini taşıyacak bir belge çerçevesi içine sokulması işin şeklini

değiştiriyordu. Oyun ustaca hazırlanmıştı. Fransa razı olduktan sonra Filistin'de bazı imtiyazlar tanınması yolunda fermanların çıkarılması kolaydı ama, Türkiye'deki Yunan kilisesinin ayrıca ve haklarının büyük devletlerden sadece Rusya'ya emanet edilmesi ve bunun bir antlaşma haline getirilişi, Çar'a Babıâlinin uyruğu olan 12-13000 Yunan kilisesi üyesiyle ilgili meselelerde müdahale hakkı sağlıyordu. Kısacası, bu, Şark meselesinin toptan iflâsı demek oluyordu. Lord Stratford, işin nereye doğru gittiğini hemen kavradı ve düğümü bir vuruşta kesmesini bildi. Karaya çıktığı gün, Sadrıâzam ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile yaptığı görüşmede şöyle dedi : "*Kutsal Yerler meselesini Ruslardan gelmiş, gelecek öbür tekliflerden ayrı kılmağa, ayrı tutmağa çalışın! Başlangıçta tuttuğunuz yol en iyisidir ve bu yolda hem Rusya'yı hem de Fransızları memnun edecek bir hal çaresine varılabilmesi imkânının hâlâ açık olduğunu sevinçle görmekteyim. Prens Menchikov karşınıza daha başka tekliflerle çıktığı zamanlar, bu tekliflerin niteliği, çapı ve sebepleri üzerinde etraflı bilgi verilmedikçe müzakereye girmekten kaçınmakta hürsünüz. İnceleme sonunda bunların, Sultanın egemenlik haklarını kısıcı olduğu anlaşıldığı zaman ise gene onları reddetme hakkını elinizde tutacaksınız. Sultan için egemenlik haklarını kullanarak ortadaki haksızlıkları gidermekten ve Rusya'nın şikâyetlerini karşılamak üzre eldeki antlaşma hükümlerinin daha sıkı uygulanmasına girişmekten daha makul bir yol olamaz*".

Lord Stratford'un, sözü geçen görüşmede verdiği öğütler elifi elifine tutuldu. Böylece Kutsal Yerler meselesi istenildiği gibi kapanmış oldu. Gizli teklifler reddedildi; Hıristiyanların hak ve imtiyazları doğrudan doğruya ve öncelikle Rusya'ya yöneltilmiş bir belgeyle değil, Sultanın egemenlik gücüne dayanılarak garanti altına alındı.

Burada müzakerelerin girdisini çıktısını anlatacak değiliz. Dâvanın belkemiği bu noktada değil. Rusya ise bu anlaşmazlığın elverişli bir sonuca bağlanmasında İngiliz Büyük Elçisinin büyük rolü olduğunu resmen kabul etti. Zira Büyük Elçi, Fransız ve Rus temsilcilerini bir araya getirmiş ve huzurunda yapılan kısa bir müzakere aralarındaki anlaşmazlıklardan geri kalanlarını da ortadan silmiştir (22 Nisan). Büyük Elçi şöyle diyordu: "Zıt tarafları uzlaştırmak üzre daha girişken olmam gerektiğine aklım yattı". Bunun da üstesinden geldi. Mızaçça ciddî, davranışça azametli oluşu, yüzünde en ufak bir gülümseme bile belirmeden en hurda şeylerden büyük bir ciddiyetle bahsedebilme kolaylığı, Rus temsilcisinin binbir diplomasi hüneriyle kopardığını sandığı imtiyazların gülünçlüğünü bir an için bile görmesine engel oldu. Yunan Patriğine harap Kubbenin tamirini denetleme yetkisi, Yunan rahiplerine sabahın ilk saatlerinde türbede hazır bulunma imtiyazı, kilise kapıcısının ille Yunanlı olması hakkının tanınması gibi aslında enti püften şeyler, İngiliz Büyük Elçisinin kurduğu hava içinde Prens Menchikov'a muazzam ayrıcalar gibi göründü. Öbür yandan Lord Stratford, Fransız onurunun korunmasında en ufak tâviz vermiyeceğini söyleyerek işe girişmişti ve Yunan kilisesine tanınan ayrıcaları bir takım geleneklere, tarihsel bahanelere bağlıyarak izahta da büyük ustalık gösterdi. Ruslarla Fransızlar müzakereler ilerledikçe büsbütün Büyük Elçinin etkisi altına girdiler ve adetâ hissetmeden uzlaşma kapısından içeri itelendiler. Böylece Kudüs tapınakları meselesi sağlam kazığa bağlandı.[1]

Oysa gizli teklifler konusunda işler aynı kolaylıkla yürümedi. İlkin Osmanlı Hariciye Nâzırı Rus isteklerinin nerelere kadar uzandığını Büyük Elçiye açıklamaktan çekindi. Rıfat Paşa, Büyük Elçiden yiyeceği zılgıt

aklına geldikçe uykuları kaçsa gerekti ama, Rus temsilcisinin savurduğu tehditler ilk ağızda etkisini göstermişti. Sonradan İngiliz sarayının takındığı koruyucu davranış, buzların erimesine yol açtı ve Türk nâzırları Rus tasarısının teferruatını açıklamağa razı oldular. 11 Nisanda Lord Stratford, tekliflerin niteliğini hükümetine tam olarak bildirmeği başardı. Öbür yandan Prens Menchikov ile devamlı temas kurdu ve Kinglake'in dediği gibi, bir an geldi ki, Prens, St. Petersburg'da onca ürkülen aksi İngiliz diplomatının kendisine özel bir yakınlık beslediğine inanacak oldu. İki Büyük Elçi, daha müzakereler başlamadan dünya barışını tehlikeye sokan meseleleri birlikte ele almağa giriştiler. Söz, Kutsal Yerler meselesine dayandı. Lord Stratford, ister gerçeğe, ister bir hataya dayansın, elli milyon insanın gönlünü kavrayan böyle bir meseleye kayıtsız kalamıyacağını söyleyerek işe girişti. Ayrıca tehlike sezmediği noktalarda Rus isteklerini haklı gördüğünü belirtmeği de boşlamadı. Bunun karşısında Prensin ağzı da gitgide gevşedi. Sonunda gizli istekler ele alındı. Menchikov isteklerinin niteliğini ve erimini sınırlamağa çalışacağını vaad edecek kadar ileri gitti. Bunun üzerine İngiliz Büyük Elçisi, Antlaşmada ileri sürülen şeylerin kesinleştirilmesiyle yabancı bir devletin bir çeşit Protektora hakkı anlamına gelen böyle bir nufuz genişletilmesi teklifi arasında kesin bir ayrıntı güdülmesi gerekeceğini belirtti. Bu meselede her iki taraf için de sıkı olabilecek bir müzakereye girişmekten kaçındılar. Lord Stratford, Prens Menchikov'dan hükümetinin gösterdiği büyük ilgiye rağmen, başarısızlık halinde herhangi bir aşırı tedbire gidilmiyeceğini, olsa olsa diplomatik münasebetlerin kesilmesiyle yetinileceğini de öğrenince, büsbütün içi rahatladı.

19 Nisanda Prens Menchikov, Rıfat Paşa'ya ikinci bir nota yollayarak, seleflerinin iki yüzlülüğüne dair saldırgan

imalarda bulunduktan ve Rus İmparatoruna karşı gösterdikleri saygısızlıktan dem vurduktan sonra, İmparator adına bazı istekler ileri sürdü. Nota, Yunan-Rus Şark kilisesinin imtiyazlarının statu quo üzerinden tam bir garanti altına alınması ve bunun için de Bir Senet veya Konvansiyonun akdedilmesi isteğiyle sona ermekteydi. Bu dikkate değer belge şu cümleyle bitiyordu: "Osmanlı hükümetinin garanti verilmesi ve hatanın tamiri için yapılan bu tekliflerin yumuşaklığıyle işlenilen suçun büyüklüğünü karşılaştırma dirayetini göstereceğine güveniyor ve Büyük Elçinin, yerine getirmesi muhtemel gizli ödevlerinin verilecek cevabın mahiyetine göre değişeceğini bildirmekle kesbi şeref eyliyoruz."

21 Nisanda Rıfat Paşa, İngiliz Büyük Elçisine notanın niteliğini bildirdi, ayrıca aynı günün sabahı Rusların Kutsal Yerlerle ilgili fermanlarının kaleme alınmış olup olmadığını, söz konusu senedin hazırlanıp hazırlanmadığını ve nihayet Rıfat Paşa'ya iki memleket arasında antlaşmayla ilgili olarak yapılacak müzakerelerde Osmanlı İmparatorluğunu temsil yetkisi tanınıp tanınmadığını ısrarla soruşturduklarını da haber verdi. İkindide Prens Menchikov Babıâli'ye bir haberci göndererek Sadrıâzama ve Hariciye Nâzırına sabahleyin kendisine verilen cevabı "tatminkâr" bulmadığını ve Babıâli'nin, fikrince gayet mahzurlu bir şeye teşebbüs ettiğine, yâni İngiliz Büyük Elçisine danışmak ve kendisinden öğüt almağa kalkıştıklarına dair bazı haberler aldığını bildirdi. Sadrıâzamın "mesele yeteri kadar aydınlık olduğuna göre, kimsenin fikrini almaya ihtiyacı olmadığını, fakat her vesileyle Babıâliye iyi niyetlerini ve dostluk duygularını açığa vurmaktan geri kalmamış olan ve memleketin kalkınması ve refahı için büyük ilgi gösteren bir kimseye saygı göstermekten kimsenin kendisini alıkoymayacağı,,

yolunda bir cevap verdiği öğrenildi. Lord Stratford, gerçekten de büyük ilgi göstermekte ve barış yoluyla dâvanın halledilmesi için elinden geleni yapmaktaydı. Karısına yazdığı mektupta şöyle diyordu:

"*25 Nisan —Tanrıya şükür, çok iyiyim. Ama beynim oğulduyor, parmaklarım sızlıyor. Beşte kalkıp bütün gün çalışıyorum, yatağa zor atıyorum kendimi geceleri. İşler yolunda. Kutsal Yerler meselesi aşağı yukarı halledildi. İki Büyük Elçiyi kaşla göz arasında yan yana getirmek fırsatını buldum. Gene de düzlüğe çıkmış sayılmayız. Rusya, Osmanlılardan veremiyecekleri şeyler istiyor. Menchikov'un Osmanlılara vermelerini öğütlediğim şeylerle yetinmeğe razı olup olmıyacağı daha belli değil. Herkesle iyi geçindiğimi duyunca memnun olacağını biliyorum. İnşallah İngiltere'de daha başkaları da aynı hoşnutluğu gösterirler.*"

"*27 Nisan —Filo meselesinde Dundas ne kadar haklıysa, Rose da o kadar yanlış hareket etti. Bilirsin ama; İskoçyalılar her zaman haklı çıkarlar. Kutsal Yerler meselesi biraz yavaş, ama sağlamına hal edildi. Babıâli sevinçli. Ayrıca Ruslardan Sultanın kabul etmesi istenilen kara yazılı antlaşmanın en berbat bölümünden vazgeçtiklerine dair bir teminat aldım. İş gene de bitti sayılmaz, bir şeyler dönüyor ortada. Bununla birlikte durum umutlu. Yunanlılar, taşkın halde. Rus Büyük Elçiliğinin genç memurları Elçilerinden şikâyetçi görünüyorlar. Korkacak bir şey yok, merak etme ama, bir ayaklanma, ya kesim olacağı söyleniyor. Bir şey olacağına pek inanmıyorum. Gene de Babıâli'ye Paskalya sırasında düzeni korumağa bakmalarını öğütledim. Kesim dediğim, dünyanın sonu gibi, hiç de beklenildiği zaman olacak şey değildir.*"

Menchikov'un yarattığı buhranın ikinci nöbeti 5 Mayısta kopuştu. 19 Nisan notasında hiç değilse gerçek bazı haksızlıkların tamiri yolunda isteklere yer verme

erdemi gösterilmişti. 5 Mayıs Notası ve Tasarısında bu bile yoktu. Lord Stratford, tapınaklarla ilgili haksızlık ve uygunsuzlukları artık tartışma sınırı dışında bir çözüm plânına sokmuştu. Çarın elçisi bu sefer hiç yoktan bir şikâyet konusu bulmağa savaşıyordu. Bu sefer ayakları havada kalmış ve asıl şikâyet konusunu, yanı Kutsal Yerlerle ilgili protesto imkânlarını elinden kaçırmışsa, bundan kendi sorumluydu. Bu yüzden şimdi yeniden tutunacak dal arıyordu. Çar, bir kılıç ustası karşısına bu kabadayıyı çıkardığı için dizini dövüyor olmalıydı. Belki de Büyük Elçinin yokluğu sırasında Prensin ortalığı süpüreceğini sanmıştı. Bu olmasa bile, temsilcisinin kuru sıkı tehditlerle Babıâliyi ve İngiliz Elçiliğini çileden çıkaracağını umut etmişti. Oysa Türk nâzırlarıyla öğütçüleri, İngiliz Elçisi soğukkanlılığını kaybetmemiş, Menchikov'a karşı baştan beri gösterdikleri kibar davanıştan ayrılmamışlardı. Bir an bile hazırlıksız yakalanmamış ve her türlü kışkırtmadan uzak durmuşlardı. Bu kendini dizginleme tutumu, beklenilen sonucu verdi. Kızgın bir hasma karşı aşırı nezaket diye kolay yutulmıyan bir taktiğin zamanında ne etkili olabileceğini unutmayalım. Çar, hasmının sarsılmaz mantığı karşısında, deli divâne oldu ve tam en uygunsuz anda patlayıverdi. Başta zorbalığa başvursaydı Büyük Elçi sahneye ulaşmadan çok önce Türk hatlarını altüst edebilirdi. Lâkin iş işten geçmiş, gerçek şikâyet konuları ortadan silinmişti. Herşeye rağmen Nicholas temsilcisine her zamankinden sert buyrukları yollamak için bu anı seçti ve Menchikov, hatasını kendi de kavradığı için belki, 5 Mayıs notasını yollamak zorunda kaldı. Bu belgede Kutsal Yerlerle ilgili Rus isteklerinin kabulünü garanti eden fermanların varlığını kabul etmekte, fakat üçüncü yani geleceğe ait garantilerle ilgili isteğe henüz cevap almamış olduğunu ileri sürmekteydi.

İmparatorun en önemli gördüğü bu meselenin halâ halledilmemiş olması karşısında hızla bir karara varılabilmesi için Hariciye Nâzırına hitap zorunda kaldığından bahisle karar için beş gün mühlet veriyor ve yeni bir gecikme halinde üzücü sonuçlarla karşılaşılabileceği tehdidini savuruyordu. Notaya ilişik olarak, Rusya'nın Yunan kilisesi adına ileri sürdüğü ve Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine müdahaleye imkân verdirici nitelikteki istekleri içine alan bir Konvansiyon tasarısı gönderilmişti. Prensçe ileri sürülen esaslar şunlardı: 1 — Ortodox dininden olanlar ötedenberi tanınmış imtiyaz ve dokunmazlıklardan yararlanacak ve öbür Hıristiyan dinlerine tanınan haklara da sahip olacak; 2 — ilgili yeni ferman Rus hükümetine verilmiş resmî bir garanti yerine geçecek; 3 — böylece özetlenen hususlar iki hükümetin karşılıklı güvenini belirten bir Senete konu teşkil edecek.

Müzakerelerin bu döneminde Lord Stratford, Sadriâzamı Boğaziçi'ndeki yalısında ziyaret etti. Rıfat Paşa ile Seraskeri de orda müzakere halinde buldu. Büyük Elçi Prense verecekleri cevapta bir müzakere kapısı açmalarını öğütledi ve böyle bir garanti verilemiyecek bile olsa, Sultanın bütün uyruklarının dinî ve sivil imtiyazlarını kesinleştiren bir ferman yayınlayarak ve Beş Büyük Avrupa Devletine resmen garanti vermek suretiyle hem kendi otoritesini pekleştirmesini hem de garanti isteğine bir karşılık vermesini ileri sürdü. Sadrıâzam, İngiliz donanmasına, başı sıkıştığı takdirde güvenip güvenemiyeceklerini sordu. Bu, Türklerin ne yolda kafa yorduklarını gösterme bakımından ilgi çekici bir soruydu. Lord Stratford, şöyle bir karşılık verdi: "Bu dönemde durumu manevi bir çerçeve içinde incelemenin uygun olacağı sanısındayım. Bu bakımdan tehlike ve güçlükler ne olursa

olsun, telâşa yol açacak ve öfke kabartacak her türlü gösterilerden sakınılması gerektiğini belirtmek isterim."

Büyük Elçi, aklı yatmadıkça söz altına giricilerden değildi. İngiliz donanmasını bu mesele içine katıştıracaksa, bu Sadrıâzamın yalısında yapılan rastgele bir toplantıda değil, kendinin elverişli göreceği anda ve yerde olmalıydı. Meselâ Sultanın sarayında. 9 Mayısta Stratford, gayet tumturaklı yazılmış bir yazıyla Abdülmecid'e tehlike halinde, Akdeniz'deki kırallık kuvvetleri kumandanına filosunu hazır tutma emri vermek üzre talimat aldığını bildirdi. Bunu nâzırlara haber vermemişti, çünkü dışardan etki olmaksızın bir karara varmalarını istiyordu. Onlar ise karara varmışlardı bile. Stratford'un öğütlerini tutmuşlardı. 10 Mayısta Rıfat Paşa, Prens Menchikov'a uzlaşıcı bir nota yollayarak Filistindeki kilise ve hastaneyle ilgili henüz halledilmemiş hususları müzakereye hazır olduğunu belirtti ve Sultanın Hıristiyan uyruklarının hak ve imtiyazlarını sonuna kadar korumağa hazır olduğuna dair Rus temsilcisine teminat verdi ve hattâ bu konuda bir ferman çıkarılmasının bile söz konusu olabileceğine işaret etti, fakat bir hükümetin uluslararası göreneklere aykırı olarak başka bir hükümetle bağımsızlığını doğrudan doğruya ilgilendiren ve tehlikeye atan meselelerde tek taraflı bir antlaşmaya girmeyi kabul edemiyeceğini ileri sürdü.

Ertesi gün Prens cevap verdi. Mektubunda Babıâlinin gösterdiği güvensizlik karşısında duyduğu üzüntüyü belirtiyor, üç gün daha düşünme mühleti verdiğini belirttikten sonra, bu mühlet sonunda ödevini sona ermiş sayacağını ve iki saray arasındaki diplomatik münasebetlerin, bundan doğacak sorumluluklar Babıâliye ait olmak üzre, kesileceğini bildiriyordu. Ruslar, bu arada da boş durmamış, bütün kapıları zorlamışlardı. Prens, Reşit Paşa'ya

mektup yazmış, Rıfat Paşa'yı kandırmak için gizli ajanlar salmış, Veziriâzamı göz altında bulundurmuş ve hattâ Nâzırlarına danışmadan Abdülmecit ile bir görüşme ayarlamıştı. Başta kendisini kabul etmemesi gereken Abdülmecit, hiç değilse sonradan nazırlarını haberdar etme bilimliliğini göstermişti. Gene de Sadrıâzam bu usulsüz hareket karşısında 13 Mayısta istifasını verdi. Bunun üzerine yapılan hükümet değiştirmesinde Rusyaya karşı olan devlet adamlarına eskisinden çok daha büyük yer verildi. Lord Stratford'un eski dostu Reşit Paşa Hariciye Nâzırlığına getirildi. Kısacası durum, Prens Menchikov için eskisinden de kötü bir yön aldı.

Yeni hükümet, bu kadar önemli bir konuda derhal bir karar alamıyacağını, Prensin son yazısına cevap vermek üzre beş altı gün mühlet verilmesini istedi. Rus Elçisi daha fazla beklemeğe tahammülü olmadığını ileri sürerek *diplomatik münasebetlerin kesildiğini resmen ilân* etti (15 Mayıs). Rus Elçisi tıpkı efendisi gibi en olmıyacak yerde bir densizlik edivermişti. Nicholas, başta Osmanlılardan Filistin meselesinin hallinden gayrı bir şey istemediğini söylemiş, sonradan da ortada fol yok yumurta yokken Türkiye ile gürültü çıkarmağa kalkışmamış mıydı? Şimdi de temsilcisi, tam Babıâli ortada şikâyet konusu pürüzleri giderdiği bir sırada hiçbir diplomatik göreneğe, belirli hakka dayanmaya bakmadan bir oltimatom yollıyor, üstelik de yeni işbaşına geçmiş bir hükümetin mühlet isteğini nezaket kurallarını hiçe sayarak diplomatik münasebetleri kesmek için bir bahane olarak kullanıyordu. Durumunu büsbütün gülünçleştirmek istermiş gibi de kısa bir zaman için daha İstanbul'da kalacağını bildiriyordu. Sultanla nâzırlarının, önüne diz çökeceklerini, af mı dileyeceklerini sanıyordu, nedir? Sakarlığını tam doruğuna vardırmak için olacak; Prens, Divanın üçe karşı

42 oyluk bir çoğunlukla 'antlaşma çerçevesinde garanti hariç' bütün Rus isteklerini kabul ettiği bir sırada, bütün açık kapıları kapayıcı son bir nota daha gönderdi. Notada, bağımsız bir hükümete hitapta en azından nezaketsizlik sayılabilecek bir dille diplomatik münasebetlerin kesildiğini, garanti isteğinin geri çevrilmesi üzerine Rus hükümetinin kendi başına bir çare arayacağını ve Ortodoks kilisesinin statükosuna karşı yapılacak en ufak bir saldırış sebebile şimdiye dek kaçınılmış bazı tedbirlere baş vurulmasına yol açabileceğini belirtiyordu.

Lord Stratford, bu son notayı öğrenir öğrenmez, önemli bir adım attı. Geri kalan üç büyük Avrupa devletinin temsilcilerini Büyük Elçiliğe çağırarak, durumu kendilerine açıkladı. Böylece Şark meselesini Avrupa kontrolu altına, yani sağlam ve emin bir plâna aktardı. Tek taraflı, menfaatlere dayanan müdahalelerden uzak kıldı. Dört temsilci de Prensin son notası üzerinde ağız birliği ettiler. Avusturya temsilcisinden Prens'i ziyaret etmesi istendi. O da Prensin aldığı karar karşısında duyulan üzüntüyü dile getirdikten sonra, Babıâlinin henüz resmen sunulmamış olan notasını özel bir kanaldan kabule rıza gösterip göstermiyeceğini sordu. Prens, söz konusu notayı kabule bir itirazı olmadığını (ki nota bu şekilde yollanıldı ve kabul edildi) fakat Babıâli, isteklerini kayıtsız şartsız kabul etmediği takdirde (20 Mayıs) o gece yola çıkacağını söyledi. Belli oldu ki, usta Rus diplomatı, bir türlü toplantıdan ayrılmağı beceremiyen utangaç bir konuğa dönmüştür. "Babıâli nezdinde artık Rus temsilciliğinin kalmadığı"nı iki defa resmen ilân ettikten sonra, Reşit Paşa'ya son bir nota daha yolladı. Daha önceki notalarda geçen en densiz istekleri tekrarlayan bu notayla ne kazanılabileceği belli değildi. İngiliz Elçiliğinde yeniden toplanan dört temsilci hiçbir gelişme olmadığına parmak

bastıktan sonra, Babıâliye bir yazı yollayarak, 'Sultanın egemenliği ve hareket serbestisiyle bu derece yakından ilgili bir meselede', Reşit Paşa'nın fikrine sayıgı göstermenin en uygun yol olacağını belirttiler, yâni Türkiye tarafından yollanan notayı onayladıklarını ortaya koydular.

Reşit Paşa, son Rus isteklerine direnmeğe çoktan karar vermişti. Yunan kilisesini himaye iddiaları kabul edilemezdi. 'Bu, kangren olmuş bir bacağın kesilmesi değil, vucuda zorla zehir şırınga etmek gibi bir şeydi! Prens kendilerinden 'Evet' veya "Hayır" demelerini istemiş, onlar da 'Hayır' demişlerdi.

Dolayısiyle Prens Menchikov'un yarım ağızlı müzakereleri, 21 Mayısta sona erdi, Elçilik binasından Rus armaları indirildi, kendi de bir şileple Odesa'ya hareket etti. 31 Mayısta Kont Nesselrode Reşit Paşa'ya zehir dolu bir mektup göndererek, Prens Menchikov'un hareket tarzını onayladığını bildirdi, Prensin notasını olduğu gibi kabul etmelerini istedi, yoksa Rus birliklerinin harp maksadıyla değil, sadece Çar'ın isteklerini garanti altına almak üzre sınırı geçeceklerini belirtti. Buna Reşit Paşa Lord Stratford'un talimatı üzerine yumuşak ve mantıklı bir cevap verdi (16 Haziran). Bu arada Sultan, 7 Haziranda Hıristiyan uyruklarının imtiyazlarını pekiştirici yeni bir ferman (Hattı Şerif) çıkardı, böylece Rusları büsbütün nefessiz bıraktı. Daha sonraki perdeleri Kırım'da oynanacak olan dramın birinci perdesi böylelikle kapandı.

29 Mayısta Büyük Elçi karısına şunları yazıyordu:

"Dört yüz yıl önce bugün, İkinci Mehmet İstanbul'un surlarını yıktı, Ayasofya'yı camiye çevirdi, hipodromdaki yılan başlarından birini kılıcıyla kopardı. On iki gün sonra her yılki kutlama törenleri yapılacak. Arada. nelerle karşılaşacağız, kim

bilir? Türk filosu Büyükdere açıklarında. Ortada binbir çeşit söylenti dolaşıp duruyor. Bu sabah Reşid'i görmeğe gittim. Keyfi yerinde. Yeniden Sadrıazam olmak istemediğini söyledi. Belli, Rus taleplerine karşı durduğuna memnun. Son günlerde harıl harıl çalışıyor. Hıristiyan, yahudi uyrukların dinî imtiyazlarını garanti altına alan fermanların kaleme alınmasıyla uğraşıyor. Bu sabah müsveddeleri bana da yollamışlar, bir iki cümle ilâve ettim. Yakında yeni imtiyazlar da koparılabilir. Filistin meselesinde iyi iş gördüm. Ruslar herşeye el koymak istediler, onları önlemek gerekti. Bu yenilgilerinin sonuçları ciddî olabilir ama, ne olursa olsun, Türkleri desteklemek şarttı, bunda da başarı kazandım. Bu dâvada başka türlü hareket edilemezdi. Öyle ama ortalık yeniden karıştı diye kimbilir ne mırın kırın edilecek İngilterede! Bütün iş hükümette. Buhrana serinkanlılıkla karşı çıkabilir, sonuçlarını sineye çekerlerse ne alâ! Tereddüt herşeyi mahvedebilir. Fransızlar sağlam bir karara vardılar. Rusya istilâya kalkışırsa, Fransa yardıma koşacak gibi görünüyor. Reşid'e dün böyle bir garanti vermişler. Bakalım, ne olacak? Perdenin gerisinde olan ben bile zaman zaman afallayacak oldum. Avusturya ile Prusya'dan haber yok daha. Çanakkale'den bir mektup aldım. Ruslar, tüccarlarına bir ayak önce işlerini temizlemelerini salık vermiş. Fena haber! Gine de ne olacağı belli değil. Ruslar bizimle bildikleri gibi oynıyabilecekleri sanısında. Hani kurbanlarını daha kolay yemek için geveleyen vahşi hayvan rolü takınacaklar nerdeyse."

Büyük Elçinin İstanbul'a varışıyla Prens Menchikov'un Odesa'ya hareketi arasında geçen o dopdolu altı hafta içinde olup bitenleri şöyle özetleyebiliriz: Onyedi günde Büyük Elçi Babıâliyi Kutsal yerlerle ilgili fermanları çıkarmağa razı ederek Prensin ödevini sıfıra indirdi. Üç hafta da Babıâlinin Ruslara karşı uzlaşıcı bir tavır gütmesini sağladı. Böylece Türkler bu uzun mücadelenin

sonunda haklı, Ruslar ise saldırgan olarak ortaya çıktılar. Türkler, Ruslara Yunan kilisesinin koruyucusu rolünü tanımağa ise baştan beri kararlıydılar. Canning, Babıâli'nin İngiliz siyasetine uygun olan bu kararını başarıyla uygulamasına yardım etmiş oluyordu.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

DİPLOMASİ OYUNLARI

Haziran - Ekim 1853

Prens Menchikov, zora gelmiş olan tüyünü tüsünü düzeltmek üzre Odesa'ya çekip gidince, Avrupa devlet adamları da tarafsız seyirciler için garip, çapraşık bir oyundan başka bir şey olmıyan diplomasi hünerlerine giriştiler. Bu oyunda dört köşe vardı: Viyana, Londra, Paris, İstanbul. Berlin de işe karışmak istedi ama, yüz veren olmadı. Amaç, kimi Nota, kimi Tasarı, kimi Bildiri, kimi de Konvansiyon denilen topları İstanbul'dan St Petersburg'daki kaleye atmaktı. Yolda akıl sır ermez aksilikler oluyordu. Bazen köşelerin birinden atılan top, yolda kayıplara karışıyor; bazen de top onca hazırlıktan sonra bir yana bırakılıveriyordu. Çoğu zaman değişik köşelerden aynı zamanda atılan toplar yolda çarpışıyor, birbirlerini yok ediyorlardu. 1853 yazında bu toplardan en az bir düzüne, Avrupa göklerinde ordan oraya cirit oynuyordu. Bunlardan biri Petersburg kalesine erişebildi ama, onun da içinde az çok patlayıcı madde olduğu anlaşılınca, gözden düşüverdi.

Rus Çarı'nı yatıştırmak için Avrupa'nın en seçkin, en gözde insanlarının gösterdiği gayretleri küçümsediğimiz sanılmasın. Niyetleri samimiydi, ustalıkları da söz götürmezdi. Lâkin, başarmak istedikleri, olacak şey değildi. Çar hiç de yatıştırılmağa niyetli görünmüyor. Bir yandan da

'çokluğun' bazı aksaklıklar doğurabileceğine dair söylenegelen atasözlerini haklı çıkaran bir durumla karşı karşıya olunduğu da ortadaydı. Diplomasi tarihinde topluca gösterilen iyi niyetlerin 'çokluk' yüzünden çamura saplanmasına bundan daha iyi örnek bulunamaz. Bütün Devletler, yaraya merhem bulabilmek için Hariciye Nazırlarını seferber etmişlerdi. Ne var ki, sağlık verilen ilâçlar, rakip tarafların gine aynı titizlikle hazırladığı ilâçlar yüzünden kullanılamaz oluyordu. Meselâ Viyana'da bir tasarı hazırlanmış; sahip çıkmıyor buna; Fransa benimsiyor, bütün büyük devletler tarafından tartışılıyor, derken kaşla göz arasında tasarı ortadan kayboluyor. Viyana umut kesicilerden değil, hemencecik ikinci bir tasarı sunuyor, etrafa gösteriliyor, onaylandıktan sonra Türkiye'ye gönderiliyor. Sarayda hoş karşılanıyor; derken ne yüzdendir, bilinmez, bir yana atılıveriyor. Avusturya'nın ortaya attığı fikirlerin Türk havasında tutunmadığını gören büyük devletler paçaları sıvıyor, birbirlerine danışmadan etmeden, hattâ işin belkemiğini bile bu arada akıldan çıkararak bir takım teklifler ileri sürüyorlar. Derken bir de bakıyorsunuz, M. Drouyn de Lhuys bir tasarı hazırlamış elinde; öbür yanda Lord Clarendon Türkiye'ye yeni bir tasarı yolluyor. Tasarı tam İstanbul'a ulaştığında Lord Stratford'un tasarısı Viyana yolunda. Tam oraya vardığında ise, M. Drouyn de Lhuys'un teklifi Büyük Devletlerce kabul ediliveriyor.

Onca zahmet boşuna gidiyor. Daha başka bir sonuç mu alınacak? Yoo. Avusturya, Rusya'nın damarına basmadan zıtlığı tamire savaşıyor. Fransa barışçı tedbirlere karşı değil ama, bir yandan da harbe hazırlanıyor. İngiltere kim ne derse dinliyerek, barış yolunda öylesine yumuşak başlı ki, harbin kopmasında onun da payı küçük

değil. Bir yanda Notalar, Bildiriler, Konvansiyonlar Londra'dan Paris'e, Paris'den İstanbul'a gidip gele dursun, öbür yanda harp gemileri bildiğini yapıyor ve bütün bu gayretleri bir kalemde sıfıra indirmenin yolunu buluyorlar. Haziran - Aralık arası onbir değişik teklif sürüldü ortaya, hepsi de boşa çıktı.

Avusturyalılardan gelen ilk teklif, Reşit Paşa'nın eline Haziran sonuna doğru ulaştırılabildi. Teklif, Avusturya Hariciye Nazırı Kont Boul'un kaleminden çıkmıştı. Lord Stratford ise bu teklif karşısında ne tavır takınacağına dair hükümetinden talimat almış değildi. Büyük Elçi böylesine zıt iki davranışı birleştirme gayretlerinin boşa çıkacağına önceden inanmıştı. Hele şartlarda en ufak değişikliği kabul etmiyeceklerini bildiren Kont Nesselrode Notasından sonra iş büsbütün çatallaşmıştı. Buna rağmen Büyük Elçi zaman kazanmak üzere diplomasi araçlarını seferber etmeyi uygun gördü. Lord Clarendon'a bu fikrini açtıktan sonra, Avusturya, Fransa ve Rusya temsilcilerini evinde yan yana getirdi ve Babıâliye Kont Buol'un planını sağlık veren bir muhtıra hazırlandı. Böylece Avusturya Planı Dörtlerin imzasıyla değerce büsbütün ağırlaşmış olarak Babıâliye sunuldu. Şunu da şuracıkta hatırlatalım ki, 1853 de Şark Meselesini Büyük Devletlerden kurulu bir jürinin yargısına sunmak fikrini ilk ortaya atan, Lord Stratford'dur. Mayısta Büyük Elçileri, Prens Menchikov'un isteklerini incelemek üzre toplantıya çağıran odur. Şimdi de aynı yolu izliyordu. 24 Haziranda evinde yapılan toplantı, Kırım Harbi felâketini önleyebilecek tek çare olan toplu hareket davranışının başlangıcı sayılmalıdır. Babıâli Avrupa devletlerinin böyle toplu harekete geçmelerini son derece hoş karşılamakta olup, barışın sağlanması için bu davranışın sağlam bir çare yerine geçtiği ise şüphesizdi.

Bu arada müzakereleri geciktiren iki olayla karşılaşıldı. 7 Temmuzda Rusların Prut'u dört gün önce geçtiği haberi alındı. Hemen ardından Veziri Âzam Mustafa ile Hariciye Nazırı Reşit Paşalar vazifelerinden uzaklaştırıldılar. Lord Stratford hemen Sultanın yanına çıktı (10 Temmuz) ve kendisine sadece şahsi sebebler yüzünden iki devlet adamının azledildiği söylenildiği zaman Sultandan böyle değerli iki müşavirden bu nâzik anda yoksun bırakılmamasını rica etti. Abdülmecit derhal iki Nazırın vazifesini iade etti. Büyük Elçinin karısına ve Lord Clarendon'a yazdığı mektuplar ve Baş tercüman Stephen Pisani'nin hazırladığı rapora bir göz atmak Türklerin hemen her adımda nasıl Büyük Elçiye bel bağladıklarını kavramaya yeter. Hazırlıksız olduklarına göre, önemli olan vakit kazanmaktı, onun için Çar ordularına dayanmayı bir yana bırakıp protesto yollamağı salık verdi ve sözü tutuldu.

Karısına. 9 Temmuz.— "*Ruslar, Osmanlı topraklarına girdiler. Onları anlaşmazlık konusu meselede dize gelmeden dışarı atmamız gerek. Harpsiz ya da büyük çapta harbe girmeğe zorlanmaksızın bunu başarabiliriz. Düşündükçe, tüylerim diken diken oluyor. Bizi harpten kurtarsa kurtarsa, bir mucize kurtarabilir. Ne olursa olsun herkesin aklını başına alıp, hiç değilse Ruslar kadar kararlı ve ileri görüşlü olması gerek. Lord Clarendon'a özel, resmî, bir araba dolusu yazı yazdım. Karar verme sırası onda. Müzakere yolu bir daha denenir, olmazsa harp.*

Osmanlı hükümeti apansız değişiverdi. Reşit'le Sadrıâzam azledildi. Osaat Padişaha çıktım, yeniden vazifeleri başına getirildiler. Sultan, nazırları, aralarındaki aşağılık çekememezliklerden dolayı başına tebelleş olmakla itham ediyor. Nazırlar da Sultanın zaafından, iki yüzülülüğünden şikâyetçi".

Lord Clarendon'a. 9 Temmuz.— "*Müzakerelerden umudumuz ne olursa olsun bir kere daha denemeli ve bir karara*

varmalıyız. Gecikme, Türkiye için bir felâket olacaktır; hele bir kaç hafta daha oyalanırsa, iş çığırından çıkacak. Bence müzakere gayretleri bir kere daha suya düşecek olursa, yarım tedbirlerin vakti geçtiğine hükmetmek mevkiinde kalacağız. Amaç, anlaşmazlık konusu meselede dize gelmeden Rusları eyaletlerden dışarı çıkmağa razı etmekse; bu, geniş çapta ve sert tedbirlere veya İmparatorluğun kısmen bölünmesine yol açacak bir karşı sefere girişmeden nasıl sağlanabilir? bilmiyorum. Şurası muhakkak ki gayretlerimize bir bütün hali verecek ve enerji aşılayacak bir karara varmamız zamanı gelmiştir. Ben de herkes kadar barış isterim. Ama tehlikede olan menfaatler korunacaksa, ki korunması gerek, sonunda birçok ziyanlara yol açacak ve Rusların ekmeğine yağ sürecek yumuşak başlı gayretleri tadında bırakmak gerektiği kanaatindeyim."

Stephen Pisani'den, 10 Temmuz.— ."*Reşit Paşa Protestoda tarafınızdan yapılan değişikliklerden çok memnun. Protesto yarın Divanda okunacak ve daha sonra Sultanın tasvibine sunulacak. Majesteleri tasvip eder etmez de 1801 Antlaşmasına imza atmış dört büyük devlet temsilcilerine iletilecek.*"

"*Reşit Paşa Rus hükümetine yollanacak bir nota hazırlıyor. Yarına bitirebileceği umudunda, size yollayacak.*"

Pisani'ye bakılacak olursa, Reşit Nota hazırlamakla uğraşıyor ama, Ruslar Türkiye'ye akın ettiğine göre daha başka tedbirler alınması gerekmektedir. 18 Haziranda Lord Clarendon Türk eyaletlerinin istilâsı halinde bir protesto yollanmasını salık vermiştir. Lord Stratford ise 9 Temmuzda böyle bir protestonun Avusturya Plânına ilişik olarak yollanılmasının en iyi hareket yolu olacağını bildirir ve ilâve eder: "Reşit Paşanın ricası üzerine, ekselansınız tarafından hazırlanmış olan Protestoyu Avusturya tasarısına ekledim."

Lord Stratford, hemen bu planı uygulamağa geçti. 15 Temmuzda protesto bastırıldı. İçinde Lord Clarendon-un 18 Haziran talimatındaki ana ilkeler yer almaktaydı ve belge 16 Temmuzda İngiliz Sarayından toplaşan dört temsilci tarafından onaylandı. Babıâliye bu protestoya ilişik olarak, Türkiyenin Müslüman olmıyan uyruklarının imtiyazlarını pekiştirici fermanları da Kont Nesselrode'a göndermeği sağlık vermekte ağız birliği ettiler ve Sultanın söz konusu yazısını Viyana yoluyla Petersburg'a ulaştırmağı üzerlerine aldılar. 29 Temmuzda bu sefer Reşit Paşanın da iştirakiyle yeniden toplanarak, protestoya ve fermanlara ilişik olarak Kont Nesselrode'a gönderilmek üzre bir mektup hazırladılar. Aynı gün acele, Viyana'ya postalandı. Ardından da fermanlarla güven altına alınmış dinî imtiyazları ve daha sonra Sultanın elverişli gördüğü zaman ve konularda söz konusu imtiyazları genişletmeğe hazır olduğu vaadini içine alan bir ek Nota veya bir "Projet de Convention" yollanıldı. 24 Temmuzda toplanan Divan bu tedbirleri kabul etti ve böylece Türkiye'nin ültimatomu denilebilecek olan belge ortaya çıktı. Buna bir göz atılacak olursa, Türkiye'nin kendisinden beklenilebilecek her türlü tâvizi kabullendiği ve Rusların başlangıçta ileri sürdükleri bütün isteklere boyun eğildiği görülecektir. Protestonun dili, vakur olmasına rağmen uzlaşıcı bir nitelik taşımaktaydı.

Lord Stratford'un Viyana'daki meslekdaşı Lord Westmorland'a yolladığı 23 Temmuz tarihli mektup, bu tekliflere verdiği önemi belirtmesi bakımından ilgi çekicidir :

"Bu posta, acele olarak Reşit tarafından ve Dörtlerin parafıyla yollanmaktadır. Vaktinde oraya ulaşması için her türlü tedbiri aldık. Barış olmasını istiyorsan, bu belgelere gereken

ilgiyi göster. Babıâli bundan gayrı tâvizde bulunamaz ve harp koptu, kopacak. Bütün plânlar hep suya düştü. Bizim Konvansiyon da Kont Buol'un, Bourqueneys'in tekliflerinden daha talihli çıkmadı. Bence şimdi doğru yolldayız. Hem uzlaşıcı hem de kesen kes davranışın yan yana gitmesi gerektiğine aklım yattı."

Bu arada Viyana'daki diplomatlar sabırsızlana dursunlar, İstanbul'dan haber geldiği yoktu. Kont Buol bunun üzerine, 24 Temmuzda Paris'te hazırlanmış olan bir tasarıyı temel alarak yeni bir nota teklif etti ve bu Lord Clarendon tarafından telgrafla onaylandı (25 Temmuz). Üç gün sonra bu Viyana notası üzerinde anlaşmaya varıldı. Aynı günün akşamı Türk notası Viyana'ya ulaştı. Viyana Notası, İngiltere'den gelen telgrafla kesinlik kazandıktan sonra Türk plânının Viyana'da büyük ilgi göreceğini umut etmek, boşunaydı. Kont Buol, İmparatorun buyruğunu aldıktan sonra Reşid'in notasının 'tartışmaları uzlaştırıcı olacağına sertleştirici nitelikte olduğunu ileri sürdü ve Notayı Petersburg'a iletmek sorumluluğunu kabul edemiyeceğini bildirdi. Lord Westmorland, talimat için Hariciye Nezaretine telgraf çekti. Lord Clarendon'dan 30 Temmuzda alınan cevapta Türk ültimatomunun geri alınması sağlık veriliyordu.

Viyana'daki temsilciler ne olursa olsun, bağımsız bir devletin harp halinde bulunduğu ikinci bir devlete yolladığı ültimatomu geri tutma sorumluluğunu üzerlerine almaktan çekinmediler. Nota Petersburg'a gönderilmiş olsaydı, bunun İmparator Nicholas'ın darmadağın kafasında yapacağı etki ne olursa olsun, şu sonucun alınması elde birdi: Türkiye barış sembolünü, zeytin dalını Rusya'ya uzatmış olacak, Rusya ise bunu geri çevirmekle bağımsız bir devletten vermesine imkân olmıyan imtiyazlar istemiş bir saldırgan durumuna düşecekti. Dört

devlet, Viyana'daki temsilcileri eliyle bu notayı sunmuş olsalardı, Rusya tarafından Notanın reddi, toplu olarak bu hareketi takbih yoluna gitmelerine ve toplu bir askerî müdahaleye girişmelerine yol hazırlayabilirdi ve böylece Batılı devletlerin yalnız başına müdahalesi ve Kasımda Çanakkale'den Karadeniz'e girmeleri önlenirdi. Rusya'ya karşı cephe çok daha kuvvetli olacaktı ve bütün Avrupa mağdur tarafın safında aracılığa girişme mevkiinde bulunacaktı. Avusturya ile Prusya aşırı tedbirlerden alabildiğine çekiniyorlar ve yaklaşmakta olan mücadelenin dışında kalmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Viyana'daki temsilciler Cermen devletlerinin ürkekliği yüzünden bu fırsatı kaçırdılar. Avusturya'nın etkisi altında mağdur taraf olan Türkiye teklifini kaale alacak yerde, Rusya'nın hoşlaştığı bir plân üzerinde çalışmağa boyun eğdiler. İşin en acıklı yanı, sırf kendileri tarafından ortaya atıldı diye, sakat bir teklifi, herşeye rağmen savunmaya ve ileri sürmeğe devam ettiler.

9 Ağustosda Viyana'dan gelen bir yazıdan Lord Stratford, Türk ültimatomunun durdurulduğunu ve Avusturya Notasının İstanbul'a ve Petersburg'a gönderilmiş olduğunu öğrendi. İngiltere'nin Viyana Büyük Elçisi, Hariciye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta 'emirlerinizi Lord Stratford'a ileteceğim' diyordu. Söz konusu emirler 28 Temmuz tarihliydi, yâni Lord Clarendon Türk ültimatomunu almadan önce Lord Westmorland'dan Lord Stradford'a "daha başka bir tertip alınmamış olduğu takdirde, Babâlinin Viyana Notasını kabul etmesi gerekeceğini' bildirmesi isteniliyordu. 'Başka bir tertip alınmış olduğuna göre, Lord Westmorland'in Türk ültimatomu yerine Viyana Notasını durdurması gerekip gerekmiyeceği sorulabilirdi? Lord Stratford söz konusu Notayı, ki elinde bir kopyası bile yoktu, resmen desteklemeğe

kalkışmadan önce Londra'dan talimat gelmesini beklemeği yeğ gördü. Bu gecikme Lord Stratford'un hükümetinden gelen emirlere karşı koyduğunu ispat makamında istismar edildiyse de, üçüncü bir şahsın aracılığıyla gönderilen, üstelik içinde yer alan şartların yerine gelmemiş olduğu ortada olan bu talimat karşısında, Lord Stradford'un Türk ültimatomunu öğrenince Lord Clarendon'un ne gibi tepki göstereceğini beklemesini tabiî görmek insaflı bir hareket olacaktır. Büyük Elçi Londra'ya yolladığı yazıda 'Nazırın durumu bilerek vereceği talimatın avantajlarından kendisini yok yere yoksun kılmak istemediğini' belirtmektedir.

İki gün sonra beklenilen talimat, Büyük Elçinin eline ulaştı. Lord Stratford'un gayretleri onaylanmakla birlikte, hükümet, Avusturya'dan gelecek bir notanın Ruslarca iyi karşılanması ihtimali karşısında Kont Buol'un Türk Notasını durdurup yerine Viyana Notasını yollamasını yerinde bir karar olarak gördüğünü belirtiyordu. Talimat gelinceye kadar Stratford yeni notadan kimseye söz açmamıştı. Bundan böyle Babıâliye notayı sağlık vermekte, İngiliz hükümetinin bu belge üstünde gösterdiği ısrarı ve Reşid'in Menchikov'a yolladığı Notayla aralarındaki benzerliği söz konusu ederek baskıda bulunmaktan geri kalmadı. Üstelik Çar'ın Notayı kabul ettiği de öğrenilmişti. Reşit Paşa, Büyük Elçinin sözlerini nezaketle dinledi, yalnız Rusya'nın Yunan kilisesi üzerinde bir çeşit protektora kurmasına imkân verici bazı hükümlere işaret ederek, bunlara Türk ültimatomunda özellikle yer verilmemiş olduğuna dikkati çekti. Lord Stratford, Paşanın bu nota üzerinde yorumlarını gayrı resmî olarak anlatırken, şu cümleyi kullanmaktadır: "Yapılan değişmenin kendisi tarafından ileri sürülen itirazları karşılamadığını gördümse de, böyle önemle sağlık verilen bir

notaya direnişini desteklemiş olmamak için, susmağı yeğ gördüm."

14 Ağustosda Divanda fırtınalı bir toplantı yapıldı ve çoğunluk, notayı, ister olduğu gibi, ister değişmeli, kabule yanaşmadı. Ertesi gün Reşit Paşa, Büyük Elçiye Divanda Viyana notasının kabulü için çoğunluk elde etmeğe imkân bulamadığını, kendisinin de notayı değişme yapılmadıkça imzalamıyacağını söyledi. Londra hükümetinin bu haksız tertibe kapılmasından yakındı. "Türkiye için," dedi "başta boyun eğseydik, daha iyi olurdu. Büyük devletlerden, önce destek gör, sonra da böyle yüz üstü bıraksınlar! İşte bu çok kötü oldu." Büyük Elçi, cevabında Babıâliye dayanmayı arkalayıcı sözlerden kaçındı. Ama notanın bu haliyle kabul edilmiyeceğini anlar anlamaz, bir orta yol bulmağa girişti. Lord Clarendon'a diyordu ki: "Kesen kes konuşamadığıma göre, bir yandan notayı benimsediğimi göstermenin, öbür yandan da Babıâliyi memnun ediçi değişiklik imkânlarına açık kapı bırakır bir karar şekli aramamın uygun ve yüklendiğim sorumluluklara yakışır bir hareket tarzı olacağına inanıyorum." Ayın 18 inde Reşit Paşa Divana sunulmak üzere hazırladığı değişmeleri ve gerekçesini kendisine gösterdi. Büyük Elçi, Türk nâzırının direnmelerini haklı göstermek üzere ileri sürdüğü sebeplerin sağlamlığı karşısında duyduğu hayranlığı gizlemek zorunda kaldı. Büyük Elçi, notayı güvensizlikle karşılamak için bunca sağlam sebep gösterilebileceğini kestirememişti. Acıklı bir sahne oldu bunların ardı sıra. Reşit Paşa, Büyük Elçinin elini öptü ve gözlerinden yaşlar akarak, yurdunu bunca tehlikeler ortasında yalnız bırakmamasını diledi. Lord Stratford, notanın şarta bağlı olmak üzere kabulünü sağlamak için bir hamle daha ettiyse de, Divanın

altmış üyesi de notayı ancak değişiklikten geçirildikten sonra kabul edebileceklerini açıkladılar.

Türklerin Viyana notasında yapılmasını istedikleri değişme tekliflerini burda inceleyecek değiliz. Dört devlet de bunlardan hiç de hoşnut kalmadılar. Yalnız Fransız hükümeti bunların ana metnin yanında bir gelişme sayılabileceğini belirtmekten geri kalmadı. Öbür yandan bütün Avrupa devletleri bu tekliflerin önemsizliğini ileri sürerek Çar'dan kabulünü istemede ağız birliği ettiler. Lord Stratford, Lord Clarendon'a yolladığı yazıda, "Hernekadar Kont Buol'un notası üzerindeki şahsî fikirlerini belirtmekten sonuna kadar ve dikkatle kaçındıysa da, Türkiyenin 12 milyon uyruğu üstünde tam müdahale hakkı Ruslara verilmiyeceğine göre, ileri sürülen değişme tekliflerinin gerekli olduğunu" belirtmektedir. Anlaşmazlık konusu meseleye parmağını basmıştı. Petersburgda aynı yere dişlerini geçirmişti. Oysa Ruslar 7 Eylülde Türk değişme tekliflerini geri çevirinceye ve Osmanlı hükümetinin Viyana notası üzerinde yapılmasını teklif ettiği üç değişiklik üzerinde Ruslar tarafından yapılan yorumlar dil altından çıkarılıncaya kadar Dört Devlet gözleri bağlı harekete devam etti. Ancak ondan sonradır ki, akılları başlarına geldi ve bütün dünya Lord Stratford ile Türklerin haklı, dört Büyük devletin ise haksız olduğunu anladı. Lord Clarendon, notayı elleri yanmış gibi bir yana attı.

Viyana notasının Babıâli tarafından kabulünün ne gibi sonuçlar vereceğine dair Rus Hariciye Nezaretinin 'Diplomatik İnceleme adlı' yazısında deniliyor ki: "Deniz devletlerine karşı üstünlüğü günden güne artan ve Şarktaki durumunun bütün Avrupa'nın iştirakiyle imzalanmış bir belge çerçevesi içinde büsbütün kuvvetlenmiş olduğunu gören Rusya'nın zaferi; askerî gücünü hazır-

lıksız ortaya sermek zorunda kalan ve sonuçta malî kaynakları büsbütün kötüye saran, buna karşılık da hiçbir kazanç edinmeyen Türkiye'nin bitkin düşmesi; son olarak da, aşırı vatanseverliği yüzünden hükümetinin nufuzuyla kendi nufuzunu bir addeden İngiliz Büyük Elçisinin itibarca yıkılması sağlanacaktır." Lord Stratford'un bu dönemdeki her hareketi, bu dikkate değer belge okunduğu zaman, haklı çıkmaktadır. Gine aynı belgede Ruslar kendilerini çevirmiş güvensizlik çemberine rağmen, Türkiye'deki haklarına dair yaptıkları yorumların açığa vurulmasından yakınmakta, oysa bunları zamana göre, yerine göre yorumlanacak bir biçimde sunmanın çok daha akıllıca bir hareket olacağını pişmanlıkla belirtmektedirler.

Viyana notasının kabul edilemez bir şey olduğu ortada. Şu halde Lord Stratford'un bu notayı Babıâliye kabul ettirmek için elinden geleni yapıp yapmadığını araştırmak haksızlık olacaktır. Notanın tehlikeli yanlarını görmüş olduğuna şüphe yok; öbür yandan şahsî nufuzunu doğru bulmadığı plân için kullanmıyacağı da şüphe götürmez. Fakat resmî yazılardan anlaşılıyor ki, hükümetinden aldığı talimatı desteklemek üzere resmî nufuzunu sonuna kadar kullanmış, şahsî fikirlerini açıklamaktan kaçınmıştır. Türk nâzırlarıyla yaptığı özel görüşmelerin resmî hareketleriyle bağdaşmadığını telmih etmek kadirbilirliğe yakışmaz. Bu gibi durumlarda sükût, rıza mânasına gelir, dendi. Oysa o anda Türk nâzırlarının o notaya direnmesi için telkin kaygısında olmadığı, eldeki belgelerden de anlaşılmaktadır.

Bir Büyük Elçinin kendi hazırladığı bir plânın hasır altı edilmesi karşısında öfkelenmesi olağandır. Lord Clarendon ile Lady Stratford'a yazdığı mektuplarda bu öfkenin izlerine rastlarız:

"Lord Clarendou'a, 20 Ağustos "Bu işin son devresi daha önceki devrelerden çok daha sıkıcı oldu. Tuttuğum hareket tarzının tasvibi, yararlığına bütün kalbimle inandığım ve en ufak teferruatına kadar üzerinde kafa yorulmuş bir plânın hasır altı edilmesini, geçiverilmesini mazur gösteremez. Bu red kararının daha başarılı bir hal çaresine yol açtığı avuntusundan da yoksunum".

"Son zamana dek Viyana'da bir Konferans tertiplendiğinden bile haberli değildim. Dört Büyükler arasındaki rastgele toplantıların burda yapılan toplantılara benzer olduğunu sanıyordum.

"Umid ederim ki, Babıâlinin tekliflerini tasvib ve destekleme kararını vermede kendinizi hür hissediyorsunuz. Rus Çarı'nın notayı olduğu gibi kabulünün daha başka güçlükler çıkaracağından korkmamak elde değil. Türkler herşeye hazır."

Karısına, Cumartesi gecesi - Pazar Sabahı, 20 - 21 Ağustos- "*Sen acımazsan bana kim acır? İki satırlık bir mektup yazacak kadar bile vakit bulamıyorum. Dün bütün gün uğraştıktan sonra, yetmiyormuş gibi bütün gece çalıştım durdum. Üstelik konu da hiç tatlı değil. Hükümet reisiyle Hariciye Nâzırı fena halde içerliyecekler. Babıâli, Viyana notasını bu haliyle kabul etmekte direniyor. Türkler heyecan içinde. Birlikteki çalışmalar güme gitti, durup durduğu yerde böylesine atlatılmak onları gücendirdi. Üstelik böyle hareket etmeleri için de akla yakın bir sürü sebep var. Kendilerine sunulan nota, güven verici değildi. Haklı olarak, hem de büyük bir cesaretle dâvalarında direndiler. İmparator Nicholas'nın haline bakılacak olursa, ortalık iyice karışacak. Sonu neye varır bunun, bilemiyorum.*"

Karısına, 31 Ağustos. "*Kraliçenin söylevini okudum, bu konuda verilen demeçleri de birer birer elden geçirdim. İçime ürküntü gelmedi, dersem, yalan olacak. Korkarım, soyut bir barış düşüncesine herşey feda ediliverilecek, Türkler bir başlarına bırakılacak, Ruslar da yürüyüp geçecekler üzerlerinden. Senin anlıya-*

cağın, bütün emeklerim boşa gidiyor. Yazık! Çok yazık! Onca başarı berbad ediliyor. Bütün bunlar memleket işlerini sağlam tutmamaktan ileri geliyor. Parti politikası, başka çıkarlar, meseleleri gereği gibi görüp ona göre harekete engel oluyor. Dillerinde kocaman kocaman lâflar, kafalarında hap kadar düşünce. Saldırganlara zaafımız mı var, nedir? Duman attıracağımıza onlara, tütsü yapıyoruz. Bu sözlerime bakıp da, kocanın ölüme susadığını sanma! Ben ne harp, ne barış taraflısıyım. Benim istediğim, bu meselenin sağlam, dayanıklı temeller üstünde halli. Meseleyi yanlış anladıysak, önemini oşardıysak, biz de anlayalım da, ona göre hareket edelim. O zaman işte herkesten önce ben, harekete geçer, diplomasi savsaklaması içinde yürütmeğe bakarım işi. Ama gerçekten büyük Şark Meselesiyle karşı karşıyaysak, bu büyük dâva kapımızı çalıyor, evimizin camından içerisini tikizliyorsa, istediği kadar sıkıcı, çirkin bir şey olsun, göğüs gerip, yürekli insanlara, devlet adamlarına yaraşır şekilde hareket zorundayız. Clarendon'un mektupları anlayışlı, yumuşak başlı, yaptıklarımızın çoğunu onaylıyor gibi görünüyor ama, İstanbul'da hazırladığımız plân hasıraltı ediverildi. Dediklerime kulak asılmadı. Türklere gerekli saygı gösterilmedi, haksız muamele edildi. Dolayısiyle gururları incindi, öyle bir durum çıktı ki ortaya, halk, ordu, öylesine coştu ki, boyun eğmek, direnmek kadar tehlikeli hale geldi Babıâli için. Kısacası haftalar önce Hariciye Nezaretine yazdığım yazıda geçen şu söz, korkarım, doğru çıkacak: "Aşırı bir barış arzusu, harp tehlikesi doğurabilir." Kimbilir belki de zarlar çoktan atıldı. Türkler harbe kararlı, tabiî ileri sürdükleri değişme teklifleri kabul edilmezse o ordu, halk, sakin sakin durup dururken, öylesine kışkırtıldı ki, başka çıkar yol da kalmamış olabilir. Zavallı Sultan! Sana anlatacak o kadar şey var ki! Bir daha sefere artık. . . ."

Çar'ın Türk değişme tekliflerini toptan geri çevirdiği resmen 25 Eylülde İstanbul'a bildirildi ve notanın olduğu gibi kabulü yeniden salık verildi. Lord Stratford da ister

istemez bu öğüde katıldı ve Türk Nâzırlarını dört devletin vereceği bir garantinin yanısıra, değiştirilmemiş haliyle notayı kabule teşvik etti. Reşid'e bu plânı benimsemesi için dil döktü ama, boşuna! Halkın kafası kızmıştı bir defa. Ne Sultan ne de nâzırları karşı durabilirlerdi artık. Ertesi gün İmparatorluğun Büyük Divanı 177 oyluk çoğunlukla 'Viyana notasının değişmemiş haliyle kabulüne imkân görmediğini ve dört büyük devletin garantisiyle bile bu karardan cayılmayacağını" ilân etti. Böylece harp kaçınılmaz oluyordu. 4 Ekimde Ömer Paşa'nın eliyle Prens Gorchakov'a bir ültimatom yollandı ve onbeş gün içinde Eyaletlerden geri çekilmeğe davet edildi, menfi cevabın harp ilânı sayılacağı bildirildi. Rus komutanı 10 Ekimde yolladığı cevapta, 'ne harp ne barış, ne de eyaletleri tahliye yetkisine sahip olmadığını, bildiriyordu. Bu Reşit Paşa tarafından 'harbin başlaması' şeklinde yorumlandı. Cevap, eline ayın onuncu veya onbirinci günü erişmişti. Demek ki, o tarihten itibaren, hiçdeğilse teorik olarak, harp hali ortaya çıkmış oluyordu. Rusya'nın donanmasıyle derhal başkente hücum etmesinden çekinnen Türkler, Fransız ve İngiliz Büyük Elçilerini donanmalarını çağırtmak için sıkıştırmağa başladılar. Deniz harekâtını anlatmağa geçmeden önce Viyana notasının değiştirilmesi teklifiyle donanmaların çağırtılması olayları arasındaki dönemi daha iyi belirtebilmek için, Büyük Elçinin özel mektuplarından bazı bölümleri buraya aktaralım:

Karısına, 1 Ekim. "*Kanlı bir ihtilâlden kıl payı kurtulduk ama, bu sefer de balıklama harbe daldık. Sultan ile Divan, harbe karar verdi. Ruslar bu günlerde Eyaletlerden geri çekilmeğe davet edilecek, aksi halde harp başlıyacak.*

"*Hiç de sevimli bir durum değil. Önlemek için elimden geleni yaptım. Önleyebilirdik de. Ne yaparsın ki, bir alay beceriksizli-*

ğin şişirdiği olaylar emeklerimizi önüne kattı götürdü. Tek avuntum, zamanında bütün bunları ihtar etmiş ve tâ baştan beri yolumdan caymamış olmam. Donanmayı çağırmam istenecek; şimdiden içim kararmağa başladı. Tanrı yardımcımız olsun! Şu cânım Boğaz'da oturup da denize bile şöyle ağız tadıyla bakmağa fırsat bulamayan kocanı arasıra düşün, olur mu!"

W. Canning'e, 9 Ekim. "*Pazar günü ama, tatil filân değil. Masamın üstündeki kağıt yığınlarını bir görsen, acırdın bana. İş başımdan aşkın, bir alay dikenli mesele var halledilecek; hepsi de benim elime bakıyor, hepsi de benim sorumluluğumda. Menchikov gideli dört ay oldu, iyileşeceğine kötüye gidiyor işler. Senin anlıyacağın, harbin eşiğindeyiz, koptu kopacak. Tuna'nın berisinde yaşıyanların bunda zerre günahı yok. Hele Türkler! Daha fazlasını onlardan beklemek haksızlık olur. Beklenilenden çok daha fazlasını yaptılar, diyeyim de, anla! Bütün bunların bir sorumlusu var. Bir çeyrek yüzyıldır bütün Avrupayla oyun oynamağa kalkışan, bu arada zaman zaman kendisini de oyuna getiren adamda bütün kabahat. Onun başının altından çıkan bu belâ, zamanla öylesine çatallaştı ki, harbi ancak bir mucize önleyebilir. Bütün medeni âlem bu anafora kendini kaptıracak, korkarım. Elimden geleni yaptım, gidişi doğru bulduğu zamanlarda şahsî gayretimle, beğenmediğim hamlelerde de sorumluluğunu bilen bir temsilci olarak çalıştım. Ama ana meseleyi bir an için bile gözden kaçırmadım ve olaylar gösterdi ki, Türkler Viyana notasına güvenmemekte, bel bağlamamakta yerden göğe haklıymış, ve bir kaç gündür burda bulunan Times yazarı Mr. Reeve'in hak verdiği gibi, ortada uğrunda savaşmağa değer bir mesele varmış. Ruslar Eyaletlere girdiğinde Sultanı harp ilânından kaçınmağa davet ettiğim zaman, bunu barış için ve Müttefiklerin anlaşmazlığını hal için sıkı bir işbirliği halinde hareket edecekleri inancı içinde, yâni ana meselenin hatırı için yaptım. Bir yanda kötü bir dâvaya bağlanmış güçlü bir*

insan. Karşısında ise dâvası haklı ama, zayıf biri. Kimin pohpohlandığını, desteklendiğini söylemeğe lüzum yok. Kavga, Londra sokaklarında olsa, durum başka türlü olurdu. Kim ne derse desin, fırtına yolda, başlangıcını görme kolay ama, sonunda ne olacağını kestirme güç."

ONALTINCI BÖLÜM

DONANMANIN ÇAĞIRTILMASI

Ekim - Aralık 1953

Donanmanın çağırtılması, Lord Stratford için ötedenberi uykularını kaçırıcı bir mesele olmuştu. Müttefik donanmasının Bağazda görünmesinin ne rizikolara yol açacağını pek iyi biliyordu ve harp ilân edilmedikçe, Boğazları geçmenin yabancı harp gemilerinin barış zamanında Boğazlardan geçmemesini hükümlendiren "1841 antlaşmasını ihlâl" anlamına geleceğinin de farkındaydı. Bundan dolayı gelişigüzel, acele bir kararla yok yere buhran yaratmamak için alabildiğine ihtiyatlı hareket ediyordu. Hatırlayacağımız gibi, İngiltere'den ayrılırken kendisine tanınan yetki, Malta'da bulunan Amirale hazırlıklı bulunmasını emretmekten ibaretti. Bu yetki, 2 Haziranda Avrupa hükümetlerinin, donanmalarını Büyük Elçilerden gelecek tamamlayıcı emirleri beklemek üzre Besika körfezine yollamaları ve böylece harbe doğru ilk adımı atmaları sırasında genişletildi. Bu hareket herzamanki manevralar çerçevesi içinde yorumlanabilirdi ama; bütün Avrupa donanmalarının Babıâliye yardım için yola çıkarıldığını ve bunun Rus ültimatomuna ve Prens Menckihov'un Türkiye'den ayrılışına doğrudan doğruya bir cevap yerine geçtiğini biliyordu. Bununla birlikte donanmalar Çanakkale hisarlarının dışında kaldıkça, Rusya'nın protesto için dayanacağı bir bahane

yoktu. Lord Stratford bir yandan bunun erkekçe bir politikaya girişmenin işareti sayılabileceği düşüncesiyle sevinirken, bir yandan da donanmaların mümkün olduğu kadar Boğazların dışında kalması için elinden geleni yapmağa bakıyordu.

O ara Türklerin kışkırtılmağa hiç ihtiyacı yoktu. Çoktan gemi azıya almışlardı. Seyhülislâm, Viyana notası gibi bir belgeye basmaktansa, mührünü paralamağa hazır olduğunu ilân etmişti. Reşit, M. de la Cour'a, Avrupa Saraylarının Babıâli'ye küçük düşürücü tâvizleri kabul etmesi hususundaki baskısının eninde sonunda Türkleri Rusya'nın kucağına atacağını söylemiş ve Fransız Büyük Elçisi, böyle bir hal karşısında Fransa'nın Avusturya Prusya'yla birleşip İngiltere'yle Türkiye'yi batakta bırakacağı cevabını vermişti. Babıâlinin davranışı Medrese mollaları ve müderrisleri tarafından destekleniyordu. Sonunda açık ayaklanmağa geçen softalarla ulemâ kâfirlere tâviz verilmesine karşı cephe aldılar. Bu gibi hareketler Şarkın darkafalı softaları arasında olağan şeylerdendi ve hükümetin ayaklanmayı Batılı diplomatlara karşı bir silâh olarak kullanmak üzre hazırladıklarını iddia yersizdi. Ne var ki, Avrupalı diplomatlar ayaklanma karşısında kayıtsız kalamadılar. M. de la Cour, yurtdaşlarının nasıl bir kırgına kurban gideceklerini Fransızların o kendilerine özgü oşarıcı üslûbuyla anlattı. M. Drouyn de Lhuys de yardıma koştu. Lord Clarendon'un, Lord Aberdeen ile danıştıktan sonra, Türkiye temsilcisinden ve tek bir telgraf raporundan ibaret bilgi üzerine, Lord Stratford'un tamamlayıcı raporlarını beklemeğe lüzum görmeden, donanmanın Boğazlara girmesi gibi son derece önemli bir karara nasıl vardığını kendi kaleminden okumak ilgi çekici olabilir. Bir kaç günlük bir gecikme, İstanbul'daki yabancılar için hiçbir tehlikenin

söz konusu olmadığını anlamağa ve Lord Stratford'un kargaşalığı bizzat bastırdığı ve donanmanın gelmesine lüzum kalmadan İngiliz yurtdaşlarının güvenliğini sağladığını öğrenmeğe yetecektir. Canning, İngiliz kolonisini korumak üzre sadece bir iki vapur getirtmiş, Fransızlar da aynı şeyi yapmışlardı. Bundan öte hazırlık, zaten mânasızdı. Sade söylentisi Hariciye Nezaretini ürkütmeğe yeten bir ayaklanma, İngiliz Büyük Elçiliğinin başında bulunan soğukkanlı insan tarafından kısa zamanda karşılanmış ve bastırılmıştı. Güçlü insan, gücünü ortaya koymak istemese de sırf yenilmez iradesinin üstünlüğü sâyesinde ortalığı yatıştırıverirken, güçsüz insan, korkusundan ne yaptığını bilmez halde, kullanamıyacağı silâhlara el atmağa kalkar. İşte böyle bir kıyaslama, Büyük Elçinin hareketini gereği gibi anlamamıza el verecektir.

Lord Clarendon'un aldığı yersiz karara karşı ilk tepki, Rus Büyük Elçisi Baron Brunov'dan geldi. Donanmaya verilen talimatın Antlaşmayı ihlâl demek olacağını bildiren bu Rus notasına karşı Hariciye Nezareti, ilk Rus erinin Eyalet topraklarına girmesiyle barış halinin sona ermiş olduğunu ve donanmanın İstanbul'a kadar çıkacağı' cevabını verdi. Bu yazışmanın St. Petersburg'da yarattığı duş tesirinin harbe yol açan olayların dizisindeki yeri büyüktür. İşin en tuhaf tarafı; Lord Clarendon'un verdiği yersiz emir, en çok hareket yaratması beklenen yerde hiçbir etki uyandırmadı. Densizlik St. Petersburg'da yapacağını yaptı ama, İstanbul'daki soğukkanlı elçimiz gine kendini gösterdi, bu densizlikte tuzu bulunsun istemedi. Lord Stratford, donanmayı çağırtma emrini kendine özgü soğukkanlılık ve ileri görüşlüklükle karşıladı. Cevabında alaycı bir hava sezilmektedir. Hükümetin 'İngiliz yurtdaşlarının hayatını korumak üzere, M.de la Cour'un telgrafından edindiği bilgiye dayanarak gösterdiği

ilgiyi' ve talimatın özellikle, kendine 'donanmanın İstanbul'da bulunması hususunu, gerekirse, Sultanı da korumağa teşmil olunmak üzre mütalâa yetkisi' tanıyan bölümünü büyük dikkatle okuduğunu söyleyen Lord Stratford, Lord Clarendon'un talimatını bilerekten yanlış anlamaktadır. Zira Clarendon'un yazısından yukarıda tırnak içine aldığımız sözlerden eser yoktur. Nâzırın dediği şundan ibaibaret: "Ekselanslarına donanmayı Istanbul'a çağırtma yolunda talimat verilmiştir." Lord Stratford yazısının daha aşağısında Nâzırın sözlerini anlamazlığa gelmekte daha da ileri gitmektedir: "İyi ki her iki bakımdan da donanmayı çağırtmak için bir sebep yok ortada. Bir iki vapurdan ibaret bir yardımın şimdilik yeteceği kanaatindeyim... Hükümetimizin Çanakkale'yi vakitsiz geçmeden doğacak sıkıntılardan uzak tutulması için gayret sarfettmeği bir ödev sayarım.,, Bu cümlelere yer veren yazı, 6 Ekim tarihlidir. Bunun üzerinden onbeş gün geçmiştir, Lord Stratford donanmanın Boğazları geçmesi emrinin uygulanması gayretlerine hâlâ direnmektedir. Emre uyulmuş olsaydı, 1841 Antlaşmasının ihlâl edildiği iddiası ortaya atılabilirdi. Ama emre uyulmadı. Babıâlide durum, Lord Clarendon'un 2 Haziran tarihli yazısından bu yana devam edegelen sınır içinde bırakıldı. Donanma, Türklerin Ruslarla harp halinde olduklarını açıkça ilân etmelerinden sonra başka bir sebeple çağırıldı.

Babıâli, Eyaletleri boşaltmak için Prens Goncharov'a onbeş günlük ültimatomunu verdikten sonra, Rusların bu mühletin bitimini beklemeden apansız, belki de Boğaz üstüne inip başkenti tehdit edeceklerinden korkarak, donanmanın himaye için çağrılmasını istedi. Talep, ayın sekizinde yapılmıştı, Lord Stratford ise Amirale hareket emrini oniki gün geciktirdi. Bu arada Prens Goncharov'dan cevap notası, Rusların tahliyeye niyetli olmadığını,

dolayısiyle harp halinin varlığından en ufak bir şüphe kalmadığını ortaya koydu. Şu halde 1841 Antlaşmasına göre, Donanmanın Boğazlara girmesi için hukukça hiçbir engel kalmamış oluyordu. Üstelik Sivastopol donanmasının da harekete hazırlandığı söylentisi dolaşıyordu. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız Büyük Elçileri 20 Ekimde filoları çağırdılar ve 22 Ekimde donanmalar Çanakkale Boğazını geçti.

Atılan bu önemli adımı hükümetine bildirirken, Lord Stratford bu hareketinde 'Sultanı korumak' üzere başlangıçta aldığı talimata dayandığını özellikle belirtti. 23 Eylül emrine temasla 'son emirlerin verilmesine yol açan durumun ortadan kalktığını' işaret etmeği boşlamadı. Ortada ayaklanma tehlikesi filân kalmamıştı. İlk talimatı alalı sekiz ay olmuştu, dört aydan beri de donanma üzerinde tam yetkiye sahipti. Fransızlar onu harekete geçirmek için boş yere uğraştılar. İngiliz hükümeti ise Paris'ten gelen ihtiyatsız öğütlere kulak vermekten kendini alamamıştı. Lord Stratford, gine de, uluslararası garantileri çiğnemeksizin donanmayı çağırtma zamanı gelinceye kadar kılını bile kıpırdatmadı. Biraz daha beklemeği isterdi ama, Türkler sabırsız çıkmışlar, Fransızlar da baskıyı arttırmışlardı. Lord Clarendon'a yolladığı bir yazıda 'bu kadar beklemekle bir çatışma çıkabileceğini bile göze almış' olduğunu söylemektedir.

Donanmanın hareketi, barış müzakerelerinin kesilmesine yol açmadı. Amirale hareket emri verdiği anda bile, (21 Ekim) Londra ile Viyana'ya Babıâlinin kabul edeceğini ve Rusların isteklerini karşılayacağını sandığı tebliğ ve notayı yollamakdan geri kalmadı. Öbür yandan Türk hükümetini muhasamatı on gün daha geriye bırakmağa razı etti. Bu geciktirmeği sağlayan yazı, birçok

bakımdan ilgi çekicidir. 20 Ekimde Pisani'nin eliyle Reşit Paşa'ya yolladığı bu yazıda diyor ki:

"*Reşit Paşa'ya anlat! Londra'dan az önce bazı yazılar aldım. Muhasamatı şimdilik durdurması lâzım. Başka çare yok. Harbe böyle gözü kapalı girişecek olursa İngiltere'yi de Fransa'yı da kaybedeceğini ona söyle! Üstelik beni de gücendirmiş olacak. Ömer Paşa'ya ve Asya'daki öbür komutanlara yeni bir emir alınıncaya kadar yerlerinden oynamamaları emri bugün yollanmalı. Fransayla birlikte bu işte Babıâliyi destekleyeceğiz. Hemen kendisine gidip bunları anlat! Daha başka kimselerle görüşmem lâzım bu arada. Konuşma biter bitmez, ya bir mektup yazar ya da Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısına kendim giderim. Sen de beni orda bekle!*"

Yolladığı nota Londra ve Paris'te uygun karşılandı. Lord Clarendon Lord Stratford tarafından yapılan teşebbüslerin hoş karşılanmasını rica ettiyse de, Avusturya, İngiltere ve Fransa'nın ısrarlı ricalarına rağmen, harp ilân edildiğine göre artık nota değil, bir barış Antlaşmasının gerekeceğini söyleyerek Stratford'un notasını geri çevirdi. Böylece Çar'a topluca baskı yapabilmek için çıkan ikinci fırsat da Avusturya yüzünden kaçırıldı.

Lord Stratford, bu başarısızlık karşısında şaşalamadı, 22 Ekimde karısına yazdığı mektupta şöyle diyor:

"*Barış için bir teşebbüse daha giriştim. Üç ay önce olsaydı, sanırım, yaraya melhem olabilirdi, şimdi ise Beyaz Kitapta yer almaktan başka bir işe yaramıyacak. Harp, alınyazısı. Bu sefer kaçınamıyacağız galiba. Onun için geniş çapta bir başarı kazanabilmemiz için ne gerekiyorsa hemen hazırlığına girişilmesini öğütledim. Türklere yardım etmemiz gerekmeden, bunun için ne kadar kararlı olursak, o kadar iyi....*

"*Amirale filoları Navarin savaşının yıldönümünde Boğazlardan geçirmesi emrini verdim.*"

25 Ekim.—Filolar Çanakkale'yi geçti. Bizim gemiler daha gelmedi. Kuzeyden sert rüzgârlar esiyor...

"Barış için bir deneme daha yap, diyorsun. Dediğini yaptım. Binbir güçlükten sonra, muhasamatın on gün için durdurulmasını sağladım. Ölü doğmuş umutlarımı bağladığım nota, Londra ile Paris'te kabul edildi. Gelgelelim Rusya kabule yanaşmıyacak, Avusturya ise en ufak bir baskıdan bile kaçınacak. İşin aslına bakarsan, muhasamat şimdilik başlamamış bile olsa harbin koptuğuna bir bakıma üzgün değilim. Ne olacaksa olsun!"

Bir teklif reddedilir reddedilmez ardından hemen bir ikincisi yollanıyordu. Nitekim Lord Stratford'un notası Viyana yolundayken, Büyük Elçinin tavsiyesiyle hazırlanmış ve Viyana notasının değişmeli bir şekli olan ikinci bir nota yollanmıştı. Lord Clarendon kararsızlığından dolayı kınanabilir belki ama, çalışkanlığına diyecek yoktu. Büyük Elçiyle Hariciye Nâzırı aynı fikir üzerinde çalışıyorlardı. Lord Stratford, bu fikri 28 Eylülde ortaya atmış ve aynı gün son biçimi alan bu teklif üzerinde Kont Buol İngiliz Hariciye Nâzırının yardımıyla çalışmağa başlamıştı. Dört devlet tarafından sunulacak bir müşterek nota, Viyana'daki temsilciler arasında yapılacak önemli bir toplantının Protokolu ile birlikte, 5 Aralıkta İstanbul'a yollandı.

Müşterek nota 17 Aralık'da İstanbul'a varıncaya kadar çok şeyler olmuştu. Viyana Elçisi, Viyana notasının kabülüne imkân olmadığını gördükten sonra, Babıâliye yeniden yanaşmağı denemiş ve Rusların Olmütz görüşmesinde açıkladıkları barışçı emellerin Yunan kilisesi üzerinde isteklerinin kabul edilmesi şartiyle gerçekleşebileceğine dikkati çekmek istemişti. Lord Clarendon, meseleyi aynı açıdan görmüyordu. Çar'ın son manifestosu, Eyaletlere bir Rus valisinin atanması, Prens Goncharov'un

Sultan'a savurduğu tehditler, onca uzlaşıcı bir davranışa belirti olmaktan uzaktı. Babıâli de Nota kendisine 24 Kasımda sunulduğu zaman aynı düşüncede olduğunu gizlemedi. Bir yandan harp, dolu dizgin ilerliyordu. Alison 25 Kasımda Lady Stratford'a şunları yazıyordu:

"*Büyük Elçi sıhhatte. Merak edilecek bir şey yok. Bu arada davanacak bir barış aşkımız var, o kadar. İnşallah umutlarımız gerçekleşir. Öte yanda Türkler, aslanlar gibi döğüşüyorlar. Asyadaki çarpışmalar sırasında, tüfeklerini bir yana atıp bıçaklarla saldırmışlar Rusların üstüne, esir mesir dinlemiyorlar. Bu gidişle, elimizi çabuk tutmazsak, barış antlaşması yapacak Rus kalmıyacak diye korkuyoruz. İşin sıkıcı yanı, barış plânlarının çoğalması. Lord Clarendon akla yakın bir tasarı yollamıştı, tam onu Türklerin kafasına sokuyorduk ki, Avusturya Tasarısı sökün etti. Fransızlar şimdi de Viyanadan gelen Tasarıyı tutmağa başladılar. Hükümetlere saygım var ama, bu saçma işler Türklerin ekmeğine yağ sürüyor. Ortada başka canlı kalmazsa eğer, "Binbir Nota" adlı bir Melodram yazmak da bana düşecek.*"

Bu mektupta mubalâğa payı az. Zira Avusturya yaya kalınca, ardından Prusya yeni bir tasarıyla ortaya çıktı. İşleri büsbütün karıştırmak istermiş gibi, Fransız Büyük Elçisi bir plân daha sundu. Bu da yetmedi, Müşterek Nota Viyana'da pişirile dursun, Lord Clarendon'un tasarısı 24 Ekimde İstanbul'a vardı. Fransa'nın ve mümkünse Avusturya ve Prusya'nın desteklemesiyle Babıâliye sunulması isteniyordu. Gelgelelim tasarı muhasamatın henüz başlamadığı ve dolayısiyle Barış Antlaşmasına lüzum olmadığı düşüncesine dayanıyordu. Reşit Paşa, iki ay önce olsaydı, Clarendon Notasının Babıâlice uygun karşılanacağını belirttikten sonra, muhasamat başladığına göre durumun bambaşka bir seyir almış olduğunu ileri sürdü.

Lord Stratford Notayı kabul ettirmek için elden geleni yapmaktan geri durmadı. Notayı hiç yoktan iyi bir uzlaşma kapısı olarak gördüğü için Reşit'i razı etmek için didindi durdu. 14 Kasımda Divanın bu konuyu görüşeceği akşam, Reşit'in evine gitti ve toplantı vaktinde kadar, Türk vezirini kandırmak için diller döktü. Gine de Reşit'ten söylediklerinin elifi elifine Divana nakledileceği yolundaki vaadin dışında bir şey koparamadı. Reşit, kendisinin bizzat Divan toplantısına katılıp orda konuşmasını teklif etti ve bunun dışında bir şey yapamıyacağını söyleyerek Büyük Elçinin tekliflerine ayak bağı olmaktansa, istifa etmeğe hazır olduğunu belirtti.

Karısına, 14 Kasım. "*Barış peşindeyim hâlâ ama, bir başıma. Daha doğrusu, bu günden kayıp bir umut ardında koşuyorum. Şimdiki teklifimiz iki ay önce yapılmış olaydı, pekâlâ kabul edilirdi. Artık durum değişti. Hiçdeğilse Türkler için. Harp gemileri demir atmış karşıda. Esaslı bir filo olacak. Zavallı De la Cour geri çağırıldı.*

19 Kasım- *Barış umudundan eser yok. Üzülerek söylüyorum. Reşit de harp taraflısı. Meslekdaşlarından geri kalmıyor. Bunu mâzur gösterecek, haklı gösterecek nice bin sebep var tabiî ama, kim ne derse desin, Babıâli'nin şimdi önüne uzatılan barış şartları çerçevesinde bir hal çaresi araması en çıkar yoldu. Şimdiye kadar bu inançla didindim durdum.*"

Türkleri zaptetmek hergün biraz daha güçleşiyordu. Prens Menchikov'un gidişinden bu yana, altı aydır Elçi, ihtilâfı uzatmadaki tehlikeyle haksız davranışı hükümetine anlatmak için yazı üstüne yazı yazıyordu. Türkiye, harp hazırlıklarının uzaması sonucu beliren malî zora dayanamazdı. Hele halkın askerlik damarı bir kere kabarınca yatıştırılması güç mü güç olurdu. Bu tehlike gün geçtikçe büyüyor ve Babıâliye Ruslara en ufak bir tâvizi

içine alır yoldaki teklifleri bile kabul ettirmek büsbütün imkânsızlaşıyordu. Aslına bakılacak olursa, çatışmanın başından beri Türklerin durumu iyiydi. Hem sonra bir Türk-Rus harbinde ille Rusların galip çıkacağı inancı yeni yerleşti. Rus kuvvetlerinin Prut bataklığında sarılıp, güç belâ paçalarını kurtardığı zamandan beri Rus birliklerinin üstünlüğü de öyle kesenkes belirmiş değil. 1809-12 seferi, Budapeşte'de barış yapıldığı sıra Rusların lehine dünmüş olmakla birlikte, genel olarak başa baş götürülmüştür. Edirne zaferi, Diebitch'in oynadığı kumar sayesinde kazanılmıştı. Elindeki kuvvetlerin sayısı bilinseydi iş, aleyhine dönebilirdi. Türklerin geçen harpte düşmanlarının hakkından gelecek güçte olduğunu ileri sürenler var; haksız da değiller. Rüşvet kapısı açılmamış olsaydı Plevne'nin düşeceği yoktu. Hem Plevne Rusların baskısına dayanamadığı için değil, Romanya'nın arkadan vurması üzerine elden çıkmıştı. Ne olursa olsun, şurası muhakkak ki 1853 de Türkler aşağılık duygusu içinde değillerdi. Akılları harbe yatmış ve güven içindeydiler. Uzak eyaletlerden yığın yığın asker geliyordu. Mısır, bir birlik yollayordu. Halifenin İslâm dünyasına uçurduğu Cihat haberinin müspet cevap alması da kuvvetle muhtemeldi. Üstelik dünyanın iki büyük deniz devletinin bandıralarını taşıyan donanmalar başkentin sularında demir atmış, bekleyip duruyorlardı. İstanbul'a gösteriş için gelmediydi ya bunlar! Kısacası Türkler kendilerine ve saflarındakilere güveniyorlardı.

Lord Stratford, bu harp taşkınlığının geliştiğini görmüşse de önleyememişti. Temmuz teklifi kabul edilmiş olsaydı, işler daha değişik olabilirdi. Artık Türklerin yeni tekliflere kulak vermesini beklemek çocukluk olurdu. Rusya'ya en ufak tâviz, İstanbul'da ihtilâl kopması demek olacaktı. Bununla birlikte Türkleri Avrupa devletlerinin

isteklerine açık görünmeğe razı edip Rusların barış yolunda tek engel olduğunu ıspat gerekiyordu. Bütün imkânsızlığa rağmen Lord Stratford bu emelini gerçekleştirmek için hemen çalışmağa koyuldu. Lord Clarendon'a yolladığı şu yazıda durumu nasıl soğukkanlılıkla ele aldığını görebiliriz (24 Kasım) :

"*Ruslarla olan anlaşmazlıklarında Türklere salık verilen şeylerin başında sükûnetle sebat geliyor. İlk liyakati, Prens Menhikov'un ültimatomundan son manifestonun açıklanmasına kadar olan devrede yeteri gibi gösterdi. İkinci sebat hasletini de Viyana notasını geri çevirişte ve savunma hazırlıklarındaki düzen ve enerjisiyle ortaya koydu.*

"*Rus ordusunun sınırı geçip, Babıâliyi hiçe sayarcasına eyaletleri işgali üzerine seçtiği tutum, Türklerin sükûnet ve soğukkanlılık hasletleri için tam bir kıstas olmuştur. Harp ilân edeceği yerde ağırbaşlı bir protesto göndermekle ve Avrupa devletlerine başvurmakla yetindi. Ama müzakere kapısını açık tuttuğu sırada Rusya'ya karşı direnme için gerekli hazırlıkları boşlaması da beklenemezdi. Sultan, böyle yapmayıp da kendi dâvasına kayıtsızlık gösterip, bütün yükü Müttefiklerin omuzuna yıkmış olaydı, işte asıl, o zaman şikâyete hak kazanırdık.*

"*Osmanlı Nazırları durumun zorladığı tutumu yürütürken, İmparatorluk içinde ulusal duyguların galeyana getirilmesine ve ayrıca yapılacak büyük fedakârlıkların karşılıksız kalmıyacağı umudunun yaratılmasına çalıştılar. Zat-ı devletlerinizin de bildiği gibi Müslümanlar arasında milliyet duygusu hemen hemen din duygusuyla karışmış haldedir ve ulusal kaygılar üzerine kurulmuş bile olsa, siyasal bir emelin irtica kuvvetlerine yer verilmeden gerçekleştirilmesi imkânsızdır. İşte bu yüzden tutum serinkanlılık sınırları dışına bir kere atladıktan sonra, mesele Rusların haksız isteklerine direnmekten*

ibaret kalamazdı. Rusların üstünlüğü toptan yok edilmeliydi ki, İslâm gururu tatmin edilebilsin. Rusların burnu havada hareketleri, çevirmek istedikleri dolaplar da bu yarı ulusal yarı dinsel isteği destekledi. Hükümetin, ordunun ve halkın bir nokta etrafında birleşiveren ruh hali, hükümet içindeki anlaşmazlıkları ortadan kaldırdı. Reşit Paşa ile Serasker arasındaki çekememezlik idare mekanizmasını tedirgin etmekten çıktı. Reşit'in itibarı alabildiğine arttı. Sultan da artık Yüksek Divan tarafından iki ay önce verilen kararı yürekten destekliyor. İçinde Babıâlinin en ufak payı bile olmıyan bir takım şartlar öyle bir birlik ve dayanışma havası yarattı ve gerek Sultanın gerekse Nâzırların bu havaya uygun davranışı ötedenberi gergin münasebetlerde öyle bir rahatlamaya yol açtı ki, Türklerin şimdi sınırlarda gerçekten iyi yetişmiş birlikleri ve sularda İngiliz ve Fransız donanmaları dururken, Rusya'ya karşı güttükleri eski yatıştırma politikasının damgasını taşıyan herhangi bir teklifi geri çevirmelerinden daha tabiî bir şey olamaz. Hem sonra ne Sultan ne nâzırlar bir anda kazandıkları itibarı ayaklar altına alıp, bütün ulusun umutlarını çiğneme pahasına sıkıntıya göğüs germek rizikosu altına girmek istemezler. Ben gine de dilimin döndüğü kadar onlara anlatmıya çalıştım ki, bu duygular istediği kadar yerinde ve haklı olsun, şu anda bunlara kapılıp gitmek yanlıştır; meseleyi Sultanın şerefine uygun bir uzlaşma havası içinde halletmek dururken, yokyere muhasamat haline devam, büyük kayıplara, felâketlere ve belki de bir genel harbin peşisıra sürükleyeceği yıkımlara yol açacaktır. Ne yazık ki, gözkamaştırıcı umutlar ve öfke yan yana geliverince, ne ihtiyat kaldı, ne soğukkanlılık.

"Bazen Reşit'in de bu aldatıcı etkilerden kendini kurtaramadığına inanasım geliyor. Ama şunu hemen söylemeliyim ki, Reşit de arkadaşları da Rusların azınlıklar alanındaki iddialarına son verilmesi ve ilgili notaların siyaset masasından bütün bütüne kalkmasından gayrı bir şey istemediklerini söylemeğe de-

vam ediyorlar. İçlerinden de Eyaletlerde durumlarını sağlamlaştırmak, Kafkasya'ya bağımsızlık verilmesi ve harp tazminatı gibi şartlar ileri sürmeği geçirmektedirler belki. Yalnız Müttefiklerin tavsiyesi üzerine bunlardan vazgeçip Babıâlinin lehine daha önceden kabul edilmiş garanti ve hakların yeniden kabulüyle yetinebilirler. Bütün istedikleri Rusların Azınlık meselelerine müdahaleden vazgeçmesi. Bunun için de her çeşit notayı, istediği kadar ihtiyatlı bir dille yazılmış olsun, halkın duygularını incitir iddiası ve Rusların asıl niyetlerine açık kapı hizmeti görür korkusuyla reddediyorlar.

"Bu korku, Rus kabinesinin son hareketleriyle büsbütün haklı hale geldi. Rusya'nın Türkiyeye zorladığı bunca fedakârlıklardan sonra Babıâli'nin aynı konuda sıkıya maruz kalmamak için tertip almasını karşılamak gerekmektedir.

"Rus İmparatoru yeni yolladığı manifestonun ruhuna uygun olarak harekete geçtikten, Eyaletlerde silâh zoruyla haksız toprak edinmeğe giriştikten, gerek Babıâli gerekse Avrupa devletleri tarafından ortaya atılan uzlaşma tekliflerini teptikten sonra, Osmanlı nâzırlarının diplomatik ve askerî alanda başka ve daha geniş faaliyete geçilmesi zamanı geldiği hakkındaki görüşlerinin zatı âliniz tarafından destekleneceğine güveniyorum. Bununla birlikte böyle bir durumun ortaya cıkmasını önlemek için elimden geleni yaptığıma güven getirmenizi dilerim. Ama Ruslar barış yolundan meselelerin halli için engel çıkarmağa devam ettiği takdirde, gerek uluslararası güvenlik icapları gerekse Türkiye'nin bağımsızlığı gibi büyük önemdeki zorunluluklar Müslümanların düşündüğü çarelere bizim de katılmamızı gerektirecektir düşüncesindeyim".

Kırım harbi arifesindeki diplomatik müzakerelerin, hemen hepsine yaygın bir alınyazısı vardır; o da, en akıllıca plânların bile tam herşeyin yolunda gittiği bir sırada suya düşmesidir. Diplomasi silâhı muhakkak bir zafer

kazanacağı anda hiç beklenmedik bir olay, emeklerin topunu sıfıra indiriverir.

Durumu daha iyi anlamak için Müttefik donanmasının rolünü kavramamız lâzım. Filolar Boğazda demirlemiştir, Sıvastopol donanması ile İstanbul arasında set ödevi görürler. Gelgelelim Türkiye'nin uçsuz bucaksız kıyıları her an Rus akınına açıktır. Müttefikler de böyle bir tehlikeye karşı Osmanlılara yardım vaadinde bulunmuşlardır. En çok tehlikeye açık bölüm, Karadeniz kıyılarıdır. Bunun için Müttefiklerin hiçdeğilse bir filoyu devriye gezmek üzre Karadenize göndermeleri gerekmektedir. İşte bu noktada, daha sonra da nice bin sıkıntıya yol açacak olan ikilik işe karışır. Müttefik donanmasının en ufak bir hareketi için bile iki amiralin ve büyük elçilerin rızası şarttır. M. de la Cour'un yerine gelen Fransız Büyük Elçisi General Baraguay, Karadeniz seferine karşı duran Amiral Hamelin'i destekler. İngiliz donanması müttefiklerin arasını açmamak kaygusuyla tek başına hareket edemez. Lord Stratford, onulmaz bir sıkıntıya düşer. Lord Clarendon ise Fransız Amiralinin davranışını üzüntüyle karşıladığını belirttikten sonra İngiliz gemilerinin tek başına yollanamıyacağını söyler.

Kasımın otuzunda 11 Türk hafif harp gemisi Sinop limanında demirli yatarken, altı Rus zırhlısının hücumuna uğrar; bütün Türk filosu tahrip edilir, 4000 gemici kılıçtan geçirilir. Bu olayın önemli yanı, bu harekete girişen Rusların barbarlığı değil, Müttefik donanmasına rağmen böyle bir teşebbüse girişilmiş olmasıdır. Üstelik Müttefik donanmasının da Türk topraklarını savunma amacıyla mevzi aldıkları Rusya'ya resmen bildirilmiştir. Türk gemileri açık denizde veya çatışma halinde değil; bir Türk limanında yatarken hücuma uğramış ve batırılmıştır.

Lord Clarendon bu meseleyi ancak bir meydan okuma şeklinde yorumlayabilirdi. St. Petersburg'a yolladığı notada diyordu ki: "Sinop limanında tecavüze uğrayan yalnız Türk filosu değildir. Sultana ait toprakları her türlü saldırıştan korumağı üzerimize almış bulunuyoruz ve bu vaadimizi neye mal olursa olsun yerine getirme kararındayız." Bu gibi felâketlerin tekrarını önlemek üzere amirallere Karadenizi kontrol altına almaları ve gerekirse Rus harp gemilerini üslerine dönmeğe zorlamaları emredildi.

İşler bu döneme girdikten sonra notaların, konvansiyonların ne değeri olabilirdi ki! Müşterek Nota 16 Aralıkta Viyana'dan İstanbul'a erişmeden bir gün önce, Lord Stratford ile Babıâli nezdindeki üç Büyükelçinin kaleme aldıkları son tasarı, Reşit Paşa'nın eline geçmişti. İkinci belge, bu dönemde faydadan çok zarar getirir kaydıyla bir yana bırakıldı.

Aralık ayı yazışmaları, İstanbul'daki tuhaf durumu anlatan sözlerle doludur. Bir yanda harp gemileri vızır vızır dolaşmakta, halk ancak Büyük Elçi müdahalesiyle bastırılabilmekte, bir yandan da İstanbul'a uzlaştırıcı notalar gelmekteydi.

Lord Clarendon'a, 17 Aralık. "*Viyana notası dün geldi. Bu barışla harp arası durumdan bizi kurtarması için Tanrıya dua ediyoruz. Amiraller Karadeniz seferi tasarısından memnun gözükmüyorlar. Hani yurtdaşım Amiral de kendi havasına bırakılacak olsa, Fransız Amiralinin tarafını tutacak nerdeyse. Yüklendiğim sorumluluğun büyüklüğü karşısında ürküntü geçirdiğim zamanlar olmuyor değil ama, Tanrının yardımıyla doğru bildiğim yolda yürümeğe çoktan ahdettim.*"

Karısına, 17 Aralık. "*Şu anda meseleden gayrı bir şey düşünecek halde değilim. Hâlâ harple barış arasında sallanıp*

duruyoruz. Yorucu üzücü bir hal bu. Hayırlısıyle ne olacaksa olsa da kurtulsak! Türkler, yeniden yola gelmeğe başladılar. Sunduğumuz tasarıyı kabul etmemeleri ihtimali kuvvetli."

1853 yılının son gecesinde Elçinin diplomatik gayretleri meyvasını verdi. Lord Stratford, Babıâliyi yeni uzlaşma tasarısını kabule razı etti. Sinop olayına ve yobazlar arasında kopan bir ayaklanmaya rağmen tasarı 31 Aralıkta kabul edildi. Bu son plânın alınyazısı ne olursa olsun, Lord Stratford'un da belirttiği gibi, mağdur ve buna rağmen ezilmiş olmayan tarafın barışçı emellerini ortaya koymaktan geri kalmadığını ve Avrupalı müttefiklerinin tavsiyelerine kulak kabarttığını görmek, bunca zahmete değerdi!.

Böylece diplomasinin rolü sona erdi. Burada Türkiye ve dört Büyük Devlet tarafından kabul edilen plânı etraflı olarak anlatmağa lüzum yok. Bütün amaç, Osmanlılar tarafından kabul edilmesini sağlamaktı; o da elde edildi. Bundan sonra artık Sinop olayıyla fiilen başlamış olan Avrupa harbine dolu dizgin girilebilirdi. Lord Clarendon, Büyük Elçinin hizmetlerini övdü ve tarafından girişilen müzakerelerin hükümetçe onaylandığını tebrikleriyle bildirdi. Hariciye Nâzırı Babıâlinin cevabını iyi karşılamıştı. İngiliz ve Fransız filoları Karadenize girdiler ve Lord Clarendon'un kesin buyrukları uygulandı. Böylece Çar'ın onuruna bir muşta indirilmiş oluyor ve hiçdeğilse İstanbul'daki diplomatik çalışma sona eriyordu. Dokuz aydır sürüyle insan, bir barış yolu bulmak için kafa patlatmıştı. Kimse bu dâvada Lord Stratford kadar gayret göstermiş değildi. Türkiye'yi haklı ve mağdur, Rusya'yı saldırgan ve uzlaşmaya yanaşmaz durumda göstermekte başarı kazanmıştı. Sultanın hareketlerini öylesine yöneltmişti ki, sonuçta Babıâli

bütün Avrupanın hoşnutluğunu kazanmıştı. Rusya'nın haklı istekleri Türkiye'deki Hıristiyanların hak ve ayrıcalarını güven altına alan fermanlar çıkarılmasıyla karşılanmış, aracı devletlerin çeşitli teklifleri Türklerce gereği gibi incelenmiş, iki uzlaşma plânı da kabul edilmişti. Eyaletlerin haksız olarak işgaline bile serinkanlılıkla karşılık verilmiş ve Nisandan Aralığa kadar Türkler sabır ve basiret yolundan zerre kadar ayrılmamışlardı. Harp tarihinde yiğitliği ve savaşçılığıyla ün almış halkın heyecanı kabardıkça, bu sabır politikasına devam gitgide zorlaşmıştı ama, Sinop'taki olayın haberleri kulaklarına ulaştıktan sonra bile öfkelerini dizgine almayı bilen bu ulus, sonuna kadar barış taraflısı olduğunu göstermekten geri durmamıştı. İşte bu temkinli, basiretli ve haklı tutum, bütün Avrupa'nın sempatisini kazanmağa ve Avrupalı devletlerin kendi saflarında harbe girmesine yol açmıştı. Babıâlinin bu başarıyı sağlamakta payı önemli olmakla beraber Osmanlılara bu doğru politikayı seçmede öncü olan Büyük Elçinin hizmetleri de küçümsenmiyecek kadar yararlı olmuştu.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'YE SEVKİYAT

1854

Yeni yıl, fırtına bulutları arasında başladı. Türkiye, donanmasını Sinop'a yollamaktan başka hatâ işlememiş sayılabilirdi. Babıâli, Lord Stratford'un dediklerini elifi elifine dinlemiş ve son âna kadar Büyük Elçinin ileri sürdüğü uzlaşma imkânlarını hoş karşılamıştı. Böylece Türkiye yeni yıla haklı olmanın verdiği huzur içinde girmişti. Hemen hemen bütün Avrupa, Osmanlılardan yanaydı. Fakat Şark Meselesi, olduğu gibi duruyordu. İmparator, öbür Avrupa devletlerinin gözünden sakladığı protektora iddiası üzerinde ısrar ediyor; Sultan ise şahsî eğilimleri ne olursa olsun, böyle bir protektorayı kabul etmenin tahtına tacına mal olacağını biliyordu. Zira kardeşi Abdülaziz, harp taraflılarının başına geçmeğe hazırdı. Türkiye'yle Rusya arasındaki anlaşmazlığın bu çerçeve içinde halline rızâ gösterilemezdi. Böyle bir çatışmanın sonucu ne olursa olsun, Müttefikler, Türkiye'nin kendi başına bir harbi haka başa getirecek güçte olduğuna güvenemiyorlardı. Sultana kendisine yardım edeceklerini açıkça söylemişler, bunun delili olarak da donanmalarını İstanbul'a yollamışlardı. Sinop olayına gelince, Lord Clarendon'un meseleyi alış şekli karşısında bütün uzlaşma kapıları kapanmış oluyordu.

Rusların baskısı Fransa ile İngiltere'ye karşı bir meydan okuma niyetiyle yapılmamış olabilirdi ama, Karadeniz'in denet altına alınmasından ve Rus gemilerinin püskürtülmesi tehdidinden sonra, harp ilânını andıran bir durum çıkmıştı ortaya. Rusya'nın Dört Devletin ileri sürdüğü şartları kabul etmekten veya diplomatik münasebetleri kesip iki Avrupa devletiyle harbe girişmesinden başka çare kalmamıştı.

Donanmalar ocak ayının ilk haftasında Karadeniz'e açılmışlardı. Harp ilânı kararı ise, ancak üç ay sonra verilebildi. 28 Martta alınan harp kararıyla donanmaların Karadeniz'e açılması arasında geçen üç ay, verimsiz yazışmalarla harcandı. Lord Stratford ise, Türkiye ile dört büyük devlet tarafından kabul edilen son barış plânının sağladığı güven içinde, Avrupanın harbe hazırlanışını seyirle yetindi. Diplomasi ödevini yapmıştı; bundan sonra beklemekten, olup biteni gözlemekten başka yapacak bir şey yoktu. Büyük Elçi saatini kurmuş, saat başının vurmasını bekleyen usta bir saatçi güveniyle bekliyordu. Bütün Avrupa'nın gözünde Lord Stratford, son olayların merkezi haline gelmişti. Parlâmento Başkanı Mr. Denison, Lady Stratford'a yolladığı bir mektupta şöyle diyorddu "Diplomasi tarihinde bunca önemli olayın tek bir insanın eline bakması az görülmüş bir şeydir. Türkiye yeniden canlanıp kendini toparlayacak olursa bunu Lord Stratford'a borçlu olacaktır. Aynı şekilde Rusların bu dolu dizgin gidişi durdurulursa, bunun için de Lord Stratford'a minnet borçlu olacağız. Bu öyle büyük bir hizmettir ki, eşiniz, dünya tarihinde silinmez bir yer tutacaktır."

Bu üç aylık aşamda Büyük Elçinin nelerle uğraştığını, neler düşündüğünü karısına yazdığı şu mektuptan öğreniyoruz: (23 Ocak)

"*İş gitgide ağırlaşıyor. Ufkun bir köşesinde beliren ufak ama kara bir bulutla başlayan fırtına, nerdeyse bütün göğü kaplıyacak. Tanrı'ya şükürler olsun, son barış teklifini de ortaya sürerek vicdanî ödevimi yerine getirdim. Sanmam, Rus İmparatoru bu planı kabule yanaşsın. Yalnız teklifleri, kendi kaleminden çıkan resmî beyanların üstüne kurmağa dikkat ettim. Öbür yandan Avusturya temsilcisinin istediği değişikliklere de uyarak plânın Avusturya'nın tam tasvibiyle sunulduğu intibaının yaratılmasını da boşlamadım. Böylece Türkiye talihi yaver gitmese de masadan ziyanlı kalkmayacak bir oyuncu durumuna geçti.*"

5 Martta Birliklerin Malta yoluyla Türkiye'ye gönderilmesi emrinin verildiği haberi İstanbul'a erişti. Emir 16 Şubatta verilmişti. 11 gün sonra Lord Clarendon Kont Nesselrode'a bir nota yollayarak 30 Nisandan önce Eyaletlerin Rus birlikleri tarafından boşaltılmasını istedi. 18 Martta Rus İmparatoru ültimatoma cevap vermekten "imtina" ettiğini bildirdi. Böylece harp, ilân edilmiş oldu. Bütün bu gelişmelerde Fransa İngiltere'yle birlikte hareket etti.

Karısına, 15 Nisan. "*Güneş batmak üzre. İnanır mısın, sabahın saat beşinden beri çalışıp duruyorum? Nefes alacak vakit olmadı. Dün Himalâya gemisiyle ordunun ilk kıtası geldi. Askerler Üsküdar'daki kışlalara yerleştirildi.*"

16 Nisan. "*Bazı çatallı meselelerle karşı karşıyayız. Bir kere Ömer Paşa'yı yola getirmek gerek. Az kaldı Tuna'yı geçiyordu. Orduyu, kendini, İmparatorluğu gözünü bile kırpmadan tehlikeye atacaktı nerdeyse. Sir J. Burgoyne'i yolladım yanına. Şimdi aklını başına almış gibi görünüyor. Asya'daki ordusunun ıslahı meselesi de son derece önemli. Mehmet Ali zamanında yapılan saçmalıkların yol açtığı aksaklıklar sürüp gidiyor. Guyon, muazzam işler yaptı. Erkânı Harbiye Reisi olarak tâyinini sağladım. Öbür yandan iki paşanın cezalandırılmasında ısrar ettim. Vazi-*

felerinden geri çağrıldılar, ceza da görecekler. Birisi Ahmet Paşa; yalan, düzen, korkaklık, hile, hep onda. Bir kaç yıl önce Afrika'da yapmadığını bırakmadıydı. Haberim olmadan tâyin edilmiş. Ordunun düzene sokulabilmesi için yapılması gereken sürüyle iş var. Parasız, bilgisiz, yolsuz, bu kış kıyamette ne yapılabilir ki! Başıbozuklar da bir âlem! Anlatmağa dili varmıyor insanın yaptıkları işleri. Hani Rusya'dan para alsalar bundan daha kötü hareket edemezlerdi. Yunanistan'da yüzlerce köyü ateşe verdiler. Asya'da düzenli birliklerin yenilgiye uğramasına sebeb oldular. Başıbozukların yola getirilmesi ve cezalandırılması için bir ferman çıkarttırdım. Divan-ı Harpler kurulacak ve suçlular oracıkta yargılanıp cezalandırılacak. Yunan isyanı da öyle bir zamanda koptu ki! Otho'nun sınır aşırı gönderdiği çapulcular Türklerden beter; reayâyı, köyleri yakarak, yağma ederek kendilerine katılmağa zorluyorlar. Epirus'a ve Tesalya'ya düzenli birlikler gönderttim. Fakat bu birliklere Bulgaristan'da ihtiyaç var, ordaki kuvvetler iyice azaldı. Üstelik taşıt güçlükleri de bir başka belâ. Atina'nın davranışına gelince, insanın beyni atıyor. Sözde Yunanistan uğruna hareket ediyorlar. Aslında İmparator Nicholas'ın ekmeğine yağ sürüyorlar. İmparator, biliyorsun, Kıraliçenin amcası; etrafını Rus mabeyincileri almış. Serbest bıraksalar beni, altı hafta önce hallederdim bu meseleyi. Kuvvete baş vurmaktan başka çare yok. Sonunda iş kuvvete gelip dayanacak ama, iş işten geçmiş olacak. Yunanistan'ın Türkiye'den ayrılması fikrine gitgide ısınıyorum. Dâvamızı toptan baltalayacak bir durumu önlemek için ergeç bu yola gidilecek sanısındayım. Polonya'lılarla öbür mültecilerden bir lejyon kurulmasını teklif ettim. İşe koyulmak için Lord Raglan'ın gelmesini bekliyorum. Öbür yandan Eflâk ve Kafkasya ayaklanmalarını desteklememiz gerek. Başlarında gerçekten yiğit, yurtsever insanlar var. Bütün bunların bir ayak önce bir sağlam kazığa bağlanması gerek. Öyle engeller çıkıyor ki insanın önüne,

bilemezsin. Avusturya'nın kararsızlığı, bir yandan da para darlığı belimizi büküyor. Bakalım, ne olacak?

"Donanmadan haber yok. Amiral bize sürpriz mi hazırlıyor, nedir? Odesa'yı bombardıman eder, Sıvastopol'a mı hücum eder, bilemiyorum artık. İçim rahat. Lyons, amiralin yanında.

"Ömer'den yeni haber yok. Şumla'da yığınak yapıyor. Ordan taarruza geçecek herhalde. Bu arada Kalafat'da çarpışmalar başladığı kulağıma çalındı. Doğruysa, demek Ruslar Tuna'yı bir noktadan daha geçmeğe kalkıştılar.

"Senin yatak odana koydurttuğum masanın başındayım. Bir saat kadar önce kapı vuruldu 'Girin'! demeğe kalmadı Alison elinde bir mektupla içeri girdi. "Ne haber?" dedim. "Okuyun göreceksiniz" diyerek mektubu uzattı. 3000 Yunanlı Selânik yakınlarına çıkmış, ayaklanmayı oralara yaymak istiyorlar. Çıkartma için yeri iyi seçmişler. Durum nazik. Etienne Pisani'yi hemen Reşid'e yolladım, bu durum karşısında ne tedbir alacağını sordurdum. Daha işin başındayken bastırılabilirse ne alâ!"

Harp donatımı bakımından Kırım seferi için yollanılan ordunun ne kadar hazırlıksız olduğu anlatmakla bitmez. Aylardan beri Lord Stratford, geniş çapta bir harbe hazırlanılması için habire ihtar yolluyordu. Büyük Elçinin sözlerini umursayan olmamıştı. Elli yıllık barışın yarattığı mahmurluktan başkenttekileri uyandırmak kolay iş değildi. Birlikler Türkiye'ye akıyordu ama, en ufak ihtiyaçları için bile Türklerin eline bakıyorlardı. Daha birlikler Türkiye'ye varmadan güçlükler başlamıştı. Kışla bulmak gerekti. Onun ardından kömür meselesi çıktı. Bu minval üzere yeni yeni güçlükler çıkıp duruyordu. Hükümetin Büyük Elçiye sonsuz güven göstermesi, dilediği gibi hareket yetkisi verilmesine rağmen, Amiraller Büyük Elçinin öğütlerine diretiyorlardı. İşte gine Amirallerin Türk birliklerini Volo ve Prevesa'ya taşımağı

reddetmeleri üzerine, Yunan ayaklanması hemen bastırılamadı. Büyük Elçi, etkili ve acele tedbirler alınmasını istiye dursun, amirallerin kararsızlığı yerinde kararların önüne dikiliyordu. Donanma, Sir Edmund Lyons'un kontrolü altına verilinceye kadar bu durum böyle sürdü gitti. Hükümete ise girişilmiş olan savaşın özelliklerini anlatmada Büyük Elçi aynı güçlüğü çekmekteydi. 7 Nisanda Lord Clarendon'a şöyle diyordu: "Bence, neye mal olursa olsun bu amansız savaş, zaferle sona ermelidir. Bunun için de kararlı, seri, amansız, geniş tedbirlerin baştan alınması, can ve para kaybını asgariye indirecektir." Hükümet, Kırım kışının darbesini yiyinceye kadar bu öğüdün gerçek payını bir türlü kavrayamadı. Amaca erişmek için gerekli tedbirleri akıl etmek şöyle dursun, amacın ne olduğunu bile tam anlamıyla kavramış değillerdi. Lord Stratford ise neye döğüşüldüğünü ve savaşın kimin zaferiyle ve nasıl sona ereceğini kurt gibi biliyordu. Lord Clarendon'a Müttefik birliklerinin gelmesinden hemen sonra, 12 Haziranda yolladığı bir mektupta görüşlerini şaşılacak bir kesinlikle belirtir. Mektubun tamamını almakta fayda vardır :

"*Kaydedilen gelişmeler için sizi kutlamak cüretini göstereceğim. Yunanistan, hizaya getirildi. Avusturya, tarafımızda; Prusya tarafsız. Türkler Şumla'da hazırlıklarını tamamlamış, Silistre'de yiğitce döğüşüyorlar. Müttefik birlikler mevzilere yerleşmekteler. Fransa ile İngiltere arasında en ufak bir çekemezlik yok. . . . Bütün bunlar umutları, güveni arttırıcı şeyler. Avusturya işbirliğine razı olsa bile harbin kısa zamanda bitirileceği sanısında değilim. Avusturya'nın yardımı olmaksızın da Rusları püskürtebiliriz ama, bu, İmparatoru yola getirmeğe, masa başına oturtmağa yetecek midir? Mizacı, Avrupa ve kendi ulusu karşısındaki durumu, tehlikede olan çıkarları, büyük savunma hazır-*

lıkları, hep bu suale ters cevap vermemiz gerektiğini gösteren şeyler. Bize gelince, başarının yanısıra, umutların aşırı derecede kabaracağından korkuyorum. İngilizler gibi hür basın, hür Parlâmento rejimi içinde yaşıyan bir millet, büyük fedakârlıklara yanaşmak istemez; zaferin patırdısı, parıltısı kaybolduktan sonra yaralarını sarıp yeniden cenge atılmaktan hazetmez. Bu konuda hepimizin ustası, Duk Wellington diyor ki: "Bu çeşitten plânlara girişenler ve Avrupa'nın hürriyetlerine kastetmiş muazzam bir devlete karşı direnmeğe kalkanlar anlamalıdırlar ki, kılıçlar bir kere kınından çekildikten sonra, koz paylaşılmadan kınına sokulmaz. Dâvalarının başarıya ulaşması için hiçbir fedakârlıktan çekinmemelidirler. Herşeylerin tehlikeye girdiği böyle bir savaşta feda edilmeyecek rahatlık, alınmayacak riziko yoktur."

"İşte büyük usta böyle diyor ve ne kadar da haklı! Biz, milyonların çıkarına, duygularına, inançlarına karşı yürüyen bir tiranlığı dize getirmek ödevini üzerimize aldık. Bu tiranın arzusunu, iradesini dizginlemeliyiz. Geçici bir yatıştırma siyasetiyle yetinemeyiz. Hareketlerine sıçrama tahtası hizmeti gören kaynaklara darbe indirip, saldırı niyetlerini toptan felce uğratmalıyız.

"Çar, kara günlerinde kendi kendine diyebilir ki: "Anladık. Mağlub oldum. Bütün Avrupa bana karşı cephe aldıydı, tutunamadık karşısında. Ama beni yenenler, öyle devletlerden kurulu bir ittifak ki, bir daha yan yana gelemezler. Rusya ise günden güne büyüyen, kendi başına toplu bir kuvvet. İstedikleri gibi kesip biçmeğe kalksınlar, Rusya ergeç kendini toplayacak, yeni filizler sürecek bir ağaçtır." İşte bu düşünüşe karşı hazırlıklı olmalı, bu görüşe hak kazandıracak ihmallerden kendimizi kurtarmalıyız. Bu ağacı kuşatıp kurutamayız ama, daha fazla gelişmesine, çevresindeki ağaçları gölgeleyip cılız bırakmasına göz yumamayız. Bu emele erişemeyiz belki; bu yolda alınması gereken tedbirleri boşladık diye sonradan pişmanlıklara gömülmemek için ne istediğimizi kesin olarak kestirmek, elimizdeki

imkân ve araçları ölçüp biçmemiz, en iyi biçimde kullanmamız gerektiği ise söz götürmez.

"*Yunanistan, şimdilik taşın altına sıkıştırılmış bir yılan. İran, tarafsızlığını bir ân için unutabilir. Sırbistan'dan Arnavutluğa kadar bütün İslav topluluklarını göz altında bulundurmalıyız. Sultanın Asya sınırları, savunma bakımından sağlam değil. Başıbozuklar hâlâ yola sokulmadı. Kafkasya'nın temizlenmesi, Kırım'ın silâhsızlandırılması ve Baltık'ta şanımıza uygun bir durumun sağlanması gibi meselelerle karşı kayrşıyayız. Liste, nasıl ağır, değil mi? Ama geriye dönemeyiz. Başladığımız işin üstesinden gelmeliyiz.*

"*Emellerimizle araçlarımız nedir, onlara bir bakalım!*

"*Barışın sonuçlanmasından sonra nasıl bir Türkiye ile nasıl bir Rusya istiyoruz? İstediğimiz Katerina'nın mı, Alexander'in mi, yoksa Nicholas'nın Rusyası mı? Bu Rusya önceki statuko üzerine mi kurulacak, yoksa kendine bağlı olmıyan bir Eyalet çemberi ile çevrili bir düzene mi sokulacak? İstediğimiz Rusya, önceden olduğu gibi komşularının zararına açıkça ve korkusuzca toprak istekleri ileri süren, astığı astık kestiği kestik bir baş belâsı halinde mi bırakılacak? Avrupa çıkarlarına, ticaretine ve insanlığın yararına uygun bir Rusya'nın nasıl olması gerektiği hakkında hepimiz hemen hemen aynı şeyleri düşünmekteyiz herhalde. Şimdiki tertibi gereği gibi yürüttüğümüz takdirde Rusya'ya karşı diplomatik, bir ölçüde de maddî bir garanti sağlanabilir. Bununla birlikte İmparator Nicholas'ın kolay yola gelmiyeceğini de önceden bilmek gerek. Türkiye için var olma neyse, Rusya için uluslararası durum o. Bugünün Rusyası, şu veya bu ölçüde elindeki kozları kimi yumuşak başlılıkla, kimi görünüşte sevimli davranarak hanedan despotizmi ve siyasal genişleme amaçları için kullanan bir hükümet tarafından ustaca sömürülen bir ulusal eğilimler, ulusal gelenekler bütünü. Bu haliyle kalsa gine iyi! Körü körüne boyun eğmeğe alıştırılmış ve 60 milyon*

cahil köle arasından seçilmiş bir milyon askere dayanan bu devlet gitgide büyümekte, güçlenmekte. Böyle bir devletin gücü, ona karşı direnişimiz için ölçü olmalı. Roma, bir seri akınla genişledi. Kartallarının indiği yerde de medeniyet çiçek açabildi, ya da muzaffer Romalılar dize getirdikleri milletlerin kültürüne, sanatına yanaşıp etkilendiler. Rus yırtıcı kuşunun böyle bir yararı da yok. Nereye ayak basarlarsa, orda iktisadî yıkım, mânevî çöküntü baş gösteriyor.

"O halde ne yapacağız? Geçmişe bir bakalım. Edirne'de İmparator nasıl memnundu hayatından, unutmadık. Akkerman'da da öyle olmadı mı? Son Yunan harbi de kaçırılır fırsat değildi! Dostlarını atlatıp, karnını bir güzel doyurdu. Eh! Sindirim için dinlenmesi gerekti biraz. Derken o bolluk devri geldi. Himaye, el açıklığı, mağfiriyet, sabır, vasîlik, sempati, derken, Hünkâr İskelesi... Sultan, okşamaların can acıtacak kadar sıklaştığını farketti. Arada bir direnmeğe kalkışarak korkusunu açığa vurdu. Ardından babaca sitemler, tekdirler geldi; tepeden inme temsilciler, sıkıcı notalar... Babıâli, hâlâ zaaf içindeydi; Rus etkisi ise artıyordu. Görünüşteki müsamaha, Avrupa'nın kamaşmış gözlerinden kaçabilirdi. Allahtan Macar ve Polonya mültecileri meselesinde Babıâlinin bağımsız davranışı yüzünden St. Petersburg'da beliren tedirginlik, Kutsal Yerler dâvası sırasında büsbütün dal budak saldı ve öyle bir buhran çıktı ki ortaya, Türkiye'nin ya mutlak bir yıkıma yuvarlanmasına göz yummak ya da devrin politikasını benimsiyerek ıslahat kareketlerine teşvik gerektiği Avrupa'nın kafasına dank etti. Rusya, elinden partiye kaçıracağını sezince, Sir H. Seymour'a kapı açtı. Yanaşma siyaseti boşa çıkınca, bu sefer Menchikov'un sert tutumuna baş vuruldu. Amaç, Türkiye'yi ya Avrupa devletleriyle anlaşıp parçalamak, ya da İstanbul'da bir himaye sistemi kurarak işi halletmekti.

"Anlattıklarıma hak veriyorssanız, seçilecek hareket şeklini birlikte düşünebiliriz. İmparator, Türkiye parçalanmak üzerey-

mişcesine burdaki üstün durumu muhafaza için sonuna kadar çarpışacak, sözüm ona çapuldan hakettiği payı koparabilmek için direnecektir. Öyleyse tezelden barış uğruna bir uzlaşma siyasetine dönemeyiz, ne de Avrupa'nın yaralarını daha yumuşak bir davranışa kapılanarak sarabiliriz.

"Tekrar edeyim: gelecek, pek parlak, pek çekici değil. Ama elden ne gelir ki. Biz mi sorumluyuz bundan? Elbette hayır.

"Kısacası, amaçlarımız, Türkiye'nin bağımsızlığını, egemenliğini korumak, sağlam diplomatik ve maddî garantiler alınmasını sağlayacak bir hal şekli bulunması diye özetlenebilir. Hiçdeğilse asgarî bir garanti kazanılması için uğraşmadan geri kalmamalıyız. Daha fazlasından da ancak kesin zorunluluklar karşısında fedakârlık edelim.

"Bütün bunlar tabiî elimizdeki imkânlara bağlı. Rusların dizginlenmesi için gerekli şartların asgarîsini kestirmek güç değil. Bunlar için bile devşirebileceğimiz yardımları, yan yana getirebileceğimiz imkânları kılı kırk yararcasına hesaplamalıyız.

"Meselâ şöyle bir anlaşma şekli düşünelim: Tuna serbest kılınsın, Eyaletler Rus hakimiyetinden kurtarılıp Karadeniz'e kadar genişletilsin, Babıâli'nin vasîliği altında Kafkasya bağımsızlığına kavuşsun, Kırım da aynı şekilde düzenlensin, Karadeniz yabancı harp gemilerine açılsın; Polonya, Viyana Kongresince tanınan sınırlarına kavuşsun. Bütün bu emellerin gerçekleştirilebilmesi için Avusturya'nın maddî yardımını sağlamak, bir yandan da Leh lejyonunu ulusal ilkeler üzerinde düzenlendirmek gerek. Halbuki Avusturya ne bu ikinci tedbire razı olacak, ne de Ruslar için ağır barış şartlarına imzasını basacaktır.

"Şu halde Avusturya'nın işbirliğini sağlamak ille gerekiyorsa, İngiltere ile Fransa, Avusturya'nın kendi çıkarları bakımından şart koşacağı bir garanti şekline razı olup olmıyacağını şimdiden kararlaştırmalıdır. Avusturya'nın Tuna'da serbest gidiş geliş ve belki de iki eyaletin Türkiye ve Rusyayla olan münasebet-

lerinde belirli gelişmeler dışında bir barış şartı ileri süreceğini sanmam. Bundan öte istiyeceği, statükonun daha kesin olarak yeniden pekiştirilmesi olacaktır."

Nisanın sonunda Lord Raglan, Üsküdar'da kendis için bir konak hazırlanıncaya kadar Elçilikte kalmağa başladı. Fransızlar karaya çıkar çıkmaz, gelecek iki yıl boyunca müttefikler arası ilintilerde başlıca gedik olan kıskançlıklar baş gösterdi. Ömer Paşa'nın Türk ordusunun başından ayrılması için tertipler alındıysa da, Ingiliz liderlerinin canla başla direnmesi sâyesinde Seraskerle Mareşal St Arnoud altedildi. Lord Raglan'ın Ömer'i Ingilizlerin kendini tuttuklarına kandırmak için Varna'yı ve Şumla'yı ziyareti yetti. Bu güçlük de böylece ortadan kalktıktan sonra, Tuna üzerinde Türkleri desteklemek üzere Müttefik ordularının ilerlemesine geçilebilirdi. Herşeyden önce Silistre'nin kurtarılması gerekiyordu. Oysa Fransızlar nedense bu işe kayıtsız kalıyorlardı. 23 Mayısta Lord Raglan Büyük Elçiye Varna'ya birlik gönderme niyetinden bahisle, Türklerin mühimmat ve levazım taşınması için çok sayıda at ve katır temini gerektiğini söyledi. Bu yolda istekler hemen her gün sökün etmeğe zaten başlamıştı; işin kötüsü sistemsiz yürütülüyordu hazırlık. Binbir güçlükten sonra ihtiyaçlar elden geldiği kadar karşılandı. Nihayet Lord Raglan yola çıktı. Ama hareketinden önce Ramazan ayının oruç mahmurluğu içinde işleri sermiş olan Türk Divanıyla kapıştıktan sonra..

Karısına, 20 Haziran. "*Lord Raglan az önce maiyetiyle Varna'ya hareket etti. Samimî, cesur bir insan. Fransızlar da hareket üzre ama, daha ağır tutuyorlar işi. Ramazan ayında Türk nâzırlarından iş çıkartmak için çekmediğim kalmadı. Bayram gelir gelmez saldıracağım üstlerine. Bu arada Raglan ordusuna 3000 sayılı bir Türk birliğinin (süvari ve 20 top)*

katılmasını sağladım. Fransızlara da böyle bir ek birlik verilecek. Yakında önemli harekât olacak. Türkler, Silistre'de aslanlar gibi döğüşüyorlar."

22 Haziran "*İşler yürüyor. Haydarpaşa sırtlarındaki ordu çadırlarımızın yerinde yeller esiyor. Neptune ve Daudasla İngiliz Fransız şilepleri yerine, Amiral Boser'in iki taşıt gemisiyle bir şilep kaldı limanda. Daha gelecek birlikler var. Topu 25.000 İngiliz, 50.000 Fransız, 70.000 Türk; mevcut 150.000'e yakın. Rusların ordusu 180.000 kişilik; bunun yarısı Tuna'nın bu yakasında, gerisi ihtiyatta. Bizim orduda temayüz edenler oldu. Herkes Butler adlı genç bir subaydan söz ediyor. Subayları kaçmış bir Türk bataryasını, ateş altında, ödeve devam ettirmiş. Lord Raglan Varna'ya varmış olmalı. St. Arnaud da iki güne kadar yola çıkacak. Lord Raglan'a hareketinden önce bir ziyafet verdi. Tatlı sözlü, nazik, kibar insan. Sıhhati de düzeldi. Gece yarısına kadar çene çaldık. İspanyollarla Türkleri kıyasladık. Ispanyada, Busaco'da Lord Wellington'u görmüş, tam meydan muharebesinden önce. Saf tutmuş olan ordusunun önünde bir yerde kurmuş masasını, günlük emir yazarmış. Fransızlar da anca 5000 yarda ötede. Korkusuzluğu için olduğu kadar böyle bir durumda serinkanlılığını bu derece muhafaza edebildiği için bu büyük askere bir kere daha hayranlık duydum.*"

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

KIRIM SEFERİ

1854

İngiltere ile Fransa, Rusya'yı Eyaletlerden atmak için Sultanın yardımına koştular. Avusturya, keşif birlikleriyle saldırganı geriden kuşattı ve Çarı geri çekilmeğe davet etti. Tam bu sırada ordularının işe karışmasına kalmadan üç Müttefikin emellerini hiç yoktan gerçekleştiren iki olayla karşılaşıldı. Ünlü Silistre kalesi, savaşın kilit noktasıydı ve Silistre alınmadan veya ezilmeden Ruslar Türkiye'ye akın edemezlerdi. Nitekim General Paskievich, Mayıs ortalarında Silistre'yi dört başı mamur bir kuşatma altına aldı. Garnizon, Osmanlı subaylarının eline kalsaydı belki de düşerdi ama, iki genç İngiliz subayı, Butler ile Nasmyth tam zamanında kuşatılmış şehre gelip, Türklere öylesine bir dayanma aşkı aşıladılar ki, Rus topçularının ustalığı on para etmez oldu. Silistre kurtuldu. Çar, kuşatmaya son verdi (23 Haziran) ve Türk birlikleri Ruslara üstünlüklerinin savunma savaşıyla bitmediğini göstermek istercesine,İngiliz subaylarının komutasında karşı taarruza geçerek Rusları Tuna üstünden Giurgevo'ya kadar kovaladılar. Böylece İngiltere ile Fransa'nın, ordularını yollamakla güttükleri emel gerçekleşmiş oldu. Temmuzun ikinci haftası daha çıkmadan harp sebebi böylece ortadan kaldırıldı. Ruslar ricat halindeydi ve oracıkta bir barış

yapıp birlikleri yurtlarına geri yollamaktan başka yapacak iş kalmadı.

Çar, sayı azlığı İngiliz subaylarının ustalığıyla giderilen Türk birlikleri karşısında ordularının durakladığını, sonra da kaçtıklarını duyduğu zaman fena bozuldu. Nicholas, sırf İngilitere'yi kıskandığı için harbe girmişti. İngiltere'nin Türkiye'deki üstünlüğünü çekememiş. İngilizlerin ayağını kaydırmak için ne yaptıysa boşa gitmişti. Eyaletlere saldırmasına herşeyden önce bu çekememezlik duygusu yol açmıştı. Birliklerinin Eyaletlerden kovalandığını, hem de İngilizlerin yardımıyle yenilgiye uğradığını işittiği zaman ne hallere girdiğini kestirmek güç değildir. Nicholas, Türklerin bir kaç İngiliz subayının yardımıyla bu işi başaracağına dünyada inanmazdı.

Derken harp yeni ve tehlikeli bir yola döküldü. İngiliz ulusunun yiğitlik duyguları kabarmıştı. Louis Napoleon da sergüzeşt peşindeydi. Tâ Şubatta Fransız Büyük Elçisi Babıâli'ye Kırım'a taarruz etmekten söz etmiş ve bu fikir kısa zamanda başka çevrelerce de benimsenmişti. 28 Haziranda Harbiye Nazırı Newcastle Dükü, o ünlü yazıyı, ardından ondan da ünlü buyruğu yolladı. Böylece Lord Raglan, Kırım seferine karar verme zorunda kaldı. Zaten Lord Clarendon, ilk baştan bu fikre ısınmıştı. İngiltere'deki görüşe göre, Sıvastopol tabyaları yerle bir edilmedikçe, kavganın sağlam bir sonuca bağlanmasına imkân yoktu. İngiltere'nin o zaman gözönüne almadığı şey elindeki birliklerin böyle bir sefer için yeter olup olmadığıydı. Sözde bu, Lord Raglan'ın oyuna bırakılıyordu ama, gerçekte Harbiye Nâzırının yolladığı buyruklar her şeyi önceden kararlaştırmış oluyordu. Lord Raglan, neyin eğri, neyin doğru olduğunu bile bile, belki de emrindeki gençlerin etkisi altında boyun eğdi

ve Mareşal St. Arnaud ile birlikte harekât alanını değiştirmeğe karar verdi. Böylece her iki ulusa büyük yükler yükleyen, onulmaz acılar açan bir sefer başlamış oldu. 15 Temmuzda Lord Raglan, Büyük Elçiye Dükün mektubunu iletti ve üç gün sonra da, özellikle Fransız subayları arasında kaygılar uyandıran kararı yolladı.

"*Amiral Dundas, Sir Edmund Lyons, Amiral Hamelin ve Amiral Bruat bu sabah Buljik'ten geldiler, Mareşal St. Arnaud ile birlikte dört saat kadar süren bir toplantı yapıldı.*

"*Kırım'a çıkartma yapmak ve Sıvastopol'a taarruz kararlaştırıldı. Taarruz zamanının gizli tutulabilmesi için Odessa'ya hücum edileceği haberinin yayılmasını karar altına aldık.*"

Bu kararlar gereğince donanmalar Kırım'a hareket ettiler. Lord Stratford'un bu kararda payı olmamakla birlikte Sıvastopol'a saldırılacağı haberine pek sevinmiş olsa gerek. Bütün korktuğu, yarım yamalak bir barışa razı olunmasıydı. Lâkin Müttefiklerin Eski-Hisar'a çıkması iki ay sürdü. Bu ara Varna'da çıkan kolera salgını İngiliz ordusunun taşıt ve ikmal bakımından yetersizliği yüzünden büsbütün sıkıcı oldu. Nihayet sefer başladı, donanmanın ilk keşif manevrasından sonra ilk çıkartmanın yapıldığı haberi geldi. Derken Eylül sonunda Büyük Elçi bir gün benzi limon sarısı, elinde bir mektupla ailesinin bulunduğu odaya girdi. Mektup Lord Raglandan geliyordu, Raglan diyordu ki: "*Hücuma geçtik. Dün bir müstahkem mevkii ele geçirdik. Düşmanı püskürttük, ellerindeki yüklü piyade ve topçu birliklerine rağmen, başarıya ulaştık. Waterloo'dan bu yana böyle topçu ateşi altında kaldığımı hatırlamıyorum.*"

Sir E. Lyons ile Lord Raglan'dan gelen ve çevirme hareketini anlatan iki mektup, sade kumandanların güvenini göstermesi bakımından değil, aynı zamanda Sı-

vastopol'a güneyden taarruz konusundaki bütün tartışmalara rağmen en ufak bir tereddüt içinde olmadıklarını belirtmesi bakımından ilgi çekicidir:

Sir E. Lyons'dan, "Agamemnon", Balaklava Limanı, 28 Eylül. "*Lord Raglan tarafından pusla ile orman içinde yönetilen bir çevirme hareketi sayesinde bu ufacık limanı ele geçirdik. Liman küçük olmasına küçük. Bizim Agamemnon, içinde dev gibi kalıyorsa da topları ve diğer ordu levazımını indirmek için bundan elverişli yer bulunamazdı.*

"*Lord Raglan'ın keyfi yerinde. Daha bir ay havalar iyi gider herhalde. Bu arada size sevinçli haberler ulaştıracağımızı umut ederim.*

"*Yalnız şuna inanın ki, başarıya hak kazanan bir komutan varsa o da Lord Raglan. Mareşal Arnaud gibi şapkasını atıp 'Ya Sıvastopol, ya ölüm!' diye haykırmadı ama, Varna'da alınan karara yarım ağızla katıldığına, bundan pişmanlık duyduğuna dair en ufak bir îmada bile bulunmadı, böylece bu sefere karşı olanlara dırıltı fırsatı vermedi.*"

Lord Raglan'dan, Balaklava, 1 Ekim. "*25 Eylülde burayı ele geçirdik. Düşmanı gafil avlayıp, yerinde bir çevirme hareketiyle bu güzelim limanı zaptettik. Limanın küçüklüğüne rağmen, küçümsenir bir avantaj değil bu; üstelik Belbek ağzının tam düşman ateşi altına girdiği bir sırada..*

"*Bundan sonra Sıvastopol'a güneyden hücum edilebilir. Birliklerimiz ateş hattına yanaşıyor. Ağırlıkların çıkartılması bitmek üzere. Ağır toplar mevzie sokuldu. Bir an önce taaruza geçmeği tasarlıyoruz.*"

Lord Raglan, kuşatmaya giriştiği anda desteğe muhtaç olduğunu daha iyi anladı. Zaten daha önce de bu meseleyi kurcalamıştı. Bunu da yapsa yapsa Büyük Elçi yapabilirdi. Birliklerin Kırım'a taşınması işinde sağlanan kolaylıklar konusunda Sir George Brown, Lord Raglan'a

Büyük Elçinin gösterdiği yardımdan uzun uzun bahsetmişti. Bu sefer de Lord Stratford'a baş vuruldu. İki üç gün içinde sayısı 4000'i bulan takviye birliğinin hazır olduğu bildirildi ve her zamanki gecikmelere rağmen, bir hafta içinde birlikler Balaklava'ya ulaştı. Bu, umutların üstünde bir başarıydı. 13 Ekim tarihli şu mektup, Büyük Elçinin gösterdiği kolaylıklar karşısında Başkomutanın duyduğu minnet duygularını çok güzel belirtmektedir:

"*Tam vaktinde ulaşan takviye için, yüksek yardımlarınız karşısında size nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.*

"*Bu sabah Balaklava'ya 1300 Türk askeri çıktı. Ardından da bir okadar askerle yüklü Trent gemisi limana girdi. Himalâya ve Simla gemileri 11 tarihli mektubumda da anlattığım gibi yola çıktı, Victoria da bu akşam hareket ediyor. İnşallah, üçü de dolu döner. Balaklava'ya ne kadar Türk yığılırsa o kadar iyi. Taarruza uğramamız ihtimali azalıyor böylece. Tahkimat yapabilmeleri için kendilerine her imkânı sağlayacağız.*

"*Zamanında yolladığınız bu takviye için duyduğum minnet duyguları hiçbir zaman silinmeyecektir. Türk makamlarını böyle sıkı çalışmağa sürebilmek için kimbilir nasıl uğraştınız!*

"*Son iki gün içinde iyi iş çıkardık. Bir kaç güne kadar Sıvastopol'a ateş açacak duruma geleceğiz.*"

İki gün sonra Türk birliklerinin geri kalan bölümü de geldi. Lord Raglan'ın dediği gibi iyi donatılmış, sağlam yapılı askerler... "Bana yollattığınız bu dört bin dört yüz kişilik yetkin birlikler için minnettarlığım sonsuz." 19 Ekimde de şöyle diyor: "Düşünüyorum da bu birlikleri sağlamak için aşmanız gereken engelleri, size büsbütün hayranlık duyuyorum. Nerdeyse Mareşal Arnaud'ya hak vereceğim. Mareşal, bir gün demişti ki: 'Sultan demek, Lord Stratford demektir!"

Birliklerimizin Alma ile Balaklava'da uğradığı kayıplar İstanbul'da yeni gayretler gerektiriyordu. Boğazın Asya yakasında bulunan Üsküdar hastahasnesinde hasta ve yaralıların bakımı için herşeylerin hazır olduğu sanılırken, yaralı kafileleri sökün ettikten sonra anlaşıldı ki, ne eldeki personel ne de malzeme gereği gibidir. Asıl kayıp, hasta, yaralı taşınması için hazırlıklı olmıyan gemilerde veriliyordu. Öbür yandan hastanenin idaresi de bozuk mu bozuktu. Uzun barış devresi Sıhhiye teşkilâtını uyuşukluğa boğmuştu. Üstelik devlet daireleri arasındaki çekememezlik yüzünden işler büsbütün çatallaşıyordu.

Harbin bu ilk devresinde hastanenin ihtiyaçlarını karşılama gailesi, İngiliz Elçiliğinin omuzlarına yüklendi. Elçiliğin imkânları içinde ve daireler arası çekememezlik yüzünden bunun ne güç bir iş olduğunu kestirmek güç olmasa gerek. Buna rağmen 24 Ekimde bir gelişme kaydedildi ve Lord Stratford aynı gün Lord Raglan'a söyle bir mektup yolladı: "Sizin de tasvibiniz üzerine, Üsküdar'daki hastaneyle kışlaları yeniden ziyaret ettim. Daha yapılması gereken bir sürü iş var belki ama, yeni yaralıların getirilmiş olmasına rağmen büyük gelişme gördüm. Gerek doktor gerekse ilâç meselesi yoluna sokulmuş. Newcastle Dükü'nün öğüdü üzerine Lord Clarendon ek ihtiyaçları karşılamağa beni yetkili kıldı."

Miss Nightingale 4 Kasımda 40 hasta bakıcıyla İstanbul'a vardı ve bundan sonra artık hastanenin işlerine değil müdahale, yardım bile ancak Miss Nightingale'in rızasıyle yapılabilir oldu. Miss Nightingale, bütün iyi idareciler gibi işlerini kendi başına yürütmesini seven bir insandı. Büyük Elçi yardımlarından vazgeçmediyse de hastaneleri eskisi gibi sık ziyaret edemez oldu. Gine de yaralılara yardım için didindi durdu. Öbür yandan günlük

işlerin yürütülmesi karısıyla Lord William Paulet ve General Storks'a bırakıldı. İhtiyaçların karşılanması için karşılaşılan güçlüklerin hemen hepsi İngiliz görevlilerinin başı altından çıkıyordu. Yoksa Sultan, yaralılar için saraylarını ayırmaktan bile çekinmiyor, nâzırlarına işlerin eksiksiz yapılması için talimat üstüne talimat veriyordu. Neylersin ki, Sultanla Elçi, sonra da depolar Rumeli yakasında, hastaneler ise karşı yakadaydı. Aradaki ulaştırmayı ise Amiral Boxer yönetiyordu. Bütün iyi niyetine rağmen bu ince işin üstesinden gelecek insan değildi. Üstelik elindeki imkânlar da cılızdı; meselâ yaralı taşımı için gemi ayıramıyordu. Bütün bu güçlüklere rağmen, yardımcı eksik değildi. Miss Nightingale'in hoşnutsuzluğuna bile yol açan bir hastabakıcı akını başlamıştı. Üsküdar hastanesinde ancak altı tane daha hemşireye yer vardı, geri kalanların ise yurtlarına geri yollanması gerekti. Tam onbeş bin yaralının Balaklava'dan geleceği bir sırada yeni gelen 46 kişilik hastabakıcı kafilesinin sırf yersizlik yüzünden geri yollanması kadar sakat ne olabilirdi ki? Büyük Elçi kollarını sıvadı. Sultan'dan Kandilli yakınındaki Kuleli kışlalarını aldı. Yeni hastabakıcı kafilesinin başında Miss Stanley vardı. Hep birlikte Kuleli'de kurulacak hastanaye yollandılar. Büyük Elçinin yardımıyla kısa zamanda ihtiyaçlar elden geldiği kadar karşılandı.

Tam bu sırada yapılanlardan habersiz olan İngiliz umumî efkârı, İstanbul hastaneleri üstüne işittikleri yanlış yunuş haberlere dayanarak atıp tutmağa başladı. Gazeteler ateş püskürüyor, yönetmenleri yerden yere vuruyorlardı. Bu hiçbir gerçeğe dayanmıyan çoşkunluk ve öfkenin yüzü suyu hürmetine, İstanbul'a gönüllü yardımcılar akın etmeğe başladı. İçlerinde yer alan bazı züppelere, işgüzarlara rağmen bu yardımsever insanlardan büyük yararlar sağlandı ve daha sonraki düzenli çalışmaların temeli atıldı.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

SİVASTOPOL KUŞATMASI

1854—55

Bu arada ordu, Kırım kışının sıkısını duymağa başladı. Lord Raglan, İnkerman savaşından bir hafta sonra, 16 Kasımda, 14 Kasım gece kopan korkunç fırtınayı şöyle anlatıyor :

"*Ayın onikisindeki mektubumda, sanırım havanın bozduğunu yazmıştım. Ertesi gün de böyle gitti, ama ayın onüçünde yağmur dindi, rüzgâr yatıştı. Sabah saat beşe kadar sâkindi ortalık, derken durup durduğu yerde bir fırtınadır koptu; ben böylesini ömrümde görmedim.*

"*Çadırlar iskambil kağıdı gibi birbiri ardından devrildi. Hastası, sağlamı, çamurlar içinde kaldı. Öylesine bir sefalet ki, anlatılır gibi değil. Yollar tıkandı, tek bir atlı bile geçirmek mesele oldu. Bir sürü süvari atlarıyla birlikte uçtu gitti. Ateş yakabilirsen yak! Askerin gırtlağından sıcak bir şey gitmez oldu.*

"*Kaybımız ağır, hem gemiden, hem levazım, giyim ve cepaneden yana.*"

Haberi alır almaz Büyük Elçi, Babıâlinin başına koştu, bir an önce yardım gönderilmesi için etmediğini komadı. Daha 20 Haziranda Sir E. Lyons'a yolladığı mektupta alınan tedbirlerin Türklerin ağırlığı, bilgisizliği, önyargıları yüzünden baltalandığını, onları yardımımıza değer kılabilmek için gösterdiği gayretlerin aksadığını

yazmaktaydı. Durumun şakaya gelir yanı yoktu. Kalın giyim eşyası için pazarlar, çarşılar yağma edildi. Büyük Elçi, Türk nâzırlarını, başta Reşit Paşa olmak üzre, işe koştu ve Bursa, İzmir çarşılarındaki mallara el konulması için karar kopardı. Ne bulunabildiyse, eldeki taşıtların el verdiği hızla Kırım'a aktarıldı. Amiral Boxer'e emirler yağdırıldı. Amiral, bu sefer de istifini bozmadı. Taşıt, levazım adına ne bulunduysa hep Türklerin elinden çıktı. Büyük Elçiyle maiyetinin bütün gayretlerine rağmen, İngiltere'deki resmî makamlar kısa görüşlülüklerinden vazgeçmediler. Ulaştırma dairelerinin dar kafalılığı üstüne müteahhitlerin düzenbazlığı da binince, gerisini siz kıyas edin:

1854 yılı, felâketler, sıkıntılar, siperlerde kuşku, kaygu, çadırlarda yokluk içinde son buldu. İngiltere sevgi ve öfkeyle kalkıp oturuyardu. Bol keseden yollanılanlar, yerine ulaşmıyor, yollarda oraya buraya saplanıp kalıyordu. Halk, bu yersiz kırtasiyecilik örneğine karşı haklı olarak ayaklandı ve bütün yaygın tepkilerde olduğu gibi bunda da ölçüyü kaçırdı. Harple ilgili kim varsa, bu öfkeden payını aldı, savaş alanlarında kazanılmış ünler gazetelerin saldırışlarıyla paçavraya çevrildi. Lord Stratford, sürekli didinmeye ve buna karşılık yediği tenkid sağnağına rağmen, sağlam durdu. Yurdunun ordusuyla gurulanıyor; Alma, Balaklava, İnkerman savaşlarını Trafalgar, Waterlo gibi zafer anıtlarıyla karşılaştırıp avunuyor, bütün engellere rağmen, sonunda haklı olanın dâvayı kazanacağına inanıyordu.

1955 yılının ilk ayında hükümet daireleri ve özellikle İstanbul Büyük Elçiliği, Kırım'daki orduyu hastalık, açlık ve yokluğa sürükleyen hazırlıksızlığın etkilerini tamir için didindi durdu. İngiltere'de beliren öfke, bu konuda işi

savsaklanır olmaktan çıkarmıştı. Askerin gereği gibi beslenmesini, giydirilmesini aksatıcı başlıca engelden biri Balaklava limanının yetersizliği, düzensizliği, bir de yolların çamur, kar, don, yağmur yüzünden tıkanmış olmasıydı. 6 Ocakta Lord Stratford, Başkomutana bir yazı yazarak, bundan işine karışma anlamı çıkarılmamasını rica ettikten sonra, limandan karargâhlara kadarki yolların açılabilmesi için İstanbul'dan işçi yollamağı teklif etti ve Balaklava'da sürüp giden düzensizliğe dikkati çekti. Aynı mektubta, rastladığı bütün subayların, İngiliz olsun, Fransız olsun, hep Balaklava'nın oyalanılmadan temelli bir taarruza geçerek alınabileceğini söylediklerini ve orduların genaraller tarafından gösterilen tereddüt karşısında hoşnutsuzluk içinde olduğuna dair haberler alındığını bildiriyordu. Gerçekten de bütün o askerleri bir yenilgi havası sarmıştı ve müstahkem mevkie Alma zaferinden hemen sonra kuzey yanından saldırmamakla büyük bir hatâ işlenildiği inancı herkesin kafasına yerleşmişti.

Bir mühendisle birlikte İngiliz demiryolu amelelerinin Balaklava'da kamplara kadar demiryolu döşemek üzere gelişi, Lord Stratford'un İstanbul'dan işçi yollama plânını aksatmadı. Lord Raglan, Büyük Elçinin teklifini sevinçle kabul etti ve başlangıçta adamların lağım çukurundan berbat bir yerde çalışmak istememesi yüzünden karşılaşılan bir gecikmeden sonra işler yoluna konuldu. Bütün Ocak ayında Elçilik, birliklerin ikmali işiyle uğraştı durdu. Taşıt imkânlarının darlığı Türklerden alınan derme çatma araçlarla karşılanmağa kalkışıldı. İkmal bakımından eksiklikler ise Türk pazarlarından devşirilme mallarla kapatıldı. Bunlar için Büyük Elçinin sürekli müdahalesi ve gayreti gerektiyordu. Yaralılar için yeni yeni yerler bulunması gerekti. Sultan, saray, köşk, kasır, elinde ne

kadar yer varsa, işe yarayacak gibi olanlarını orduya ayırdı. Tam artık girecek delik bile bulunmaz hale geldiği bir sırada Newcastle Dükü 2000 at için ahır bulunması gerektiğini bildiriverdi. Onun da bir çaresi bulundu. Derken Müttefiklerin yardımına koşan Sardinya birliklerinin yerleştirilmesi meselesi çıktı. Hepsinin altından çıkan, bütün güçlükleri yenen ve hattâ Türk birliklerinin bir an önce ikmali için didinen hep Büyük Elçi oldu. Ingiltere'de karargâhlardan istek üstüne istek geliyordu. Çoğu zaman Lord Stratford, Komutanlardan daha yazı gelmeden ihtiyaçlarını sezip, bunları karşılama yoluna gidiyordu. Bütün bu gayretlere ve yurtdaki makamların kendine gelmiş olmasına rağmen, harp alanındaki aksaklıkların toptan önü alınamamıştı. Şubat başında alınan rapor bile yüreklendirici olmaktan uzaktı.

Lord Stratford az sonra durumu kendi gözleriyle görüp hüküm verme imkânını buldu. Kırım harbi üzerine yazdığı anılardan şu parça harp alanına yaptığı ilk ziyareti anlatmaktadır :

"*Kırım'a iki defa gittim. İlkinde Lord Raglan'ın isteği üzere, ikincisinde merkezden aldığım emir üzerine. Centilmenlik ile yiğit bir asker olma erdemini nefsinde birleştirmiş bir insan varsa, o da Lord Raglan'dı. Wellington'un silâh arkadaşı, ona özgü askerî taktiklerin mirasçısı olan bu büyük askere Fransız dostlarımızla birlikte Rusya'ya karşı açtığımız harbin yönetimi emanet edilmişti. Waterloo'dan bu yana bir kuşaklık zaman geçmişti. Savaşçılığımız demeyim ama, harpçi ruhumuz tavsamıştı. Öte yandan askerlerin yaşama şartları, subayların durumları ve harbi yönetim konularında yeni fikirler türemişti. Bu şartlar içinde harbin normal güçlükleri, basının, halk oyunun gösterdiği aşırı duyarlıktan ötürü büsbütün artıyordu.*

"*Lord Raglan'ın daveti elime ulaştığı zaman, harbin ikinci yılındaydık, bahar vaktiydi. Uzun boylu hazırlık yapmadan*

Kaptan Derriman komutasındaki Caradoc vapuruna atladım, rahat bir yolculuktan sonra, dar ama gösterişli bir koy olan Balaklava limanına girdik. Lord Raglan bizleri karşılamak inceliğini gösterdi, hanımları gemide bırakıp karargâha yollandık. Kış boyunca büyük sıkıntılara yol açmış olan yolların hali düzgündü. İstanbul'dan bin amele yollamıştım, ardından da İngiliz yol işçileri gelmişti. Bu gibi beklenmedik güçlüklerin önü alınmıştı. Ama Sıvastopol harekâtında belirli bir gelişme yoktu. Daha uzak başka noktalara karşı tasarlanan taarruz plânları, elde olmıyan ve daha çok karşı tarafın yarattığı durumlar dolayısiyle geri bırakılmıştı. Lord Raglan, komutanlar arasında yapılan toplantılara katılmamı teklif etti, ben de karşılığında hiçbir yarar sağlamıyacak, sadece sorumluluk yükleyici olan bu şerefi geri çevirmeği uygun buldum. Harp konseyinin Kerç'e bir çıkartma yapmağı kararlaştırmış olduğunu, fakat Fransız komutanının az sonra bu işten caydığını da söyledi. Bu kısa ziyaretim sırasında Canrobert en azından üç defa fikir değiştirdi. Oraya varışımdan iki gün sonra Fransız ordusunun bir geçit resmi oldu. Birlikler gayet iyi donatılmış, çok iyi talim görmüşlerdi. Her hallerinden tam hazırlıklı oldukları belliydi. Fransız kumandanı yanımda oturuyordu. Kendisine iltifat etme fırsatını kaçırmak istemedim. Birliklerini övmem üzerine bana Fransızca dedi ki: "Ah! monsieur l'ambassadeur, les conséquences d'un insuccès dans la guerre sont tres graves. (Ah! sayın B. Elçi, harpte herhangi bir başarısızlığın sonucu pek ağır olur). Ben de hoşnutsuzluğunu üzerime çekeceğimi bile bile dedim ki: "Sans doute, monsieur le Géneral, mais il me parait que le plus grand des insuccès c'est de ne rien faire. (Tabiî, generalim, yalnız başarısızlığın en büyüğü, hiçbir şey yapmamak olsa gerek).

"Karşı taarruz bekleyen kimse yoktu. Kuşatmaya devam ediliyordu; fakat bütün ağırlık dış hisarlara karşı yöneltilmişti, özellikle Mamelon'a karşı. Bu hisarlar alınmadan önce Sıvastopol'a doğrudan doğruya hücum, hiçbir sonuç vermezdi. Lord Raglan

ile maiyetinin Fransız karargâhı yakınında bir evleri vardı oturacak. Orada bana da bir oda verildi. Bir akşam karanlık bastıktan sonra Fransız hatlarına ateş açıldı, ay ışığı vardı. Atlar getirildi. Ben de sırf merak yüzünden yollara düştüm. "Beyaz At" denilen bir mevkie geldik, az ilerde de General Canrobert ile rastlaştık. Bulunduğumuz yer yüksekçe idi. Aşağıda, vâdide Generalin askerleriyle bir Rus birliği döğüşmekteydi. Döğüşenleri görmiyorduk ama, sesleri, bağırtıları duyuluyor, süngülerinin pırıltısı seçiliyordu. Bizim tarafa doğru mermiler uçuşuyordu. Allahtan mesafe büyüktü. Arada bir haberciler geliyordu. General durumu harita üzerinde takib edebilmem için beni ufak bir kulübeye götürdü. Kim bu çatışmadan galip çıktı, bilmem. Çatışmaya katılanların dışında kimseyi pek ilgilendirmemiş olacaktı.

"Bütün bu anlattıklarım 1855 yılı Nisan ve Mayıs aylarına rastlar. Mayıs başında Sir Edmund Lyons ile Eupatorya'ya gittik. Bu mevki o zaman Ömer Paşa'nın komutasındaki Türk birliklerinin elindeydi. Karaya çıktığımızda Paşa bizi karşıladı. Törende yer alan herkes yaldızlı üniformalar içindeydi. Bütün bu şatafat karşısında üstümdeki yalınkat elbiselerden utanmadım, desem, yalan olur. Az sonra tören birliğinin karşısından şapkam elimde geçme zorunda kaldığım zaman tedirginliğim bir kat daha arttı.

"Birlikler şehrin çevresindeki surlar boyuna yerleştirilmişti ve bu durumda düşman mermilerinin etki alanı içinde kalıyorlardı. Soruşturduğum zaman, düşman mermileri ne kadar yakına düşerse düşsün, ne yere kapanmağa ne de saklanmağa kalkışmadıklarını öğrendim. Bu yıllar, önce bir emekli Amiralden işittiğim olmuş bir öyküyü ansıttı bana. Korsika'da Fransızlara karşı döğüşüyorlarmış. Lord Nelson gelmiş birgün, Fransız tabyalarından birine yöneltmiş dürbününü. Sormuşlar, ne yapıyor düşman? diye. "İnanılır gibi değil, başları üstünden bir mermi geçince kendilerini yere atıyorlar," demiş. Lord Nelson, bu sözüyle az önce yere

kapanan İngiliz bataryası topçularına taş atmak istemiş. Bizim emekli Amiral hiç ses etmemiş. Az sonra bir kığıştıdır kopmuş, Lord Nelson da herkesle birlikte kendini yere atmış. O zaman emekli Amiral dayanamamış, demiş ki: "Görüyorsunuz, sayın Lordum, en kahramanımız bile, içgüdülerine boyun eğiyor." Türkler, tevekkülcü bir millet olarak, belki de normal içgüdülerin dışına çıkmış, insandan ya ayrı ya üstün bir özellik kazanmış olacaklar. Eupotorya'yı harbin sonuna kadar ellerinde tuttular.

"İstanbul'a döndüğümde hem ilgi çekici şeyler gördüğüm için hem de gördüklerim bende zaferi ergeç kazanacağımıza olan inancımı kuvvetlendirdiği içindir ki, gönlüm azçok rahattı. Ordu, olağandışı yoksunluklardan kurtulmuş, komutanlar arasında enikonu bir anlaşma kurulmuş, deniz ve kara birlikleri arasında da bir uyuşma havası yerleşmişti."

Lord George Paget, "Kırım Hâtıraları" adlı kitabında, Lord Stratford'un Kırım'ı ziyareti sırasında geçen eğlendirici bir olayı anlatır. Lord Raglan at üstünde Büyük Elçiyi karşılamağa çıktığı zaman Muhafız alayı birliklerine selâm resmi ifa etmelerini emretmiş. Gelgelelim bu seçkin birlikler kral ailesinden gayrısına bu şerefi bağışlamazlarmış. Onun için Lord Stratford, Muhafız Birlikleri yola getirilinceye kadar hemen bir saat gemide bekletilmiş. Büyük Elçinin yanında güzel karısı da varmış. Lady Stratford o sıkıntılı aylar boyunca gerek kocasına gerekse çevresine bir güven, cesaret, şefkat kaynağı olmuş. Lord Clarendon'a Kırım'ı ziyaretiyle ilgili olarak yazdığı şu iki mektubu buraya almak yerinde olacak:

28 Nisan —*Size kesin olarak şunu söyliyebilirim ki, Lord Raglan'ın fikri kabul edilseydi veya Fransızlar sözlerini tutsalardı, çoktan taarruza geçilir ve büyük ihtimalle başarı yolu açılırdı. Durumu, bu işi benden çok daha iyi bilen kimselerden de öğrenebilirsiniz. Göreceksiniz ki, asîl ordumuz büyük güçlüklerle*

karşı karşıyadır. Kimi zaman yiğitlikle bile altedilemiyen sayı yetersizliği bir yana, gücü ne olursa olsun herhangi bir ordunun soluğunu kesebilir ağırlıkta enerji yoksunluğu, amaçsızlık gibi aksaklıklarla çevrili.

"Harekâtın çevresini, genişliğinin özelliklerini kavrayabilmek için savaş alanında bulunmak gerek. Kuşatmada ise böyle şey yok. İki taraf, ileri hat siperleri ve bataryalar içinden döğüşmekte. Savunmada olan tarafın gerisinde şehir ve mühimmat deposu, yerli müstahkem mevkiler çeşidinden avantajlar var. Okuduğum kadarıyla bu şartlar içindeki düşmanın karşı taraftan avantajlı durumda olacağını kestirebiliyorum. Ne var ki, bence Sıvastopol ilk ağızda taarruza geçmek suretiyle alınabilirdi. Tâbiye bilimi bakımından ortaya atılan kaygılar sağduyuya boyun eğdirebilseydi, bunun için hiç de bir engel yoktu. Lord Raglan'ın kararlılığını küçültmek istediğim sanılmasın, bir yanda mühendisler, bir yanda Fransızlar, hüküm verme kabiliyetini demeyim ama, kararlarını uygulama gücünü azaltmış olacak. Öbür yandan açıktan söylenildiğine bakılırsa, Rusların dış tahkimatı bir taarruza dayanacak güçte değil. Hele dış tahkimat düşsün! Sonunda ne çıkar bunun, belli değil. Ergeç kendimizi denememiz gerektiğine göre, harekete geçmek en akıllıca yol.

"Demin Canrobert burdaydı. O söyledi; Mayısın onunda buraya varacak olan takviye birlikleri, Sardunyalılarla birlikte yetmiş bini bulacakmış. Böylece düşman tahkimatına karşı kesin bir harekete girişilecekmiş. İngiliz ordusunu öve öve bitiremiyor. Aramızda kalsın, kaydıyla, kendisine bütün gördüğüm İngiliz subaylarının derhal taarruza geçilmesi gerektiği fikrinde olduğunu söyledim. O da küçük subayların böyle düşünmesine karşılık, yüksek rütbelilerin takviye birlikler gelinceye kadar beklenilmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu söyledi."

21 Mayıs-*Kırımı ziyaret etmemi onaylamanıza çok sevindim. Çok öğretici, ilgi çekici bir ziyaret oldu. Benim buraya*

gelişimin Lord Raglan için yararlı olmasa bile, içini azçok rahat ettirici bir etkisi olduğunda sizinle birliğim. Subaylarımızın çoğu gibi, o da, Viyana'ya benim aklımın almıyacağı kadar güvenmiş. Bu konuda biraz sertçe konuştum galiba. Herneyse bana arazi üzerinde gösterdiği, işaret ettiği güçlükleri kavradığımı, kaydedilen gelişmeleri takdir ettiğimi ve hareketsizliğin asıl sebebinin ne olduğunu anladığımı görmekten menun kaldı. Neşesi, kibarlığı, cesareti, çevresindekilerde sevgi, saygı duyguları uyandırışı, mizacının gözalıcı yanları. Bakalım, zaman ne gösterecek ama, bence tutumu ordunun bütününe gerekli enerjiyi aşılayacak özellikte olmaktan uzak. Gordon Cummings'in Afrikalıların oyunları üzerine yazdığı kitapta anlatılan bir oyun var. Yirmi öküzün çektiği bir araba nehir yatağındaki batağa, mahsus, saplandırılıyor. Ancak arabacılar kırbaçlarını hep birlikte vurabildikleri zaman araba bataktan kurtulabiliyor. Buraya geldiğim zaman bu öykü aklıma geldi ve bir an önce bu usulü akıletseler diye dua ettim. İlk anlaşmazlığın izleri henüz silinmiş değil. Birliklerin giyecek, yiyecek durumu çok iyi, sağlık ekipleri de her bakımdan tatmin edici. Komiserlikte eski inatçılık, karman çormanlık yatışmış değil. Son zamanlarda genç memurları kırıp geçiren humma, başlarında bulunan emekli zata nedense dokunmamış. İhtiyar Boxer burda, Balaklava'da mucizeler yarattı. İstanbul'daki adam o değil âdeta. Yalnız Sardunyalıların gelişinden sonra deniz taşımından yana sıkıntı baş gösterdi. Bir taarruz olursa, durum adamakıllı tehlikeli. Karşılaştığımız başlıca güçlükler şöylece özetlenebilir. Ordu başındakilerin aşırı ihtiyatı, kara taşım sistemimizin geriliği, vapur servislerinin yetersizliği. Harekâtımızı köstekleyen bu aksaklıklar, Rusların yeni destek getirmesine yol açarak birliklerimizin sıcaklarda bu çorak yerlerde kavrulmasına sebeb olabilir.

"Sırf güçlüklerimiz bu kadar büyük olduğu içindir ki, enerjimizi dizginsiz seferber edecek bir harekete girişmemiz lâzım. Balta girmemiş bir ormanda böyle manevrayla ömür tü-

ketilmez. Fransa'ya güvenip güvenemiyeceğimizi, Avusturya'nın bizlerin safında döğüşüp döğüşmeyeceğini, kendi adamlarımıza ne derece bel bağlayabileceğimizi kestirmekle oyalanmanın çoktan zamanı geçti. Bu meselelerdeki davranışımı şöylece özetleyim: İngiltere'nin gücüne, ruh sağlamlığına, kaynaklarına güveniyorum. Avusturya'nın harbin eşiğine kadar bizimle birlik, ondan sonrasına ise katılmıyacağına inanıyorum. Fransız İmparatoru'na güvenebileceğimize inanıyorum. İki büyük deniz devletinin, Avusturya'nın işbirliği olmaksızın bile Rusya'yı dize getirebileceğine inanıyorum. Bu emelimize eremez, başarımızı fiilî ve diplomatik garantilerle mühürlemekte yaya kalırsak, uzun pişmanlık yılları geçireceğimiz sanısındayım.

"Şüphesiz, bir takım tehlikeleri ve fedakârlıkları göze almalıyız. Ama yamalı bir barışın da tahlikeleri yok mu? Elbet var."

Lord Stratbord'un zihnini kurcalayan hoşnutsuzluk sebeplerinin en önde geleni, iki Müttefik ordu arasındaki eşitsizlikti. Fransızların İngiliz birliklerine en az dörtte bir oranında üstün sayıda oluşu gururunu incitiyordu. Bu eşitsizlik, kuşatmanın başarıya ulaşmasında köstek olmakla kalmıyor, İngiliz birliklerinin kendilerine düşen cepheyi savunma için kaldıralabieceklerinden çok fazla yük yüklenmelerine ve boş yere bitkin düşmelerine yol açıyordu. Üstelik İngiliz ordusunun azlığı İngiltere'nin itibarını o derece sarsmıştı ki, İngiliz komutanları kendi tutumlarının doğru olduğunu bile bile, Fransız kumandanlarının kararlarına boyun eğme zorunda kalmışlardı. Bu eşitsizlik sade harp alanında değil, merkezde de kendini duyuruyordu. Fransız maslahatgüzârı M. Benedetti Lord Stratford'un nufuzunu kırmak için bir yapmadığını bırakmıyordu. Sırf İngiliz Büyük Elçisinin güvenini kazandığını bildiği için, Ömer Paşa'nın ayağını kaydırmağa çalıştı. Ve sırf onun yüzünden Ömer Paşa vaktinde

Kars'ı kurtarmak üzere harekete geçmekte gecikti. Lord Stratford'un Kırım'dan dönüşünden az sonra, bu tertipler meyvasını verdi ve Paşa apansız istifasını sonduysa da, Büyük Elçinin ısrarı ve ricası karşısında kararından vazgeçti.

Büyük Elçinin plânı, İngiltere'nin Kırım'daki küçük ordusunu, İngilizler tarafından beslenilecek, giydirilecek, subaylandırılacak yirmi bin kişilik bir Türk fırkasıyla desteklemekti. Buna benzer bir plân önceden denenmemiş değildi. Hareketli, biraz da aceleci bir subay, Rumeli ve Anadoluyu tarayarak, bir başıbozuk birliği kurmuştu. Birliğin adı subayın adından kinaye 'Beatson's Horse' idi. Bu birlik Türk kuvvetlerine bağlı olmamakla birlikte Türk hükümetinden para alıyordu. Ancak 1855 de bir anlaşmazlıktan ötürü Beatson'un ayrılması, daha sonra Divânı Harbe verilmesi arkasından Şumla'ya nakledildi ve o zaman General Vivian'ın kumandasındaki Türk fırkasıyla birlikte Eupotorya'ya hareket emri aldı. Bu 20,000 kişilik birlik, kurulmasında büyük emeği geçmiş olan Büyük Elçi tarafından teftiş edildikten sonra cepheye hareket etti. Fakat barış müzakerelerinin ilerlemiş olmasından ötürü cephede büyük bir yararlık gösterme fırsatı bulamadı. Birliğin yürüyüş emri almasından bir kaç ay önce, Sıvastopol'a büyük bir taarruz teşebbüsü yapılmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu felâketin ardından Lord Raglan'ın zamansız ölümü geldi. Bu arada Büyük Elçi, Kırım'ı ziyaret etti. Ağustos ayına rastlıyan bu ziyaret sırasında Büyük Elçi onca özlemini çektiği zafer gününün ne kadar yakın olduğunu aklına bile getirmiyordu. Bu ikinci ziyaretin hikâyesi, hâtıralarının son parçasında anlatılmaktadır:

"Kırım'ı ikinci ziyaretimden murat, subaylarımızdan bazılarına "Hamam Haçı" nişanı dağıtmaktı. İlk ziyaretimden bu yana,

üç ay geçmişti. Bu arada Lord Raglan ölmüş, komutanlığa General Simpson geçmişti. Balaklava ve İnkelman'dan sonra önemli bir savaş olmamıştı. Kuşatmaya devam ediliyordu ama, Sıvastopol şehri ve cephaneliği ateş altına alınamamıştı. Limanın savunma yuvalarına karşı Sir E. Lyons tarafından girişilen hücum erlerimizin yararlığına rağmen, elle tutulur bir sonuç vermemişti. Caradoc, dönüşünde Balaklava'daki eski yerine değil, Sıvastopol'a ve Müttefik filolarına yakın bir yere demirlemişti. Karargâh adamakıllı uzakta kalıyordu, aradaki mesafeyi at sırtında almak gerekiyordu. Bu yüzden daha çok denizcilerle kaynaştım. Sardunyalılar savaşa katılmışlardı. Müttefiklerin safında yer alan bu yiğit insanlar, General La Marmora'nın kumandasında Balaklava yakınında Sir Colin'in karargâhı dolayında üstlenmişlerdi. Ruslar az önce bu yönde bir ilerleme kaydetmişlerdi, (Çernaya savaşı-16 Ağustos) ama sonradan şiddetli bir direnişle karşılaşınca, geri çekilmişlerdi. Bunun ardından bu dolayda bir hareketsizlik hüküm sürmekteydi. Bir gün yanımda Fransız kumandanı, Sardunya birliklerini ziyaret ediyorduk. Güçlü bir Rus bataryasının üstlendiği dik bir tepenin karşısındaki düzlükte mola verdik. Bütün subaylar üniformalıydı. Pelissier, atının her kımıldanışında pırıl pırıl yanan beyaz sırmalı bir üniforma giymişti, Ruslar hani bir ateş açsalar, kurşunları yapıştıracaklardı yerlerine. Gine de tek bir mermi yakmadılar. Başımıza en ufak bir kaza gelmeden sağ salim Sardunyalıların karargâhına geldik.

"Nişan dağıtma töreni İngiliz karargâhında yapıldı. Törene resmî bir hava verebilmek için gerekli hazırlıklar tamamdı. Bir koltuğa oturup Lordluk pâyesi verilecek olanlar hakkında üç dört nutuk söyleyip nişan takıldıktan sonra omuzlarına kılıcımı dokundurmak da bana düşüyordu. İki ordunun komutanları da yanımdaydı. Bir yandan da toplar gürleyip duruyordu."

Taarruz tarihi gayet saklı tutuldu. Lord Stratford Kırım'dan ayrıldıktan hemen sonra Sıvastopol düştü

(8 Eylül). Büyük Elçinin, bu mutlu haberi işittiği zaman duyduğu sevinç, Müttefiklerin bu başarıyla yetinip, Rusları kovalamaktan vazgeçecekleri korkusuyla katıştı. Rusya'yı dize getirmek dururken, eksik püksük bir barış antlaşmasıyla yetinileceği kaygısıyla kaleme sarılıp Clarendon'a şu mektubu yazdı (13 Eylül):

"Alman meslekdaşlarımın sorduğu sorulara bakıyorum da Karadeniz'in büyük cephaneliği düştükten sonra barış yapılması için baskıya maruz kalacağınızdan kaygılanıyorum. Kendi özlemlerime, duygularıma karşı düşmesine rağmen size hemen söyliyeyim ki, daha önce harcadığımız emeklerin boşa gitmesi ve gerek ulusal onurumuzun gerekse Avrupa çıkarlarının korunabilmesi için çok daha büyük fedakârlıklar etmemiz gerek.

"Aslında Rusların bizden müsamaha beklemeğe hakları yok. Birikmiş gücünü harcadıktan sonra Rusya'nın ilerdeki gelişmesini de gemlemeğe bakmalıyız. Bu ancak sınır boyuna tarafsız ve bağımsızlardan kurulu bir set çekmekle sağlanabilir. Eyaletler şimdiden bağımsızlıklarını kazanmış haldeler. Bu hattın geri kalan bölümü barışın ayarlanması bakımından birçok güçlükler çıkaracak.

"Gürcistan'da gelecek yıl İngiliz birliklerinin cesaret ve savaş gücüne çok iş düşecek. Ömer Paşa'nın bu sonbahar gösterdiği gayretlerden sonra, başarı kazanacak olursak, bu, hem askerlik bakımından hem de Asya'nın bu bölgesindeki siyasî itibarımız bakımından çok faydalı olur.

"Rusların böyle barış şartlarını kabule yanaşmıyacağı ileri sürülebilir. Ama unutmamalı ki, Rusya gün geçtikçe kendine güvenini kaybetmektedir. Geri inançlara kapılanmış böyle bir ulus içinde ticaret ve servet bakımından baş gösteren baskıları hesaba katmasak bile, otorite korkusu bir kere gevşedi mi, kayıtsız şartsız barışa boyun eğmeğe kolayca razı olacak bir ruh hali yaratılıverir. Eupotorya'ya da iyi seçilmiş başka bir noktadan yapılacak bir

ileri hareket, umut ettiğimizden çok daha büyük sonuçlar verecektir. Bunun için de Ruslara nefes alacak zaman bırakmamalı, daha şaşkınlıktan kurtulmağa vakit bulmadan son darbeyi vurmalıyız.

"Aslına bakılacak olursa, Dört Nokta üzerinde 'tam' bir sonuç alınması için gerekli teşebbüslerin gelişme halinde olduğunu söylemekle tutumumu zaten belli etmiş oldum. Barış müzakerelerine temel olup da hiç bir zaman vaz geçilmemiş bulunan dört nokta şunlardır: 1) *Tuna Eyaletleri üzerindeki Rus protektorasının ilgası.* 2) *Tuna ve kollarında gidiş geliş serbestliği.* 3) *Karadeniz'in tarafsızlaştırılması ve Boğazların harp gemilerine kapanması.* 4) *Hıristiyan uyruklarının hak ve imtiyazlarının Sultanın onuru ve şerefi zedelenmeksizin pekiştirilemesi. Bununla birlikte yüklendiğimiz fedakârlıklara, rizikolara, emeklere karşılık daha sağlam temelli garantiler istememiz tabiîdir. Bu gibi durumlarda hükümetin yersiz itidale kaçması sorumluluk yükleyicidir. Uyruklarından büyük fedakârlıklar istemiş olan bir hükümete böyle bir durumda düşen ödev, tarlayı sürme emeklerine eş bir verimin sağlanmasıdır."*

Savaş alanında ve yakınında olanların düşünceleri, öğütleri, barış müzakerelerinde göz önüne bile alınmadı. Tam ordumuzun güven ve güç kazandığı, ulaştırma aksaklıklarının önlendiği, 20.000 taptaze Türk askerinin savaşa katıldığı, Rusyanın dize geldiği bir sırada, bu büyük fırsat kaçırıldı ve ordular eli kolu bağlı tutulurken, diplomatlar, Rusyayı harbe girdiği haliyle bırakan,Avrupa'da Asya'da daha sonra girişebileceği sergüzeştleri önleyici hiçbir tedbiri içine almıyan sözde bir barış antlaşmasını müzakereye daldılar. Fakat barış antlaşması henüz imzalanmış değildi ve İngiltere'nin bunca emek verdiği emellerini budayan böyle bir tuzaktan vaktinde kurtulabileceği umudu kaybedilmemişti.

YİRMİNCİ BÖLÜM

KARS'IN DÜŞÜŞÜ

1855

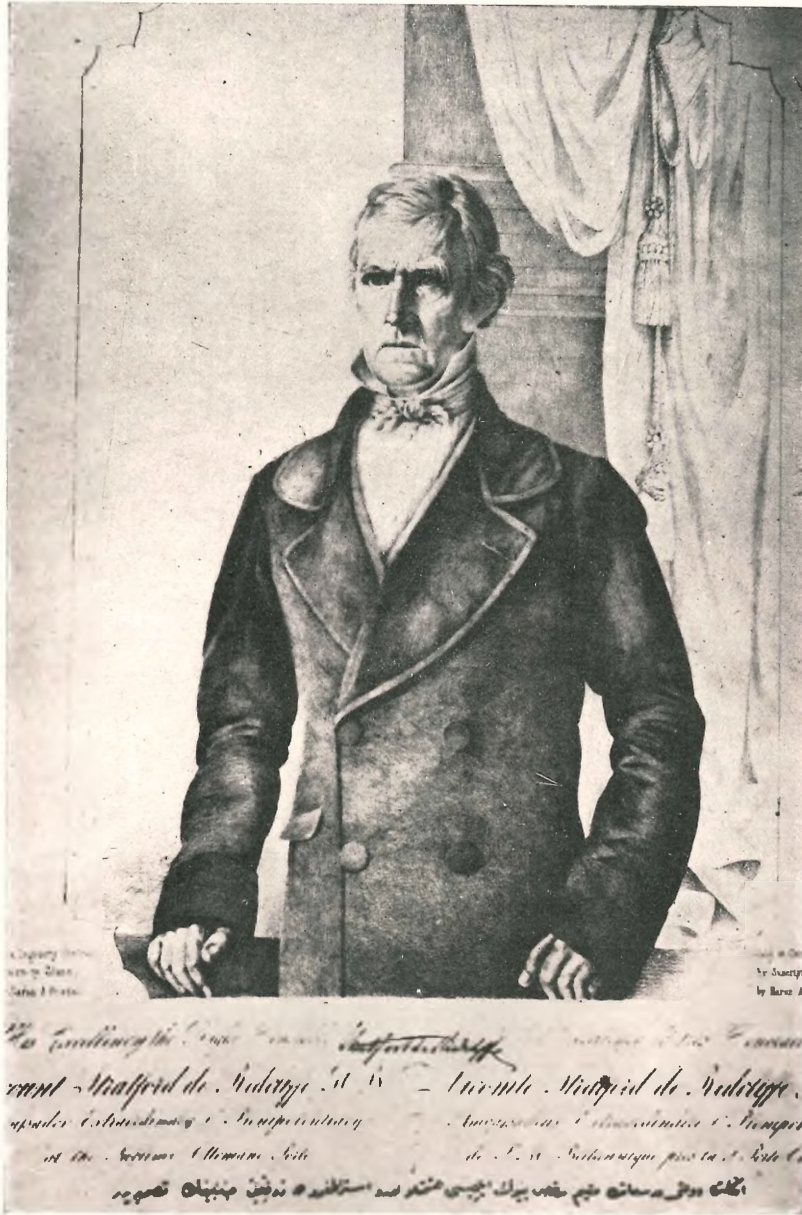
Kırım Harbi, Büyük Elçinin Babıâlideki durumunu, üstünlüğünü adamakıllı sarsmıştı. Fransız ordusunun sayıca büyük üstünlüğü, Malakov'u alışı ve dolayısiyle Rusların Sıvastopol'un güneyinden çekilişi, Babıâlideki son temsilcisinin ustalığı Fransa'nın Türkiye'deki itibarını son derece arttırmıştı. Osmanlı Nâzırları, Fransızların en iyi, en yakın müttefikleri olduğuna inanır olmuşlardı. Hiçdeğilse rakiplerine karşı kullanarak kendilerine yararlar sağlıyabileceklerine akılları yatmıştı. Hükümeti kendini destekleseydi, Lord Stratford herşeye rağmen bu çıkmazdan kurtulabilirdi. Fakat Lord Clarendon Louis Napoléon'un câzibesine kapılmış, sanki Büyük Elçiye karşı Fransızların tarafını tutacak kadar ileri gitmeğe yönelmişti. Lord Clarendon, Büyük Elçinin istifasından âdeta sevinecekti nerdeyse. Hariciye Nezareti de kendinden yüz çevirince, Lord Stratford ortada kala kalmıştı. Tâ harbin başından beri bu düello sürüp gidiyordu. Görünüşte bütün nezaket kurallarına uyuluyor, hattâ iki Elçilik arasında dostça ilintiler sözüm ona sürüp gidiyordu. Oysa bütün bu diplomasi cilâsı altında amansız bir çekişme sürüp gidiyordu. Mesalâ Lord Stratford'un Kırım'ı ikinci ziyareti sırasında, İstanbul'dan denize açılır alçılmaz

Fransız temsilcisi kollarını sıvadı yumuşak yüzlü Sultanı sürgünde olan kayınbiraderi Mehmed Ali'yi geri çağırmağa kandırdı. Bu zat, Hıristiyan olan karısını öldürmüştü. Lord'un yokluğundan yararlanıp Fransız Elçisinin ısrarıyle geri çağrılan işte böyle bir adamdı. Büyük Elçinin sert sözleri karşısında korkuya kapılan Sultan, Mehmed Ali'ye resmî ödev verilmiyeceğini söyledi. Büyük Elçi Kırım'ı ikinci ziyaretinden dönüşte Mehmed Ali'yi Kaptan paşalık makamında görünce açtı ağzını, yumdu gözünü. Sultana yolladığı muhtıra zehir zakkum bir şeydi, bir benzeri diplomasi tarihinde görülmüş değildi. Abdülmecit gine de umursamadı, aralarında bir sahnedir geçti. Sultan bir avaza kâtibine sesleniyor, Lord Stratford da elinde muhtırası, gözlerinden şimşekler çakarak ayakta duruyordu.

Büyük Elçinin saltanatına darbe vuran sade, Fransızlarla Türk nâzırlarının entirikaları değildi. İngiliz halkı da ne zamandır başına taç ettiği bir yurtdaşından yüz çevirmişti. 1849 da Sultanı Macar mültecilerini korumağa kandırdığı zaman Avrupa'nın en sevilen insanı oydu. Menchikov'u altetmesi bu ünü büsbütün pekiştirmişti. Ama şimdi işler tersine dönmüştü. Harpten hoşnutsuz Radikallerin çoğu, harbi Lord Stratford'un çıkarttığı kanısına kapılmışlardı. Tek sorumlu olarak onu görüyorlardı. 1854-55 kışı patlak veren sıkıntılar sırasında İngiltere, iş başındakilerin aleyhine dönmüştü. Bu arada Büyük Elçi de kaynıyordu. Hucumlar az sonra yatıştı. Yalnız sürülen karalardan bir kaçı silinemedi, Büyük Elçinin üstünde kaldı. 1855 yılının sonuna doğru önceki kızgınlıklarının tümünü ardısıra sürükleyen yeni bir öfke yağmuru daha boşandı Büyük Elçinin üstüne. Kasımda Türkler tarafından dört aydır yiğitçe savunulan Kars kalesi, açlık yüzünden teslim olmuştu. Kaledeki birliklerin başında

General Kmety, General Williams, Baron Schawarzenberg, Binbaşı Lake gibi Avrupalı subaylar bulunuyordu. İngiltere'de halk oyu, nedense Kars'ın Lord Stratford'un ihmali yüzünden düştüğüne hükmetti.

Çok geçmeden işin içyüzü anlaşıldı. 15 Ağustos 1854 de Albay Williams, Asya'daki Türk ordusuna müşavirlik ödeviyle İstanbul'a varmıştı. Bu ödev, Albay Simmons'un Rumeli ordusundaki görevine karşılıktı. Oniki yıl süren resmî ilintiler sırasında Albay Williams ile Büyük Elçi arasında en ufak bir soğukluk bile olmamıştı. Lord Stratford Williams'ı 1842'de İran Sınır Komisyonuna seçtirmişti. 23 Ağustosda Büyük Elçi Lord Raglan'a Williams'ı övücü bir mektup yazmış ve gerek İngiliz kumandanını gerekse Türk Nâzırlarını Asya ordusunun yeniden düzenlendirilip güçlendirilmesi için acele tedbir almağa teşvik etmiştir. 1 Ekimde Williams'ın ilk raporu geldi. Büyük Elçi, Williams'ın isteklerinin karşılanması için Seraskerle Reşit Paşa'yı sıkıştırmağa başladı. Buna karşılık nâzırlar, Erzurum'a yollanıldığını söyledikleri levazımın uzun bir listesini sundular. 14 Ekimde Williams'dan yeni bir rapor geldi. Büyük Elçi Lord Raglan'a şöyle yazıyordu: "Akıllı, uslu, işini bilir bir insanın işin başında olması öyle sevindiriyor ki beni. Williams'ın öğütlerini elifi elifine tutmağa karar verdim." Babıâli hiçbir itirazda bulunmadı. Bütün isteklerin yerine getirileceği vaadedildi. İkmal için emirler çıkarıldı. Hırsız subaylar geri çağrıldı, tevkif edildi. Bu vaadlerin ve emirlerin ne derece gerçek olduğu başka bir mesele. Bununla beraber, Anadolu'da levazım yollanımını da denetleme kolay iş değildir. Büyük Elçi İstanbul'dan yollanılan malların Erzurum'a veya Kars'a varıp varmadığını soruşturamıyordu. Bütün bildiği, herşeyin hazırlık halinde olduğuydu. Her zaman olduğu gibi işler biraz ağır gidiyordu ama, ne olursa olsun bir hareket

Lord Stratford'un bu resmi, İstanbul'daki Elçilik binasında, elçilerin çalışma odasının girişinde asılıdır. Alttaki eski yazılı satırda "İngiltere Devleti Derseadette mukim murahhas Büyük Elçisi haşmetlu Lord Stratford de Redcliffe cenaplarının tasviridir" denilmektedir. Resim, Büyük Elçi Bernard Burrows'un lûtufkâr nezaketile fotografı alınarak buraya konulmuştur.

vardı. Türkler gerekli ikmal malzemesi ve taşıtları sağlamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. İşin içinde bir kalleşlik olduğu kuşkusunu uyandıracak birşey yoktu ortada. Tam kışın bastırdığı ve Rusların harekete aralık vereceği sırada levazımın yerina ulaşacağı sanılıyordu.

Williams, Büyük Elçiden, Büyük Elçi de Williams'dan memnundu. Aralarındaki yazışma, Ekim, Kasım aylarında gine dostça sürdü gitti. Bununla birlikte mektuplar ordunun içinde bulunduğu sıkıntıları anlatan sözlerle doluydu, ama Lord Stratford'un bu aksaklıkların düzeltilmesi için gerekli tedbirleri alacağına tam güven içinde sona eriyordu. Bu mektupların kenarlarına Büyük Elçi tarafından yazılmış olan notlar her yakınma konusu aksaklığın tek tek ele alındığı ve üzerine durulduğunu gösteriyordu. 27 Kasımda Williams, Lord Stratford'a bir mektup yollayarak, Kars'a ikmal malzemesinin ulaştığı ve hırsız Paşaların cezalandırıldığı muştusunu verdi. İki taraf da bütün bunların kimin tarafından sağlandığını pek iyi biliyordu. Buna rağmen Williams, bu dostça mektubun hemen arkasından Lord Clarendon'a bir mektup yazarak Büyük Elçi tarafından kendisine gösterilen ihmalden yakınacak oldu. İşin tuhafı, Williams, Lord Stratford'a şikâyetini on gün sonra iletti.

Lord Stratford şaşırdı kaldı. Albay Williams'ın öğütleri üzerine Türk hükümetini harekete geçirmek için elinden geleni yapmıştı. Biliyordu ki, bu işte ufak bir ihmali bile olmamıştır. Sonra Williams'a dost muamelesi etmiştir. Anlaşılır şey değildi bu. İthamın belkemiği, Büyük Elçinin Williams'ın yazılarını karşılıksız bırakmış olmasıydı. Williams'ın İstanbul'dan ayrılmasından sonra iki mektup yazmıştı kendisine. Büyük Elçi ortada fol yok yumurta yokken, elle tutulur bir haber

verecek durumda değilken iş olsun diye mektup yollayacak adam değildi. Babıâli Williams'ın tavsiyesi üzerine ileri sürdüğü teklifleri incelemekteydi. Üstelik Babıâli Williams'a Ferik rütbesi vermeği de düşünmekteydi. Büyük Elçinin işi başından aşkındı. Kırım ordusu sürekli bir dırıltı kapısıdır, hastaneler çeşidinden bir sürü çatallı mesele gününü doldurmaktadır. Williams'ın şikâyet mektubunu aldığı günün ertesi Lord Raglan'a yazdığı mektupta şöyle der: "Benim uzun boylu sükûtumu yanlış anlamış. Oysa istediği şeylerin yerine getirilip getirilmiyeceğini kesin olarak anlamadan yokyere kaleme sarılmak istemedim. Kimlerle cedelleşmek zorunda olduğum mâlum." İşin aslı da buydu ve Lord Stratford'un maksatlı bir hareketi asla söz konusu değildi. Gine de Lord Clarendon 11 Ocak tarihli yazısıyle Büyük Elçinin sükûtunu kınadı ve Williams'ı Albaylıktan generalliğe terfi ettirdi. Williams, Büyük Elçinin ilgisizliğine yahut garezine yem olmuş bir kurban sayıldı.

Bu mesele de böylece kapanmış oluyordu. 1854 Kasımı ve Aralığındaki yazışma sırasında Lord Stratford'ca, General Williams'ın Erzurum, Kars ordularını boşladığı asla ileri sürülmüş değildi. Daha sonra yayınlanan (Anadolu'da Askerî Olaylar) Mavi Kitapta Büyük Elçinin Asya'daki ordunun desteklenmesi ve ikmali için Türk hükümetini nasıl canla başla sıkıştırdığını gösteren yüzlerce belge yer almaktadır. 1855 Ocak, Kasım ayları arasında General Williams'a 32 resmî yazı gönderdi. Hemen her gün Türk makamlarıyla mektuplaştı. İstenilenden az şey başarılmışsa, buna sebep, Babıâlinin kaynaklarının kısmen tükenmiş oluşu, kısmen de Seraskerlik makamında eskiden beri Lord Stratford'a karşı durmağı kendine iş edinmiş olan Rıza Paşa'nın oturuşuydu. Allahtan Haziranda Rıza Paşa azledildi, yerine Mehmed Rüştü Paşa

geçirildi. Elçinin yeni Seraskerle ilk yazışması Kars'a yollanılacak yardımlar üzerine oldu.

Rusların Kars'a doğru ilerlemesi üstüne gelen haberler sıklaşınca, Türkler ciddî tedbirler almağa başladılar. 27 Haziranda General Vivian komutasındaki Türk fırkasının Redutkale ve Kutayis'den bir çevirme hareketi yaparak Kars'ı kurtarmasını teklif ettiler. Lord Stratford'un yanına askerî müşavir olarak son zamanlarda atanmış bulunan General Mansfield, Türk nazırlarıyla bu konu etrafında uzun görüşmeler yaptı ve uzmanlar böyle bir seferde başarı ihtimalinin çok yüksek olduğunda karar kıldılar. Gelgelelim İngiliz hükümeti, Türk fırkasının Anadolu'ya geçirilmesini 'sureti kat'iyede' reddetti. Londra'da Kars'ın Trabzon yolu üstünden kurtarılması ve bunun da sadece Türk birlikleri tarafından yapılması kararlaştırılmıştı. Hususile kış zamanı, bozuk olduğu bilinen Trabzon yolunun seçilmesi uzmanları şaşırttı.

Başka ne yapılabilinirdi ki? Sıvastopol önlerindeki İngiliz birliklerinden bir kısmının Asya'ya geçirilmesinden söz ediliyordu. Ama zaten kıt olan bu birlikler azaltılmağa gelmezdi. Kars'a ehemmiyet vermeyen Fransızlar, yakınlaşmış olan zafer payından en ufak bir fedakârlık yapmağa yanaşmıyorlar, Anadolu'ya kuvvet yollamanın lâfını bile etmiyorlardı. Tek çare, Türk kuvvetlerini Ömer Paşa'nın komutası altında Kırım'dan Anadoya yollamaktı. Ömer, Kars'ın durumunu işittiği zaman kendi, bu hal çaresini ileri sürmüştü. Fakat İngiliz ve Fransız kumandanlarının itirazıyla karşılaştı. Hele Fransız kumandanı, Kırım'daki kuvvetlerin azaltılmasına karşı duruyordu. Louis Napoléon'un umurunda bile değildi Asya'da olup bitenler. Aksi gibi Sıvastopol önlerinde onun sözü geçiyordu. Güçlük, Ömer Paşa birliklerinin yerine

Türk fırkasının geçirilmesiyle halledildi. Ardından bir mesele daha çıktı. Ömer'in kumandasına verilecek birlikler Sıvastopol önlerindeki birliklerden mi, yoksa Eupotorya'daki Türklerden mi seçilecekti? Derken işler çatallaştı, arap saçına döndü. Nihayet Ömer Paşa hükümetlerle komutanları yola getirip, Rusları geriden çevirmek üzere Kafkasya kıyısına hareket etti. Bütün bunlar Eylülden önce halledilemediği için Kars'a yardım büsbütün zorunlu olmuştu. Yollar bozuktu, Ömer Paşanın karşılaşmadığı güçlük kalmadı. Tam Mingrelia'ya vardığı sırada General Williams, 23 Kasımda apansız teslim oluverdi ve esir düştü.

Kars'ın düşmesine yol açan çeşitli sebepleri burda tartışmak niyetinde değiliz. Erzurum komutanı, Selim Paşa'nın uyuşukluğu ve kuşatılmış şehre, değil Erzurum'dan, bir günlük mesafede bulunan depolardan yardım yollanabilinecekken eli kolu bağlı oturulması buna yol açan etkinlerin önde gelenlerindendir. Bizi ilgilendiren, Kars'a yardım için İstanbul'da alınan tedbir ve atılan adımlardır. Önce de anlattığımız gibi, Fransızların, İngiliz hükümetinin ve Rıza Paşa'nın Seraskerliği sırasında Türklerin kusuru olmuştur ama, Kars'a yardım yollanılmasının gecikmesinde Lord Stratford'un değil hatâsı, en ufak bir ihmali bile olmadığı belgelerle ortadadır.

Kars'ın teslimi İngiltere'de büyük patırdı koparttı. Yoksulluklara rağmen dayanan bir kalenin macerasile tabiî olarak ilgilenen halk, Kars kahramanlarını göklere çıkardı. Bu yerinde sevgi, kahramanların sıkıntı çekmesine sebeb olduğu sanılanlara karşı öfke halini alıverdi. Aradan bir yıl geçmiş olduğu halde cevapsız bırakılan resmî yazılar öyküsü yeniden ortaya atıldı, tarihler karıştırıldı, 1854, 1855 yılıyla Kars, Erzurum karıştırıldı. Sonunda Lord Stratford 1854'de Ekim ve Kasım aylarında

Erzurum'da bulunan Albay Williams'ın bazı resmî yazılarını karşılıksız bıraktığı için 1855 de Kars'ın düşmesinden sorumlu tutuldu.

Bu haliyle ortaya kondu mu kötülemenin saçmalığı kendiliğinden ortaya çıkıyor ama, o ânın heyacanı içinde kimsenin ileri sürülen delilleri umursadığı yoktu. Lord Stratford hücumları öğrenir öğrenmez Lord Clarendon'a bir mektup yazarak, bu konuda ne yazdıysa hepsinin Parlâmentoya sunulmasını diledi. Sonunda sözünü ettiğimiz Mavi Kitap yayınlandı. Belgeler yayınlanır yayınlanmaz, aklı başında insanlar vakitsiz yargıya vardıklarına pişman oldu. Bu arada olayın sözüm ona yararlı kahramanı zafer bağırtıları arasında geri geldi ve bir baronluğa kondu. Öbür yandan meselenin tartışılması için Parlâmentoya bir önerge verildi. Allahtan daha önce Mavi Kitap yayınlanmıştı. Hükümet, gürültüyü ucuz atlattı. Önergeyi veren Whiteside'in ithamları, Büyük Elçinin şerefli, lekesiz, parlak meslek hayatını Parlâmentonun önüne seren ve Stratford'a sürülen karanın saçmalığını belirten Lord Palmerston'un sözleri karşısında eriyip gitti.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

HATTI HÜMAYUN

1856—58

Bundan önceki bölümlerde görülen ilgi, İstanbul'dan harp alanına nakledilmişti ve diplomasi çalışmaları, harp patırtısı içinde kaynamıştı. Bu bölümde çok daha şaşırtıcı bir sahne değişimi ile karşılaşacağız. Bu seferki buhran, ne Lord Stratford'un gayreti, ne Babıâlinin direnmesi, ne de orduların yiğitliği ile önlenir bir buhran değildi. Bütün bu etkinler, yüksek basamaklarda dönen kalleşliklerin ağırlığı altında ezilmişlerdi. Sıvastopol'un güney yanının düşmesi ardından tarihte bir eşi görülmedik bir olaya tanık olundu. 1854 de iki büyük ulus, Rusların genişlemesini önlemek üzre silâha baş vurduydu. 1855 de bu uluslardan biri öbürüne madik oynadı. Barış için tek başına müzakereye girişmek, aralarındaki antlaşmayı hiçe saymak demekti. Buna rağmen 1855 sonlarına doğru Fransız İmparatoru, Rus Şansölyesinin damadıyla gizli münasebet halinde idi ve amacı, İngilizlere ihanetti. Kuşatma sırasında kazanılan yarım zaferle sarhoş olan Fransız İmparatoru, bir an önce barış yapma sevdâsındaydı. Düşünülen sefer için yapılmış bütün hazırlıklar bir yana atıldı. Bir zaman sonra da gizli müzakereler Rusya'nın ültimatomu kabulüyle sonuçlandı. Olağanüstü temsilciler Paris'e çağrıldı ve Lord Clarendon İngiltere'nin

bir başına kaldığını ve barışı kabul etsin diye âdeta Rusya'ya kur yapıldığını kavradı.

Lord Stratford, Paris Antlaşmasının şartlarını ilk işittiği zaman şu sözleri söylemekten kendini alamadı: "Böyle bir antlaşmanın altına imzamı basmaktansa, sağ kolumu koparır atarım, daha iyi!" 1853 de diploması silâhıyla kazandığı bütün zaferler, 1856 da alt üst ediliyordu. B. Elçinin barış antlaşmasının nasıl olması gerektiği yolundaki görüşlerini daha önce ele almıştık. Bununla birlikte biri Paris Konferansının arifesinde, biri de sonunda, Lord Clarendon'a yolladığı iki mektubu buraya koymalıyız:

3 Şubat — "*Paris'e gideceğinize çok sevindim. Gayretlerinizin, sonu gelmese bile elinizden geleni yapmış olma tesellisini sağlayacağı şüphesizdir. Fikirlerimizin halk oyuyla birlik olduğunu görmek beni sevindirdi. Harp o günkü şartlar altında bir zorunluluktu ve sürdürülmesi, aksi takdirde kaybedilecek birçok avantajları sağlayabilirdi. Nicholas'nın Rusyası dize gelmiş durumda. Rusya, yapısı bakımından, şimdilik budanmış olmasına rağmen, yeni filizler sürebilme gücünü elinde tutuyor. Yakın bir gelecekte daha büyük bir hızla büyümek imkânı bulacağından hiç şüphemiz olmasın. İşte bu gelecek Rusya'ya karşı gerekli tedbirlerin alınması düşüncesindeyim. Bunun için de Avrupa'daki ve Asya'daki İmparatorlukların arasında tarafsız veya bağımsız devlet veya eyaletlerin kurulmasından başka çare yoktur.*

"*Kırım'a gelince, Rusya'dan ayrılacak olursa, nasıl bir şekil bulunabileceğini bilemiyorum. Donanmasız, müstahkem mevkilerden yoksun bırakılırsa ve Tuna serbest ticarete açıldığı ve bir çeşit uluslararası kontrol altına sokulduğu takdirde, bizlere ve Müttefiklerimize faydalı olacağını söylemekle yetineyim.*

"*Dinyester'in sınır seçilmesi için sizi haylı rahatsız ettim. Bence Müttefiklere ve Babıâliye ödenmesi gereken harp tazminatı yerine bu şartı kabul ettirmek mümkün olabilir.*

"Harp bu safhada kalsa bile, bence, vaktiyle Fransa'dan koparılan ganimetler sırasında kurulmuş olan Warşova Dükalığının ihyasını, ayrıca üzerinde ne Türkiye'nin ne de Rusya'nın fazla bir hak iddia etmemeleri gereken Kafkasya'nın bağımsızlığını istemekle hayırlı bir iş yapmış olacaksınız.

"Âli Paşa, Antlaşmada yer alacak dört şartı elinden geldiği kadar belirsiz kılmağa çalışacaktır.

"Sultanın sömürgeler üzerindeki hakkı resmen tanındığı takdirde ise, Babıâli büyük bir ihtimalle eski uyuşukluğuna dönecektir ve Islahat Fermanı boş bir kağıt parçası olmaktan ileri geçmiyecektir."

15 Nisan—*"Antlaşmayı böyle acele göndermiş olmanıza teşekkürler ederim. Hükümet, Âli Paşa ne derse desin, öylesine Fransız taraftarı ki, Fransız İmparatoru'nun hoşuna gidecek herhangi bir antlaşmayı kabule çoktan razı. Sultan da harbin sonu alınıyor diye, barış olsun da ne olursa olsun, taraflısı. İngiltere'de olduğu gibi, burda da barış şartları açıklandığı zaman, yaygın bir hoşnutsuzluğun patlak vermesi uzak bir ihtimal değil.*

"Öbür yandan İngiltere'de halk oyunun, şartların kötülüğü karşısında bir ara hoşnutsuzluk gösterdikten sonra, barışın rahatlığıyla uyuşmasına şaşmamak gerek.

"Burada ise barış, yeni kaygı kapıları açıyor. Müttefik orduları gittikten sonra Sultanın devrim plânları nasıl yürütülecek? Bu davranışa karşı çevrelerin direnişi bir yana, şimdiye dek Babıâli üzerinde yürüttüğümüz etki de kıskanç ve hırslı bir Müttefikin eliyle azaltıldığına göre, durum çok güçleşti. Kısacası bu memleketin politikacıları, Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu yüzünden karşılaştığı güçlüklerin gün geçtikçe artacağını söyledikleri zaman ne cevap vereceğimi bilemiyorum."

Lord Stratford, ötedenberi benimsediği emelinden, yani Türkiye'yi içten yenileştirme emelinden asla vazgeçmiş değildir. Yalnız yenilikler, bu fermanların çıkmasıyla

da gerçekleştirilemezdi. Alınan kararların memurlarca gösterilen kayıtsızlık yüzünden kağıt üzerinde kalmasını önleyecek bir dış etki olmalıydı. Lord Clarendon'a (3 Haziran) yolladığı bir yazıda devrimin ömürlü olabilmesi için böyle bir denetleme ve etki sistemi kurulabilmesi zorunluğuna işaret etmektedir:

"*Lord J. Russel'in Viyana dönüşünde bana söylediklerini kelime kelime hatırlıyamıyorum ama ana fikir şuydu: Reayâ için nazarî bakımdan ne yapılabilinirse hepsi yapıldı. İş bunların uygulanmasında.*

"*Mesele reayânın haklarını korumakla da bitmiyor. İmparatorluğun genel olarak yenileştirilmesi, daha insanca bir temel üstüne oturtulabilmesi de en az onun kadar önemli. Ama bu nasıl yapılabilir? Bütün mesele orda. Bir kere eyalet ve valiliklerdeki makamların devrin ilkelerine uygun hareket etmelerinin sağlanması. Sonra da gerek bu makamlara yollanacakların seçimi ve yönetimiyle görevli merkez makamlarının devrime elverişli bir tavır takınmaları önemli bir husus. Üçüncü şart olarak da hükümet üzerinde güdücü, olumlu, sürekli bir dış etkinin varlığı. Bunun için sade İngiltere, İttifak devletleri veya bütün olarak Avrupa düşünülebilinir. Bence sade İngiltere'nin tek başına harekete geçmesi uygun olacak. Fransızların, çoğu zaman genel çıkarlarımıza aykırı dolaplar için bu durumu kötüye kullanacaklarını gözden kaçırmamalıyız. Avrupa'ya gelince, harp telâşı basıldıktan sonra, hükümetler arasında tam bir anlayış havasının kurulmasını gerektiren böyle bir işte ne derece başarı kazanılabileceğini pek bilemiyorum.*"

Lord Stratford İstanbul'daki işi başında kaldığı sürece, devrimleri yürütmek için gerekli dış etki zaten yolundaydı. Ne varki, Lord Stratford'un İstanbul'dan ayrılması zamanı yakınlaşıyordu. Ondan sonra ne olacaktı? Geleceğin hazırladığı kösteklere karşı alınacak iki ana tedbir

vardı. 1839 Gülhane Hattından beri Babıâliden koparılan devrimlerin pekiştirilmesi, yanyana getirilip toplu olarak yasalaştırılması gerekiyordu. İkinci tedbir de bunların uygulanması için bir dış etki yaratılması. Büyük Elçi, birinci konuda Paris Konferansının arifesinde zaten harekete geçmişti. İşlerin, Rusya yeniden işe karışacak duruma geçmeden önce kesinleşmesi son derece önemliydi. Bunun için Büyük Elçi bütün gücüyle çalışmağa girişti. Sonuç olarak, Türkiye'nin yenileştirilmesi alanındaki gayretlerin toplamı olan ünlü Hattı Hümayun 21 Şubat 1856 da ilân edildi. Bu belgede Sultan, İmparatorluğun medenî uluslar arasındaki haklı yerini alabilmesi için alınmış olan gerekli devrimleri yenileme ve genişletme isteğini ortaya seriyor ve şöyle diyordu: "Gözümde eşit ve eşit derecede kutlu saydığım uyruklarımın mutluluğu en büyük dileğimdir." İşte bu amaçla Gülhane Hattı Şerifi'nde yer alan garantilerin, sınıf ve din farkı gözetilmeksizin bütün uyruklarıa teşmili, yani mal, can, şeref güvenliğinin mutlak olarak güven altına alınması böyle yasalaşmış oluyordu. Öbür yandan Türkiye'de yerleşmiş olan Hıristiyanlarla Müslüman olmıyan azınlıklara eskiden tanınmış imtiyaz ve dinsel dokunmazlık haklarının resmen pekiştirilmesi de sağlanmış oluyordu. Tebliğde ibadet serbestliği her mezhep ve din tarikine özgü kurum ve yapıların denetlenmesi gibi din imtiyazları birer birer sayıldıktan sonra, kesin bir dille şöyle deniyordu: "İmparatorluğum içindeki bir sınıfın din, dil, ırk ayrılıkları yüzünden öbür sınıf ve zümrelerden ayrı muamele görmesine yol açabilecek nitelikteki her türlü ayrılaşmağa yol verilmiyecektir..... Topraklarımda her türlü dinden insan, inandığı dinin buyurduğu yolda ibadet edebilecek ve bu hakkını kullanmada herhangi bir müdahaleye göz yumulmayacaktır. Kimse dinini değiştirmeğe zorla-

namaz." Bütün Türk uyruklarının ayrılık gösterilmeksizin devlet hizmetine alınması, sivil ve askerî okullara kabulü, mahkemelerde kendi dini gereğince ant içme serbestliği tanınması; dinler-arası anlaşmazlıkların Karma Mahkemelere devri; cezâî ve inzibatî sistemlerin ıslahı; inan farkı gözetilmeksizin vergi eşitliği, vergi sisteminin değiştirilmesi ve rüşvet ve nufuzu kötüye kullanmayı önleyici tedbirler, bu İslahat Hattında yer almaktaydı. Hemen her satırında Lord Stratford'un kaleminin izi görülür. Bütün bunlar tâ ne zamandır Babıâliye kabul ettirmeğe çalıştığı ve bir kısmını daha önce kabul ettirdiği devrimlerdir. Bu belge bütün meslek hayatının bir toplamıdır ve Türkiye de âdil bir idare kurulabilmesi için gösterdiği gayretlerin doruğudur.

Müslüman bir hükümdardan böyle bir devrim programı koparıp almak, gerçekten bir zafer sayılmalıydı. Müslüman çoğunluğun düşmanlığına, baştakilerin muhalefetine, Avrupa devletlerinin Türklerin yenilik gayretlerini hor görmeseler bile, kayıtsızlıkla karşılamasına rağmen bu sonucun alınmış olması az iş değildir. Büyük Elçi bile azçok hayret içindeydi. "Yasayı kaleme alma sırasında birlikte çalıştığım beş kişiden ikisinin Müslüman, ikisinin Katolik, birinin Ortodoks oluşuna rağmen, ortaya çıkardığımız programın kabul edilmesi mucize gibi bir şey oldu. İtiraf edeyim ki müzakereler sırasında arkadaşlarımın, özellikle Müslüman olanların önyargılarını altedeceğimi hiç sanmıyordum." Böyle bir zafer olsa olsa, Lord Stratford tarafından gerçekleştirilebilirdi. Ama Alma gibi, İnkerman gibi bu zaferin de sonunu kovalamak gerekiyordu ve tam Türklerin dar görüşlülüğü altedildiği sırada, Avrupa devletleri, Lord Stratford ile ondan sonra geleceklerin bu zaferin yemişlerini toplamasına engel olmak üzre cephe aldılar. Hattı Hümayun

Paris Antlaşmasına alınmış ve 9 uncu madde olarak resmen tanınmıştı ama, iş tanınmayla bitmiyordu, uygunlama şartlarının hazırlanması gerekti. İşte bu noktada Lord Stratford'un bütün ısrarına rağmen mesele köstekleyici bir yola sürüklendi. Paris Antlaşması, tedbirin önemini resmen kabul etmekle birlikte, Hattın kabul edilmiş olmasının Konferans üyesi devletlerden hiçbirinin toplu veya ayrı olarak Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine müdahale yetkisi anlamına gelmiyeceğini kesin bir şekilde belirtmişti. Bu kayıt, Hattın tanınmasından sağlanacak yararları gerçekleşme alanında sıfıra indirmişti.

1856 Devrim Yasası Lord Stratford'un meslek hayatının bir dönüm noktası ve hattâ hasat ânıdır. Bu yasayla arkadaşı Reşid Paşanın 1839 Gülhane Hattıyla giriştiği teşebbüsü gerçekleştirmiş oluyordu. Reşit'in o zamanki gayreti vakitsiz olmuştu ve Lord Stratford'un bütün emeği böylece yaratılan tepkinin izlerini silmeğe yöneltilmişti. Yavaş yavaş inanç ve milliyet ayrıntılarının yıkıcı etkileri sırasile Osmanlı kurumlarından silindi. Hıristiyan uyrukların hakları, ayrıcaları birer ikişer güven altına alındı ve sonunda Hattı Hümayun daha önce sağlanan bütün bu ilerlemeleri toplu ve tek bir yasa halinde geliştirmiş oldu. Hükümlerin uygulanmasını önleyici etkinler ne olursa olsun, Büyük Elçi bu ömürlük emelinin yerine gelmesinden alabildiğine sevinç duyabilirdi.

Şarktaki işi bütünlemek üzereydi. Paris Antlaşması imzalanır imzalanmaz hükümetinden izin istedi. Dört yıllık yıpratıcı bir çalışmadan sonra dinlenmeği haydi haydi hak etmişti. Hükümet kendisinden barışla ilgili bazı noktaların Büyük Elçinin denetlemesi gerektirdiği düşüncesiyle bir zaman daha iş başında kalmasını diledi. Birbiri ardısıra çıkan gaileler yüzünden Elçinin gidişi bir

sonraki yıla kaldı. 1857 Aralığında kısmen sağlık durumunun bozukluğundan, kısmen de siyasal kaygılardan ileri gelen sıkıntılı bir ruh haleti içinde İngiltere'ye hareket etti. İngiltere'nin Paris'de kaypak davranışı Büyük Elçinin itibarını sarsmıştı. Fransızların devrimlere önem verdiği yoktu ve Büyük Elçinin bütün korkusu Fransız dolapları yüzünden Hattı Hümayun'un sonuçsuz kalmasıydı. Ayrıca kendi hükümetinin Fransız oyunlarına yem olmasına yol açan korkaklığına da üzülmüyor değildi. Yalnız bütün bunlara rağmen umut, güven kapısı henüz kapanmamıştır. Haka başa getirdiği işin hem Türkiye hem de İngiltere için hayırlı olduğuna inancı büyüktü. Kardeşine yolladığı bir mektupta diyordu ki: "*Bunca şarlatanlığa, yalana, dolana kurban olmak kolay iş değil. Benim ilkelere inancım var, gözüm Paris antlaşmasının kötü etkilerinin gün ışığına çıkacağı günlerde, o zaman işte inandığım ilkelerin bir daha doğruluğunu kendi gözümle göreceğim.*"

Harpten sonraki yıllarda Babıâlinin dolapları, hükümetinin kendini yalnız bırakışı ve tek taraflı yazarların hücumları ve böyle tâviz bilmez bir kişinin çevresinde yaratması kaçınılmaz düşmanlık hâlesine rağmen, gine bu yıllarda yüzyılın başlarında kimsenin aklına bile gelmiyecek bir gelişmeğe tanık oldu: Garp ile Şarkın şimdiye kadar görülmedik bir derecede birbirine yanaşması. Müslüman ile Hıristiyan, Türk ile Frenk arasındaki setler yıkılmağa yüz tutmuştu. Yıl başında, daha sonraki değişmelerin muştucusu olan bir olayla karşılaştı. Abdülmecid, kendisine bir yılbaşı tebriki yollamış ve Ekselansla, Tarabya'da ilk karşılaştıkları günleri hatırlatmıştı. İki yıl önce bir Müslüman Paşa'ya Hamam Haçı nişanı verilmemiş miydi? 1856 da İstanbul'da çok daha yeni ve önemli bir tören daha oldu. Lord Stratford, Kıraliçenin temsilcisi

olarak Abdülmecit'e Dizbağı nişanını sundu. Büyük Elçi dizbağı nişanı yüksek temsilcisinin huzuruyla Sultana 'Dizbağı Lordu' payesini verdi. Boynuna nişan takarken acaba Sultan, bu heybetli Büyük Elçinin neler dediğini biliyor muydu? "Taeniam hanc gestato, imagine Sancti Georgii Martyris et Militis Christi insignitam, cujus aemultione acceensus, per adversos simil prosperosque casus........." Bir sultan, İsa yolunda şehit düşen bir askeri örnek tutmağı kabul ettikten sonra, İslâm taassubunun asla ortadan kalkmıyacağını iddia, biraz gülünç düşmüyor muydu?

Büyük Elçinin gösterdiği gayretlerin boşuna olmadığı, Şark ile Garbın yakınlaşması ve dolayısiyle Şarkın Garp eliyle kurtarılması umutlarının temelsiz olmadığını gösteren daha başka işaretler de oldu. Meselâ şu sahneyi bir düşünün! Büyük Elçi maiyetiyle birlikte, başı açık, Beyoğlundaki Büyük Elçilik binasının önünde bir akşam bekliyor. Aylardan şubat. Yıl, 1856. Başının üstünde renkli ampullerle yazılmış Victoria ve Abdülmecit ibareleri duruyor. Derken İngiliz mızraklı atlıları Abdülmecit Hânı karşılamak üzre dışkapıya doğru seğirtiyorlar. Ortalarında Sultanın arabası olduğu halde, geri döndüklerinde, Sultan eşiğe basınca, İngiliz donanmasının bataryalarına bağlı bir elektrik teli ile harekete geçen toplar kırk bir pâre selâm atışına başlıyor. Öbür yanda saray bandosu 'God Save The Queen' marşını çalıyordu. Türkiye tarihinde ilk defa olarak bir Sultan, bir Hıristiyan Elçisinin misafiri oluyor. Lady Staratford bir kostümlü balo vermektedir ve Sultan, huzurlarıyla bu baloyu şereflendirmektedir. İngiliz, Fransız, Sardunya subaylarının resmî üniformaları, Ermeni, İranlı, Kürd, Yunan, Türk büyüklerinin zengin libasları, pırıl pırıl giyimleri yanında sönük

kalıyor. Bir yanda Rum Patriği, bir yanda Ermeni başpiskoposu, Hahambaşı...... Abdülmecit merdivenlerden bu binbir gece masallarından bir sahneye benzeyen ışıl ışıl salona girerken kendini Harün Reşit sansaydı haklıydı. Sultan ilk balosundan son derece memnun kaldı ve Büyük Elçi Sultanı elinden tutup İngiliz subaylarının arasından kendisi için hazırlanmış koltuğa götürürken orda hazır bulunanlar, en büyük müslüman hükümdarının ötedenberi etrafını çeviren çemberlerin kırıldığını ve Hıristiyanla Müslümanın eşit şartlar altında karşılaştıklarını gördüler. Bunun bir yapıcısı varsa, o da Büyük Elçi, Lord Stratford idi.

Büyük Elçi Londra'ya geldiği zaman aleyhindeki akım çoktan yatışmıştı (Aralık 1857) ve kendi deyimiyle gazeteler bir ağızdan 'medhiyeler ulumak'taydılar. Lord Palmerston kendisini hararetle karşıladı. Lord Clarendon gayet nazikti, eskilerden söz edilmedi. İstifa etmeğe de niyeti yoktu, İstanbul'dan geri dönme niyetiyle ayrılmıştı. Bu, Sultanın veda söylevinden de belliydi. Bütün bu hesapları bozan bir olayla karşılaştı. Lord Palmerston hükümeti, Kont Walewski'nin Orsini çeşidinden tertipçilere sığınma imkânı bağışlaması üzerine yazdığı şikâyet mektubuna cevap vermediği için düştü. Lord Stratford, Kars olayını hatırladı ve Lord Palmerston'un, sıkıntılı anlarında gösterdiği yakın ilgiye bir şükran gösterisi olarak onun yerine gelecek Başbakanın emrinde çalışamıyacağını ileri sürüp istifasını verdi. 3 Martta istifası Kraliçe tarafından kabul edildi.

İstifadan sonra hürriyetin bütün nimetlerine rağmen işinin aşığı bir insan olarak Lord Stratford'un bir pişmanlık devresi geçirdiğini kestirmek güç olmıyacaktır. İstanbul, onun için, bütün çektiği sıkıntılara rağmen,

ikinci bir yurt olmuştu. Hayatının en ağır başarısızlıkları, parlak zaferleri orda eline ulaşmıştı. Üstelik Lady Stratford da İstanbul'a bağlanmıştı. Büyük Elçinin resmen İstanbul'a gidip kısa bir ziyaretten ve diplomatik işleri düzene koyduktan sonra Sultana vedâ etmesi siyasî çevrelerce uygun görüldü. Sonradan hükümet, ziyaretin diplomatik işlerin düzene konması şekline dökülmesini istemedi. Tam o sırada Arnavutluk işlerinin çatallaşması bahane edilerek Lord Stratford'un yerine acele bir elçi gönderilmesi kararlaştı. İşin tuhafı Lord Stratford-un yerine tutumuna aykırı olduğu herkesçe bilinen Sir Henry Bulwer yollanıldı.

Lord Stratford bu sakat hareketin içinde yarattığı öfkeye, kırgınlığa rağmen, Sultana veda etme kararından caymadı. 4 Eylül 1858 de yanında ailesi ve maiyeti olduğu halde Marsilya'ya hareket etti, ordan da Curaçoa zırhlısına bindi.

Büyük Elçi, onca zafer ve çektiği çileye sahne olan yerleri gezdi dolaştı. Pera'daki Sarayda son defa olarak oturdu. Sultanla nâzırlarının kendini haşmet ve debdebe ile karşılayışları, uzun yıllar süren gayretleri sonunda baskıdan, sıkıdan kurtardığı binlerce kişinin gösterdiği sevgi, hemen hemen bütün ömrünün geçtiği bu bildik yerleri dolaşma bile bir daha dönmemek üzere gidişin acısını silemedi. Bu acıyı arttıran sebeplerin başında Osmanlı İmparatorluğunda devrim yapılması için açtığı savaşın sona ermesi geliyordu. Yerine gelecek meslekdaşının, başladığı bütün işleri altüst edeceğini pek iyi biliyordu. Karşılaştığı, gördüğü itibar, saygı, bu son ödevin acıklı yanını âdeta arttırıyordu. Tophane'den 10 çifte kayığa kurulup Halic'i geçerken bunları düşünüyor olmalıydı. Vezir-i Âzam Âli Paşa kendisini kapıda karşıladı. Fransız taraf-

Eski bir İngiliz gravüründen

Lord Stratford Beyoğlunda Anglikan Kilisesinin temel atma töreninde

darı olduğu herkesçe bilinmesine rağmen, Büyük Elçiye Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı büyük hizmetlerden söz açtı, başarılarını uzun uzun övdü. İhtiyar Lord Stratford, henüz toprağı taze mezarında yatmakta olan dostu Reşit Paşa'yı kimbilir nasıl özlemle anmıştı?.

Üç gün sonra aynı sahne Sultanın sarayında tekrarlandı. "Sir, My Brother" diye başlayıp, Victoria R. imzasını taşıyan mektup vesilesile Büyük Elçi, aklını eskiden beri kurcalayan mesele üzerinde durmağı boşlamadı. Padişahın saltanatına şan veren devrimlerden söz açarak kendi yokluğu sırasında bunların ihmale uğramıyacağına inanmak istediğini belirtti. Sultanın cevabı gayet kısaydı. Büyük Britanya ile kendi memleketi arasındaki bağların sağlamlaşmasında büyük emeği geçmiş olan Büyük Elçiyi tekrar görmekten duyduğu memnunluğu bildirmiş, devrimlere devam edildiğini söylemişti. Kendisini yeniden görmekten çok memnun kaldığını tekrar etti. Abdülmecit, eski Abdülmecid'in bir gölgesinden başka bir şey değildi. Sefahat, etkisini göstermeğe başlamıştı. Zaten zayıf olan bedeni yorgunluğun yükü altında çöküyordu. Gine de eski dostunu görmekle duyduğu heyecanı, sözlerinden çok, hareketleriyle belirtti. Üç yıl sonra da öldü.

19 Ekimde Pera'da Büyük Elçinin isteğile Sultan tarafından verilmiş olan arazi üzerinde Kırım Harbinde ölenlerine hâtırası için dikilen ve aynı zamanda bir Müslüman ülkesinde bir caminin az ilerisinde bir Anglikan kilisesinin kurulmasına yol açan devrimlerin sembolü yerine geçeceği düşünülen kilisenin temel atma töreni yapıldı. Bütün İngiliz kolonisinin, Hıristiyan azınlığı temsilcilerinin katıldığı törende Lord Stratford söz aldı, geçmişin başarıları üzerinde durdu, böyle bir törenin yapılmasını sağlıyan devrimlerin önemini belirtti. Bun-

dan böyle Haliç'ten geçen her Hıristiyanın bu kiliseye bakarak, ibadet hakları için yapılmış olan savaşın önemini hatırlamasını diledi ve yurtları için Kırım'da canlarını vermiş olan İngiliz askerlerini hayırla andıktan sonra kilisenin temelini attı.

Ayrılma töreninde Büyük Elçiyi görmek için gelmiş muazzam bir halk topluluğu rıhtımı doldurmuştu. Herkesin gözü geminin pruvasında ayakta duran Büyük Elçideydi. O, İngilizlere özgü soğukkanlılık ve duygularını gizliyebilme hali içinde sâkin; gözü, uzakta kaybolan İstanbul minarelerinde, bir daha görmiyeceği Boğaza vedâ ediyordu.

SON

ENDEKS

CAN YÜCEL'İN BASILMIŞ KİTAPLARI

Yazma *(Şiirler)*

*

Hatırladıklarım *(Eleanor Roozvelt'ten Çeviri)*

*

Anna Frank'ın Hatıraları *(Çeviri)*

*

Yeni Türkiye *(Duhamel'den Çeviri)*

*

Her Boydan *(Şiir Çevirileri)*

*

Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları *(Çeviri)*